

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

İMÂMİYYE ŞİA'SINA GÖRE
TEVHİD, NÜBÜVVET VE İMÂMET'İN
KUR'ÂNİ TEMELLERİ

ROVSHAN SULEYMANOV

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. HAKAN UĞUR

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rovshan SULEYMANOV		
	Numarası	16810601048		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	✓	
Tezin Adı	İMAMIYYE ŞİA'SINA GÖRE TEVHİD, NÜBÜVVET VE İMÂMET'İN KUR'ÂNİ TEMELLERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

Rovshan SULEYMANOV

İmzası

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rovshan SULEYMANOV
	Numarası	16810601048
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Hakan UĞUR
	Tezin Adı	İmâmiyye Şîa'sına Göre Tevhid, Nübüvvet ve İmâmet'in Kur'ânî Temelleri

İmâmiyye tefsirlerde imâmet konusu başta olmakla tevhit ve nübüvvet konularına hangi âyetleri nasıl delil getirdiği merak konusudur. Yaptığımız çalışma; bu konuların incelenmesi ve yüzyıllar süren kavgalara, ayrılıklara neden olan imâmet meselesinin anlaşılması, ilmî yöntemlerle analiz edilmesi ve buradan sonuçlar çıkarılmasına yöneliktir.

İmâmiyye mezhebinin tevhid, nübüvvet ve imâmet konuları incelenirken imâmet konusunda mezhebin esas konusu olduğu saptanmıştır. Zira diğer konular bu konu esasında açıklanmaya çalışılmıştır. Konuyla alakalı âyetler bir şekilde imâmetle ilişkilendirilmiştir. Hz. Ali'nin ve diğer imamların imâmetine delil gösterilen âyetlerin çoğunun bahsi geçen konuya delil olması güç olduğu saptanmıştır. Zira bu konuda İmâmiyye tefsir ekolleri olan ahbârî ve usûlî tefsirler arasında bile görüş ayrılıkları vardır.

Ahbârî tefsirlerde âyetler imamlardan nakledilen hadisler esasında tefsir edilmiştir. Müfessir görüşleri de bu rivayetlerin ekseninden çıkmamıştır. Usûlî tefsirlerde ise müfessirler âyetleri önce kendi görüşleriyle sebebi nüzul gibi tefsir usulü konularını baz alarak açıklamışlar. Ekser durumlarda rivayetlere yer vermese de bazı durumlarda rivayetlere yer vermişler. Bazen bu rivayetlere fikirlerini bildirmiş bazı durumlarda ise fikir belirtmeden sadece rivayetleri nakletmişler.

Tezin konularını çalışırken İmâmiyye tefsirlerinin konu hakkındaki görüşleri değerlendirilirken bu kaynaklarıyla birlikte Ehl-i Sünnet, Mu'tezile vb. mezheplerin tefsir vb. kaynaklarına müracaat edilmiş ve bu mezheplerin görüşleri karşılaştırılmıştır. İmâmiyye birçok konuda Ehl-i Sünne'te muhalif ettiği ve Mu'tezile ile paralellik sergilediği saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Tevhid, Nübüvvet, İmâmet Esasları

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Öğrencinin	Name and Surname	Rovshan SULEYMANOV
	Student Number	16810601048
	Department	Basic Islamic Sciences/Tafsir
	Study Programme	Doktora
	Supervisor	Doç. Dr. Hakan UĞUR
	Title of the Thesis/Dissertation	The Qur'anic Foundations of Tawhid, Prophethood and Imāmate According to The Imāmiyya Shi'ah

It is a matter of curiosity how and which verses are used as evidence for the issues of tawheed and prophethood, especially the issue of imāmah in Imāmiyya exegesis. Our study is aimed at examining these issues and understanding the issue of imāmah, which has caused centuries of fights and divisions, analyzing it with scientific methods and drawing conclusions from it.

While analyzing the issues of tawhid, prophethood and imāmah of the Imāmiyya sect, it was determined that the issue of imāmah is the main issue of the sect. This is because the other issues were tried to be explained on the basis of this subject. The relevant verses were somehow related to imāmah. The majority of the verses cited as evidence for the imāmah of Hazrat 'Ali and the other imams were found to be difficult to be evidence for the subject in question. In fact, there are differences of opinion on this issue even among the Aḥbārī and Usūlī schools of tafsīr, which are Imāmiyya schools of tafsīr.

In Aḥbārī exegesis, the verses were interpreted on the basis of hadiths transmitted from the imams. The views of the exegetes did not deviate from the axis of these narrations. In usūlī exegesis, the commentators first explained the verses on the basis of their own views and exegetical methodology such as the reasons for the verses' occurrence. Although they did not include narrations in most cases, they did include them in some cases. In some cases, they expressed their opinions on these narrations, and in other cases, they simply quoted the narrations without expressing an opinion.

While evaluating the views of the Imāmiyya exegetes on the subjects of this thesis, the sources of Ahl al-Sunnah, Mu'tazilah, etc. were consulted and the views of these sects were compared. It has been determined that the Imāmiyya opposes Ahl al-Sunnah on many issues and exhibits parallels with Mu'tazila.

Key words: Tafsir, Qur'an, Tawhid, Prophethood, Principles of Imāmate

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
3. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	2
4. Araştırmanın Yöntemi	3
5. Araştırmanın Kaynakları	4
6. İmâmiyye'nin Oluşumu	5
6.1. Şîa İmâmiyye'ye Bir Bakış	5
6.1.1. Şîa ve İmâmiyye Kelimelerinin Anlamları.....	6
6.1.2. Şîa Kelimesinin Oluşumu	7
6.2. İmâmiyye Kolunun Ortaya Çıkışı (Oluşumu).....	9
6.3. İmâmiyye'de İmâmet ve İmamlar	13
6.3.1. Cafer es-Sâdık ve İmamlar'ın İmâmet Dönemi.....	16
6.3.2. Gaybet İnanıcı	21

BİRİNCİ BÖLÜM

İMÂMİYYE TEFSİRLERİNDE TEVHİD VE NÜBÜVVET

1. İmâmiyye Tefsirlerinde Tevhid.....	25
1.1. Âyetlerin Kullanıldığı Kelâm Kaynakları	25
1.2. İmâmiyye'ye Göre Âyetlerde Tevhid İnanıcı.....	28

1.3.	İmâmiyye Tefsirlerinde Allah'ın Varlığının Delilleri	32
1.4.	Âyetlerde Tevhidin Mertebelerinin Değerlendirilmesi	35
1.4.1.	Âyetlerde Tevhid-i Zât.....	41
1.4.2.	Âyetlerde Tevhid-i Ef'al.....	57
1.4.3.	Âyetlerde Tevhid-i Esmâ.....	64
1.4.4.	Âyetlerde Tevhid-i İbadet.....	72
2.	İmâmiyye Tefsirlerinde Nübüvvet	78
2.1.	Âyetlerde Nebî ve Resûllere İnanmak.....	79
2.1.1.	Âyetlerde Nübüvvetin Vacip Olması ve Sübutu.....	84
2.1.2.	Âyetlerde Peygamberlere İtaat Meselesi.....	88
2.2.	Âyetlerde Peygamberlerin Meleklerden Üstün Olması Meselesi	91
2.3.	İmâmiyye'de Nebî, Resûl ve Muhaddes Arasında Farklar	93
2.4.	İmâmiyye Tefsirlerinde Hz. Âdem'in Cennetten Dünyaya İnmesi.....	96
2.5.	İmâmiyye Tefsirlerinde Peygamberler ve İmamların Özellikleri	98
2.6.	İmâmiyye Tefsirlerinde Peygamberlerin Vasıfları ve Görevleri.....	100
2.6.1.	Âyetlerde İsmet.....	102
2.6.2.	Âyetlerde Peygamberlerin Görevleri	104
2.7.	Hz. Peygamberin Doğumu ve Vefatı	105
2.8.	Hz. Peygamber'in Ataları, İsimleri ve Çocukları.....	106

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂMIYYE TEFSİRLERİNDE İMÂMET

1.	İmâmiyye'de İmâmet	109
1.1.	İmâmetin Usûlü'd-dînden Olması.....	110
1.2.	İmâmiyye Tefsirlerinde İmamın Tayini	115
2.	İlk Halifenin Seçilmesi.....	118
3.	İmâmiyyede Seçim ve Nas Yoluyla İmamın Tayini.....	128
4.	Kur'ân'da İmâmetin Gerekliğinin Delilleri.....	136
4.1.	İmâmiyye'ye Göre İmamın Tayininde Aklî Deliller.....	138
4.2.	İmâmiyye'de İmâmetin Tayininin Vacip Olması.....	140
4.3.	Âyetlere Göre İmâmetin Tayininin Zamamı	157
5.	Âyetlerde İmâmetin Tebliğinin Emredilmesi.....	160
5.1.	Tefsirlere Göre Gadîr-i Hum ve Hz. Ali'nin Velâyetinin Tebliği.....	173
5.2.	Âyetlere Göre İmâmette İsmet ve Efdaliyet Meselesi.....	179
5.3.	İmâmiyye'de İmamın Kendinden Sonra Gelen İmamı Tayin Etmesi	196

5.3.1.	Âyetlere Göre Her Asırda İmamın Olması	197
5.3.2.	İmâmiyye’de On İki İmâma Delil Gösterilen Âyetler	199
5.3.3.	İmâmiyye Tefsirlerinde İmam Mehdi Hakkındaki Âyetler	201
6.	Âyetlere Göre İmamların İlmî ve Derecesi	208
6.1.	Âyetlere Göre İmamların Gaybı Bilmesi	213
6.2.	Âyetlerde Nübüvvet İmâmet İlişkisi ve İmamın Vasıfları	214
7.	İmâmiyye Tefsirlerinde İmâma İtaatin Vacip Olması.....	223
7.1.	Âyetlerde İmâmeti Kabul Etmenin Mükafatı ve Etmemenin Cezası.....	229
7.2.	Âyetlere Göre Hz. Ali’nin İlk Halife Olması Gerekliliği.....	237
7.3.	Âyetlere Göre Hz. Ali’nin Halife Seçilmemesinin Sonucu.....	241
8.	Âyetlere Göre Masum İmâmlara Tâbi Olmak	243
	SONUÇ.....	250
	KAYNAKÇA	253

KISALTMALAR

b.	İbn
bt.	binti
bkz.	Bakınız
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
m.	Miladi
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
thk.	Tahkik
vb.	Ve başka, benzerleri
ts.	Tarihsiz
Yay.	Yayınevi

ÖNSÖZ

Tarih boyunca hilafet meselesi ümmet arasındaki ihtilaf sebeplerinin başında gelmiştir. Ümmet arasında savaflara sebep olmuştur. Tarihte hilafet meselesi Şîa ve Sünni topluluklar arasında ister fikrî bazda isterse fiilî bazda en büyük çekişmeye sebep olan konudur. Bu meselenin etkileri günümüzde de devam etmektedir.

İmâmiyye ve diğer mezhepler arasında temel ihtilaf sebebi olan imâmet ve bu meseleyle yakından ilgili olan tevhid ve nübüvvet meselelerinin İmâmiyye tefsirlerinden incelenmesi tezimizin temel amacıdır.

Bu konuların İmâmiyye tefsirlerinde hangi âyetlere ve esaslarla dayanarak Kur'âni temellerinin bulunması esas konumuzdur. Tezde ahbârî ve usûlî İmâmiyye tefsirleri esas alınarak ilgili âyetler açıklanmıştır.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve Şîa'nın oluşumundan bahsedilmiştir. Birinci Bölüm'de İmâmiyye Tefsirlerinde Tevhid ve Nübüvvet konuları incelenmiştir. Tevhid dört ana başlık altında incelenmiş, bunlar; Tevhid-i Zat, Tevhid-i Ef'al, Tevhid-i Esmâ ve Tevhid-i İbadet'tir. Nübüvvet ise İmâmiyye tefsirlerine göre peygamberlere inanmak, nübüvvetin vacip olması, onlara itaat, peygamberlerin meleklerden üstün olması, peygamberlerin vasıfları, nebî, resûl ve muhaddes arasındaki farklar, peygamberler ve imamlar arasında olan farklar ve benzerlikler, ismet vb. konular incelenmiştir. İkinci Bölüm'de ise İmâmiyye Tefsirlerinde İmâmet başlığı altında âyetlere göre imamın tayini, vacip olması, ismeti gibi konular ele alınmıştır.

Çalışma sürecinde her türlü desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Hakan UĞUR başta olmakla tez izleme komitesinde yer alan değerli hocalarıma ve bu süreçte her türlü destekleriyle yanımda olduklarını hissettiren herkese şükranlarımı sunarım.

Rovshan SULEYMANOV

KONYA-2024

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Kur'ân insanlara doğru yolu göstermek için indirilmiş kitaptır. Onda bazı konular ayrıntılı bir şekilde yer alırken bazı konular üstü kapalı anlatılmıştır. Örneğin tevhid ve miras gibi bazı konular detaylı bir şekilde anlatılırken hilafet vb. konularda açık ve kesin hükümler bulunmamaktadır.

Tevhid, nübüvvet ve imâmet konuları tüm mezheplerin esas konularındandır. Hilafet meselesi söz konusu olduğunda ilk akla gelen mezhep Şîa'dır. Kur'ân'da hilafet meselesi açık bir şekilde beyan edilmez, İmâmiyye'ye göre bu konu Kur'ân ve hadislerde açık bir şekilde beyan edilmiştir. Hatta onlardan bazı âlimlere göre Kur'ân'ın üçte ikisi Hz. Ali'nin imametini beyan etmek için bazısına göre ise Kur'ân'ın tamamı Hz. Ali'yi anlatmak için indirilmiştir.

Yaptığımız bu çalışma; İslam dünyasının asırlardır kanayan yarası olan bu meseleyi incelemeğe yöneliktir. Araştırmanın konusu birbirini tekfir edecek kadar ileri giden mezhepler arasındaki temel ayrılıklar ve bu ayrılıkları haklı çıkaracak Kur'âni temelleri nelerdir. Tezdeki konularının hangi âyetler esas alınarak temellendirildiği ortaya koymak ve İmâmiyye'nin Kur'ân âyetlerine bakış açısını tespit etmek için İmâmiyye'nin tefsir ve kelâm kaynaklarına başvurulmuştur.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Günümüzde ümmet arasında olan ihtilaflara baktığımızda temelinde Kur'ân âyetlerine farklı anlamlarının yüklenmesi gelmektedir. Bu anlamda bu ihtilafları azaltım en az seviyeye indirmek amaçlanmaktadır. Ümmet arasında kurulması gereken bu yakınlığa birçok alim önem vermiştir.

Kur'ân'da tevhid ve nübüvvetle ilgili çok âyet vardır. İmâmetle ilgili ise çok âyet olduğu söylenemez. İmâmetle ilgili az âyet olmasına rağmen İmâmiyye'nin bu konudaki çok sayıda literatürü bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

İmâmiyye'nin tefsir ve kelâm kaynaklarının detaylı incelenmesi, onların imâmet meselesine dair Kur'ân âyetlerinden delil getirirken nasıl bir yol izlediğini belirlemek yaptığımız çalışmayı daha da önemli kılmaktadır. Ayrıca literatür

taraması neticesinde bu konuda doktora tezi seviyesinde Türkiye’de yapılan bir çalışma olmadığı görülmüştür. İslamî hükümlerin koyulmasında ilk kaynak Kur’ân’dır. İmâmiyye’nin akide temellerinin oluşumunda hangi ayetlere istinat ettiğinin incelenmesi araştırmamızın önemini ortaya koymaktadır.

Kur’ân’ın hükümleri ve mesajları evrenseldir. Kur’ân’ın öne sürdüğü meseleler hangi dönemde ele alınacaksa o dönemin bir meselesi olarak değerlendirilmeli ve ona göre okunmalıdır. Bu çerçevede Hz. Peygamberin vefatından günümüze kadar hilafet ve diğer konular hep gündeme gelmiş ve içinde bulunduğu dönemin şartlarına ve durumuna göre yorumlanmıştır. Çalışma konumuz İslam âleminde önem arz eden böyle bir konuyu ihtiva etmesi açısından da önemlidir.

Bu çalışmamız öncelikle İmâmiyye’nin bahsedilen konularda hangi âyetlere istinat ettiğini, tefsir ve kelâm kaynaklarından hangi delilleri getirdiklerini, delil getirme metotlarını, İmâmiyye akidesi olarak vardıkları sonuçların neler olduğunu mezheplerin görüşlerine göre ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3. Araştırmanın Sınırlılıkları

İmâmiyye sayı olarak Şîa içerisinde büyük nüfusa sahiptir. Yüzden fazla Şîi tefsirin olması mezhebin literatür kaynaklarının bol olduğunun göstergesidir. Tezde İmâmiyye tefsirlerinin seksenden fazlasından yararlanılmıştır. Diğer dinî konularda da yeteri kadar kaynak eserler bulunmaktadır. Şîa din eğitiminde kullanılan kitapların Arapça olması Şîa’nın etki alanının ne kadar geniş olduğunu gösterir. Şîa’yı araştırmacısının Arapça bilmesi yeterli olacağı görülmüştür. Bunun yanında Farsça da bilmesi onun yararına olacaktır.

Çalışmamız Şîa’nın İmâmiyye kolu ile sınırlıdır. Giriş kısmında Şîa ve İmâmiyye’nin oluşumundan bahsedilmiştir. Ehl-i Sünnet vb. mezheplerin görüşlerine de zaman zaman yer verilmiş ve mukayeseler yapılmıştır.

Çalışmada Câmiu’t-Tefâsîr ve Câmiu’l-Ahâdîs isimli programlardan yer alan İmâmiyye kaynaklarından yararlanılmıştır. Bu kaynaklarda yer almayan diğer kaynaklara da ulaşılmıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

İmâmiyye'nin akide esaslarından tevhid, nübüvvet ve imâmetin incelendiği bu çalışmamızda nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tezi hazırlarken de nitel araştırma yöntemlerinden daha ziyade doküman analizi tekniği tercih edilmiştir. Bu bağlamda ana kaynak olan Kur'ân'ın yanı sıra İmâmiyye tefsirlerinden ve kelâm kaynaklarından da istifade edilmiştir. Öncelikle konuyla alakalı âyetler tespit edilmiştir ve akabinde tefsir kaynaklarına müracaat edilmiştir. İmâmiyye görüşlerini tespit ettikten sonra yer yer Ehl-i Sünnet tefsir görüşleri de verilmiştir. Çalışmamızın ana kaynağını Kur'ân ve tefsir kitapları teşkil etse de zaman zaman kelâm, hadis, fıkıh, dinler ve mezhepler tarihi alanlarında telif edilen diğer eserlere de müracaat edilmiştir. Çalışma boyunca müracaat ettiğimiz her bilim dalının temel eserlerine öncelik verilmiştir.

Çalışmada İmâmiyye tefsir kaynaklarından ilgili âyetlerin tefsirlerini değerlendirmek için İmâmiyye'nin kelâm kitaplarından konuyla alakalı âyetler tespit edilmiştir. Çalışmamızda yorumlayıcı bir yaklaşımla konuların izaha kavuşturulması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, öncelikle elde edilen veriler göz önünde bulundurularak konunun çerçevesi belirlenmiştir. Buna uygun olarak çalışmanın formatı oluşturulmuş, bilgi kaynakları belirlenmiştir. Bilgi kaynaklarından elde edilen veriler tezin genel çerçevesi doğrultusunda sınıflandırılmış, ilgili konu başlıkları altında gerekli bilgiler verilmiş ve gerektiğinde örneklerle yorumlanmıştır.

Çalışmada delil olarak kullanılan âyetler İmâmiyye mezhebine göre değerlendirildikten sonra tefsir usulü konuları bakımından incelenmiştir. Konuyla alakalı hadisler de İmâmiyye kaynaklarından verildikten sonra Ehl-i Sünnet hadis kaynaklarında olup olmadığı araştırılmıştır. Nakledilen rivayetlerin sadece muhtevası dikkate alınmış ve başka herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Araştırma boyunca ve özellikle konuyla alakalı âyetler, tefsirler, hadisler ve âlimlerin görüşleri incelenip yorumlanırken her türlü ön yargıdan, ideolojik yaklaşımlardan ve mensubiyet duygusundan uzak durulmuş, objektiflik, tarafsızlık ve bilimsellik ilkelerine azami derecede özen gösterilmiştir.

5. Araştırmanın Kaynakları

Araştırma tefsir çalışması olduğundan Kur'ân ve tefsir kaynaklarına öncelik verilmiştir. Âyetlerin mealine Diyanet İşleri Başkanlığının kuran.diyanet.gov.tr sitesinde yer alan *Kur'ân Yolu* meâline istifade edilmiştir. Bu meâl Hayrettin Karaman, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrı ve Sadreddin gümüş tarafından yazılmıştır. İhtiyaç duyulduğunda Âyetlerin yorumlanmasında İmâmiyye tefsirlerine ve diğer mezhep tefsirlerine ulaşılmıştır. Seksen bir adet İmâmiyye tefsir kaynağından yararlanılmıştır. Bilgi tekrarı olan tefsirler kaynak olarak gösterilmemiş, bu bilginin ilk geçtiği tefsir kaynak gösterilmiştir. Arapça tefsirlerin yanı sıra Farsça tefsirlerden de yeteri kadar yararlanılmıştır. İmâmiyye tefsir kaynakları yanı sıra Ehl-i Sünnet tefsir kaynaklarına da müracaat edilmiştir. Sadece tefsir kaynaklarıyla yetinmeyip konunun belirgin hale gelmesi için kelâm ve diğer kaynaklardan da yararlanılmıştır. İmâmiyye tefsir kaynakları arasında birinci Ahbârî Dönem (1-4. asır) tefsirlerinden İmâmü's-Sâlis Hüseyin b. Ali'nin (ö. 61/681) *Tefsîru'l-İmami'l-Hüseyin*, Habibullah b. Ali Mede Kâşânî'nin (ö. 134/751) *Bevâriku'l-Kahr fî Tefsîri Sûreti'd-Dehr*, İmâmü'l-Hâdî Aşer Hasan b. Ali'nin (ö. 260/873) *et-Tefsîru'l-Mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, Ayyâşî'nin (ö. 320/932) *Tefsîru'l-Ayyâşî*, Kummî'nin (ö. 329 veya 217/941 veya 832) *Tefsîru'l-Kummî*; Birinci Usûlî Dönem (5-10. asır) tefsirlerinden Tûsî'nin (ö. 460/1067) *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Tabersî'nin (ö. 548/1153) *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* vb. tefsirler; İkinci Ahbârî Dönem (11-12. asır) tefsirlerinden Feyz Kaşani'nin (ö. 1091/1680) *Tefsîru's-Sâfî*, Amili'nin (ö. 1138/1725) *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz* vb. tefsirlerden; İkinci Usûlî Dönem (12. asırdan günümüze kadar) tefsirlerden Sebzevârî'nin (ö. 1372/1952) *Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Tabatabâî'nin (ö. 1400/1980) *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân* vb. tefsirler çalışmamıza faydalı olan yoğun bilgiler içerdiği için sıklıkla kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Ehl-i sünnet tefsirlerinden de sıkça yararlanılmıştır. Konuyla alakalı kelâm ve hadis kaynakları sıklıkla kullanılmıştır.

6. İmâmiyye'nin Oluşumu

6.1. Şîa İmâmiyye'ye Bir Bakış

“Şîa” kelimesinin “Şîatü Ali”, “Şîatü Hüseyin” ve “eş-Şîa” şeklinde kullanımları mevcuttur.¹ İstilah olarak Şîa, “Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra nas ve tayin yolu ile imam olduğuna ve imâmetin kıyamete kadar Hz. Ali soyundan gelenlerde olacağına inanan topluluğun adıdır.” eş-Şîa kelimesi bir cemaati belirtmek için ilk defa Nasr b. Muzâhim (ö. 212/827) tarafından kullanılmıştır. Nasr b. Muzâhim kelimeyi lügat anlamında kullanmıştır.²

Dîneverî (ö. 282/895), Yezid b. Muâviye'ye biat etmeyen Hz. Hüseyin ve taraftarlarından bahsederken onları “Şîa” ve “eş-Şîa” kelimesiyle ifade etmiştir.³ Aynı zamanda Muhtâr es-Sekafî hareketini, “Benî Hâşim şîası” olarak ifade etmiştir.⁴ Emevî iktidarının Hz. Ali ve taraftarlarını kötülemesi “Ali şîası” tabirinin uzun zaman canlı kalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda “eş-Şîa” tabiri Abbâsî taraftarları için de kullanılmıştır.⁵

Tarihte bu kelimenin kullanımında ilk asırda belirsizlik hâkimdir. Bu dönemde Şîa kelimesi sanki bir mezhebin özel adı değil de bir şahsın veya bir grubun destekleyicileri için kullanılmıştır. Şîa kelimesinin bugün kastedilen anlamda “Şîa mezhebinin müntesipleri” anlamında kullanıldığını söylemek biraz zor gözükmektedir.

Bu oluşumlardan biri de nas ve tayin meselesidir. Nas ve tayin ise önceki imamın kendinden sonra gelen imamı tayin etmesidir.⁶

¹ Ebû Mihnef, *Maktalü'l-Hüseyin ve masra'u Ehli Beytihi fî-Kerbelâ* (Kum: Matba'atü Emîr, 1942), 9-10.

² Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği* (İstanbul: Endülüs, 2019), 26.

³ Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud Dîneverî, *Ahbâru't-tivâl*, (Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1991), 230-231.

⁴ Dîneverî, *Ahbâru't-tivâl*, 282.

⁵ Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, 28-29.

⁶ Muhtemelen ilk defa nas ve tayin İbn Hanefiyye'nin oğlu Ebu Haşim Abdullah'ı imam olarak tayin etmesiyle gerçekleşmiştir. bk. Ferhad Daftari, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa, 2017), ss. 103, 108, 113.

6.1.1. Şîa ve İmâmiyye Kelimelerinin Anlamları

Şîa fırkalarıyla ilgili gruplar Râfıza⁷ ana başlığı altında zikredilmiştir. Bunlar Keysâniyye, İmâmiyye ve Zeydîyye'dir.⁸ Ancak Şîa'yı Gulât ve Râfıza grupları olarak ayırıp inceleyenler de olmuştur. Burada Râfıza'dan maksat İmâmiyye'dir.⁹ Biz burada konumuzla ilgili olan İmâmiyye mezhebi üzerinde duracağız. İmâmiyye'yi ifade etmek üzere kullanılan beş isim vardır: Şîa, İmâmiyye, Râfıza, Kat'iyye ve İsnâşeriyye.¹⁰

Şîa Arapça “ش-ي-ع” kökünden türemiş bir kelimedir. “Şîa” kelimesi “*tarafdar, yardımcı, ensar, tâbi olan, velî (dostluk eden), benzeri, arkasınca gelen ve fırka*” anlamlarına gelmektedir.¹¹ Bu kelime aynı zamanda tek, iki kişi, çoğul, müzekker ve müennes için kullanılmaktadır. “*Müşâyea'* (مشايعة)” kelimesi aynı kökten türemiştir, “*bir işe karışmak ve iştirak etmek*” anlamlarında kullanılmıştır.¹² “Şîa” ismi “*Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ini imam olarak tanıyanlara, onlara yardım edenlere*” verilen isimdir. Hatta onların özel ismi olmuştur.¹³

İstilah olarak Şîa kelimesi; “*Hz. Ali 'ye tâbi olup onu destekleyen, Hz. Ali'nin imam olmasını kabul etmiş ve imâmetin Hz. Ali ve evlatlarının hakkı olduğuna ve onlardan alınamayacağına,¹⁴ alınsa bile ya zulüm ya da takıyye ile alınacağına, imâmetin gizli ve açık nas ile tayinine iman etmiş fırkanın adıdır.*”¹⁵

⁷ Burada Râfıza'dan maksat tüm Şîa gruplarıdır. “*Râfıza*” kelimesi tüm Şîa grupları için kullanılmışsa da bazı yerlerde İmâmiyye için kullanılmıştır.

⁸ Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fıraki'n-nâciyye minhüm*, thk. Muhammed Osman el-Haşin (Kahire: Mektebetü İbni Sînâ, ts.), 41.

⁹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, thk. Hellmut Ritter (Franz Ştayner, 1980), 5-31.

¹⁰ Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: İsam, 2009), 27.

¹¹ İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lügati ve sıhâhi'l-A'rabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1990), 1240; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyye İbn Fâris, *Mu'cemü makâyisü'l-lüğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Dârü'l-Fıkr, 1979), 3/235; Muhammed b. Ömer Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnü's-Sûd (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İmliyye, 1998), 1/530; Ebu Saîd Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru'l-în*, thk. Kemâl Mustafa (Beyrut: Mektebetü'l-Yemeniyye, 1985), 232.

¹² Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru'l-în*, 233.

¹³ Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs fi-Müesseseti'r-Risâle bi-İşrâfi Muhammed Naîm el-İrkusûsî (Beyrut-Lübnan: Müesseseti'r-Risâle, 2005), 735; Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru'l-în*, 232.

¹⁴ Ali b. Muhammed Cürçânî, *Mu'cemü'l-ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddîk Minşâvî (Kahire: Dârü'l-Fadîle, ts.), 111.

¹⁵ Muhammed Ali Tehânavî, *Mevsûatü keşşâfistilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996), 1/1052.

“Şîa” kelimesi Kur’ân’da “*fırka, bölük, taraftar ve birine uyan*” anlamlarında kullanılmıştır.¹⁶ Kelime, Kur’ân’da “*Mûsâ şehre girdiğinde orada biri kendi tarafından/şîa, diğeri düşmanı tarafından/şîa kavga eden iki kişi gördü*”¹⁷ âyetinde geçer. Bahsi geçen âyette şîa, “*taraftar*” anlamında kullanılmıştır. Müfid’e (ö. 413/1022) göre âyette “*velâyet*” ve “*adavet*” kelimeleri kullanılmıştır. Bundan dolayı “*şîa*” kelimesiyle “*velâyet*” kelimesinin eş anlamlı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca “*Şüphesiz İbrâhîm de onun taraftarlarından idi*”¹⁸ âyeti Hz. İbrâhîm’in Hz. Nuh’a velâyet yoluyla tâbi olmayı emrettiği şeklinde yorumlanmış, bu âyetle velâyete delil getirilmeye çalışılmıştır.¹⁹

Tarih sahnesinde farklı zamanlarda Şîa’nın diğer Müslümanlar’a oranı farklılık göstermiştir. Bugün ise Müslümanların %12-15 kadarının Şîa’ya mensup olduğunu ve bu gelenekten geldiğini ifade edebiliriz.²⁰

6.1.2.Şîa Kelimesinin Oluşumu

Şîi müelliflere göre Şîa kelimesi; “*Hz. Peygamber zamanında imâmeti Hz. Ali’ye has kılan taraftarların ismi olarak*” kullanılmıştır.²¹ Bu bağlamda Hz. Ali’nin imam seçilmesinden sonra da ihtilaflar olmuşsa²² da onun imam olmasını kabul eden herkesin “*Şîa*” ismini aldığı ifade edilmiştir.²³ Bu düşüncede olan ve ilk Şîa ismini alan sahâbeye Hz. Ebû Zer, Hz. Ammâr b. Yâsir ve Hz. Selman örnek verilmiştir. Hatta Şîa isminin daha kadim olduğu, önceki ümmetler tarafından Hz. İbrâhîm şîası, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ şîası olarak kullanıldığından²⁴ ve Kur’ân’da birkaç yerde bu anlamda geçtiğinden bahsedilmiştir.²⁵ Şîa kelimesine “*İbrâhîm de onun*

¹⁶ Şîa kelimesi için bk: el-En’âm 6/65; el-Hicr 15/10; Meryem 19/69; el-Kasas 28/4; er-Rûm 30/32; es-Sâffât 37/83; en-Nûr 24/19. Kur’ân ayetlerinin mealini Diyanet İşleri Başkanlığının <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal> sitesinde “Kur’ân Yolu” mealinden yararlanılmıştır.

¹⁷ el-Kasas 28/15.

¹⁸ es-Sâffât 37/83.

¹⁹ Muhammed b. Muhammed b. Numan b. Muallim Ebi Abdilleh el-Ukberi el-Bağdadi Müfid, *Evâilü’l-makâlât*, thk. İbrahim Ensârî (Beirut-Lübnan: Dâru’l-Müfid, 1993), 34-35.

²⁰ Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, 143.

²¹ Hasan b. Mûsâ Nevbahtî, *Firaku’s-Şîa* (Beirut-Lübnan: Manşûrâtu’r-Ridâ, 2012), 51-52.

²² Nevbahtî, *Firaku’s-Şîa*, 31, 36.

²³ Müfid, *Evâilü’l-makâlât*, 38.

²⁴ Nevbahtî, *Firaku’s-Şîa*, 51-52.

²⁵ S’ad b. Abdullâh Ebû Halef Eş’arî Kummî, *Kitâbü’l-Makâlât ve’l-firak*, thk. Muhammed Cevâd Meşkûr, Haydari (Tehran, 1962), 157.

şîasından/tafaftarlarından idi”²⁶ âyetinde “muhabbet ve yakınlık sebebiyle dediklerini tasdik ederek tâbi olan” anlamı verilmiştir.²⁷ Bunun yanı sıra Şîa kelimesi Hz. Hüseyin’in intikamını almak isteyenler için de kullanılmıştır.²⁸

Sünnî âlimler Hz. Peygamber’in vefatından hemen sonra Hz. Ali şîası olarak onun imametini destekleyen grubun oluştuğunu bildirmiştir.²⁹ Aynı zamanda bu gruba Hz. Ali ashabı da denmiştir. Daha sonraları Şîa ismini, Hz. Ali’nin üstünlüğüne/tafdiline inanan grup almıştır ve bu durum günümüze kadar gelmiştir.³⁰ İslam’ın ilk mezheplerinden biri olan Şîa mezhebi hakkında Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînden rivayetler nakledilmiş. Âyetlerle Şîa kelimesinin meşruluğuna delil getirilmeye çalışılmıştır.³¹

Şîa gruplarının çoğu, fâdıl imam bulunduğu halde, mefdûlun³² imam olmasını kabul etmemektedir. Onlara göre Hz. Peygamber’den sonra onun makamına en çok layık olan Hz. Ali’dir. Hatta tüm Şîa fırkalarının Hz. Ali’nin efdal olması konusunda icma ettiği ifade edilmiştir.³³ Şîa fırkası Hz. Ali’nin şehadetinden sonra, İslam toplumunda azınlıkta kalmıştır. Çoğunluğu ise Hz. Muâviye taraftarları oluşturmuştur.³⁴ İmâmiyye’ye göre imâmet dinin rüknüdür, seçim yoluyla olamaz ve Hz. Peygamber bile bu esası değiştiremez.³⁵

Kâşifulğita (ö. 1373/1994) ve Mekarim Şîrâzî (1926) gibi bazı Şîî âlimler imâmeti usûlü’-d-dînden değil de usûlü’l-mezhepten saymıştır.³⁶ Muğniyye’ye (ö. 1400/1979) göre İslam’ın usûlü’-d-dînden olan üç esası vardır. Bunlar tevhid,

²⁶ es-Sâffât 37/83.

²⁷ Müfîd, *Evâilü’l-makâlât*, s. 34-35.

²⁸ Ebu’l-Hasan Ali b. Hüseyin Mes’ûdî, *Mürûcü’z-zehbe ve ze’âdinü’l-cevher*, thk. Kemâl Hasan Merfî (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2005), 3/81-82.

²⁹ Eş’arî Kummî, *Kitâbü’l-Makâlât ve’l-fırak*, 3; Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru’l-’în*, 202.

³⁰ Ahmed b. Hamdân Ebu Hâtîm Râzî, *Kitâbü’z-Zîne fi-kelimeti’l-İslâmiyye’l-Arabiyye*, thk. Abdullâh Sellâm es-Sâmerrâî, Hüseyin b. Feyzullâh el-Hamedânî el-Ya’beri el-Hirâzî (Sana: Merkezü’l-Dirâsêti ve’l-Buhûsi’l-Yemenî, 1994), 3/35-36.

³¹ Âyet örnekleri için bk. Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru’l-’în*, 232.

³² “Fâdıl/üstün” ve “mefdûl” kelimeleri Hz. Ali ve Ehl-i beyt imâmlarının Hz. Peygamber’den sonra imâmete en layık ve ümmetin en faziletlisi olmaları konusunda kullanılmıştır. Fâdıl var iken mefdûlun imam tayin edilmesi caiz görülmemiş lakin Zeydiler ise bunun caiz olduğunu söylemişler. bk. Yusuf Gökalp, “Zeydiyye”, *Zeydiyye* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, ts.), 44/328-331.

³³ Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru’l-’în*, 204, 206.

³⁴ Eş’arî Kummî, *Kitâbü’l-Makâlât ve’l-fırak*, 5.

³⁵ Ebi’l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihel*, thk. Ahmed Fehmî Muhammed (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1992), 1/144-145.

³⁶ bk. Ahmet Karadağ, “Ehl-i Sünnet ile İmâmiyye Şîası Arasında İhtilâf Edilen Bazı Konuların Tahlili (Muhammed Cevâd Muğniyye’nin et-Tefsîru’l-kâşif Örneği)”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Güz 2017), 233-268.

nübüvvet ve mead'dır. Bunları kabul etmeyen Müslüman sayılamaz. Bu üç esasa inanan ise Müslüman'dır. Furu'd-dîn ise namazın ve haccın vacip olması gibi konulardır. İmâmet de aslında usûlü'd-dînden değildir. İmâmet sadece Şîa mezhebinin aslındandır (أصل لمذهب الشيعة). Tevhid, nübüvvet ve meadı kabul ederek imâmeti inkâr eden Müslüman'dır lakin Şîa değildir.³⁷ Muğniye'nin bu fikrini "Din beş esas üzerine kuruludur. Bunlar namaz, zekât, oruç, hac ve Hz. Ali ve imamların imâmetidir"³⁸ hadisi de destekler niteliktedir.

Muğniye'nin aslında İslam mezheplerini birbirine yakınlaştırmak için yukarıda bahsedilen yolu izlediği söylenebilir. Her ne kadar imâmeti ümmet için usûlü'd-dînden saymasa da Şîa için usûlü'd-dînden saymaktadır. Bunun örneklerini kendi tefsiri olan "*et-Tefsiru'l-Kâşif*" eserinden de anlayabiliriz. İleride bu konuda örnekler verilecektir.

6.2. İmâmiyye Kolunun Ortaya Çıkışı (Oluşumu)

Arapça bir kelime olan İmâmiyye, "İmâmiler" anlamına gelir. "İmam" kökünden nispet yâ'sı ve çoğul tâ'sı ilave edilerek oluşturulmuştur.

"İmam" kelimesi Arapçada üzerine binanın yapıldığı bina tahtası, bir bölge, yol³⁹ ve hak veya bâtil yolda kendisine uyulan kişi⁴⁰ ve kendilerine resûl gönderilmiş cemaat anlamlarına gelir.⁴¹ Çoğulu "eimme"dir.⁴²

Bir görüşe göre "İmâmiyye" kelimesini ilk kullanan İbn Misem et-Temmâr'dır (ö. 183/799). İmâmet konusunda *Kitabu'l-İmâmiyye*'yi yazan âlimdir.⁴³

İmâmiyye, imâmetin ve ilmi merciinin Ehl-i Beyt'in hakkı olduğunu savunmuştur. Bu konuda Hz. Peygamber'in ve diğer imamların sözlerini delil olarak kabul etmişlerdir. Bu imamlar on iki kişidir.⁴⁴ Bu düşünceye göre İslam insanın

³⁷ Muhammed Cavad Muğniye, *el-Cevâmiu' ve'l-fevâriku beyne's-Sünne ve's-Şîa*, thk. Abdu'l-Huseyin Muğniye (Beyrut-Lübnan: İzzu'd-Dîn, 1994), 36-37.

³⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi Sadûk, *Emâli li's-Sadûk* (Beyrut: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 2009), 198.

³⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, 1865-1866.

⁴⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, thk. İbrahim el-İbeyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 15/638.

⁴¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1076.

⁴² Cevherî, *es-Sihâh*, 1865-1866; Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, 15/638.

⁴³ Ebu Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbas el-Üsri el-Kufi Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî* (Beyrut: Fihristü Esami Müsennefi's-Şîa Şeriketü'l-Âlemî li'l-Matbûât, 2010), s. 241 (kitapta âlim sırası 661).

⁴⁴ Muhammed Hüseyin Tabatabâî, *eş-Şîatü fi'l-İslâm* (Beyrut-Lübnan: Beytü'l-Kâtib li't-Tabâati ve'n-Neşt, 1999), 66.

anlayamayacağı dinî, bâtinî hakikatleri içermektedir. Bu hakikatlerin açıklanması için imama ihtiyaç vardı. Bu anlamda Şîa'ya göre imam vahyin bekçisidir ve liderlik görevinin yanında Kur'ân'ı açıklama görevi de vardır.⁴⁵

Daftari'ye göre Sünnî ekolü, bir bütün olan İslam akidesini temsil etmektedir. Şîa gibi diğer gruplar ise İslam'ın doğru yolundan çıkanlar olarak görülmüş; sapkınlıkla, bidat yapmakla ve küfürle suçlanmıştır. Şîi bakış açısına göre Şîi ekolü sonradan ortaya çıkmamış, İslam'ın başından bu yana var olmuştur.⁴⁶

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ilk ihtilaf imam tayini meselesidir. Şîa'ya göre Hiz. Peygamber, Hiz. Ali ve nesebinin imâmeti konusunu isim vererek açık bir şekilde beyan etmiştir. Allah Resûlü'nün Hiz. Ali'yi bizzat imam tayin etmesine rağmen⁴⁷ Benî Sâide çardağında toplanan ensar, Sad b. Ubâde'ye biat etmek istemiştir. Hiz. Ebû Bekir'in "halifeler Kureyş'tendir"⁴⁸ hadisini zikretmesiyle ve Hiz. Ömer'in Hiz. Ebû Bekir'e biat etmesiyle mesele hallolmuştur.⁴⁹

Hiz. Hüseyin soyundan gelen imamları tanıyan ve Hiz. Ali'den önceki imamları lanetleyen⁵⁰ İmâmiyye'ye göre ümmet bu eylemiyle hak yoldan sapmış ve küfre düşmüştür. Daha sonra Hiz. Hüseyin'in oğullarından ve sonra gelen imamların hangisinin imam seçileceği konusunda, İmâmiyye farklı kollara ayrılmıştır.⁵¹ Ancak imâmet meselesi burada bitmemiştir. İlk üç halifeden sonra imâmetin Hiz. Ali'nin hakkı olduğuna inananlar ona biat etmiş ve bu meseleyi günümüze kadar sürdürmüşlerdir.⁵²

Hiz. Hüseyin'in vefatından sonra imâmet oğlu Ali b. Hüseyin Zeynelabidin'e (ö. 94/712) geçti. Onun imam olması gerektiğine dair birçok hadis nakledilmiştir.⁵³ O, Medine'de Emevî hâkimiyetine karşı sessiz bir tutum sergilemiştir. Kendini zühde verdiği için Seccâd olarak anılmıştır. Zeynelabidin'in oğlu Muhammed Bâkır (ö. 114/732) da dinî ve hukuki ilimlerle uğraşmış ve siyasi olarak babasının yolunu

⁴⁵ Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa, 2020), 47-48.

⁴⁶ Daftari, *İsmaililer*, 68, 72.

⁴⁷ Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru'l-'în*, 211-215.

⁴⁸ Muhammed b. İsa Ebû İsa es-Sülemî Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh - sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), "Fiten", 49 (No. 2227).

⁴⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 2.

⁵⁰ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 64.

⁵¹ Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru'l-'în*, 211-215.

⁵² Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 3.

⁵³ bk. Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshâk Râzî Kuleynî, *el-Kâfî*, thk. Kısmi İhyâü't-Türâs Merkezü Bühûsi Dâru'l-Hadîs (Kum: Dâru'l-Hadîs, 2012), 2/52-55.

izlemiştir. Muhammed Bâkır imamların ilahi bilgiye sahip olmaları gerektiğini söylemiş, takiyye⁵⁴ esasını belirlemiştir. Mutaya cevaz veren imam olarak bilinir. İmam Bâkır'ın vefatından sonra cemaatin çoğu onun büyük oğlu Cafer es-Sâdık'a (ö. 148/765) bağlanmıştır. Emevîlerin sonu ve Abbâsîlerin ilk dönemine denk gelen Cafer es-Sâdık'ın döneminde İmâmiyye büyük bir dinî cemaat haline gelmiştir. Cafer es-Sâdık Sünnî camiası tarafından da kabul edilen bir muhaddisti.⁵⁵

Araştırdığımız bazı eserlerde İmâmiyye birçok Şîa grubunu içine alan ana başlık olarak kullanılmıştır.⁵⁶ Bazen Râfıza,⁵⁷ Caferiyye ve Ashabü'l-İntizar İmâmiyye ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁵⁸

İmâmiyye başlığı altında değerlendirmelere baktığımızda bazı müelliflerin tüm Şîa'yı Gulât olsun ya da olmasın bu başlık altında incelediğini görmekteyiz. Bazı tarihçiler ise bir kısım Şîa mezheplerini bu başlık altına alırken bir kısmını bu başlık altında değerlendirmemiş, İmâmiyye ve Gulâtı ayrı değerlendirmiştir.

Şîa mezhebinde her imamın hayatında ve vefatından sonra ihtilaflar olmuş, bu nedenle farklı Şîa grupları oluşmuştur.⁵⁹ İmâmiyye'den Alevî Şîa grubu olarak bahseden Nevbahtî, bu grubun Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in vefatlarına kadar fırkalara ayrılmadığını beyan etmiştir. Ona göre Hz. Hüseyin'in vefatı sonrasında oğlu Ali b. Hüseyin'in imam seçilmesi konusunda ayrılığa düşülmüştür.⁶⁰ İmâmiyye, on iki imamın nas ve tayin yoluyla kıyamete kadar imam olacaklarını savunurken Alevî Bektaşiler, Ehl-i Beyt ve on iki imam anlayışının tasavvuf temelli olup Muhammedî hakikatlerin temsilcileri ve aktarıcıları olduklarını kabul etmiştir.

⁵⁴ Ehl-i Sünnet, takiyye yapmaya ve kafir toplumunda can ve mal korkusu olursa imanın gizlenmesi ve kalben olmadan dilde inkâr edilmesine ruhsat vermiştir. Bilgi için bk. Hasan Tevfik Marulcu, "Bâtın Te'vîl Bağlamında Şii Takiyye Anlayışı -Ehl-i Sünnet ve Şia Kelamı Bağlamında Bir Değerlendirme-", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Ocak 2016), 31-47.

⁵⁵ bk. Daftary, *Şii İslam Tarihi*, ss. 64-68, 73.

⁵⁶ Daha fazla bilgi için bk. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, 5-31.

⁵⁷ Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman Malatî, *et-Tenbih ve'r-red alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bida'*, thk. Zahid el-Kevserî (es-Sekâfetü'l-İslâmî, 1949), 25; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 84.

⁵⁸ Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Razi, *İtikâdâtü'l-fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, thk. Mustafa Bek Abdurrazık (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982), 53-55.

⁵⁹ Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, 31, 36.

⁶⁰ Vâkıfa üç imâmdan sonra imam olmayacağını beyan ederken, Serhûbiyye Hz. Hasan'ın oğlunun imam olmasını savunmuşlar. Zeydiyye ise âli Muhammed'den kim Allah yoluna davet ederse ona itaat vacip olduğunu demiştir. bk. Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, ss. 96-97, 102.

Alevîlik velâyeti esas almış, Caferiler ise imâmeti esas almıştır. Velâyet tasavvufi anlamı, imâmet siyasi anlamı akla getirir.⁶¹

İmâmiyye mezhebinin farklı isimleri vardır. Bunlardan biri Râfıza'dır. Râfıza'nın lügat anlamı “*terk etmek, komutanı savaşta bırakıp ayrılmak ve bölünmek*” anlamlarına gelmektedir. Farklı görüşler olmakla birlikte, Râfıza ismi Zeyd b. Ali'ye biat edip sonra onu Emevîler'e karşı olan mücadelede terk edenler için kullanılmıştır.⁶² Yine başka bir görüşe göre ise, Zeyd b. Ali vefat edince bir grup Cafer b. Muhammed'e katıldı ve onun imam olduğunu söylemeye başladı. Zeyd taraftarları da bu gruba Râfıza dedi.⁶³ Yine Râfıza, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini reddederek terk edenlere⁶⁴ isim olarak muhalifleri tarafından kullanılsa da bu isim sonraları İmâmiyye için kullanılmıştır.⁶⁵ Râfıza on iki imamı kabul eden İmâmiyye'nin başka bir ismidir.⁶⁶

İmâmiyye'nin başka bir ismi de Kat'iyye'dir. Kat'iyye, “قطع” kökünden türemiş bir kelimedir. “*Ayırmak, ayırt etmek, uzak kalmak, kesmek ve hicran*” anlamlarına gelmektedir.⁶⁷

Mûsâ Kâzım'ın vefatından sonra Şîa gruplara bölünmüştür,⁶⁸ bunlardan biri de Mûsâ Kâzım'ın kati şeklinde ölümüne inandıkları için “*Kat'iyye*” ismini alan gruptur.⁶⁹ Kat'iyye'ye göre Cafer es-Sâdık'tan sonra Mûsâ Kâzım imam olmuş, ondan sonra oğlu Ali Rıza olmuştur. Bunu hapse girmeden önce Mûsâ Kâzım vasiyet etmiştir.⁷⁰ Ali Rıza'dan⁷¹ sonra imâmetin Mûsâ Kâzım'ın torunu Muhammed b.

⁶¹ Özcan Güngör, “Aleviliğin Caferilikle İlişkinin Sosyolojik İçerik Analizi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 71 (2014), 83-109.

⁶² Ebu Hâtim Râzî, *Kitâbü 'z-Zîne fi-kelemlî 'l-İslâmiyye 'l-Arabiyye*, 3/46.

⁶³ Ebu Hâtim Râzî, *Kitâbü 'z-Zîne fi-kelemlî 'l-İslâmiyye 'l-Arabiyye*, 3/46.

⁶⁴ Eş'arî, *Makâlâtü 'l-İslâmiyyîn*, 16.

⁶⁵ Muhammed b. Muhammed b. Numan b. Muallim Ebi Abdilleh el-Ukberi el-Bağdadi Müfid, *el-İhtisâs*, thk. Ali Ekber el-Ğîfârî es-Seyyid Mahmud ez-Zernedî (Kum: Zuhûr, 2009), 104-105.

⁶⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 64.

⁶⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü makâyisü 'l-lüğa*, 5/101; Zemahşerî, *Esâsü 'l-belâğa*, 3/87.

⁶⁸ Aynı zamanda Kat'iyye Musa Kâzım'ın vefatından sonra Cevalikiyye'den ayrılan üç gruptan birinin ismidir. bk. Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru 'l-în*, 218.

⁶⁹ Musa Kazım'ın ölümünü inkâr edenlere ise Vâkıfa denir. bk. Nevbahtî, *Fıraku 'ş-Şîa*, 131.

⁷⁰ Nevbahtî, *Fıraku 'ş-Şîa*, 129; Eş'arî, *Makâlâtü 'l-İslâmiyyîn*, 89; Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru 'l-în*, 305; Şehristânî, *el-Milel ve 'n-nihel*, 1/171.

⁷¹ Katiyye Ali Rıza'nın imâmetine razı oldukları için onun adını “Rıza” koymuşlar. bk. Ebu Hâtim Râzî, *Kitâbü 'z-Zîne fi-kelemlî 'l-İslâmiyye 'l-Arabiyye*, 2/66-67.

Hasan'a geçtiğine inanılmıştır.⁷² Zamanının cumhuru şîasını oluşturan Kat'iyye⁷³ ve İsnâaşeriyye'nin esas özelliği, imamları on ikiyle sınırlamaları ve imamların nas ve tayin yoluyla imam tayin etmiş olmasıdır.⁷⁴ Bu konuda sadece Selim b. Kays'dan gelen bir rivayet de şöyledir: Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye şöyle buyurdu: "Sen ve oğullarından on iki kişi hak üzere olan imamlardır".⁷⁵ On ikinci imamın Mehdî el-Muntazar olduğunu söyledikleri için bu gruba İsnâaşeriyye de denmiştir.⁷⁶

Yine İmâmiyye'nin başka bir ismi de İsnâaşeriyye'dir. İmâmiyye'de imamların sayısı on ikidir.⁷⁷ İsnâaşeriyye ismi imamların sayısının on iki olduğunu bildiren rivayetlerdeki bilgilere göre verilmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kat'iyye ve İsnâaşeriyye aynı dönemde İmâmiyye mezhebi için kullanılmış isimlerdir.⁷⁸ Hicri 4. asırda İsnâaşeriyye ismi kullanılmaya başlanmıştır⁷⁹ ve muhtemelen bu ismi ilk kullanan Mes'ûdî olup, *et-Tenbih* isimli eserinde bahsetmiştir.⁸⁰ İsnâaşeriyye, İmâmiyye'nin on iki imamlarını kabul edenlere denilmiştir.⁸¹ On ikinci imamı Mehdî el-Muntazar olarak kabul etmelerinden dolayı mezhebe İsnâaşeriyye ismi verilmiştir.⁸²

6.3. İmâmiyye'de İmâmet ve İmamlar

İmâmiyye'ye göre yeryüzü Hz. Âdem'den günümüze kadar hüccetsiz/imamsız kalmamıştır.⁸³ Hz. Peygamber'den sonra ara vermeksizin sadece Allah'ın seçtiği,⁸⁴ Hz. Peygamber tarafından⁸⁵ ve ilahi tayinle Hz. Ali ve evladının⁸⁶

⁷² Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 64-71.

⁷³ Nevbahtî, *Fıraku 'ş-Şîa*, 236.

⁷⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 17-18.

⁷⁵ Ebû Sâdık el-Â'mirî el-Kûfî Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, thk. Muhammed Bâkir el-Ensârî ez-Zencânî el-Hüeynî (Kum: Delîli Mâ, 2007), 1/186.

⁷⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 64-71.

⁷⁷ İbn Ebû Zeyneb Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Cafer Numânî, *el-Ğaybe*, thk. Fâris Hassûn Kerîm (Kum: Dâru'l-Cevvâdîn, 2011), 72-73, 78, 104.

⁷⁸ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, 198-199; Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 64.

⁷⁹ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 80-81.

⁸⁰ Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, 37.

⁸¹ Ali b. Muhammed b. Abdullah Fahrî, *Telhîsü'l-beyan fî zikri fıraki ehli'l-edyân*, ed. Raşîd-el-Hayyûm (Beyrut: Medârik, 2011), 200-201; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihel*, 1/172.

⁸² Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 64.

⁸³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/410-411; Ali b. Hüseyin İbn Bâbaveyh Kummî, *el-İmâme ve't-tabsira mine'l-hayra*, thk. Medresetü'l-İmami'l-Mehdî (Kum: Medresetü'l-İmâmi'l-Mehdî, 1983), 21-23.

⁸⁴ Sadûk, *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me*, 20-21.

halife/imam seçilmesine, imam sayılarının on iki⁸⁷ ile sınırlandırıldığına, dinî maslahatın tamamlanması için her asırda⁸⁸ gizli ve açık imamların olacağına,⁸⁹ imamların masum ve kemal sıfatlarına sahip olduğuna, imâmetin Hz. Hüseyin'in soyundan devam ettiğine,⁹⁰ Hz. Hüseyin soyundan başka soya kesinlikle geçmeyeceğine ve bir önceki imamın sonraki imamı tayin ettiğine⁹¹ inanmıştır.⁹²

İmâmiyye hadis kaynaklarında imâmet konusu “Yeryüzü kesinlikle bir hüccetten yoksun olmaz” başlığı altında incelenmiştir.⁹³ “Hüccet” adı insanlara Allah'ın dinini anlatan nebîler ve imamlar için kullanılmıştır.⁹⁴ Her asırda imamlar muhakkak olur. Aksi halde imanla küfür ayırt edilemez, yeryüzü helak olurdu.⁹⁵

Farklı görüşler olsa da Şîa fırkaları en azından başlangıç itibarıyla imâmetin Hz. Ali soyundan devam etmesi konusunda ittifak etmiştir. İmâmet inancı da belli aşamalardan sonra netlik kazanmıştır. Hz. Ali (ö. 40/661) ve Muhtar es-Sakafî (ö. 67/687) döneminde Şîa; Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in imâmetinde genellikle müttefik olsa da Muhtar es-Sakafî ile Cafer es-Sâdık (ö. 148/765) döneminde imâmet

⁸⁵ Peygamberin vefatından sonra Ali'yi halife seçmeyenler bir farzı terk etmiş olur. Bu kimseler Peygamberin emrini icra etmeyen, hak yoldan sapmış zalimlerdir. Ali'den sonra gelen imamlardan birini inkâr etmek de küfre sebeptir ve ateş hak edilir: bk. Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 40-44.

⁸⁶ Her imam için açık nas bulunmuş kaynaklarda geçmektedir. bk. Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, ss. 35, 38-39.

⁸⁷ Mutahhar b. Tâhir Makdîsî, *Kitâtü'l-Bedi ve't-tarîh* (Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 5/126.

⁸⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi Sadûk, *Uyûnu ahbâri'r-Rızâ*, thk. Ahmed el-Mâhûzî (Tehran: Tâhir, 2016), 2/435.

⁸⁹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/432-433.

⁹⁰ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 35,38-39; Aytakin Şenzeybek, “On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri”, *Marife Dini Araştırma Dergisi* 19/2 (2019), 571-592.

⁹¹ Vâkıfa ve Keysâniyye fırkaları ile ilgili bk. Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru'l-în*, 235-237; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 41-52.

⁹² Makdîsî, *Kitâtü'l-Bedi ve't-tarîh*, 5/126.

⁹³ İbn Bâbaveyh Kummî, *el-İmâme ve't-tabsira mine'l-hayra*, 25; Muhammed b. Hasan Saffâr, *Besâiru'd-deracât fi fadâili Âli Muhammed* (Kum: Mektebetü Âyetullah el-Meraşien-Necefî, 1983), 1/484; Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi Sadûk, *İleli's-şerâi'* (Kum: Mektebetü'd-Dâverî, 2006), 1/195.

⁹⁴ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/410-411.

⁹⁵ Sadûk, *İleli's-şerâi'*, 1/195-196.

sadece Hz. Ali ve Hz. Fâtıma soyundan gelenlere aittir görüşü benimsenmiştir. Hz. Abbas (ö. 32/653) soyundan gelenlerin imâmeti tartışılmıştır.⁹⁶

Vefatı sırasında “Senden sonra Hasan’a biat edelim mi?” sorusuna Hz. Ali, “Siz bilirsiniz” cevabını vermiştir. Sonrasında Hz. Hasan’ın hilâfeti Hz. Muâviye’ye devretmesi bu dönemde henüz nas ve tayin meselesinin oluşmadığına bir delildir. Onat’ın tespitine göre “Hz. Ali’nin sağlığında onun etrafında olan insanların nas ve tayin yoluyla Hz. Ali’nin imam olduğuna inanarak etrafında toplanmalarından bahsetmek zordur.”⁹⁷

Emevîlerin baskısı sonucu bazı Şîî fırkalar Abbâsî isyanına katılmıştır. İktidar olan Abbâsîler Şîî fırkalara ve liderlerine zulmetmiş, bazı liderlerini öldürmüş veya hapse atmıştır. Bu olaylardan sonra Ehl-i Beyt sadece Ali-Fâtıma soyundan gelenlerle sınırlandırılmış ve imâmet bu nesilden gelen erkek çocuklara mahsus kılınmıştır. Bu olaylardan sonra Cafer es-Sâdık’ın imam olduğu Hüseyinî kol, tüm Şîîler için birleşme yeri olmuştur.⁹⁸

İmâmiyye’de imâmet babadan oğula geçer ve kardeşe amcaya ve başka bir akrabaya asla geçmez. Bu konuda İmâmî kaynaklardaki hadislerde imâmetin Hz. Hasan ve Hüseyin’den sonra kardeşe geçmeyeceği ve Hz. Hüseyin’in soyundan devam edeceği aktarılmıştır. İmâmet Hz. Hasan ve Hüseyin’den sonra iki kardeşte de cem olmaz. İmâmet, Hz. Hüseyin’den sonra halef bıraktığı erkek çocuktan, sonra da imamın halef bıraktığı erkek çocuklardan devam eder.⁹⁹ Erkek çocuklarından da kusuru olmadığı sürece en büyüğü imam tayin edilir.¹⁰⁰ İmâmetin babadan oğula geçme esasından ilk defa Cafer es-Sâdık bahsetmiştir. İmâmet iddialarının en çok ortaya atıldığı Zeynelabidin ve Muhammed Bâkır zamanında ise bu husustan bahsedilmez.¹⁰¹

⁹⁶ Şenzeybek, “On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri”, 572-592.

⁹⁷ Siddık Korkmaz, “Hasan Onat’ın Şîîlik Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeler”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/1 (Bahar 2021), 264-280.

⁹⁸ İmamlar hakkında detaylı bilgi için bk. Şenzeybek, “On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri”, 572-592.

⁹⁹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/713-114; Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî Meclîsî, *Mirâtü'l-'ukûl fî şerhi ahbâri âli'r-Rasûl* (Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1983), 3/208-209.

¹⁰⁰ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/711.

¹⁰¹ Bilgi için bk. Şenzeybek, “On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri”, 571-592.

Nas ve tayin, önceki imamın sonra gelen imamı tayin etmesidir. İmâmî ve İsmâilî Şiîlere göre Ali b. Hüseyin (Zeynelabidin) büyük oğlu Muhammed Bâkır'ı nas ve tayin yoluyla imam tayin etmiştir. Bazı İslam düşünürlerine göre nas ve tayin yolu bu dönemde daha çok öne çıkmıştır. Muhammed Bâkır da babası gibi Emevîler'e karşı suskunluk halini devam ettirmiştir. İmamı ve taraftarları korumak için inanç ve ibadetlerde takıyye yapılabileceği ilkesini kabul ederek uygulamıştır.¹⁰²

İmam olacak kişide bedenî, itikadî ve amelî kusurlar olmaması gerekir. Bu esası Abdullah b. Eftah'ın imametini kabul etmemek için söylendiği bilinmektedir.¹⁰³ İmâmet hakkı bir kusuru olmadığı sürece imamın en büyük oğlundur şeklindeki kural imamın ayrılmaz vasfı ismet inancıyla ne kadar uyumludur? İmâmiyye'de imamların masum olması, imam seçildikten sonra mı gerçekleşmiş oluyor; yoksa çocukluktan itibaren masumlar mı? Çocukluktan itibaren imam masumsa bir önceki imamın bunu bilmesi gerekir. Eğer imam bunu biliyorsa bir hata işlememesi şartının getirilmemesi gerekir.

6.3.1. Cafer es-Sâdık ve İmamlar'ın İmâmet Dönemi

Cafer es-Sâdık İmâmiyye'nin önemli imamlarından biridir. Onun döneminde İmâmiyye'nin birçok esası geliştirilmiş. Bu sebeple Cafer es-Sâdık dönemini özel başlıkta değerlendirilmiştir.

Cafer es-Sâdık 80 veya 83 yılında Medine'de doğdu. Babası İmâmiyye'nin beşinci imamı Muhammed Bâkır, annesi Hz. Ebû Bekir'in torunu Kasım b. Muhammed'in kızı Ümmü Ferve'dir. Cafer es-Sâdık baba tarafından Hz. Ali'ye anne tarafından Hz. Ebû Bekir'e akrabadır.¹⁰⁴ Muhammed Bâkır vefatından sonra onun sadık taraftarları nas ve tayinle tayin edilen en büyük oğlu Cafer es-Sâdık'a tâbi oldular.¹⁰⁵ Daha sonra bazı Zeyd b. Ali taraftarları da onun tarafına geçti. Zeyd bunlara kendini terk ettikleri için Râfîzî adını verdi.¹⁰⁶ Emevîler'e karşı Zeydî grupların ayaklanmalarına Cafer es-Sâdık'ın onay vermeyen tek kişi olduğu

¹⁰² Daftari, *İsmaililer*, ss. 103, 108, 113.

¹⁰³ Daha fazla bilgi için bk. Şenzeybek, "On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri", 571-592.

¹⁰⁴ Mustafa Öz, "Cafer es-Sâdık", DİA İslam Ansiklopedisi, 1993, 7/1-3.

¹⁰⁵ Daftari, *İsmaililer*, 118.

¹⁰⁶ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Tarîhu't-Taberî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 2/204.

bildirilmiştir.¹⁰⁷ Emevîler döneminde Şîa üzerinde devam edegelen baskılar Abbâsîlerin kurulmasıyla ilk önce hafiflese de sonra yeniden artmaya başladı.¹⁰⁸

Sünnî mezhepler Cafer es-Sâdık'ı Şîî mezhebinin kurucusu kabul eder. İmâmiyye mezhebi de Cafer es-Sâdık'a istinaden kendilerine Caferî der. Ebû Hanife (ö. 150/767) ve İmam Malik'in (ö. 179/795) ondan ders aldığı ve onunla istişare ettiği bildirilmiştir. Cafer es-Sâdık Muhammed Bâkır tarafından kaba biçimde temeli atılan imâmetle ilgili kendi görüşlerini sistematik olarak ortaya koymuştur. Bu ilkelerden biri nas ile imamın tayini ilkesiydi. Bu ilke önceki imamın vefatından önce ilahi rehberlikle, imamı nas ve tayin yoluyla kendinin halefine devretmesidir. Cafer es-Sâdık imamın cemaati yönetsin ya da yönetmesin nas yoluyla özel bir bireyde kalacağını vurgulamıştır. Nas ve tayin yolu Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Ali ondan sonra oğlu Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve oğluna aktarılmıştır. Nas ilkesiyle Hilâfet ve imâmet kurumları birbirinden ayrılmıştır. Şöyle ki bu ilke ile imamın idareci olma talebi ya da şartlar uygun değilse mevcut hâkimiyete başkaldırarak ele geçirme zorunluluğu yoktu. Bu esas sayesinde sürekli siyasi takiplerden bağımsız, muhalif imam ve cemaatin devamlılığı sağlandı.¹⁰⁹ Cafer es-Sâdık'ın bu düşüncesinin sonucu olsa gerek, kendi zamanında hiçbir Şîî ayaklanmasına katılmamıştır. Mansur, Hasanî ailelerle savaşırken Hüseyinî ailelere dokunmamıştır.¹¹⁰

Zamanın imamını tanımadan ölenin küfür içinde cahiliye ölümüyle öleceğini bildiren hadise istinaden imamın¹¹¹ ilahî bilgiyle nas ile tayin edildiği bildirilmiştir. Bir önceki imamın kendisinden sonra gelen imamı Allah'ın işaretiyle tayin etmesi İmâmiyye'nin akidesi olmuştur. Cafer es-Sâdık takıyye ilkesini geliştirerek Şîî inancının esas haline getirmiştir. Takıyye sayesinde kendilerini korumuşlardır. Cafer es-Sâdık'tan nakledilen hadisler, beşeriyetin din ve dünya işlerinde ihtiyaç duyduğu ilahi bilgi destekli masum olan bir imamı vafsetmiştir. Vasi yönetimde olmasa bile imam sayılmıştır. Kıyamete kadar Hz. Hüseyin soyundan devam eden imam, Hz.

¹⁰⁷ Bilgi için bk. Daftari, *İsmaililer*, 118-128.

¹⁰⁸ Tabatabâî, *eş-Şîatü fi'l-İslâm*, 68.

¹⁰⁹ Daftari, *İsmaililer*, 131-133.

¹¹⁰ bk. Mes'ûdî, *Bazen Mürücü'z-zehab ve ze'âdinü'l-cevher*, ss. 3/237, 245-246; Ebu'l-Ferec İsfahânî, *Mekâtilu't-Tâlibiyyîn*, thk. Ahmed Sakîr (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, ts.), 161 vd.

¹¹¹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/264-265.

Peygamber'in gizli bilgisine, dinin zâhirî ve bâtınî ilmine sahiptir. Yeryüzünde bir an bile imam olmasa yeryüzü helak olur. İmamı tanımak ve ona iman etmek vaciptir.¹¹² Cafer es-Sâdık'ın nas ve tayin'i geliştirmesi, imâmet ve hilâfet ilkelerinin birbirinden ayırması sayesinde devrin imamı mevcut yönetime başkaldırmak zorunda olmadı. Onun geliştirdiği ikinci ilke, nas yoluyla imamın önceki imamdan aldığı ilahi kaynaklı ilim idi. Bu ilim sayesinde devrin imamı, Müslümanlara doğru yolu göstermede tek yetkili kişi durumunda idi.¹¹³

Daftary, imâmet-hilâfet ayrımının Cafer es-Sâdık dönemine has olduğunu söylese de bu ayrım Şîa'ya göre Hz. Ali zamanından beri vardır. Zira Hz. Ali'nin de yeterli taraftar bulamadığı için Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine sessiz kaldığını bildirilmiştir. Şîi cemaatin devamlılığı açısından pasif siyaset ilkesi doğru bir tutum olarak gözükmektedir. Zira kendisini Şîi addeden lakin savaşmak istemeyen kitlenin de ayrı bir grup oluşturması kaçınılmazdır. Tarihî süreçte de görüyoruz ki savaşmak isteyen Şîiler, Hasanî tarafta; savaşmak istemeyen Şîiler ise Hüseyinî tarafta yer almıştır.

Cafer es-Sâdık 34 sene imamlık devrinden sonra 148/765 yılında vefat etmiştir. Onun vefatından sonra Şîa altı fırkaya bölünmüştür. Bir grup onun ölmediğini mehdî olarak geri geleceğini iddia etmiştir.¹¹⁴ Bir kısım İmâmiyye Cafer es-Sâdık'ın vefatından sonra en büyük oğlu Abdullah el-Eftah'ı imam kabul etmiştir. Yalnız Cafer es-Sâdık'tan yetmiş gün sonra vefat edince (ö. 149/766) oğlu da olmadığı için İmâmiyye onun üvey kardeşi Mûsâ Kâzım'ı imam olarak kabul etmiştir. İmâmiyye'nin yedinci imamı sayılan Mûsâ Kâzım'ın zaten kendi taraftarı vardı. Siyasetten uzak duran Mûsâ Kâzım, bölgelere vekiller atamış, humus ve bağış toplamıştır.¹¹⁵

Mûsâ Kâzım, Harun Reşit tarafından tutuklanmış ve hapiste 183/799 yılında vefat etmiştir. Mûsâ Kâzım vefat ettikten sonra onun takipçileri birkaç fırkaya bölünmüştür. Bunlardan biri onun ölümüne kati şekilde inanan Kat'iyye idi. Bu grup

¹¹² Daftari, *İsmaililer*, 133-135.

¹¹³ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 77-79.

¹¹⁴ Diğer gruplar için bk. Nevbahtî, *Fıraku 'ş-Şîa*, 113-128.

¹¹⁵ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 82.

ondan sonra imamın oğlu Ali b. Mûsâ er-Rıza olduğunu kabul etmiştir. Vâkıfa fırkası ise imamın ölmediğini iddia etmiştir.¹¹⁶ Mûsâ Kâzım'dan sonra İmâmiyye'nin büyük kısmı Ali b. Mûsâ er-Rıza'nın imam olduğunu kabul etmiştir.¹¹⁷ Mûsâ Kâzım'a kendisinden sonra kimin imam olacağı sorulunca “*ben yeryüzünde halife yaratacağım*”¹¹⁸ âyetini okuyarak oğlu Ali Rıza'ya işaret etmiştir.¹¹⁹ Harun Reşit'in oğlu Memun, 201/816 yılında Ali b. Mûsâ'yı mektupla Merv'e davet etmiştir ve onu meşru varisi tayin ederek “Rıza” ünvanı vermiştir. İmam Rıza, Memun'la Bağdat'a giderken 203/818 yılında 55 yaşında vefat etmiştir. Zehirlendiği iddia edilmiştir. Memun, İmam Rıza'yı Harun Reşid'in yanına Meşhed'e defnetmiştir.¹²⁰

Ali b. Mûsâ'nın vefatından sonra Şîa arasında ihtilaf çıkmıştır. Bir kısmı İmamın tek oğlunun Muhammed b. Ali (ö. 220/835) olduğunu ileri sürmüştür.¹²¹ İmam Rıza da kendisinden sonraki imamın, oğlu Muhammed b. Ali olacağını bildirmiştir.¹²² İmâmiyye'nin bir kısmının Ali b. Mûsâ'nın kardeşi Ahmed b. Mûsâ'ya tâbi olmalarının sebebi, Cevat ve Taki ünvanlarıyla bilinen Muhammed b. Ali'nin yedi yaşında olması idi. Buna göre baliğ olmayan imama tâbi olmayı Allah emretmemiştir. Bir grup İmâmiyye ise reşit olmayan imamın bile ilahi ilhamla, sâdık rüyalarla vb. yollarla lazım olan ilme sahip olacağına inanmıştır. Bu durumun örneği Allah'ın Hz. İsa'ya beşikte iken ilim vermesidir. İmam bülüğa erdikten sonra normal yollarla ilme ulaşır.¹²³ Daha sonra Muhammed Cevad, halife Memun'un kızıyla evlenmiştir. Mutasım (218-227/833-842) Muhammed Cevad'ı 220/835 yılında Bağdat'a davet etmiş, imam aynı yıl vefat etmiştir.¹²⁴

Muhammed b. Ali taraftarları “Hadi” ve “Naki” ünvanı alan oğlu onuncu imam Ali b. Muhammed'i imam olarak kabul etmiştir.¹²⁵ Muhammed Cevad “*Biz bir âyet neshettiğimizde onun mislini veya ondan daha iyisini getiririz*”¹²⁶ âyetini

¹¹⁶ bk. Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 129-131.

¹¹⁷ Eş'arî Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-fırak*, 89-91.

¹¹⁸ el-Bakara 2/30.

¹¹⁹ Benzer rivayetler için bk. Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/72-98.

¹²⁰ Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 138-139; Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 84-85.

¹²¹ Diğer fırkalar için bk. Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 136-139.

¹²² Benzer hadisler için bk. Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/98-107.

¹²³ Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 140-144.

¹²⁴ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 85.

¹²⁵ Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 145.

¹²⁶ el-Bakara 2/106.

okuyarak kendisinden sonra imamın oğlu Ali Naki olacağını nakletmiştir.¹²⁷ Bu dönemde İmâmiyye'nin mali işleri gelişmiş ve kurumsallaşmıştır.¹²⁸ İmam Hadi, 33 sene imamlık yaptıktan sonra 254/868 senesinde sırlı bir şekilde vefat etmiştir.¹²⁹

Ali Hadi vefat ettikten sonra İmâmiyye Hasan b. Ali el-Askerî'yi imam olarak kabul etmiştir. On birinci imam olan Hasan Askerî 232/846 yılında doğmuş ve 260/873 de beş yıl sekiz ay imamlık yaptıktan sonra zâhir bir oğlu olmadan vefat etmiştir. Sahip olduğu mallar kardeşi Cafer'e geçmiştir.¹³⁰ Hasan Askerî'nin imam olduğuna dair birçok rivayet vardır.¹³¹

İmâmiyye, Hasan Askerî'nin vefatından sonra imâmetin onun neslinden gelen, âlim, hâdî ve mehdi birinin kaim imam olacağını bildirmiştir. Zira yeryüzünde iki kişi kalsa birinin imam olması gerekir. Hasan Askerî'den sonra gelen imam ise korkmuş ve gizlenmiştir. Allah izin verdiğinde ortaya çıkacaktır. İmamın açık ve gizli olacağını ve konuşup konuşmayacağını Allah tayin eder.¹³²

Kuleynî'nin İmam Mehdi hakkında naklettiği rivayetler vardır. Bazı rivayetlerde babasının bir varisinin olmadığı bildirilse de birçok rivayette "Aleyhisselam" olarak geçen Mehdî el-Muntazar'ın imam olduğu ve imamın Kâbe'de ve başka yerlerde görüldüğü ve tavsiyelerde bulunduğu nakledilmiştir.¹³³ Mehdî el-Muntazar'ın ismiyle çağırılmamasına dair rivayetler nakledilmiştir. İsminin yerine "Hüccet" denilmesi istenmiştir.¹³⁴

On ikinci imam hakkında bu kadar titiz davranılması onun gaybetinin sorgulanmaması için olsa gerek. Bu durumda on ikinci imamın sanki sorgulanmaması ve ismine bile temkinli yaklaşılması istenmiştir. Hz. Muhammed'i, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'i kendi isimleriyle zikredebiliyorken İmam Mehdi'yi neden kendi ismiyle zikredemeyelim? Mehdî el-Muntazar Peygamber'den ve

¹²⁷ Benzer rivayetler için bk. Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/113-122.

¹²⁸ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 86.

¹²⁹ Nevbahtî, *Firaku 'ş-Şîa*, 146.

¹³⁰ Nevbahtî, *Firaku 'ş-Şîa*, 149-151.

¹³¹ bk. Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/122-125.

¹³² Eş'arî Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-fırak*, 101-105.

¹³³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/125-135.

¹³⁴ Fazla bilgi için bk. Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/135-136.

imamlardan daha mı üstündür? Yoksa gerçekten hayatta böyle bir şahıs yoktur da bu şekilde kabul ettirilmek mi isteniyor?

Nevbahtî bazı Şîî gruplarının Hasan Askerî'nin erkek çocuğu olmadığını söylediğini bildirmiştir. Eş'arî ise böyle bir çocuğun olduğunu ve belli sebeplerden gizlendiğini açıklamıştır. Bu açıklamalardan Hasan Askerî'nin bir erkek evladı ve imamete varisi olmadığı anlaşılmaktadır. Mehdî el-Muntazar düşmanlardan korktuğu için gaip olduğunu bildirilmiştir. Bu gaybet ise Muhammed'in ilk gaybetidir. Zira onun iki gaybeti vardır. Gaybet-i suğra yani küçük gaybet sayılan bu gaybet babasının vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Bu gaybetin müddeti altmış sekiz veya altmış dokuz yıldır. Gaybet-i kübra yani büyük gaybetin başlangıcı hicri 328 veya 329 yılıdır ve ne zaman son bulacağını sadece Allah bilir.¹³⁵

6.3.2. Gaybet İnancı

Burada kastedilen gaybet kişinin insanlar arasında olmaması duyu organları ile algılanmaması ve görülmeyecek şekilde gizlenmesidir. Gaybet inancı Şîî fırkalar tarafından ortaya atılmıştır. Liderlerinin ölmediğine ve kıyamete yakın ortaya çıkacağına inanırlar. Gaybet inancını ilk ortaya atan Keysâniyye fırkasıdır. Onlar Muhammed b. el-Hanefîyye'nin (ö. 81/700) Radvâ Dağı'nda yetmiş sene gaybete çekildiğine ve sonra ortaya çıkıp hâkimiyeti ele geçirip Benî Ümeyye'den intikam alacağına inanmışlardır.¹³⁶

Hasan Askerî vefat ettiğinde İmam Muhammed'in beş yaşında olduğu ve birkaç kişi hariç varlığından kimsenin haberi olmadığı bildirilmiştir. Gizli tutulmasının sebebi, öldürülme korkusudur. 260/874 yılında imam olan Muhammed gaybette kalmaya devam etmiştir. Daha sonra İmâmiyye, Muhammed'den başka imam gelmeyeceğine inanmış ve imâmeti onunla bitirmiştir. Uzun bir ömre sahip olan imamın sahibüzzaman, imam el-muntazar ve bakiyyetullah gibi ünvanları vardır. İmâmiyye inancına göre gaybette olan on ikinci imam, Mehdi olarak

¹³⁵ Diğer fırkalar için bk. Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şîa*, 151-171.

¹³⁶ Cemil Hakyemez, *Gaybet İnancı ve Şîilik'teki Yeri* (Ankara: Ahkara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 19-20.

adlandırılır. Mehdi'nin kıyametten önce ricatına yani geri döneceğine ve dünyaya adalet getireceğine inanılır.¹³⁷

Gaip İmam inancının ortaya çıkma sebebi, imamların öldürülme korkusu ve Şîa toplumunun bu şekilde idare edilebileceği düşüncesidir.¹³⁸ Şenzeybek'in ifadesine göre "burada esas sebep, Muhammed el-Mehdi'nin erkek çocuğu olmadan vefat etmesidir. Bu sebeple İmâmiyye'nin imâmet inancı, gaip imam inancına çevrilmiştir."¹³⁹

Konuyla ilgili birçok hadis nakledilmiştir. Bunlardan biri imamın gaybette olmasının Allah'ın böylelikle kullarını sınadığını bildiren rivayettir.¹⁴⁰ İmamların on iki olacağı hakkında da hadis nakledilmiştir: "Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye dedi: Sen ve çocuklarından on ikisi hak olan imamlardır."¹⁴¹ On ikinci imam olan Muhammed b. Hasan gaip iken zuhur edeceği bildirilmiştir. İmâmiyye'den olan Ashab-ı Nesek¹⁴² de Allah'ın her devirde zâhir veya batın bir imamı kaim kılacağını ve kıyamete kadar böyle devam edeceğini bildirmiştir.¹⁴³ Bu bağlamda bülüğa ermeyen birisinin imam olup olmayacağı tartışılmıştır.¹⁴⁴

Hasan Askerî'nin hiç kimseyi vasiyet etmeden ölmesi sonrasında gaybet inancı İmâmiyye tarafından kabul edilmiş ve sonra inanç esasına dönüşmüştür.¹⁴⁵ İmâmiyye on ikinci imam Mehdi el-Muntazar hakkında diğer görüşlere karşı on birinci imam Hasan el-Askerî'nin oğlu olduğunu ve bunu vasi tayin ettiğini savunmuştur. Zira yeryüzü bir saat bile hüccet imamdan hali olamaz. Hasan el-Askerî'den sonra bir imam muhakkak vardır, onun çıkıp imamlığını izhar ve ilan

¹³⁷ bk. Daftary, *Şîa İslam Tarihi*, 87-92.

¹³⁸ Hakyemez, *Gaybet İnancı ve Şîilik'teki Yeri*, 139-141.

¹³⁹ Şenzeybek, "On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri", 571-592.

¹⁴⁰ Bilgi için bk. Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/137-169.

¹⁴¹ Ebû Sâdık el-Âmirî el-Kûfî Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, thk. Muhammed Bâkir el-Ensârî ez-Zencânî el-Hûeynî (Kum: Delîli Mâ, 2007), 2/186.

¹⁴² Yeryüzü hiçbir zaman diliminde bir imâmdan yoksun kalmayacaktır ve imâmet sayı ve zamanla sınırlandırmayan Kat'ıyye hakkında kullanılan isimdir. Daha fazla bilgi için bk. Şenzeybek, "On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri", 274-292.

¹⁴³ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, 198-199.

¹⁴⁴ bk. Şenzeybek, "On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri", 571-592.

¹⁴⁵ Ahmet Yönm, "Hasan el-Askerî ve Şîilik", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2011), 237-252.

edinceye kadar beklenmesi gerekir.¹⁴⁶ Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra onun erkek çocuğu olup olmadığı konusu tartışılmıştır. Çocuğun yaşı hakkında anlaşmazlık çıkmıştır. Çocuğun Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra dünyaya geldiğini söyleyenler olmuştur.¹⁴⁷

Şîî fırkalarının tamamı yeryüzünün bir imamdan yoksun olmaması gerektiğini savunurken, imamın ne şekilde var olacağı konusunda ihtilaf etmişler. İmam Mehdi'nin 260/873 yılında gaybet-i suğra ve 328/940 yılında ise gaybet-i kübra iddialarını ileri sürülmüştür.¹⁴⁸ Mehdi kavramı ise gaybeti döneminde yerine hiç kimsenin geçemeyeceği anlamını kazanmıştır.¹⁴⁹

Ehl-i Sünnet'e göre ise imam her zaman zâhir olmalıdır. Ehl-i Sünnet gaip imam inancını kabul etmemektedir. Böyle bir imama itaat vacip olamaz.¹⁵⁰

İmam, gizlendiği küçük gaybet dönemde işlerini vekil, naib, sefir ya da bab denilen şahıslarla yönetiyordu. İmamın büyük gaybete geçene kadar birbiri arkasınca kesintisiz gelen bu vekiller vasıtasıyla insanlarla iletişim kurduğuna inanılmıştır. 328/940 yılında başlayan büyük gaybet sırasında ise imam herhangi bir vekille iletişim kurmamıştır.¹⁵¹

Daha sonra imamın görevlerinin icra edilmesi bazı âlimlerin katkılarıyla genişletilmiştir. Velâyeti fakih düşüncesinin uygulamasıyla da en son halini almıştır. Gaybet-i kübranın ilk dönemlerinde humusun toplanması ve kullanımına âlimler tarafından müsaade edilmiştir. Zekâtın fakihe verilebileceği ve onun tarafından dağıtılacağı görüşü benimsenmiştir. Gaybet-i kübra döneminde cumanın nasıl kılınacağı ve yönetimin nasıl olacağı ise ihtilafli konulardandır.¹⁵² Âlimler bir hadise istinat ederek imamın gaybeti sırasında dinî meselelerin merciinin kendileri olduğunu savunmuştur. Hadis şöyledir: “Benden sonra ortaya çıkacak meselelerde hadislerimi rivayet edenlere (âlimlere) müracaat edin. Zira onlar sizin üzerinizdeki hüccetimdir.

¹⁴⁶ Nevbahtî, *Fıraku 'ş-Şîa*, 166-168.

¹⁴⁷ Detaylı bilgi için bk. Şenzeybek, “On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri”, 571-592.

¹⁴⁸ Şenzeybek, “On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri”, 571-592.

¹⁴⁹ Daftari, *İsmaililer*, 102103.

¹⁵⁰ Ebû Mansûr Abdulkahir b Tâhir b Muhammed et-Temîmî Bağdâdî, *Usûlü 'd-dîn*, thk. Ahmet Şemsüddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 298-302.

¹⁵¹ bk. Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 87-92.

¹⁵² Habib Kartaloğlu, “Hicrî 5. Asır Şîî - Uşûlî Âlimlere Göre Gaybet Döneminde İmamın Yetkilerinin Ulemâya Geçiş Süreci”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 13/1 (Haziran 2019), 53-71.

Ben de Allah'ın size olan hüccetiyim.”¹⁵³ Din âlimleri bu hadis gerekçesiyle ilk başta dinî konularla sınırlı olarak imamın görevini icra etmiştir. Zamanla bu uygulamalar fakihin imam adına devlet başkanı olması “Velâyeti fakih” teorisinin tatbikiyle en geniş şeklini almıştır.¹⁵⁴

İmamın zuhurunun kıyamete yakın gerçekleşeceği ve Hz. İsa'nın onun arkasında namaz kılacağı bildirilmiştir. O halife olduğu için arkasında namaz kılan Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılmış gibi olacaktır.¹⁵⁵ Usûlî ekol mensupları imamın zâhir olmadığı dönemde toplumsal uyumun temini için otoritenin âlimlere ait olduğunu ve ictihadın belli bir alanda kullanılmasının gerekli olduğunu kabul eder. Ahbârî âlimler ise imamın gaybeti sırasında şahısların nakiller dışında bir olguya ihtiyaç duymayacağını kabul eder.¹⁵⁶

Şîa'da akıl ve ictihad kavramları taklit kavramını ortaya çıkarmıştır. Taklit kavramı da kendi sırasında merci kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda Usûlî ekol müctehid ve mukallit kavramını oluşturmuştur. Ahbârîler ise imam ve halk kavramını kullanmaya devam etmişler. 19. Asırda ise Usûlîler “âlemiyyât” yani en çok bilen âlimler kavramını ve merci taklit kurumunu oluşturmuştur. Şeyh Murtaza Ensârî (ö. 1281/1864) de en büyük merci kabul edilmiştir.¹⁵⁷

¹⁵³ Sadûk, *Kemâlü 'd-dîn ve tamâmü 'n-ni 'me*, 440.

¹⁵⁴ Kartaloğlu, “Hicrî 5. Asır Şîi - Uşûlî Âlimlere Göre Gaybet Döneminde İmamın Yetkilerinin Ulemâyaya Geçiş Süreci”, 53-71.

¹⁵⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi Sadûk, *el-İtikâdâtü 'l-İmâmiyye*, thk. Müessesetü'l-İmami'l-Hâdi (Kum: İtimâd, 2014), 95.

¹⁵⁶ Habip Demir, “Çağdaş Şii Düşüncesinde İlk Islah Çabaları: Şeyh Hâdî Necdebâdî (1834-1902)”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12/2 (ts.), 517-545.

¹⁵⁷ Demir, “Çağdaş Şii Düşüncesinde İlk Islah Çabaları: Şeyh Hâdî Necdebâdî (1834-1902)”, 517-545.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMÂMİYYE TEFSİRLERİNDE TEVHİD VE NÜBÜVVET

1. İmâmiyye Tefsirlerinde Tevhid

Tevhid lügatta “*birlemek*” anlamına gelir.¹⁵⁸ İstılahta ise “*Allah’ın birliğine inanmaktır*”.¹⁵⁹ Bu da âlemin yaratıcısının bir olması demektir. Allah vâcibü’l-vücûd’dur. Bu mefhumun da birden fazla şeyde olması mümkün değildir.¹⁶⁰ Allah birdir, ortağı, onu aciz bırakacak biri ve başka ilah yoktur.¹⁶¹

İmâmiyye’de tevhid dört kısma ayrılır. Akide kitaplarının tamamında bu ayırım yoktur. Lakin bazı kitaplarda bu dört kısımdan bazıları incelenmiştir. Bu eserlerin tamamını incelediğimizde tevhidin dört kısmı karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Tevhid-i Zat, Tevhid-i Efal, Tevhid-i Esmâ ve Tevhid-i İbadet’tir. Akide kitaplarından tevhid incelendikten sonra konuya delalet eden âyetleri hem klasik hem son dönem İmâmiyye tefsirlerinden inceledik.

Tevhid âyetlerini değerlendirirken hem Ahbârî hem de Usûlî tefsirlere müracaat ettik. İmâmiyye tevhid anlayışını tam olarak ortaya koyabilmek için birçok kelâmî kaynakları inceledik. Bu kelâmî kaynaklarda kullanılmış âyetleri ise tefsir kaynaklarından irdeledik.

1.1. Âyetlerin Kullanıldığı Kelâm Kaynakları

Şîa’ya göre kelâm ilmi; Allah’ın varlığının vacipliği, sıfatları, adaleti, nübüvvet, imâmet ve mead konularını İslami metotla araştıran ilimdir.¹⁶²

Nasruddin Muhammed b. Muhammed Tûsî (ö. 672/1274) akide alanında *Kavâidü’l-Akaid* ve *Tecrîdü’l-İtikâd* kitaplarını yazmıştır. Birçok şerhi yazılan *Tecrîdü’l-İtikâd*¹⁶³ eseri İran’da en yaygın kullanılan akaid kitabıdır.¹⁶⁴ İmâmiyye

¹⁵⁸ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 324.

¹⁵⁹ Tehânâvî, *Mevsûatü keşşâf ıstılâhâti’l-fünûn ve’l-ulûm*, 1/528.

¹⁶⁰ Mesûd b. Ömer b. Abdullah Saduddîn Taftazânî, *Şerhu’l-makasıt*, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1998), 130.

¹⁶¹ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Bâbirtî, *Şerhu akidetü’t-tahâviyye*, thk. Abdüsselam b. Abdulhadi Sennâr (Dâru’l-Beyrûtî, ts.), 21.

¹⁶² Sadûk, *el-İtikâdâtü’l-İmâmiyye*, 100.

¹⁶³ Bu kitaba Hillî Keşfü’l-murâd fî şerhi Tecrîdü’l-İtikâd adıyla şerh yazmış ve kendi adıyla basılmıştır çalışmamızda bu eser kullanılmıştır.

¹⁶⁴ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 100-102.

akide kaynaklarına el-Hillî'nin (ö. 726/1326) *Nihayetül-Meram fi İlmi kelâm*, Kadı el-Îci'nin (ö. 756/1355) *el-Muvafik*, Taftazânî'nin (ö. 791/1389) *Makasid ve Şerhinde*, Cürcanî'nin (ö. 816/1413) de *Şerhu'l-Muvafik'ında* ve Fâdil Mikta'd'ın (ö. 826/1423) *el-Levamiu'l-İlahiyye* eserlerini örnek vere biliriz.¹⁶⁵

İmâmiyye kelâmî ahbârî ve usûlî olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. İmâmiyye İmam Bâkır ve İmam Sâdık zamanından ta Müfîd zamanına kadar birbirine yakın iki metot üzerine devam etmiştir. Kum ve Rey ehli hadisleri toplar ve fazla derine dalmadan tedvin ederlerdi. Kûfe ve Basra ehli ise sahih sünneti mevzu sünnetten ayırt ederek tedvin eden gruptur. Bu iki grubun kelâmî konulardaki ihtilafı iman esasları olmayan tali kelâmî konulardaydı. Kum ve Rey ehlinin âlimlerine Sad b. Abdullah b. Ebi Halef Eş'arî, Ahmed b. Muhammed b. el-Burki ve Ebû Cafer Muhammed b. Ali el-Babaveyh es-Sadûk'u örnek verebiliriz. Bunlar haberleri toplamış ve fazla yorumlamadan nakletmiştir. Bunu yaparken akla fazla yer verilmemiştir. Bu grup haberi vahidi, kelâmî ve fıkhi konularda delil saymıştır.¹⁶⁶

Bununla beraber Kûfe ve Bağdat ehli ise ilk gruptan daha çok akıl ve delile önem vermiştir. Bu durum İmam Sâdık zamanından bu yana böyle devam etmekteydi. Bu gruptan olan mütekellimlere örnek verecek olursak: Zürare b. Ayun (ö. 148/765), Muhammed b. Ebi Umeyr Ziyad b. Îsâ (ö. 217/832) ve Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî (ö. 310/922). en-Nevbahtî birçok eser yazmıştır. Bunlar *Fıraku's-Şia, Kitabu'r-rad ale Fıraku's-Şia ma ade el-İmâmiyye ve Kitabu't-Tevhidi'l-Kebir'i* ve *Kitabu't-Tevhidi's-Sağir'idir*.¹⁶⁷ Bundan başka Muhammed b. Muhammed en-Numan el-Müfîd'i örnek verebiliriz. Müellifin birçok eseri vardır: *Tashihi'l-İtikâd, Kitabu Mesaili'l-Aşrati fi'l-Ğaybe* ve *Kitabu'l-İdah fi'l-İmâme*.¹⁶⁸ Usûlî ekolün ilk âlimi olan Müfîd, hocası İbn Babaveyh Kummî'nin görüşlerini ve akıl yürütmeyi reddetmesini eleştirmiştir. O dinî konuları akılla eleştiren bir kelâmcı olarak tanınmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Lecnetü'l-İlmiyye fi-Müesseseti'l-İmami's-Sâdık, *Mucemu tabakâti'l-mütekellimîn*, ed. Cafer Sübhani (Kum: Müessesetü İmâm Sâdık, 2001), 1/13.

¹⁶⁶ Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, 101-102.

¹⁶⁷ Necâşî, *Ricâli'n-Necâşî*, ss. 63, 312-313.

¹⁶⁸ bk. Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, 102-103; Necâşî, *Ricâli'n-Necâşî*, 381.

¹⁶⁹ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 95.

Şerif Murtaza Rey Mu'tezile âlimlerinden ders almıştır. O dinî esasların akılla delillendirilebileceğini söylemiştir. Hadislerin de akılla cerh tadil yapılması gerektiğini savunmuş ve haberi vahitleri reddetmiştir. O İmamların kanaatlerini de icmaya dayandırmaya çalışmıştır.¹⁷⁰ Şîrâzî de *Şerhu Usûli'l-Kâfi* eserinde akla çok önem vermiş ve dinî konuların akılla anlaşılabilirliğini geniş şekilde ele almıştır. Hadiste Allah'ın insanlar üzerinde olan hüccetini akılla, peygamberleri ise beyanla desteklediğini bildirilmiştir.¹⁷¹

Tarihte Ahbârîlerin ve Usûlîlerin ön plana çıktığı ve etkin olduğu dönemler vardır. Ahbârîler her meseleyi nakillerle çözmeye çalışırken Usûlîler bu meseleleri ahbar yanında akılla da çözmeye çalışmışlar.

Yine on birinci asrın başları ikinci ahbârî dönem denilen bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Ahbârîler aklî ilimlerin üzerinden çizgi çekerek ve akla hiç yer vermemişler. Bu fikri canlandıran ise Muhammed Emin b. Muhammed Şerîf el-Esterebâdî (ö. 1036/1626) olmuştur. Bu grubun fikirlerine göre akide usulünde akılla naklin birleştirilmesine hiç gerek yoktur. Akıl ve nakil çakıştığında ise nakil tercih edilmiştir. Kütüb'ü Erbaa'nın ortaya çıkmasında bu durum kesin bir iddia idi. Bu sebeplerle Bihbehânî vasıtasıyla usûlî/aklî yöntemler geliştirilmiş ve ameli ve itikâdî alanlarda kullanılmaya başlanmıştır. On ikinci asrın ortalarından başlayarak Bihbehânî bu konularda merci konumuna gelmiştir. Bu sebeple akıl konusundaki rivayetler esas alınmıştır.¹⁷² İmâmiyye'de aklın delil olacağını ilk söyleyen İbn İdris Hillî'dir. Bu tabirler 11. asra gelindiğinde gaybette olan imamın yerine naiplik etme konusunu ortaya çıkarmıştır. Müfid ve devamında Şeyh Murtaza ve Şeyh Tûsî ise akli sadece nassı açıklamada kullanılan bir vasıta olarak kabul etmiştir.¹⁷³

Ahbârîlik rivayet, Usûlîlik de dirayet anlamına gelmektedir. Şîa'da bu iki metodun her ilim dalında etkilerini görmekteyiz. Özellikle tefsir alanında da bu iki ekolün etkisi vardır. Şöyle ki bazı tefsirler sırf rivayete dayalı yazılmıştır. Bazı

¹⁷⁰ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 95-96.

¹⁷¹ Bilgi için bk. Sadruddin Muhammed b. İbrahim Şîrâzî, *Şerhu Usûli'l-Kâfi* (Tahran: Müessesetü'l-Ebhâsü's-Sekâfiyye, 2004), ss. 20-44, 254.

¹⁷² Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, 103.

¹⁷³ Demir, "Çağdaş Şii Düşüncesinde İlk Islah Çabaları: Şeyh Hâdî Necdebâdî (1834-1902)", 517-545.

tefsirer ise rivayet yanında dirayete de yer vermiştir. İmâmiyye’de imamların sözleri hadis olarak değerlendirilir.

1.2. İmâmiyye’ye Göre Âyetlerde Tevhid İnancı

“Tevhid” “وَحْدٌ” fiilinin mastarı olup “birlemek” anlamına gelmektedir.¹⁷⁴ İstılahta ise “*tevhid Allah’ın birliğine inanmaktır*”.¹⁷⁵ Tevhid tüm vahdaniyet özelliklerinin Allah’ta cem olması ve uluhiyette şerik ve benzerinin olmamasıdır. Bu da “*gökleri ve yeri kim yarattı diye sorsanız hepsi Allah yarattı der*”¹⁷⁶ âyetinde olduğu gibi herkesin onu birlemesi anlamına gelir. Bu anlamda Allah sıfatlarıyla da birdir ve benzeri yoktur.¹⁷⁷ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Her doğan fitrat üzere doğar. Yani Allah onun yaratıcısıdır bilgisi ile doğar.”¹⁷⁸ Yukarıdaki âyet de bundan bahsetmiştir.¹⁷⁹ Allah’ın âyetlerini inkâr eden kâfirlere gökleri ve yeri kim yarattı diye sorulsa Allah yarattı derler. Çünkü bunu putlar yarattı demeleri mümkün değildir. Zira onlar da ilk inşanın Allah tarafından olduğunu kabul ediyorlardı. Eğer bunu söyleselerdi putlar hakkında dedikleri sözler geçersiz olurdu.¹⁸⁰ Onlar bunu fitratları tarafından kabul ederler. Zira onlar hissetmese de fitratları tevhid üzeredir. Yaratıcı Allah olunca yönetici de O olmuş olur. Zira yönetmek yaratmaktan ayrı değildir. Bu durumda rızık veren, işleri yöneten mabut sadece O olmuş oluyor ki onlar da bilmeden Allah’ın birliğini kabul etmiş oluyorlar.¹⁸¹

İmam Sâdık ise tevhidi şu şekilde açıklamıştır: “İnsanlar tevhid konusunda müsbit, nâfi ve müşebbih şeklinde üçe ayrılırlar. Nâfi yani nefyeden bâtıldır, müsbit Mü’mindir, müşebbih de müşriktir. Kim iddia ederse Allah bir şeyin içinde, üstünde veya bir şeyden oluşur o şirke girmiş olur. Eğer o, bir şeyin üzerinde olursa

¹⁷⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 325.

¹⁷⁵ Tehânavî, *Mevsûatü keşşâf istulâhâti’l-fünûn ve’l-ulûm*, 1/528.

¹⁷⁶ Lokmân 31/25.

¹⁷⁷ bk. Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi Sadûk, *et-Tevhid* (Kum: Camaatü’l-Müderrişîn, 1978), 72-87.

¹⁷⁸ Bu hadis “Her insan fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar” olarak Buhârî’de geçmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Caferî Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), “Kitâbü’t-Tefsir”, 267 (No. 4497).

¹⁷⁹ el-Arûsî Abdu Ali b. Cuma Huveyzi, *Tefsîru nûri’s-sakaleyn*, thk. es-Seyyid Hâşim Rasûlî Mahallâtî (Kum: Menşûrâtü İsmâiliyyân, 1994), 4/215.

¹⁸⁰ Muhammed b. Hasan Ebû Cafer Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Gasîr el-Âmilî ve Ağabozork et-Tahrânî (Beyrut: Dâru İhyâu’t-Turâsi’l-Arabî, ts.), 8/284.

¹⁸¹ Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetü’l-Âlemî li’l-Matbûât, 1970), 16/231.

taşınır durumunda olur. Bir şeyin içinde olursa mahsur durumunda olur. Bir şeyden olursa muhdes olmuş olur. Allah ismi ilah isminden türemiştir. Kim manasız isme ibadet ederse küfretmiş olur ve hiçbir şeye ibadet etmiş olmaz. Kim ki isme ve manaya ibadet ederse küfretmiş olur ve bu ikisine ibadet etmiş olur. Kim de isim dışında manaya ibadet etmiş olursa işte bu tevhididir. Allah'ın 99 ismi vardır. Eğer isim müsemmanın kendisi olmuş olsaydı her bir isim bir ilah olmuş olurdu. Lakin Allah bir manadır ki bu isimlerin her biri ona işaret eder ve her biri onun dışındadır".¹⁸²

Allah kendini neyle vasfetmişse sadece onunla vasfedilebilir. Duyular Allah'ı derketmekten, düşünceler anlamaktan, hatıralar ve gözler Allah'ı kuşatmaktan acizdir. Allah'ın keyfiyetinin nasıl olduğunu anlayamayız. Allah'a cihet ve yön isnat etmek de doğru olmaz. Allah, tektir, birdir, isimleri yücedir. Tevhidden iki anlam kastedilir. Birinci cüziliğin ve ikincisi de şerikin yokluğudur. Allah'ın yaratmada yalnız kendisi olması tüm kemâl üzerinde bir kemâldır. Vacibü-l vücud olan zâtından bu kâmilliğin soyutlanması mümkün değildir. Allah'ın bir ortağı ve benzeri de yoktur. Çünkü ortağı olması bir noksandır. Zira hakiki tasarruf ortakların biri için geçerli değildir. Bu durumda da ortakların her biri nâkıs olur. Âlemin vahdeti de yaratıcısının tekliğine işaret eder.¹⁸³

En başta âlem ve onda var olanlar Allah'ın varlığına delildir. Bir olan ve bir benzeri olmayan Allah kendisinde tüm kemâl sıfatlarını cem etmiştir. Mevcudatın kendisi yokluğu kabul etmez. Allah da Vacibü-l vücuttur ve tüm noksan sıfatlardan münezzehtir.¹⁸⁴

"Sizin ilahınız tek bir ilahtır."¹⁸⁵ Şîrâzî'ye göre âyette geçen ilah kelimesi isim, sıfat veya türemiş âlemdir. Âyette geçen "Vâhid" ise isim veya sıfattır. Allah için kullandığında Âlim ve Kâdir gibi vasıf olması aklen daha doğru gözükmüyor. İsim olması da caizdir. Ona göre, bu açıklamalar yapılırken "el-Vahid" Allah'ın zâtının kendisidir demiyoruz. Bu kelimedenden anlaşılan mefhumu açıklıyoruz. Çünkü Allah'ın

¹⁸² İbrâhîm el-Müsevi Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye* (Kum: Pîrûz, 1982), 2/104-105.

¹⁸³ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, ss. 2/104-106, 108.

¹⁸⁴ Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-Numan, 1999), 1-2.

¹⁸⁵ el-Bakara 2/163 Âyetin tefsirlerden değerlendirilmesi tevhid-i esmâ kısmında yapılmıştır.

zâtının tam olarak bilinmesi mümkün değildir. Bir ise parçalara ayrılmayan bir bütündür. Allah isim ve sıfatları olsa da her bakımdan birdir ve cüzlerden oluşmaz.¹⁸⁶

Allah'ı adet anlamında bir kastetmek doğru değildir. Çünkü Allah'ın ikincisi yoktur ve adetler sınıfına girmez. Zira “*üçün üçüncüsü*”¹⁸⁷ diyenler kâfir sayılmıştır. Yine O insanlardan biridir demek de teşbih olup caiz değildir. Lakin eşyalardan bir benzeri olmayan birdir demek ve Allah “Ahad’dır” yani varlık, akıl ve düşüncede bölünmezdir demek doğrudur.¹⁸⁸ Rivayette Cemel Savaşı’nda bir bedevi Hz. Ali’ye bir soru sorar: “Sen Allah’ın bir olduğunu mu söylüyorsun? Bunun üzerine etraftaki insanlar bedevinin üzerine yürür. Ey bedevi görmüyor musun emirü’l-Mü’minîn imâmet konusunda paylaşım olmadığı için buradayız. Hz. Ali buyurdu ki bedevinin kavimden istediğiyle bizim isteğimiz aynıdır. Ey bedevi, Allah birdir lafzında dört kısım vardır. Bunlardan ikisi Allah için caiz olmaz, ikisi ise Allah’da sabit olur. Caiz olmayana gelince bu birinin Allah’a adet kastederek vâhid demesidir. Birinin Allah’a bir demesi doğru olmaz çünkü Allah’ın ikincisi yoktur. Ey bedevi “*Allah için üçün üçüncüsüdür diyenler kâfir olmuştur.*”¹⁸⁹ Yine Allah insanlardan biridir diyerek cinsten bir nevi kastetmek de caiz değildir. Bu da bir çeşit teşbihtir.¹⁹⁰

Kur’ân’da Hz. İsmâ’ya Allah ve Allah’ın oğlu demek yasaklanmıştır.¹⁹¹ Allah için üçün üçüncüsüdür diyenler kâfir olurlar. Hristiyanlar baba, oğul ve mukaddes ruh bir ilah olduğunu demişler¹⁹² ve üçü ayrı ayrı ilah olduğunu dememişlerdir. Hristiyanlardan bir grup Hz. İsmâ’nın Allah’ın oğlu ve ilah olduğunu bir grup da için üçün üçüncüsü olduğunu söylemiştir. Bu küfürden dönmeyenlere şiddetli azap vardır.¹⁹³ Kur’ân onlara teslis inancından uzak durup nebilere iman etmeyi emretmiştir.¹⁹⁴

¹⁸⁶ Şîrâzî, *Şerhu Usûli’l-Kâfi*, 1/255-257.

¹⁸⁷ el-Mâide 5/73.

¹⁸⁸ Sadûk, *et-Tevhid*, 83-84.

¹⁸⁹ el-Mâide 5/73.

¹⁹⁰ Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 2/106-107.

¹⁹¹ Ali b. İbrahim Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, thk. Tayyib el-Müsevî el-Cezâirî (Kum: Dâru’l-Kitâb, 1983), 1/257.

¹⁹² Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 3/602.

¹⁹³ Mevlâ Muhammed Muhsin Feyz Kâşânî, *Tefsîru’s-sâfi*, thk. Hüseyin el-Âlemî (Tahran: Menşûrâtü’s-Sadr, 1994), 2/73.

¹⁹⁴ Abdülâlâ el-Müsevî (1910-1993) Sebzevârî, *el-Akâid fi’l-Kur’ân*, ed. İbrahim Sürur (Beirut: Dâru’l-Kâtibi’l-Arabî, 2011), 289-290.

“Göklerde ve yerde olanlar,¹⁹⁵ yer ve göğün mülkü ve¹⁹⁶ gece ve gündüzde olanın hepsi Allah’ındır.”¹⁹⁷ Bu âyetler bu mülkün hakiki olmayan, vehmi bir mülk olmadığına delildir. Hakiki olan bir mülkün de muhakkak birine nispet edilmesi gerekir. Sadece “gökler, yer ve bu ikisinin arasında olanları oyun eğlence olsun diye yaratmadık”¹⁹⁸ âyeti anlatılan manaları insanın anlamasına kifayet ederdi. Allah için bir demek doğru değildir. Ama âyetlerde benzeri olmayan birdir denmesi daha doğru olur. O akıl, vehm ve var olmada bölünmeyen ehadiyyü’l-manadır.¹⁹⁹ Ayyâşî bahsi geçen Bakara 2/284. âyetin tefsirinde her uzvun imanından bahseder sonra kalbin imanından bahseder. Ona göre kalp anlar, fehmeder akleder. O bedenin emiridir. Uzuvlar sadece onun emri ve yönlendirmesiyle hareket edebilir. Kalbin imanı da ikrar, marifet, rıza ve Allah’tan başka ilah olmadığına, ortağı, eşi ve evladı olmadığına Hz. Muhammed’in de onun elçisi olduğuna iman etmektir.²⁰⁰ Yine âyet Allah’ın mülkünün içinde olan kullarının hiçbir amelinin gizli kalmayacağını ve hesaba çekileceğini bildirmektedir.²⁰¹

Hadîd 57/2. âyetinde Allah göklerin ve yerin mucidi olduğunu bildirmiştir. Göklerde ve yerde tek tasarruf sahibi Allah’tır ve buna mani olacak biri de yoktur.²⁰² Göklerde ve yerde sadece Allah’ın Melîk olduğunu bildirmiştir. O dilediğini hükmeder zira her şeyi var eden o’dur. Hüküm ve mülk sadece ona mahsustur.²⁰³

En’âm 6/13. âyette gece ve gündüzün sakinleri ve onların içinde hareket eden ve etmeyen her şey onundur.²⁰⁴ Bu âlemde gece ve gündüz ortaya çıkan tüm işlerin Allah tarafından idare edildiği bildirilmiştir.²⁰⁵

¹⁹⁵ el-Bakara 2/284.

¹⁹⁶ el-Hadîd 57/2.

¹⁹⁷ el-En’âm 6/13.

¹⁹⁸ el-Enbiyâ 21/16.

¹⁹⁹ Tabâtabâî, *er-Resâilü ’t-tevhîdiyye*, ss. 7, 9.

²⁰⁰ Muhammed b. Mesûd Ayyâşî, *Tefsîru ’l-Ayyâşî*, thk. Haşim er-Rasûlî (Tahran: el-Mektebetü’l-İlmiyyetü’l-İslâmiyye, 1960), 1/157.

²⁰¹ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri ’l-Kur’ân*, 2/435.

²⁰² Mevlâ Fethullah Kâşânî, *Zübdetü ’t-tefâsîr*, thk. Müessetü’l-Meârifî’l-İslâmiyye (Kum: Müessetü’l-Meârifî’l-İslâmiyye, 2002), 6/589.

²⁰³ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri ’l-Kur’ân*, 19/144.

²⁰⁴ Kâşânî, *Zübdetü ’t-tefâsîr*, 2/366.

²⁰⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri ’l-Kur’ân*, 7/27.

Enbiyâ 21/16. âyette Allah göğü ve yeri gözlerin görmesi, akıl sahiplerinin ibret alması ve kullarının dünya ve ahiret işlerini düzenlemek için yaratmıştır. Bunlarla insan kemal derecesine ulaşmalı lakin geçici zevklere takılı kalmamalıdır.²⁰⁶ Ayette geçen “*lehv*” ihtiyaç olmayan bir şeyle uğraşmak anlamına gelir. İhtiyaç olmayan bir şeyin de Allah’tan sadır olması caiz değildir. Bu anlamda göklerin, yerin ve ikisi arasında olanların boş yere yaratılmadığı anlaşılmalıdır.²⁰⁷

1.3. İmâmiyye Tefsirlerinde Allah’ın Varlığının Delilleri

Âlemin sonradan yaratılmış olması; Güneş’in, ay’ın ve arz’ın nizam içinde hareketine devam etmesi; Allah’ın varlığının delillerindendir.²⁰⁸ Kur’ân’da; “*gökte, yerde, denizde, gece gündüzün art arda gelmesinde, ölmüş toprağı diriltten yağmurda, rüzgârda ve canlılarda Allah’ın varlığına deliller olduğu...*” anlatılmıştır.²⁰⁹ Gökler ve yer, tüm mahlûkat anlamına gelmektedir. Gece ve gündüzün ara vermeksizin birbiri arkasıyla gelmesinde ve âyette diğer sayılanların da farklı işlevleri olsa da bir bütün içerisinde cereyan etmesinde tek bir yaratıcısının olmasına deliller vardır.²¹⁰ Bir önceki âyette tek bir ilah olduğu bildirilmiştir.²¹¹ Devamında da yere düşmesini önleyen direksiz ve uçup gitmesinin karşısını alan tavansız göklerin ve yerin yaratılmış ve insanların hiç kaçacak yeri olmadığı ve Allah dilerse helak edebileceği bildirilmiştir. Gökteki güneş ve ayın yaşamı kolaylaştırmasında, gece ve gündüzün ve mevsimlerin oluşumunda ve diğer sayılanlarda Allah’ın varlığına deliller vardır.²¹²

Allah, sayılan bu delillerle varlığının vacipliğini ve birliğini, noksanlardan ve ortaklardan uzak olduğunu bildirmiştir.²¹³ Tefekkür edenler için göklerin ve yerin yaratılmasında Allah’ın varlığına deliller vardır.²¹⁴ Âyetin tefsirinde göklerin devretmesinde ve sırrında ve yerin ise durgun olmasında deliller olduğu

²⁰⁶ Feyz Kâşânî, *Tefsîru’s-sâfi*, 3/333.

²⁰⁷ Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 14/260.

²⁰⁸ Mevlâ Muhammed Muhsin Feyz Kâşânî, *el-Vâfi* (İsfahan: Mektebetü’l-İmam Emirü’l-Müminin Ali, 1985), 1/309-310.

²⁰⁹ el-Bakara 2/164.

²¹⁰ Muhammed Sâdikî, *el-Belâğ fi tefsîri’l-Kur’ân bi’l-Kur’ân* (Kum: Mektebetü Muhammed es-Sâdikî et-Tahrânî, 1998), 25.

²¹¹ el-Bakara 2/163.

²¹² Feyz Kâşânî, *Tefsîru’s-sâfi*, 1/209.

²¹³ Şîrâzî, *Şerhu Usûli’l-Kâfi*, 1/267.

²¹⁴ Âl-i İmrân 3/190.

bildirilmiştir.²¹⁵ Muhtemelen müfessir yerin hareketsiz olduğunu ve diğer cisimlerin ise hareket ettiğini düşünmüştür. Bu sebeple de yerin durgun olduğunu yazmıştır. Bir başka tefsirde ise akıl sahiplerinin kalp ve akıllarıyla göklerde ve yerde Allah'ın varlığına ve birliğine delil olan hikmetleri tefekkür ettikleri bildirilmiştir.²¹⁶

Kur'ân'da diğer peygamberler gibi Hz. İbrâhîm de tefekkür etmiştir. O Allah'ın değişime uğramasından ve cisim olmasından uzak olduğunu anlamış ve "gökleri ve yeri yaratan Allah'a yöneldim"²¹⁷ diye dua etmiştir. Bu da Allah'ın ilhamıyla²¹⁸ ortaya çıkmıştır. Bu sayede kavmini putlara ibadet etmekten uzak tutmaya çalışmış ve tevhide davet etmiştir.²¹⁹ En'âm 6/74-83. âyetlerinde Hz. İbrâhîm'e Allah tarafından verilen tevhid delillerinden bahsedilmiştir. Âyetler fitrat ile şirkten uzaklaşmayı ve tevhidin hakikatlerini bulmayı açıklamıştır.²²⁰ Sünnî kaynaklarda da Hz. İbrâhîm'in daha peygamberlik verilmeden babasını dalalette addederek şirkten ve putlardan uzak durduğu bildirilmiştir.²²¹ Bu durumda Hz. Muhammed'in tüm dedelerinin tevhid ehli olmadığı anlaşılır. Zira Hz. İbrâhîm, Hz. Muhammed'in dedelerindedir. Demek ki tevhid ehli olmayan bir babanın peygamber oğlu olabilir. Zira Hz. Peygamber, Hz. İbrâhîm'in neslinden gelmiş ve Hz. İbrâhîm'in babası da müşrik olmuştur.

Allah sadece yaratmakla kalmamış yarattıklarını devamlı olarak kontrol etmekte ve düzenlemektedir. Bu anlamda Allah gökleri ve yeri yaratan ve ona işini emredendir.²²² O her daim yeni bir ilahi tasarruftadır.²²³ Allah göklerin ve yerin²²⁴ her daim yenilenmesi ve nizamını temin etmektedir.²²⁵

²¹⁵ Ebu'l-Feyz b. Mübârek Feyzî, *Sevâdiu 'l-ilhâm fî tefsîr kelâmi 'l-Meliki 'l-Allâm* (Kum: Dâru'l-Menâr, 1997), 1/365.

²¹⁶ Muhammed Cevâd Belâğî, *Âlâü 'r-Rahmân fî tefsîri 'l-Kur 'ân*, thk. Müessesetü'l-Bise (Kum: el-Vicdânî, ts.), ss. 1/269, 380.

²¹⁷ el-En'âm 6/79.

²¹⁸ el-En'âm 6/75.

²¹⁹ Şîrâzî, *Şerhu Usûli 'l-Kâfi*, 1/262.

²²⁰ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri 'l-Kur 'ân*, 7/155.

²²¹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 4/129.

²²² Fussilet 41/12.

²²³ er-Rahmân 55/29.

²²⁴ el-Bakara 2/22; Yâsîn 36/33.

²²⁵ Şîrâzî, *Şerhu Usûli 'l-Kâfi*, 1/176-182.

Allah; Fussilet 41/11-15. âyetlerinde “göklerin ve yerin yaratıcısı” olduğunu, “peygamber gönderen ve onlara kulak vermeyenlerin cezalandırıcısı” olduğunu bildirmiştir. Allah, gökleri düzenleyen ve gerekli şeyleri vahyedendir ve O her şeye kadirdir.²²⁶

Rahmân 55/29. “O her gün bir iştedir” âyetin tefsirinde nakledilen rivayetlerde Allah’ın ilk olarak Lehv-i mahfuzu yarattığı ve her gün ona 360 defa baktığı nakledilmiştir. Her bakışta da yaratır, diriltir, öldürür, aziz ve zelil kılar ve dilediğini yapar. Bu anlamda O her gün bir iştedir.²²⁷

Bakara 2/22. âyette insanların fitratının inkâr edemeyeceği rububiyetine işaret edilmiştir. Âyette Allah önce gelenlerin de fitratının aynı olduğunu bildirdikten sonra göklerin ve yerin fitratını öğretmiştir. Sonra kendisinin rızık veren ve yaratıcı olduğunu bildirmiştir. Tüm bunlarla da halis tevhid tahakkuk eder ve ortaklar da nefyedilmiş olur.²²⁸

İmam Sâdık’a bir yaratıcının olduğunun delili sorulmuş o, şöyle cevap vermiştir: “Bu durumda iki yol vardır. Ya ben onu mevcut iken yaptım, ya da yok iken yaptım. Eğer mevcut iken yaptıysam yoktan var etmemiş olurum. Eğer yok iken yaptıysam, bu durumda da sen bilirsin ki yok olan bir şey yapılamaz. Hal böyle iken üçüncü mana hasıl olur. Bu da benim bir yaratıcım vardır, O da Allah’tır anlamı taşır.”²²⁹ Allah da bu durumu insanların hiçbir şey olmadan mı yaratıldığını veya kendilerini mi veya gök ve yeri mi yarattıklarını ve kendilerini başka yaratıcı mı veya kendileri kendini mi yarattığını sormuştur.²³⁰ Zira onlar Allah’ın emrine boyun eğmiyor ve yasaklarından kaçınmıyorlar.²³¹ Başkaları tarafından yaratıldıkları için mi Allah’a ibadet etmezler?²³²

²²⁶ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 9/112.

²²⁷ Ebû Hamza Sâbit b. Dînâr Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Beyrut: Dâru’l-Müfid, 1999), 320.

²²⁸ Ebi’l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm Şehristânî, *Tefsîru’s-Şehristânî el-müsemmâ Mefârihu’l-esrâr ve Mesâbihu’l-Ebrâr* (Tahrân: Merkezü’l-Buhûsi’d-Dirâsâti li’t-Türâsi’l-Mahtut, 2007), 1/205-206.

²²⁹ Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 2/103-104.

²³⁰ *et-Tûr* 52/35-36.

²³¹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 9/415.

²³² Kâşânî, *Zübdetü’t-tefâsîr*, 6/495.

1.4. Âyetlerde Tevhidin Mertebelerinin Değerlendirilmesi

İmâmiyye’de tevhidin dört mertebesi vardır. Bunlar; tevhid-i zat, tevhid-i sıfat, tevhid-i ef’al ve tevhid-i âsârdır. Başka bir sözle, avam tevhidi, havas tevhidi, hâssu’l-has tevhidi ve ahâssu’l-has tevhididir. Birincisi “la ilahe illallah” kelimesiyle delillendirilir. İkincisinin anlamı ise “la huve illa huve”dir. Üçüncüsü de “la havle ve la kuvvete illa billah” kelimesiyle ifade edilir. Dördüncüsü ise mevcudat içinde Allah’tan başka müessir olmadığına işaret eder. İlk mertebedeki tevhidde İmâmiyye diğer mezheplerle ortaktır. İkinci mertebedeki tevhidde de bazı İslam mezhepleriyle ortaktır. Üçüncü hassu’l-has kısmında ise İmâmiyye diğer mezheplerden ayrılır. Bu da zat, sıfat ve ef’al tevhididir. Aynı zamanda dördüncü kısım olan ahassu’l-has tevhid kısmında da diğer mezheplerden ayrılır. Bu da zat, sıfat, ef’al ve asar tevhididir. Şöyle ki Allah’ın her cihetten tevhidine, zâtının tevhidine, sıfatların tevhidine inanmamız gerekmektedir. Bu da onun sıfatlarının zâtının aynı olduğuna inanmak demektir. Onun zâtî sıfatlarda bir benzeri de yoktur.²³³

İmâmiyye kelâmını incelerken özellikle ilk dönem eserlerin, tevhidi bölümlere ayırmadan inceleyen eserler olduğunu görmekteyiz. Yukarıda Zencânî, Tevhidi dört kısımda incelediği gibi, Tabâtabâî ise üç kısımda incelemiştir. Bunlar zat tevhidi, sıfat tevhidi ve efal tevhididir. Yani her şey zat, esmâ ve ef’al’ın kıyamıyla kâimdir.²³⁴ Muzaffer ise tevhidi zat, sıfat ve ibadet tevhidi olarak üç kısımda incelemiştir.²³⁵

Yukarıda İmâmiyye’de olan tevhidin mertebelerinden bahsettik. Klasik kitaplarda tevhidi hadisler esasında incelense de şerhlerinde tevhidin kısımlarından bahsedilmiştir. Şîrâzî, Allah’ın zâtında bir olduğunu ve ortağı olmadığını, sıfatlarında bir olduğunu ve sıfatlarının zâtını geçmediğini ve fiillerinde bir olduğunu ve fiilinde şeriki olmadığını bildirmiştir. Yukarıda bahsedilen tevhidi âsârdan veya tevhidi ibadetten ise bahsetmemiştir. Kâinatta olan her şeyin vasıtalı vasıtasız onun fiili olduğunu bildirmiştir.²³⁶

²³³ Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/24-26.

²³⁴ Tabâtabâî, *er-Resâilü’t-tevhîdiyye*, 15.

²³⁵ Muhammed Rıza Muzaffer, *Akâidü’l-İmâmiyye* (Necef: Mektebetü’l-Emîn, 1968), 38.

²³⁶ bk. Şîrâzî, *Şerhu Usûli’l-Kâfî*, 1/251-256.

İlim adamına yakışan meseleyi incelemek ve karşı tarafın görüşünü tenkit ederken hakaret etmemektir. Şîrâzî ise tevhid kısmını incelerken Eş'arîlerin tevhidi sadece tevhidi ef'al olarak değerlendirdiğinden bahsetmiş ve cehaletle suçlamıştır. Bu açıklamaya göre tüm kötülükleri, şerleri, nebatatın fiillerini, sindirim ve defî fiillerini Allah'a izafe etmiştir. Aslında ise bunlar faaliyette ve ilahlıkta ilavelerdir tevhidle alakası yoktur. Şîrâzî'ye göre Eş'arîler tevhidi zat, sıfat ve ef'al'ı bilmemişler. Eş'arîler Allah'ın varlığı ve zâtı birliğine ilave olduğunu söylemişler. Zâtı ise varlığının illetidir, kabil ve fail olandır. Allah'ın zaid iradesi olduğunu zannetmişler ki bu da zâtın vücubuna zıttır. Yine sıfatları tevhidinde de Eş'arî, Allah'ın sıfatlarında da benzeri olmaması bakımından bir olduğunu bildirmiştir.²³⁷

Sünnî kaynaklarda da tevhid Allah'ın şeriki mukabili ve benzeri olmamasıdır. Bu anlamda Allah fiillerinde tektir ve bunları icra etmede kimse Ona ortak olmaz. O zâtında birdir ve onun mukabili yoktur. Allah sıfatlarında birdir ve bu sıfatlarda mahlûkatına benzemez.²³⁸ Bu açıklamalardan Ehl-i Sünnet akidesinin tevhidi ef'al, zat ve sıfat olarak üç kısımda değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Açıklamanın aksine Eş'arîler kulun fiillerini Allah'a ait saymamışlardır. Kulun fiilleri kula aittir. Yiyen, içen, duran ve oturan insanın kendisidir. Fiil Allah'ın yaratma dahilinde olsa da aslında fiil yapana izafe edilir, icat edene değil. Kulun fiili Allah'ın kudretiyle hayata geçer. Zira kulun fiilli mümkün işlerdendir. Her mümkün olan da Allah'ın kudretindedir. Eğer kulun kudretinde olsaydı tesir edenlerin sayısı çoğalmış olurdu. Bu mümkün değildir.²³⁹ Allah hakiki anlamda irade sahibidir. İnsanların amelleri iradelerine tâbidir. Allah ise kadim ve ezeli irade sahibidir.²⁴⁰

Nehcü'l-Belağa'da²⁴¹ tevhid şöyle anlatmıştır: “Dinin başı marifettir, marifetin kemâli tasdikle olur, tasdikin kemâli tevhidle olur, tevhidin kemâli ihlasla

²³⁷ Şîrâzî, *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, 1/257.

²³⁸ Bâbirtî, *Şerhu akîdetü't-tahâviyye*, 22.

²³⁹ Bilgi için bk. Taftazânî, *Şerhu'l-makasıt*, 4/223, 228.

²⁴⁰ Abdülmelik Ebu'l-Meâlî Cüveynî, *Lümau'l-edille fî kavâidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâat*, thk. Hüseyin Muhammed ve Mahmud Hadyura (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 95-96.

²⁴¹ Daftari'ye göre Müfîd'in öğrencisi Şerif er-Rıza Hz. Ali'ye atfedilen *Nehcü'l-Belağa* kitabının hazırlanmasından sorumluydu. bk. Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 95.

olur, ihlasın kemâli de Allah'ın kendini vasfetmediği sıfatları ondan nefyetmekle olur ve onun tüm vasıflandığı da sıfat değildir demekle olur.²⁴²

Âlem bir bütündür. Her bir cisim diğerinin bir parçasıdır. Âlim cahile, cahil de âlime muhtaçtır. Zengin fakire, fakir de zengine muhtaçtır. Eğer bu âlemde iki yaratan olsaydı bu âlem bozulurdu. Nasıl ki bir beldenin iki yöneticisi olmaz, bu âlemin de iki yöneticisi yoktur. Eğer kadim iki yaratıcı olsaydı bunların arasında bir boşluk olurdu. Bu durumda üç kadim varlık olmuş olur. Eğer üç kadim yaratıcı olmuş olsaydı boşluklarla birlikte beş kadim varlık olmuş olurdu. Bunun da olması mümkün değildir. Bu tarz düşünceler bâtıldır. Hişam b. Hakem'e tevhidin delili sorulduğu zaman; “yaratılışın tam olması ve bunların nizam intizam içinde devam etmesidir” diye cevap vermiştir. Enbiyâ Sûresi'nde “*Allah'tan başka ilahlar olsaydı yer ve göğün düzeni bozulurdu.*”²⁴³ denilerek, ilahın tek olduğu bildirilmiştir.²⁴⁴

Enbiyâ 21/22. âyette bahsedilen âlemin bir nizam içinde var olması ve devam etmesi onun yaratıcısının birliğine işarettir. İmam Sâdık da Allah'ın bir olmasının delilini yönetimin devamlı ve yaratılışın kâmil olmasında görmüştür.²⁴⁵

Rivayet edildiğine göre bir zındık Ebû Abdullah'a gelir ve birtakım şeyler sorar. Bunun üzerine Ebû Abdullah şöyle der: “Senin sözünden anlaşılan iki tane ilah vardır. Böyle olsa ikisi de kadim ve güçlü olur veya zayıf olur. Veya biri güçlü, diğeri zayıf olur. Eğer ikisi de güçlü ise neden biri diğerini defetmez ve hâkimiyeti ele geçirmez? Eğer zannettiğin gibi biri güçlü diğeri zayıf olsa onun bir olduğu sabit olmuş olur. İkincisi ise açık bir acizlik içinde olmuş olur. Eğer söylesen ki o ikisi her işlerinde müttefikler veya her cihetten farklılar. Biz mahlûkatı bir nizam intizam içinde, kâinatı kendi akışında bir tedbirin varlığını ve uyumunu görüyoruz. Bunlar da tek bir yöneticinin varlığına delildir. Bir binaya baktığında bunun ustası olduğunu anlarsın. Usta olmasa binayı göremezsin.” Zındık: “Peki O, kimdir?” Ebû Abdullah: “O, bir şeydir lakin eşyaya benzemez. Onun bir cismi, sureti yok, hissedilmez, beş duyu organıyla idrak edilmez, hayaller de onu tasvir edemez, zaman Onu eksiltmez

²⁴² Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 2/110.

²⁴³ el-Enbiyâ 21/22.

²⁴⁴ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 2/107, 109.

²⁴⁵ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 3/334.

ve değiştirmez,” demiştir. Yine Hişam b. Hakem, Ebû Abdullah’a sorar: “Allah’ın birliğine delil nedir?” Ebû Abdullah: “Yaratmanın devamlılığı ve yaratılmışların tamamlanmasıdır.”²⁴⁶ Allah bu konuda buyurmuştur: “*Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu.*”²⁴⁷ Hz. Ali şöyle demiştir: “Dinin başı Allah’ı bilmektir. Allah’ı bilmenin kemâli tasdik etmektir. Tasdikin kemâli tevhiddir, tevhidin kemâli ise Ona karşı ihlastır. İhlasın kemâli ise Allah’ı tüm sıfatlardan nefy etmekle olur. Hadis uzun olarak devam eder. Hadisin ana fikri Allah’ın Kur’ân’da olan sıfatlar dışında sıfatlarla vasıflandırılmamasıdır. Hz. Ali, Hz. Peygamber’den şöyle bir rivayet nakletmiştir: “Allah’ın doksan dokuz ismi vardır yüzden bir eksik. Kim bunları sayarsa cennete girer.” Bu hadisin devamında esmânın hepsi sayılır.²⁴⁸

Hz. Ömer’e bir kişi gelir sorar: “Ey Mü’minlerin emiri “Sübhanallah” ne demektir?” O da; “Bu duvarın arkasında biri var ona sorulsa cevap verir. O susarsa ben cevap veririm.” Soru soran duvarın arkasındakinin Hz. Ali olduğunu gördü ve ona sordu. “Hz. Ali; “bu Allah’ı tazim ve tüm müşriklerin dediklerinden tenzihtir. Kul bunu dediğinde tüm melekler ona dua eder.”²⁴⁹ Bu rivayette Hz. Ömer’in Hz. Ali’ye saygılı olduğu anlaşılır. Lakin asıl vurgulanmak istenen ise Hz. Ömer’in Hz. Ali’den az bilgili olmasıdır. Aynı zamanda Hz. Ali’nin ilahi bilgiyle desteklendiği konusuna da vurgu vardır. İmâmiyye’nin Hz. Ömer’e bakışı malumdur. Lakin Hz. Ömer ise İslâm’ın en bilgili sahabelerindedir. Bu rivayet Hz. Ömer’den olumlu bir rivayet gibi görünse de aslında onun ilimde Hz. Ali’den geri olduğunu vurgulamak için nakledilmiştir. Yoksa Hz. Ömer de bunun cevabını bilmektedir. Yine İmâmiyye kaynaklarında Hz. Ömer’in isminin olumlu anlamda geçtiği rivayetlere rastlamamız mümkün değildir. Bunun mukabilinde Ehl-i Sünnet kaynaklarında Hz. Ali’den belki yüzlerce rivayet bulunmaktadır.

²⁴⁶ Seyyid Hâşim Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Müessesetü’l-Bi’sse (Kum: Müessesetü’l-Bi’sse, 1994), 3/808-809.

²⁴⁷ el-Enbiyâ 21/22.

²⁴⁸ Tabâtabâî, *er-Resâilü’t-tevhîdiyye*, 24, 32.

²⁴⁹ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 3/809.

Müşriklerle tevhid ehli arasında olan ihtilaf Allah'ın bir ve tek yaratıcı olması konusunda değildir. Onlar da bunu kabul ediyorlar.²⁵⁰ Tartışma mabut bir ilah olmasındadır. Bu anlamda müşrikler dünyanın yönetiminin bir kısmının yönetiminin Allah'a yakın varlıklara havale edildiğini iddia ediyorlar. Göğün ve yerin Rabbi gibi varlıklara ibadet edilmesi gerekiyor ki Allah katında kullarına şefaet etsinler ve onları Allah'a yaklaştırsınlar. Bu sayılanlar Allah dışında ilahlardır.²⁵¹ Allah ise kendisinden başka ilah olmadığını beyan etmiştir.²⁵²

Varlıkların birbirine bağıllığı ve âlemdeki hikmet içeren bu nizam bir yaratıcısının olduğuna delildir. Göğlerin ve yerin düzen içinde kalmasını sağlayan da bir tek O'dur. Bu konu da âyette vasedilmiştir.²⁵³ Kıyamet günü Allah bu nizamı bozacaktır. Yer ve gök kağıt gibi bükülecektir.²⁵⁴ Allah'ın koyduğu nizamından çıkmaması için yerin cazibe kuvvesinden görünmez bir direk vardır. Aynı zamanda diğer gök cisimleri de bu nizam içindedir.²⁵⁵ Abdullah b. Mesud göğlerin ve yerin dönmediğini bildirmiştir. Ona göre eğer dönseydi dağılıp giderdi.²⁵⁶ Bu âyet şirkin ne kadar kötü olduğunu bildirmektedir. Zira gökleri ve yeri yaratan ve koruyan O'dur. Varlığı mümkün olan âlem varoluş sırasında ve varlığının devamlılığında varlığı vacip olan birine ihtiyaç duyar.²⁵⁷

Mâtürîdî de âyetin bir önceki "...gösterin bana, yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar!"²⁵⁸ âyetine cevap olduğunu bildirmiştir. Bu anlamda Allah göğlerin ve yerin yaratıcısı ve koruyucusudur. Bunu Ondan başkası yapamaz. Bu güce sahip olmayan birine nasıl ibadet edersiniz.²⁵⁹

Hz. Peygamber'e irade hakkında soruldu: Hz. Peygamber; "mahlûkatın iradesi fiilden sonra ona râci olan zamir gibidir. Allah'ın fiilde iradesi ise bir benzeri

²⁵⁰ ez-Zuhruf 43/9, 87.

²⁵¹ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 14/266.

²⁵² el-Enbiyâ 21/22; ez-Zuhruf 43/84.

²⁵³ Fâtır 35/41.

²⁵⁴ Muhammed Nihâvendî, *Nefehâtü'r-Rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Kum: Müessesetü'l-Bise, 2006), 5/247.

²⁵⁵ Sâdikî, *el-Belâğ fî tefsîri'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, 439.

²⁵⁶ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 8/437; Abdullah b. Mesud'un bu görüşünün ise günümüzde geçerliliği kalmamıştır.

²⁵⁷ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 17/55.

²⁵⁸ Fâtır 35/40.

²⁵⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 8/497.

olmadan ihdas etmesidir. O, başkasından nakletmeden, tefekkür etmeden yaratır. Allah'ın iradesi fiilidir ve bundan başkası değildir. Bir işe sadece ol der, o da oluverir. Bu oluşta ise lafız, dille konuşma, fısıldama, tefekkür, aynı zamanda bu durumun keyfiyeti de yoktur” buyurmuştur.²⁶⁰

Allah, ilahlıkta ve ezeli olmasında tektir ve Ona hiçbir şey benzemez. O, tek mabuttur bu konuda Onun ikincisi ve ondan başka ibadete layık varlık yoktur. Bu konuda da ehl-i tevhidin icması mevcuttur. Buna sadece bazı nadir fırkalar karşı çıkmıştır. Basra halkından Eşâri ekolüne mensup olan bir grup, Allah Teâla'nın kadim sıfatları olduğunu ve bunların da ne Onun ne aynı ne gayrı olduğunu söylemişler. Bunlar Alîm, Hayy, Kâdir, Semî', Basîr, Müttekellim ve Mürîd sıfatlarıdır. Yine Cenabı Hakk'ın kadim yüzü, kadim işitmesi, kadim görmesi ve kadim iki eli vardır. Bunlar da ezeli kadimlerdir. Bu sözleri de daha önce İslam tevhid ehlinden kimse dememiştir.²⁶¹ Eş'arî kelâmında İlim, Hayat, İrade, Semî', Basar ve Kelâm Allah'ın ezeli sıfatları olduğu bildirilmiştir. Allah Alîm'dir lakin bu Onun zâtına ilave bir sıfat değildir.²⁶² İmâmiyye ise Allah'ın bizatihi vacibu'l-vücut olduğunu ve cisimden, hulûldan, terkipten ve noksanlıktan münezzehe olduğunu bildirmiştir. O, ilim, kudret, irade ve adalet gibi kemâl sıfatlarını kendisinde cem etmiştir. Onun hakiki sıfatları zâtının kendisidir. O birdir, tektir ve uluhiyet, kullukta ve işinde şeriki yoktur. Âlemde Onun dışında olanlar Allah'ın yarattığıdır. Yaratma, emretme, rızık vermek, ölüm ve hayat vermek sadece Ona aittir. Allah'tan başkasına inanan kâfir, müşrik ve İslam halkasından çıkmış olur.²⁶³ Hz. Ali de şöyle demiştir: “Her şeyde var olan ve kendini beyan eden Allah'ım sen süphansın, senden hiçbir şey eksilmez, sen dilediğini yaparsın, mahlûkatın hepsine yetişen Allah'ım sen mübareksin.”²⁶⁴

Halife Me'mun, İmam Rıza'ya kendisinden sonra görev vermek istediğinde memurlarını toplamış ve onlarla konuyu istişare etmiştir. Onlar da hasetten bunu reddetmişlerdir. Bunun üzerine İmam Rıza bir hutbe vermiştir: Allah'a öncelikli

²⁶⁰ Sebzevârî, *el-Akâid fi'l-Kur'an*, 92.

²⁶¹ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 4/51-52.

²⁶² Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 113-115.

²⁶³ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/25.

²⁶⁴ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 12.

ibadet onu tanımaktır. Onu tanımanın/marifetin aslı ise tevhiddir. Tevhidin nizamı ise Ondan aklın şahitliğiyle sıfatları nefyettir. Tüm sıfat ve mevsuf birleşiktir. Bu birleşmenin şahitliği de sonradan var olmaktır. Sonradan var olanın şahitliği de ezeli olmaktan imtinaadır. Tüm bunlar ezeli olan Allah için uygun değildir.²⁶⁵

1.4.1. Ayetlerde Tevhid-i Zât

İlim, Semî‘, Basar, Kudret, Rab, Kadîm, Azîz, Hayy, Ğanî, Halîm, Adl, Kerîm, Hakîm ve Mâlik Allah’ın zâtî sıfatlarındandır. Allah eşyayı yaratmadan bilinmemiş ve duyulmamıştı. Bundan sonra bilinir ve duyulur olmuştur. Allah harici bir uzva ihtiyaç duymadan kendisi Semî‘ ve Basîr’dır. Allah’ın yaratmadan önceki ilmiyle sonraki ilmi arasında fark yoktur. Allah birdir ve Samed’dır.²⁶⁶

Bir hadiste Cafer b. Muhammed’e tevhid sorulmuş. O da şöyle cevap vermiştir: “Allah Birdir, Samed’dır, Ezelidir, Onu tutan bir gölgesi yoktur, lakin O, eşyaları gölgeleriyle tutar. Meçhul olanı bilir, her cahil tarafından bilinir. Tek’tir, ne mahlûkatının içinde, ne de mahlûkat onun içindedir.” Yine Cafer b. Sâdık’tan şu rivayet gelmiştir: “Allah ile mahlûku arasında bir hicap yoktur. Ama mahlûkat gizli hicapla örtüldü ve gizlendi.” Allah’ın gizli olması Latîf olmasındadır ve zuhurunun şiddetinden gizli bulunmaktadır.²⁶⁷

Allah birdir eşi ve çocuğu yoktur. “*Yahudiler "Üzeyr, Hristiyanlar İsa Allah’ın oğludur" dediler. Bu onların ağzından çıkan sözleridir.*”²⁶⁸ Âyetin tefsirinde uzun bir hadiste Yahudi, Hristiyan, Dehriyye, putperestler ve Arap müşriklerinin Hz. Peygamber’e geldiklerinden bahseder. Yahudiler Üzeyir, Hristiyanlar ise İsa Allah’ın oğlu olduğunu iddia etmiştir. Dehriyye ise eşyanın başlangıcı ve sonu olmadığını iddia etmiştir. Putperestler de nur ve karanlığın idare edici olduğunu ve Arap müşrikleri de putların ilah olduğunu iddia etmiştir. Her biri de bakalım Hz. Peygamber ne diyecek, eğer bize itaat etse, şöyle deriz; “Biz senden daha önce gelmişiz ve daha doğruyuz” ve eğer kabul etmezse, “sana düşmanlık yaparız” diye anlaşmışlardı. Hz. Peygamber ise kendi sırasında şöyle cevap verdi: “Allah’a iman

²⁶⁵ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 2/101-102.

²⁶⁶ Kuleynî, *el-Kâfî*, ss. 1/261-265, 273.

²⁶⁷ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 13.

²⁶⁸ et-Tevbe 9/30.

ettim ve onun ortağı yoktur. Sizin dediklerinizi ise inkâr ettim.” Bundan sonra da Hz. Peygamber rivayette her birine dinî ve mantıki açıklamalar getirmiştir. İmam Sâdik şöyle aktarmıştır; “Vallahi üç gün geçmedi ki bu gruptan yirmi beş kişi gelerek iman etmiştir. Her fırkadan beş kişiydi.”²⁶⁹

Hz. Ali’den şöyle nakledilir: “En’âm Sûresi’nde üç gruba da reddiye vardır. Dehriyye’ye reddiye, “*Hamd, gökleri ve yeri yaratan,*” kısmında, putperestlere reddiye “*karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur,*” kısmında, bunlar da kendilerine nur ve karanlığı idare edici olduklarını iddia ediyorlardı, Arap putperestlerine reddiye “*Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar,*”²⁷⁰ kısmında. Bunlarda putlarımız ilahtır diyorlardı. Sonra Allah İhlas Sûresi’ni inzal ederek Ona ortak ve evlat isnat edenlere reddiye vermiştir.²⁷¹

Aynı zamanda Allah, İhlas Sûresi’yle onun nesebini soran Yahudilere cevap vermiştir. Allah; Ahad, Samed, gölgesi olmayan, bilinmeyi bilen, hissedilmez ve dokunulmazdır.²⁷²

Allah Resûlü’nün şöyle dediği nakledilmiştir: “Allah’ın gazabı, Yahudiler, Üzeyir Allah’ın oğludur, Hristiyanlar da İsâ Allah’ın oğludur dediklerinde ve kim benim kanımı döker ve Ehl-i Beyt’ime eziyet ederse bunların üzerinde artar.”²⁷³

Yahudi ve Hristiyanlar’dan Allah ve Resûlünü inkâr edenler²⁷⁴ Allah’a evlat isnat ederler.²⁷⁵ Allah onlara dinlerinde aşırı gitmemelerini ve kendine karşı haktan başka bir söz söylememelerini emretmiştir. İsâ Mesih sadece Meryem’in oğlu ve Allah’ın kelimesi²⁷⁶ olduğunu bildirmiştir.²⁷⁷ Âyette üç diyenlerin Hristiyanlar olup

²⁶⁹ İmamü’s-Sâlis Hüseyin b. Ali, *Tefsîrû’l-İmami’l-Hüseyin Aleyhi’s-Selâm et-Tefsîru’l-Eseriyyü’l-Takbîkî*, thk. el-Hulv Muhammed Ali (Kerbela: el-Atebetü’l-Hüseyniyye’l-Mukaddese, 2009), 162-163; Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 3/396-403.

²⁷⁰ el-En’âm 6/1.

²⁷¹ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 2/766-767.

²⁷² Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/228-229.

²⁷³ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 2/767.

²⁷⁴ en-Nisâ 4/150.

²⁷⁵ et-Tevbe 9/30.

²⁷⁶ en-Nisâ 4/171.

²⁷⁷ Muhammed b. el-Hasan Şeybânî, *Nehcü’l-beyân an keşfi meâni’l-Kur’ân*, thk. Hüseyin Dergâhî (Kum: Neşri’l-Hâdî, 1992), 2/180.

bunlar Allah, İsa ve Meryem diyerek teslis inancını getirenlerdir. İsa ve melekler ise sadece Allah'ın kuludur.²⁷⁸

İmâmî müfessire göre Tevbe 9/30. âyette bahsedilen şirk ibadet şirkidir. Bundan ise çok az bir ümmet kurtulabilmiştir. Yahudi ve Hristiyan âlimleri Üzeyir ve İsa'nın Allah'ın hakiki oğlu olduğunu kastetmemişler. Tevil anlamında bunu demişler ve bu sözleri küfür değildir. Aksine kâfirlerin sözüne benzemiş olup ağızlarından çıkmıştır kalplerinden çıkmamıştır. Bunu demelerinin sebebi putperestlerin dikkatini çekmek ve onları dinlerine davet etmektir.²⁷⁹ Bu açıklama şirk olan bir durumu hafifletmek gibi anlaşılabilir. Allah'a çocuk isnat etmek büyük günahdır. Rahmân'a çocuk isnat etmek sebebiyle gökler ve yer neredeyse dağılacaktı.²⁸⁰ Mâtürîdî ise bu durumun Allah'a büyük bühtan olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber onları geçmişlerinin yaptıkları hatadan dönmeye davet etmiştir. Bu onların delil ve sübutsuz ağızlarıyla dedikleri bir sözdür. Kendilerinden önce de küfür ve şirk olarak buna benzer sözler denmiştir. Muhtemelen burada Hristiyanların sözü önceki Yahudilerin sözüne benimsediği açıklanmıştır.²⁸¹

Bazı putperestler meleklerin, bazıları cinlerin ve beşerin Allah'ın çocuğu olduğunu iddia ediyorlardı. Hristiyanlar da İsa'nın onun oğlu olduğunu iddia ediyorlardı. Bu da peygamber ve oğul olarak bazı konularda ilahla aynı durumları paylaştığı anlamını yüklüyorlardı.²⁸² Allah'ın hiçbir ortağı yoktur. Öyle olsaydı her ilah kendi yarattığını alır, götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Gaybı ve görülen âlemi bilen Allah, onların yakıştırdığı nitelemelerden ve koştukları ortaklardan çok yücedir.²⁸³ Bu âyetlerle Allah iki ilah var diyen putperestlere cevap vermiştir. Eğer iki ilah olsaydı ihtilaf ederlerdi. Bunun yaratmak istediğini o biri yaratmak istemezdi. Bu durum imkânsız ve olmayan bir durumdur. Yaratmak ve düzenlemek bir olan Allah'a mahsus olduğu ortadadır.²⁸⁴

²⁷⁸ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 2/357.

²⁷⁹ el-Mukaddes Ahmed b. Muhammed Erdebîlî, *Zübdetü'l-beyân fî ahkâmî 'l-Kur'ân*, thk. el-Behdudî Muhammed Bakır (Tahran: el-Mektebetü'l-Murtadaviyye, ts.), 39.

²⁸⁰ Meryem, 19/90-91.

²⁸¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 5/356-358.

²⁸² Tabâtabâî, *el-Mîzân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 15/61.

²⁸³ Müminûn, 23/91.

²⁸⁴ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 4/33; Kummî, *Tefsîru 'l-Kummî*, 2/93.

Allah dini yaymak konusunda melekler ve peygamberlere bazı görevler ve yetenekler vermiştir. Bunun dışında kendi istekleriyle Allah'ın işine herhangi bir şekilde müdahale edemezler. Bu durum da âyetlerde ifade edilmiştir. “*De ki: "Bana bir tek ilah olduğu vahyolunuyor. Artık Müslüman oluyor musunuz?"*”²⁸⁵ Allah'ın Hz. Peygamber'i seçmesinin sebebi tevhidi açıklaması içindir. Bu anlamda insanların da şirkten uzaklaşıp tevhidi kabul etmesi gerekmektedir.²⁸⁶ Ahbârî tefsirlerden biri âyetin son kısmında geçen “*فهل انتم مُسْلِمُونَ*”²⁸⁷ “*müslimûn*” kelimesini bazı rivayetlerde şeddeli “*مُسْلِمُونَ الوصية*” olarak “vasiyeti teslim edecek misiniz?” anlamında açıklamıştır.²⁸⁸ Bu yorumu İmâmiyye tefsirleri bile kabul etmemekte, ibadeti Allah'a has kılma ve başkalarına ibadet etmeme anlamı vermektedirler.²⁸⁹

Enbiyâ Sûresi “*Onlardan biri, "Tanrı O değil, benim!" diyecek olsa, biz onu da cehennemle cezalandırırız.*”²⁹⁰ âyetinde Kummî ve Bahrânî çok ilginç açıklama yapıyorlar. Âyette geçen ilah kelimesini imam olarak açıklıyorlar. Şöyle ki kim imam olmadığı halde kendinin imam olduğunu iddia etse yeri cehennemdir.²⁹¹

Bu durumda kim imam olmadığı halde ben imamım dese onu cehenneme atarız anlamı çıkar. Bu da âyetin zâhirî anlamına terstir. Bu âyetle zıddiyet teşkil eder. Zira imam ilah demek değildir. Eğer bu kastedilseydi âyette açık olarak imam veya buna yakın kelime geçerdi. Her fırsatta ayetleri imamete delil getirmeğe çalışan İmâmiyye burada doğru tespit yapamamıştır.

İhlas Sûresi de Allah'ın bir olduğunu bildirmekte ve inanarak ihlas Sûresi'ni okuyanın ehl-i tevhid sayılacağı nakledilmiştir.²⁹² “*...O, Allah'tır, birdir tektir.*”²⁹³ Âyette geçen “Ehad” benzeri olmayan tek anlamındadır. Kelime-i tevhidin ve “Ehad” isminin de ismi azam olduğu ve Hz. Ali'nin savaşlarda kullandığı da

²⁸⁵ el-Enbiyâ 21/108.

²⁸⁶ Fadl b. Hasan Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, thk. Ebu'l-Kâsım el-Gürçi (Kum: Merkezü İdâreti'l-Havzeti'l-İlmiyye, 1991), 3/32.

²⁸⁷ el-Enbiyâ 21/108.

²⁸⁸ Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 3/467.

²⁸⁹ Nimetullah b. Abdullah Cezâîrî, *Ukûdu'l-mercân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Müessesetü'd-Duhâ's-Sekâfiyye (Kum: Nûru Vahiy, 2009), 3/325.

²⁹⁰ el-Enbiyâ 21/29.

²⁹¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/69; Bahrânî, *el-Burhân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 3/814.

²⁹² Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/230.

²⁹³ el-İhlâs 112/1.

bildirilmiştir. Sûrenin devamında Allah'ın çocuğunun olmadığı ve kendisinin de doğmadığı bildirilmiştir.²⁹⁴ İnsanların insanlardan ve bitkilerin topraktan çıkmasına benzer Allah'tan hiçbir şey çıkmamıştır.²⁹⁵ İhlas Sûresi'nin inme sebebi Yahudiler'in Allah'ın nesebini sormasıdır. Allah, mahlûkatın keyfiyetini anlamaktan aciz kaldığı mabut ilahtır. O mahlûkatın sıfatlarından da münezzehtir. Ondan çocuk veya başka hiçbir şey çıkmamış ve doğrulmamıştır.²⁹⁶

Yaratıcının mahlûkat eserleri ve gönderdiği peygamberler Onun varlığına delildir. Allah'ın bu yaratmada şeriki yoktur. Selim fitrat ve sade âlem onun şeriki olmadığına delildir. Eğer Allah'ın şeriki olsaydı bundan insanların haberi olurdu. Bunu peygamberler de haber verirdi. Halbuki peygamberler Allah'ın şeriki olmadığını haber vermişler. Hz. Ali de bu konuda oğluna şöyle tavsiye etmiştir; “Ey oğul eğer Allah'ın bir ortağı olsaydı bunu nebîleri haber verirdi ve bu ortağın hal ve vasıflarını bilirdin. Lakin o, bir tek ilahtır. Kendini nasıl vafettiyse öyledir”.²⁹⁷

En'âm Sûresi bu durumu izah etmiştir. Araplar Allah'ın yarattığı cinleri Ona ortak koşuyor ve Ona oğul ve kızlar da uyduruyorlardı. Allah, onların vafettiği şeylerden yücedir.²⁹⁸ En'âm 6/99-101. âyetleri yeri ve göğü ve bunların içindekileri Allah'ın yarattığını bildirmektedir. Eşi olmadan onun nasıl çocuğu olabilir sorusu sorulmuştur. Cinleri Allah'a ortak yapanlar²⁹⁹ onlara ibadet ediyorlardı.³⁰⁰ Müşrikler melekler Allah'ın kızlarıdır³⁰¹ diyorlardı. Allah ise bu kâfirlerin haktan saptığını bildirmiştir.³⁰²

““Allah çocuk edindi” dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilâkis, göklerde ve yerde ne varsa yalnız O'nundur. Hepsi de O'na boyun eğmişlerdir”.³⁰³ Allah bu âyetle çocuk edinmediğini ve kötü sıfatlardan münezzehtir olduğunu

²⁹⁴ el-İhlâs 112/2.

²⁹⁵ Sadûk, *et-Tevhid*, 88-91.

²⁹⁶ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 5/391-392.

²⁹⁷ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 2/108.

²⁹⁸ el-En'âm 6/100.

²⁹⁹ es-Sâffât 37/158.

³⁰⁰ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/313-314.

³⁰¹ ez-Zuhruf 43/19.

³⁰² Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 4/218-219.

³⁰³ el-Bakara 2/116.

bildirmiştir. Melekler ve Mesih onun yaratılmış kuludur.³⁰⁴ Allah meleklerin, Mesih ve Üzeyr'in yaratıcısı ve Malik'idir. Bunların hepsi Onun irade ve tekvinine boyun eğmişlerdir. Bu vasıflar kendisinde olanlar Allah'la aynı cinsten olamazlar. Oğul ise babasıyla vasıfları aynı olur.³⁰⁵ Ehl-i kitap "Allah evlat edindi" sözünü ilk önce peygamberleri teşrif etmek için demişler. Sonra baba oğul libasını giydirmişler. Allah ise göklerde ve yerde olanların kendine ait olduğunu diyerek buna karşı çıkmıştır. Allah oğul ile baba arasında olan benzerliklerden uzak olduğunu bildirmiştir.³⁰⁶ Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin dediği gibi Allah'ın evlat edinmesi için onun da mahlûk gibi cisim olmasını gerekir. Allah cisim olmaktan yüce ve münezzehtir. Bilakis onun evlat edinmeye ihtiyacı yoktur. Allah kendi kulunu neden kendine evlat edinsin?³⁰⁷ "Allah'ın bir evlât edinmesi olacak şey değildir. O, bundan münezzehtir. Bir işe karar verdiği zaman ona sadece "ol!" der, hemen olur".³⁰⁸ Allah evlat edinmekten münezzehtir. Zira O bir şeyin olmasını istese ona sadece ol der.³⁰⁹

Tevhid-i zâtın anlamı, Onun zâtının bilinmesinin imkânsız olmasıdır. Buradaki bilme, ârif ve ma'rûf arasındaki bilmeye nispet edilir. Allah'ı tanıma ise sadece isimlerini bilmedir, zâtının bilinmesi değildir. "Onların bilgisi ise Rahmân'ı kuşatamaz."³¹⁰ Allah'ı herkes çabası kadar bilebilir. Tevhid-i zât tevhidin kemâl noktasıdır. Burada kemâle ulaşmak da muvahhidin hâkimiyeti nispetindedir. Bu anlamda Allah şöyle buyurmuştur.³¹¹ "Şüphesiz en son varış Rabbinedir."³¹² Allah'ın kühnünün hakiki manada bilinmesi imkânsızdır. Onu hakiki anlamda idrak etmek de mümkün değildir. "Allah, önlerinde ve arkalarında olanı bilir. Onların bilgisi onu kuşatamaz."³¹³ Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar..."³¹⁴ buyrulmuştur.

³⁰⁴ Fadl b. Hasan Tabersî, *Mecmau'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*, thk. Muhammed Cavâd el-Belâğî (Tahran: Menşûrâtu Nâsır Hosrov, 1992), 1/365.

³⁰⁵ Ali b. Hüseyin Âmili, *el-Vecîz fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Mâlik el-Mahmûdî (kum: Dâru'l-Kur'ani'l-Kerîm, 1992), 1/135.

³⁰⁶ Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'an*, 1/261.

³⁰⁷ Mir Muhammed Kerim el-Alevî el-Hüseyinî el-Mûsevî Bakivî, *Keşfü'l-Hakâyik an Nüketi'l-Âyâti ve 'd-Dekâik*, ed. A. H. Paşazada, çev. Ali Farhadov (Bakü: Kafkas Müslümanları İdaresi, 2014), 1/77.

³⁰⁸ Meryem 19/35.

³⁰⁹ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 2/394/395.

³¹⁰ Tâhâ 20/110.

³¹¹ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 15-16.

³¹² en-Necm 53/42.

³¹³ Tâhâ 20/110.

Allah'ın kendisi dışında zâtının ne olduğunu anlayan ve bilen yoktur. Hz. Ali de bu konuda şöyle demiştir: “Allah'ın azametini aklına göre takdir etme! Yoksa helâk olanlardan olursun. Yine; kim ki Onun hakkında “لم” ne için derse Ona noksan atfetmiş olur. Kim de onun hakkında “متي” ne zaman diyerek zaman atfederse Ona bir noksan ilave etmiş olur. Zira o, mahlûkatın değişimiyle değişmez ve sınırlı olanların sınıрыyla sınırlanmaz.”³¹⁵

Tâhâ Sûresi'nde geçen “Allah onların önde olanı ve arkalarında olanı bilir”³¹⁶ âyetinin anlamı şudur: Önündeki haberlerden maksat geçmiş peygamberlerdir. Arkalarındakinden maksat ise Mehdî el-Muntazar'ın haberleridir.³¹⁷ Başka bir İmâmiyye tefsirinde önlerindeki maksadın kıyamet olayları olduğu ve arkalarında olanlardan maksat ise eskiden baş göstermiş olaylar olduğu bildirilmiştir. Genel olarak anlam ise “onlar Allah'ın bildiklerini bilemezler” olarak açıklanmıştır.³¹⁸ Allah ise yaratmadan önce bile ilerde ne diyeceklerini ve öldükten sonra ne olacağını bilendir.³¹⁹ Diğer tefsirler de önce olmuş ve sonra olacıklardan³²⁰ bahsetseler de âyetin Mehdî el-Muntazar hakkında olduğundan bahsetmemişlerdir. Bu durum müfessirin âyeti ferdi görüşüyle tefsir ettiği anlamına gelir.

Zümer Sûresi'nde bahsedildiği gibi Allah hiçbir şekilde vasfedilemez. O, ne şekilde vasfedilirse bundan yüce ve münezzehtir. “Allah'ın kadrini hakkıyla bilemediler. Kıyamet gününde yeryüzünün tamamı Onun elindedir. Gökler de Onun kudretiyle dürülmüştür.”³²¹ âyetiyle açıklanmıştır. Âyette Allah yerkürenin onun elinde olduğunu bildirir. Bu, Allah'ı beşere benzetenlere verilmiş cevaptır. Halbuki

³¹⁴ ez-Zümer 39/67.

³¹⁵ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/30-31.

³¹⁶ Tâhâ 20/110.

³¹⁷ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/778.

³¹⁸ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 7/210.

³¹⁹ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 7/50.

³²⁰ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 3/321.

³²¹ ez-Zümer 39/67.

Allah “*Onu hakkıyla takdir etmediler*” buyurdu. Sonra Allah kendisini yeryüzünü elinde tutmaktan kendisini tenzih etmiştir. “*Allah şirk koştuklarınızdan uzaktır*”³²² buyurdu. Âyette geçen sağ taraftan maksat eldir. Elden de maksat kudret ve kuvvettir.³²³ Âyette yerde ve gökte ne varsa hepsinin Onun mülkü olduğu, her şeyin gücü ve kuvveti altında cereyan ettiği bildirilmiştir.³²⁴ Bazı tefsirlerde ise Allah’ın sağ eliyle gökleri ve yeri tutmasının sadece onun kudretinin büyüklüğünü göstereceği, ne hakiki ne mecazi anlamda böyle bir şeyin tasavvur edilemeyeceği bildirilmiştir.³²⁵ Âyetin Havâricler hakkında indiğini yazan müfessirler olsa da³²⁶ bu dönemde henüz Havâriclerin olmaması yorumun doğruluğunu sorgulamamıza neden olmuştur.

Allah zaman ve mekândan münezzehtir.³²⁷ Allah ezelden beri Hayy’dır. O bir şey yaratmadan önce de kuvvet sahibiydi. Yaratılan hiçbir şeye benzemez. Onun yön ve sınırı yoktur. Allah dışında her şey helak olacaktır.³²⁸ Her şeyi yaratan Malik’tir,³²⁹ Onu uyku tutmaz,³³⁰ Evvel ve Âhir’dır.³³¹ Allah ezelden Bir ve Samed idi ve hâlâ da öyledir. Onun eşi ve çocuğu da yoktur.³³² Allah’ın güzel esmâsı vardır.³³³ Onun Habîr, Cabbâr, Alî, Azîz, Azîm, Muktedir, Selâm, Mü’min, Müheymin vb. isimleri vardır.³³⁴

Allah’ın dışında her şeyin helak olacağını bildiren âyet³³⁵ Allah’ın dininin dışında her şeyin helak olacağını bildirmiştir. Allah’a ait olan “vech” yani yüzle ise

³²² ez-Zümer 39/67.

³²³ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri 'l-Kur 'ân*, 4/727.

³²⁴ Muhammed b. Hüseyin Şerif Rızâ, *Telhîsu 'l-beyân fî mecâzâtî 'l-Kur 'ân*, thk. el-Hüseyin Muhammed Abdulğani (Beyrut: Dâru 'l-Advâi, 1985), 287; İlmü 'l-Hüdâ Ali b. Hüseyin, *Tefsîru 'ş-Şerîfi 'l-Mürtazâ - Nefâisü 't-te 'vil*, thk. Müctebâ Ahmed el-Müsevî (Beyrut: Müessesetü 'l-Alemî li 'l-Matbûât, 2010), 3/277.

³²⁵ Fahrüddîn b. Muhammed Tureyhî, *Mecmau 'l-bahreyn* thk. Ahmed el-Hüseyinî el-İşkûrî (Tahran: Murtedavî, 1995), 1/278.

³²⁶ Huveyzi, *Tefsîru nûri 's-sakaleyn*, 4/498.

³²⁷ Feyz Kâşânî, *el-Vâfi*, 1/349-351.

³²⁸ el-Kasas 28/88.

³²⁹ el-A'râf 7/54.

³³⁰ el-Bakara 2/255.

³³¹ Sadûk, *et-Tevhid*, 173-174.

³³² Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/220.

³³³ el-İsrâ 17/110.

³³⁴ bk. Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/275.

³³⁵ el-Kasas 28/88.

imamlar anlatılmış³³⁶ ve bu kelimededen maksadın Hz. Peygamber ve imamlara itaat ve imamlar olduğu bildirilmiştir.³³⁷ Başka tefsirde ise “vech” kelimesinden maksadın imamlar değil de Allah’ın zâtı olduğu bildirilmiştir.³³⁸ Bizce doğru olan açıklama da budur.

Allah her şeyi örneği olmadan yaratmıştır.³³⁹ Bunları altı günde yaratmışsa da bunları bir anda bile yaratabilirdi. Burada her şeyi sırasıyla yaratmada olan düzen anlatılmaya çalışılmıştır. Bir görüşe göre ise bu durum meleklerin sıra ile eşyayı yaratmasını bildirmektedir.³⁴⁰ Müfessire göre Allah dünyayı yerde sayılan altı günde yaratmıştır.³⁴¹ Sünnî tefsirde anlatılana göre ise bugünler pazar gününden cuma gününe kadar olan günlerdir.³⁴² İbni Abbas’a göre ise ahiret günlerine göredir. Ahiret günleri dünya günlerinin uzunluğu dünyaya göre bin yıldır.³⁴³ Bize göre de doğru olan görüş bu görüştür. Zira dünyada oluşum ve gelişim hâlâ devam etmektedir. Bu oluşumun hızı oldukça azdır.

Allah’ı uyku tutması³⁴⁴ ve onun uyuklaması Kayyum³⁴⁵ ve Hay sıfatlarına zıt bir durumdur. Eğer Allah’ın uyuması Allah’ın azametine zıt bir durumdur.³⁴⁶ Allah’ın esmâsî³⁴⁷ da Allah’ın zâtıdır.³⁴⁸ Allah’ın esmâsînin hepsi güzeldir ve Allah’a işaret eder bunlarla Allah’a dua edilmelidir. Allah’ın isimlerinden kötü olan yoktur zira Allah’a kötülük yakışmaz.

Bakara Sûresinde âyete’l-kürsiye sebab-i nüzul olarak Yahudilerin şu sözü nakledilir: “Allah gökleri ve yeri altı günde yarattı yedinci yani cumartesi/sebt günü

³³⁶ Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 259-260.

³³⁷ Sadûk, *et-Tevhid*, 149-150.

³³⁸ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 8/184.

³³⁹ el-A‘râf 7/54.

³⁴⁰ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 4/422-423.

³⁴¹ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu’l-câmi*, 1/441.

³⁴² Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1991), 8/146.

³⁴³ Nasr b. Muhammed Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî - bahru’l-ulûm*, thk. Ömer el-Umrevî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995), 1/520.

³⁴⁴ el-Bakara 2/255.

³⁴⁵ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu’l-câmi*, 1/139.

³⁴⁶ Muhammed Cavâd Muğniye, *et-Tefsîru’l-kâşif* (Tahran: Dâru’l-Kütübi’l-İslâmiyye, 2003), 1/393.

³⁴⁷ el-İsrâ 17/110.

³⁴⁸ Tahrânî Mîr es-Seyyid Ali Hâirî, *Muktaniyâti’-d-dürer ve mültekidâtü’s-semer* (Tahran: Dâru’l-Kütübi’l-İslâmiyye, 1998), 6/277.

istirahat etmiştir.” Denildiği gibi Allah ayakları üzerine oturmuş değildir.³⁴⁹ Ayyâşî bahsi geçen âyetin tefsirinde Kürsü hakkında rivayetlere yer verse de tevhid hakkında rivayetlere yer vermemiştir.

Hz. Ali’ye “kürsü” hakkında soru sorulunca şu cevabı vermiştir: “Yer, gök ve bunlarda olan canlıların hepsi kürsünün içinde bulunmaktadır. Kürsüyü taşıyan dört melek vardır. Yeryüzünde ağaçların hepsi meyve verirdi ta ki Rahmân’a oğul isnat edildi. Rahmân bundan yüce ve münezzehtir. Bu sebeple gök parçalanıp yer yarılacaktı ve dağlar dağılacaktı. Ağaçlar titredi ve azap incek korkusuyla dikenler oluştu.” Durum böyle iken Allah Resûlü’nün sünnetini değişmenin ve Hz. Ali’nin imâmet hakkı vasiyetinden yüz çevirmenin cezası ne olur? Kendilerine azap inmesinden korkmuyorlar mı? Sonra “*Allah’ın nimetini küfre değişip kavimlerini cehenneme sürükleyenleri görmedin mi?*”³⁵⁰ âyetini okudu. “Vallahi biz Allah’ın kullarına bahşettiği nimetiyiz. Kim kazanacaksa bizimle olduğu sürece kazanır” dedi.³⁵¹

İmâmiyye’nin en başlıca akidesi Hz. Ali ve imamların imâmetidir. Bunu yukarıdaki açıklamalardan da görebiliriz. Âyetin tevhid ve kürsüden bahsetmesine bakmayarak bu konuyu da imâmet konusuna bağlamaları İmâmiyye’nin Kur’ân’ın neredeyse tüm âyetlerinin anlamında imâmeti gördüğü anlaşılmaktadır.

Allah hareket etmez zira hareket sonradan yaratılmış bir fiildir. Kelâm da muhdes sıfattır ezeli değildir. Allah var iken bir konuşan yoktu. Allah’ın hakiki sıfatları zâtının aynısıdır. Bu sıfatlar ezelden onun türemeleri çıkmadan önce var idi. Allah’ın kelâmı mahlûktur. Allah’ın sıfatları üçtür. Selbi sıfatlar Allah’ın bir olması, izafî sıfatlar rızık vermesi gibi, hakiki sıfatlar Âlim, Kadir olması gibi.³⁵²

İmâmiyye’ye göre Allah gözüyle görür ve kulağıyla işitir diyenler şirke girmiş olur. Mahlûkatın sıfatları ise Onun sıfatlarına benzemez. Allah’ın bir mekânı da yoktur. Herkes helak olacaktır Allah hariç.³⁵³ Onun dışında her şey mahlûktur.³⁵⁴

³⁴⁹ Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 1/137.

³⁵⁰ İbrâhîm 14/28-29.

³⁵¹ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 1/518.

³⁵² Şîrâzî, *Şerhu Usûli’l-Kâfi*, 3/208.

³⁵³ el-A’râf 7/54.

Allah'ın mahlûkatı hakkında konuşmak caiz iken Onun zâtı hakkında konuşmak yasaklanmıştır.³⁵⁵

İmam Mûsâ b. Cafer şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Allah'tan başka ilah yoktur. O, niceliksiz, mekânsız, bir şeyin içinde ve üzerinde olmadan Hay olandır. Onun varlığının bir mekâna ihtiyacı yoktur ve bu maksatla bir mekân da var etmemiş ve herhangi bir mekân da eskiden beri varolmuş değildir. Eşyayı yarattıktan sonra güçlenmiş değildir. O, her zaman mutlak kadirdir.”³⁵⁶

Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah gözlerden saklandığı gibi akıllardan da saklanmıştır. Mele-i Âlâ da sizin onu istediğiniz gibi istiyor.” Onu tam manasında idrak etmek mümkün değildir. Yine Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah'ın yarattığı hakkında konuşun lakin Onun zâtı hakkında konuşmayın.”³⁵⁷

İzah edilen hususlardan anlaşıldığına göre Allah hakkında konuşmak onu anlamak ve anlatmak için olmalıdır. Bu konuşma da onun zâtı hakkında olmamalıdır. Allah hakkında daha ziyade kudreti, ilmi vb. sıfatları hakkında tefekkür etmek önerilmiştir.

Mûsâ Peygamberin Allah'ı görmek istemesi ve onun da göremeyeceğini³⁵⁸ bildiren³⁵⁹ “Gözler onu idrak edemez...”³⁶⁰ âyetlerine istinat eden İmâmiyye'ye göre Allah'ın açık gözle görülmesi mümkün değildir. Ehl-i Beyt imamlarından da bu konuda rivayetler vardır.³⁶¹ Ayrıca Allah'ın ahirette de gözle görülmesinin mümkün olmayacağı bildirilmiştir. Bu şu şekilde açıklanmıştır: Dünyada iman Allah'ı görerek

³⁵⁴ Sadûk, *et-Tevhid*, 140-142.

³⁵⁵ Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/231; Sadûk, *et-Tevhid*, 455.

³⁵⁶ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 2/101.

³⁵⁷ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/31.

³⁵⁸ el-A'râf 7/143.

³⁵⁹ Sadûk, *et-Tevhid*, 119.

³⁶⁰ el-En'âm 6/103.

³⁶¹ bk. Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 4/57; Sadûk, *et-Tevhid*, 98.

değil de kesbî olan imandır ve görerek iman edilmemiştir.³⁶² Eğer ahirette Allah'ı görerek iman etmek iman sayılırsa bu durumda dünyada olan kesbî iman, iman sayılmaz. Çünkü bu onun zıddıdır. Bu durumda dünyada Mü'min olmak mümkün değil, zira dünyadayken Allah'ı görmek mümkün değil.³⁶³

Ahirette Allah'ın görüleceğini bildiren mezhepler orada iman edileceğini bildirmemişlerdir. İman sadece dünyada edilen bir eylemdir. İnsan ahirete ya imanlı gider ya da imansız. Ölüm anı geldikten sonra iman edilmesi söz konusu değildir. İmâmiyye alimleri ise meseleni tenkit etmek için sanki ahirette Allah'ın görülmesiyle iman edilebileceği izlemine vermişler. Lakin meselenin aslı şudur ki ahirette Allah'ı gördükten sonra iman edilmez, Allah'ı iman edenler görür. Bir insan ahirete ya Mü'min ya da kâfir olarak gider. Orada Allah'ı görmesi ya da görmemesi iman sayılmaz. Asıl olan görmeden iman etmektir. Bir de işin aslı Kıyamet günü Allah'ı kâfirler değil³⁶⁴ Mü'minler göreceklerdir.³⁶⁵ Allah'ın görülmesi de aklen caiz görülmüştür.³⁶⁶ Hadislerde de Kıyamet günü ve cennette Allah'ın görüleceği bildirilmiştir.³⁶⁷ İmâmiyye'ye göre ise “*Rabbine bakacaklar*”³⁶⁸ âyetinde Rabbin sevabını görecekleri bildirilmiştir.³⁶⁹ Mu'tezile de Allah'ın dünya ve ahirette görülmeyeceğine inanmışlar.³⁷⁰

Mûsâ Peygamber'in Rabbini görmek istemesi üzerine³⁷¹ Allah dağa tecelli etmiş ve dağ parçalanınca Mûsâ Peygamber vefat etmiştir. Daha sonra Allah onun ruhunu bedenine geri vermiştir. Mûsâ Peygamber de tövbe etmiştir.³⁷² Müfessir âyetin tefsirinde Hz. Mûsâ'nın vefat ettiği ve tekrar ruhunun iade edildiğini bildirir

³⁶² Sadûk, *et-Tevhid*, 110.

³⁶³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/240.

³⁶⁴ el-Mutaffifîn 83/15.

³⁶⁵ el-Kıyâmet 75/23.

³⁶⁶ Muhammed b. İbrahim Bağdâdî Hâzin, *Tefsiru'l-Hâzin Lübâbü't-Te'vil fî Meâni't-Tenzîl* (Beirut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1979), 7/186.

³⁶⁷ Ebü'l-Hüseyn İbn el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulkaki (Beirut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts.), “İman”, 80.

³⁶⁸ el-Kıyâmet 75/23.

³⁶⁹ Sadûk, *et-Tevhid*, 116.

³⁷⁰ Rafiuddin Muhammed b. Muhammed ei-Mü'min Ceylânî, *ez-Zerîatu ilâ hâfizi's-şerîa* (Kum: Dâru'l-Hadîs, 2008), 1/325.

³⁷¹ el-A'râf 7/143.

³⁷² Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/27.

de ayetin aslında geçen onun ölmediği sadece bayıldığıdır. Başka müfessirler de Allah'ın ebedî olarak görülmeyeceğini bildirilmiştir.³⁷³

İmâmiyye tefsirlerinde Mutaffifin 83/15. âyette kâfirlerin kıyamet günü Allah'ın rahmet ve ihsanından uzak olacağı bildirilmiştir, Allah'ın zâtının görülmesinden bahsedilmemiştir.³⁷⁴ Buna göre Allah bir mekâna girmez ki orada kendini kullarından gizlesin. Âyette kastedilen Allah'ın sevabıdır.³⁷⁵ Sünnî tefsirlerde ise kâfirlerin bu dünyada Allah'ın ibadetinden uzak olduğundan bahsedilmiştir. Çünkü onlar başkasına ibadet etmiştir. Allah'tan başkasına ibadet etmeleri onların Allah'a ibadet etmesine engel olmuştur. Bazı müfessirlere göre ise bu durum ahirette vuku bulacaktır. Ahirette kâfirlerin Rabbiyle karşılaşmaları engellenir, orada Allah'ı görmek Mü'minlere hastır. Bazılarına göre ise Allah'ın rahmetiyle onlar arasında engel vardır.³⁷⁶ Kıyamet 75/23. âyete İmâmiyye tefsirleri “*Rabbine bakmak onun fazlını,³⁷⁷ sevabını ve cennetini ummak*” anlamı vermiştir.³⁷⁸ Sünnî tefsirlerde ise Mü'minlerin Kıyamet günü Rabbine bakacakları bildirilmiştir.³⁷⁹

İmâmiyye En'âm 6/103. âyette geçen “*basar*” görme kelimesinden yola çıkarak En'âm 6/104. âyette geçen “*basar*” kelimesine açıklama getirerek buradaki görmeden maksadın gözle görme olmadığını basiret ve bilgi sahibi anlamında olduğunu bildirmiş ve kalbin vehimlerinin Allah'ı anlayamayacağı anlamını çıkarmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in Rabbini Necm Sûresi'ne istinaden kalbi³⁸⁰ ile gördüğünü³⁸¹ bildirmiştir³⁸² Bu durumda da âyetten maksat basiret ve bilgi ise neden göz anlamı verilerek insanların Allah'ı göremeyeceği anlamı çıkarılmıştır sorusu akla

³⁷³ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 4/89; Haydar b. Ali Âmilî, *Tefsîru'l-Muhîdi'l-Âzam ve'l-Bahri'l-Hadrî fî Te'vili Kitâbillahi'l-Azîmi'l-Muhkem*, thk. Muhsin el-Mûsevî et-Tebrîzî (Kum: Nûr Ali en-Nûr 2001), 1/417.

³⁷⁴ Kâşânî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 7/368.

³⁷⁵ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 5/300.

³⁷⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 10/460.

³⁷⁷ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/228-229.

³⁷⁸ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 10/601.

³⁷⁹ Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1999), 30/731; İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şesüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 8/287.

³⁸⁰ en-Necm 53/11.

³⁸¹ Şerif Rızâ, *Telhîsu'l-beyân*, 317.

³⁸² Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/239; Sadûk, *et-Tevhid*, 112-116.

gelmektedir. Ayrıca kalplerin vehmi Allah'ı idrak edemeyeceği nakledilirken³⁸³ Hz. Peygamber kalbiyle nasıl görmüştür? Sünnî kaynaklarında Hz. Peygamber'in Rabbini gördüğü bildirilmiştir. Kendisine sorulmuş o da bir nur gördüğünü bildirmiştir.³⁸⁴

İmâmiyye mezhebi “gözler onu idrak edemez.”³⁸⁵ âyetine istinaden Allah'ın ne bu dünyada ne de ahirette görülmeyeceğini söylerler. Âyette geçen gözlerden kastın da kalp gözü olduğu beyan edilmiştir.³⁸⁶ Bahrânî de, âyette bahsi geçen göz kalp gözüdür demiştir. Basar kelimesi “*Rabden size gerçekleri gösteren deliller geldi. Kim gözünü açar ve hakkı idrak ederse kendi hayrınadır*”³⁸⁷ âyette kalp gözü anlamında kullanılmıştır. Fiziki gözler ise Allah'ı asla göremez.³⁸⁸

Kuleynî'ye göre bahsi geçen Tâhâ 20/110, “*Onu gözler göremez*”³⁸⁹ ve “*Onun hiçbir benzeri yoktur*”³⁹⁰ ayetlere esasen O gözle görülemez.”³⁹¹

Şîrâzî dünyada nebîlerin bile Allah'ı göremeyeceğini bildirmiştir. Diğer İmâmiyye müfessirlerin aksine sadece Hz. Peygamber miraçta hicapsız Allah'ı gördüğünü bildirmiştir.³⁹² Sadûk'un naklettiği rivayette ise Hz. Peygamber'in Allah'ın azametinin nurunu kalbiyle gördüğünü nakletmiştir.³⁹³ Bu iki görüş arasında bir tezat vardır. Birinde Hz. Peygamber'in Allah'ı gördüğü, birinde ise kalbiyle gördüğü bildirilmiştir. Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre de Hz. Peygamber bu dünyada

³⁸³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/245-256.

³⁸⁴ bk. Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru İbn Ebû Hâtim*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib (el-Mettebetü'l-Asriyye, ts.), 10/3318-3319.

³⁸⁵ el-En'âm 6/103.

³⁸⁶ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/373.

³⁸⁷ el-En'âm 6/104.

³⁸⁸ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/466.

³⁸⁹ el-En'âm 6/103.

³⁹⁰ eş-Şûrâ 42/11.

³⁹¹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/238-239.

³⁹² Şîrâzî, *Şerhu Usûli'l-Kâfî*, 1/255.

³⁹³ Sadûk, *et-Tevhid*, 108.

Allah'ı görmüştür.³⁹⁴ Allah ahirette görülecek ve Mü'minler onu cennette baş gözleriyle teşbih, keyfiyyet ve aralarında mesafe olmadan görecekler.³⁹⁵

Kâinatta Allah'ın varlığının delilleri vardır. Bunlara her şeyin çift olarak yaratılması,³⁹⁶ göklerin ve yerin yaratılması³⁹⁷ ve hayvanların varlığını örnek verebiliriz. Kim derse ki Allah mahlûkata benzer veya Ona el, yüz ve göz atfeder veya dünya semasına iner veya cennet ehline ay gibi görünür bu şahıs kâfir muamelesi görür. Bu şahıs yaratıcının noksan sıfatlardan münezzehe olduğu hususunda cahil kalmıştır. İmam Bâkır'ın dediği gibi Allah'a mahlûkatın vasıflarından hiçbirini veremeyiz. "Allah kıyamet günü mahlûkata gözüdür" sözü de kâfirlere layıktır. Allah'ın cismani olduğunu ifade edenler veya Ona cismaniyet atfedenler âyet ve zayıf hadislerin zâhirinde donup kalan ve akıllarını kullanmayan, istiare ve mecazı bilmeyen kimselerdir.³⁹⁸ İmâmiyye bu açıklamalarında ve diğer kaynaklardaki açıklamalarından anlaşıldığına göre Allah'ın ne bu dünyada ne de ahirette gözle görülemeyeceğini kabul etmiştir.

Allah ahirette gözle görülecek diyenlerin Ehl-i Sünnet olduğunu bildikleri için İmâmiyye alimleri onları küfürle itham etmişlerdir. Müslümanın başka Müslümanı tekfir etmesi doğru değildir. Halbuki bunun bir yorum farkı olduğu bildirilebilirdi. Buna benzer tekfir iddiaları çoktur. Yeni yazılan eserlerde bu gibi tekfir ifadelerine yer vermemek gerekir. Bunun güzel örneğini Baküvî'nin Keşfü'l-Hakâyık adlı tefsirinde göre biliriz. Baküvî eserinde mezhepler arasında olan ihtilafları aradan kaldırmaya yönelik çalışmalara çok yer vermiştir.³⁹⁹

Tevhid-i zât olarak isimlenen bu kısım, insanın fitri olarak müşahede ettikleriyle ve anladıklarıyla Allah'ın varlığını idrak etmesidir. Bunları anlayan insan,

³⁹⁴ Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Ru'yetullah*, thk. İsmail Mebruk (Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, ts.), 22.

³⁹⁵ Muhammed b. Abdurrahman b. Hamîs Muhammed, *el-Fikhu'l-ekber eş-şerhu'l-müeyesser ale'l-Fikheyne'l-Ebsat ve'l-Ekber el-mensubeyni li Ebi Hanîfe* (el-İmârâtü'l-Arabiyye: Mektebetü'l-el-Furkân 1999), 53.

³⁹⁶ er-Ra'd 13/3.

³⁹⁷ Âl-i İmrân 3/191.

³⁹⁸ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/21-22, 25.

³⁹⁹ Bu konuda bk. Rovshan Suleymanov, *Azerbaycan'lı Şii Müfessir Baküvî'nin Keşfü'l-Hakâyık Adlı Tefsirinde Taassuptan Uzak Dini Ve Sosyal Islah Önerileri* (Yayınlanmamış: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

Ona boyun eğmenin de lüzumunu anlar. Lakin iyinin ve kötünün anlaşılması ve sorumluluğun olması için de ilahi beyana ihtiyaç vardır. İşte bu üçüncü kısım Tevhid-i zâti olarak adlandırılır. Mutlak velâyet, nübüvvet ve İslam şeriatı bu işlerin hepsini ikame etmektedir. Yûnus Sûresi’nde geçen, “*Hanif olarak dine yönel ve şirk edenlerden olma*”⁴⁰⁰ âyeti de bu anlatılanlara örnektir.⁴⁰¹ Âyette geçen “*hanif*” kelimesi “*istikamet ve hakka meyleden*” anlamındadır.⁴⁰² Âyette “*müşriklerden olma*” şeklinde Resûle hitap edilse de asıl muhatap insanlardır.⁴⁰³ Âyette insanların İslam’a yönelmeleri istenmiştir.⁴⁰⁴

Aşağıda yer alan âyetteki “*fitrattan*” maksadın tevhid olduğu rivayetlerde açıklanmıştır. “*...Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun...*”⁴⁰⁵ Ali b. Hüseyin de fitrattan maksadın kelime-i şehadet olduğunu beyan etmiş ve şöyle demiştir: “Maksat Allah’tan başka ilah olmadığını ve Hz. Muhammed’in Onun resûlü olduğunu ve Hz. Ali’nin de velüyyullah olduğunu kabul etmektir.”⁴⁰⁶ Âyetin tefsirinde âyette geçen “*hanif*” kelimesinden maksat “imâmet”, “*fitrattan*” maksat ise “tevhid” olduğu bildirilmiştir.⁴⁰⁷ Müfessir “*hanif*” kelimesinin anlamının “imâmet” olduğunu bildirirse de bunun nasıl bu anlama geldiğini açıklamamıştır. Tabatabâî ise tevhid dininin fitrattan olduğunu bildirmiş ve bu açıklamalarında fitratın imâmet anlamına geldiğinden bahsetmemiştir.⁴⁰⁸ Razi ise Allah’ın emrettiği fitratın aklın ve şeriatın gerektirdiği deliller ve dinin kendisi olduğunu bildirmiştir.⁴⁰⁹

Tevhid, hüküm koyanın sadece Allah olduğu anlamına da gelmektedir. Cahiliyye zamanında insanlar hayvanlara kendilerinden haram ve helal hükmü koyuyorlardı bunu kastederek “*Allah Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm diye bir şey*

⁴⁰⁰ Yûnus 10/105.

⁴⁰¹ Tabâtabâî, *er-Resâilü ’t-tevhîdiyye*, 17.

⁴⁰² Muhammed b. Ahmed İbn İdrîs, *el-Müntehab min Tefsîri ’l-Kur’ân ve ’n-Nuketü ’l-Müstahracetü min Kitâbi ’t-Tibyân*, thk. Mehdî er-Recâî (Kum: Kitabhâne Umûmî Hazreti Âyetullah el-Uzmâ Meraşî Necefî, 1989), 1/393.

⁴⁰³ el-Vâiz Mahmûd b. Muhammed Hüseyinî, *Dekâikü ’t-te’vîl ve hakâikü ’t-tenzîl*, thk. Cihanbehş Cüyâ (Tahran: Merkezi Pejûheşî Mirâsi Mektûb, 2001), 249.

⁴⁰⁴ Muğniye, *et-Tefsîru ’l-kâşif*, 4/198.

⁴⁰⁵ er-Rûm 30/30.

⁴⁰⁶ Tabâtabâî, *er-Resâilü ’t-tevhîdiyye*, 17-18.

⁴⁰⁷ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri ’l-Kur’ân*, 4/341.

⁴⁰⁸ Tabâtabâî, *el-Mîzân fî tefsîri ’l-Kur’ân*, 7/91.

⁴⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu ’l-ğayb*, 4/75.

meşru kılmamıştır. Lakin, inkârcılar Allah'a yalan söylüyorlar."⁴¹⁰ âyeti indirilmiştir. Araplar bir seferde iki yavru doğuran deveye “*vasalat-vasile*” derler ve onun kesimini helal görmezlerdi. Bir deve on yavru doğurursa ona “*Saibe*” derler ve binilmesini ve kesilip yenmesini helal saymazlardı. Aynı zamanda “*Fehl*” en büyük erkeği de helal saymazlardı.⁴¹¹ Koyun beş kez kuzuladığında ona “*Bahira*” derlerdi. Altıncı kuzulamada ise onu put için ayırırlar ve onun otlamasına ve su içmesine serbestlik getirirlerdi. “*Vasile*” ise bir koyun beş kez kuzulayıp altıncıda ikiz kuzulayıp biri dişi biri erkek olursa dişiyi putlar için ayırırdı ve bunun etini kadınlara haram kılıyorlardı.⁴¹² “*Saibe*” bir nezirden dolayı serbest bırakılan deve olmakla birlikte cahiliye zamanında bir kişinin oğlunu azat etmesidir. Ona “dilediğin yere git senin mirasından bana bir pay yoktur” der. “Senin suçundan da bana bir şey yoktur”. Buna da bir şahit tutardı. Ebû Cafer'den nakledilen bir rivayette ise “*Saibe*” Allah dışında velîsi olmayan şahıstır. Allah kimin velîsi ise, Resûlü de onun velîsidir. Allah Resûlü'nün velîsi olduğu İmam Ali de onun velîsi ve varisidir.⁴¹³

Tevhid konusunda buna benzer rivayetlere rastlanmaktadır. Tevhid ve şirk konusuna ait âyetlerin imâmet konusuna şamil edilmesi imâmetin tevhidten daha önemli olduğu izlenimini vermektedir. Halbuki İslam'ın en önemli konusu tevhiddir.

1.4.2. Ayetlerde Tevhid-i Ef'al

Allah ezelden Alîm ve Kâdir idi sonra irade sahibi olmuştur. İrade sahibi olmak da murat edilenin olmasıyla olur. Onun ilmi iradesi anlamına gelmez bunlar farklı şeylerdir. Allah'ın ilmi dilemesinden önce gelir.⁴¹⁴ Buradan anlaşılabilir ki onun irade sıfatı hadistir. Allah'ın iradesi iyi işlerin Ondandır sudur etmesidir. Kötü işler ise kötülüğünü bildiği için Ondandır sudur etmez.⁴¹⁵ Allah'ın Alîm ve Kadir gibi zâtî sıfatları İrade, Meşiet/İsteme, Gadap ve Rıza gibi fiilî sıfatlarla aynı değildir. Allah ezelden bu yana irade ve meşiet sahibidir demek caiz değildir. Ama Allah ezelden bu yana Alîm ve Kadir'dir demek caizdir. İrade ve Meşiet fiilî sıfatlardandır. Ezelden beri Allah'ın irade meşiet sahibi olduğuna inanan tevhid ehli değildir.

⁴¹⁰ el-Mâide 5/103.

⁴¹¹ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/347.

⁴¹² Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/188.

⁴¹³ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/372-373.

⁴¹⁴ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/264-268.

⁴¹⁵ Şîrâzî, *Şerhu Usûli'l-Kâfî*, 3/221-222.

Allah'ın dilemesiyle insan dileyebilir. Allah'ın verdiği kuvvetle de farzları eda eder ve verdiği nimetlerle masiyete güç yetirir. İnsanın başına gelen iyilikler Allah'tan, kötülükler ise nefsindedir.⁴¹⁶ Bunun anlamı ise Allah'ın iyiliklere daha layık ve kulun da kötülüklere daha layık olması ve onun yaptıklarından sorulmaması⁴¹⁷ ve kulun sorulmasıdır. Allah kula hür irade vermiştir. Bu iradeyle de sevabı ve cenneti hak eder durumdadır. Bu hür iradeyle yapılan kötülüklerden de sorumludur. Allah ilmine taalluk eden her şeyi istemiştir. Lakin Allah şirk küfür gibi istediği bazı şeylerden razı⁴¹⁸ değildir.⁴¹⁹

İyilik ve kötülüğün kaynağını beyan eden âyetin⁴²⁰ tefsirinde nakledilen rivayette Allah'ın iyiliklere, kulun ise günahlara daha layık olduğu beyan edilir. Bu da şu sebeptir ki Allah yaptıklarından hesaba çekilmez, kullar ise çekilir. Kullar Allah'ın kendisinde yarattığı kuvvetle günah işlediği için günaha daha layıktır.⁴²¹

Kummî tefsirinde bu konuda imamlardan rivayetler nakledilmiştir. İyilik ve kötülük Allah'ın kitabında iki çeşittir. Birinci iyilikten maksat sağlık, rızık, bolluk ve nimet anlaşılır. Kötülükten maksat da hastalık, korku, açlık ve şiddet anlaşılır.⁴²² İkinci iyilikten maksat ise kulların fiilleridir.⁴²³ Kötülükler de aynı şekilde kulların fiilleriyle ilgilidir.⁴²⁴ Bu açıklamalara göre âyetin tefsiri şöyledir: Sen ne kötü ameller yaptıysan dünya ve ahiretteki cezasını çeker ve bunlar kendi nefsindedir. Hırsızın eli kesilir ve zani de recmedilir. “*Her şey Allah katındandır*”ın anlamı ise iyilikler; sağlık, afiyet ve bolluktur. Kötülükler ise günahların cezalarıdır.⁴²⁵

Allah Âdil ve Kerîm'dir. O, hidayetini herkese şamil kılmış, ibadeti emretmiş ve masiyeti yasaklamıştır. O, kullarına nimeti bahşetmiş, onlara ihsan ile muamele etmiş ve kimseye gücünün yetmediğini yüklememiştir. Allah'ın işinde abes, halkında tutarsızlık ve fiilinde çirkin olan söz konusu değildir. Kulları fiillerine ortak

⁴¹⁶ en-Nisâ 4/79.

⁴¹⁷ el-Enbiyâ 21/23.

⁴¹⁸ ez-Zümer 39/7.

⁴¹⁹ Sadûk, *et-Tevhid*, ss. 148, 338-340.

⁴²⁰ en-Nisâ 4/79.

⁴²¹ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/258-259.

⁴²² el-A'râf 7/131.

⁴²³ el-En'âm 6/160.

⁴²⁴ en-Neml 27/90.

⁴²⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/144-145.

olmaktan münezzehtir. Kullarını bir işe zorlamadan da yücedir. Kulların işledikleri günahların cezası hariç, kimseye azap etmez. Zerre kadar zulüm etmez ve eğer bir iyilik yapılırsa onu artırır. Allah'ın fiilleri dediğimizde buraya kaza, kader, bedâ, saadet, şekavet, haber, hidayet, dalalet, meşiet, irade, kızma, üzülmeye ve benzeri durumlar girer. Her fiil varlık âleminde tahakkuk eder. Bu fiil baş gösterirken de Allah tüm yokluktan, maddenin kirlerinden uzak olur. Hariçte ne fiil varsa hepsi onun fiilidir. Bu durumun âyetlerden delilleri mevcuttur.⁴²⁶ En'âm Sûresi'nde şöyle buyrulur: “İşte sizin Rabbiniz Allah'tır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır.”⁴²⁷ Her şeyi yaratan Allah olduğu ve tüm yaratma gibi sıfatları cemettiği için ibadeti de hak etmektedir.⁴²⁸ Sayılan yaratma gibi vasıfları kendinde cemedden sadece Allah'tır başkası olamaz. Bu durumda Ondan başka ilah yoktur.⁴²⁹

“Allah dilediği şeye ol der o da hemen olur.”⁴³⁰ Bu oluştaki lafız, tefekkür ve dille konuşma yoktur. Allah'ın iradesi onun fiilidir. Allah ilk önce iradeyi yaratmış ve iradeyle de diğer şeyleri yaratmıştır.⁴³¹

Allah'ın ol sözünü demesinden maksat âlemin yaratılmasını istemesi ve hükmetmesidir. Allah neyin yaratılmasını istese ve hükmetse o an gecikmeden olur.⁴³² Allah'ın yaratmasında bir misal alma ve önceden bir örneği bulunmaz. Bir işi dilediğinde hemen olur ve tedricî söz konusu değildir. Allah'a nasıl evlat isnat edinilebilir ki bunun oluşumunda terbiye ve tedricî söz konusudur.⁴³³

Kul iradesi kalbi bir istektir. Kul irade ettikten sonra yaratma gücü yoktur. Allah'ın iradesi ise sadece fiili ihdas etmesidir. Allah acele etmez, soluklanmaz ve tefekkür etmez. Bu vasıflar mahlûkata ait olup Ondan nefyedilmiştir. Allah'ın iradesi fiilidir. Bir şeyi dilediği zaman sadece ol der oluverir; lakin burada ne söz ne konuşma, endişelenme ve düşünme söz konusudur.⁴³⁴

⁴²⁶ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 4/57-58.

⁴²⁷ el-En'âm 6/102.

⁴²⁸ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 4/532; Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 1/401.

⁴²⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 7/291.

⁴³⁰ el-Bakara 2/117.

⁴³¹ Sadûk, *et-Tevhid*, 147-148; Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/269.

⁴³² Baküvî, *Keşfü'l-Hakayik*, 1/78.

⁴³³ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/261-262.

⁴³⁴ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/315.

Allah, Kur'ân emirlerini işitip itaat etmeyi ve teslim olmayı murat etmiştir. Bunu aklın kabul etmesini zorunlu kılmamıştır. Yani akla ters düşse bile teslim olmak ve itaat etmek esastır. Allah'ın fiillerindeki iradesi fiillerinin aynısıdır. Mahlûkatın fiillerindeki iradesi ise fiillerin oluşmasındaki emridir. Bu konuda da Ehl-i Beyt'ten ve imamlardan deliller gelmiştir.⁴³⁵ Kulun bir fiili yapmaya gücü yetmesi/istitaat ise Allah'ın ona güç vermesiyle belirir. Kaderiyye'nin dediği gibi kul fiili yapmada ya da terk etmede hür değildir.⁴³⁶

Bir rivayette kul ve Allah fiilinin açıklaması şöyledir: Allah dedi: "Ey Âdem sen benim meşietimle kendi nefesine bir şeyi isteyebildin. Benim verdiğim kuvvetle farzlarımı eda ettin. Benim verdiğim güçle masiyete karşı durabildin. Seni ben duyan, işiten ve güçlü kıldım. Sana uğrayan güzellikler Allah'tandır. Yüzleştiğin kötülükler kendi nefsendendir. Bu da şu sebeptir ki: ben hasenata senden daha layığım sen ise kötülükler benden daha layıksın. Ben yaptıklarımın sorulmam, onlar ise yaptıklarından sorulurlar." Bu kutsi hadis öz olarak Allah'ın fiillerini beyan etmiştir. Fiillerin hepsi özellikle güzelleri Allah'tandır.⁴³⁷

Bu fiiller çoktur ama bunu iki başlık altında toplayabiliriz. Birincisi mahlûkat için gerekli şeyleri yaratmaktır. Bu, yeryüzünü dört günde yaratan Allah'ı inkâr etmemeye davet eden⁴³⁸ âyette beyan edilmiştir.⁴³⁹ Yeryüzünün dört günde yaratılması kulların bu durumdan teeniyi öğrenmesi içindir. Yoksa Allah bir anda bile bunu yaratabilirdi.⁴⁴⁰ Yine Allah her şehirde farklı yiyecekler yarattı ki insanlar başka şehirlere gitsin ve rızıklarını arasınlar.⁴⁴¹

Olaylar âleminde iki olgu vardır. Biri kesin kazadır ki hiçbir değişiklik kabul etmez ve ertelenmez. Bir de kader vardır ki gereksinim ve sebeplerinde erteleme ve

⁴³⁵ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 4/53.

⁴³⁶ Sadûk, *et-Tevhid*, 344-345.

⁴³⁷ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 58-59.

⁴³⁸ Fussilet 41/9-10.

⁴³⁹ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 59.

⁴⁴⁰ İbn İdrîs, *el-Müntehab*, 2/243.

⁴⁴¹ el-Hüseyn b. el-Hasan Curcânî, *Celâli'l-ehzân ve celâli'l-ehzân tefsîru Gâzir*, thk. Celâlüddin (Tahran: Dânişgâh, 1958), 8/229-230.

değişme kabul eder. Bir de bedâ vardır ki eskiyi yok edip yenisini yerine getirmektir.⁴⁴²

Bu konuda şöyle bir rivayet nakledilmiştir: “Allah bir şeyi murat etse onu takdir eder. Eğer takdir ederse hükmeder (kaza), eğer hükmederse onu icraata sokar. Başka bir rivayette de Ebû'l-Hasan kölesine şöyle dedi: “Kader hakkında konuşma!” O da “kader hakkında konuşmuyorum lakin şunu diyorum. Allah’ın irade ettiği, istediği, hükmettiği ve takdir ettiği olur.” Hz. Ali dedi ki: “Hayır öyle demezdim lakin şöyle derdim. Sadece Allah’ın dilediği, irade ettiği, takdir ve hükmettiği olur. Meşiet nedir bilir misin? Hayır. Allah’ın bir şeye yönelmesi. İrade nedir bilir misin? Hayır. Meşietini tamamlaması. Kader nedir bilir misin? Hayır. Kader bir tür enine boyuna ve ebedî bir mühendisliktir. Allah bir şeyi isterse onu murat eder, murat etse takdir eder, takdir etse hükmeder hükmetse hayata geçirir.” Yukarıda anlatılanlara, Kur’ân’dan şu âyetleri örnek verebiliriz.⁴⁴³ “Allah dilediğini yapar.”⁴⁴⁴ “Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.”⁴⁴⁵ İşte bu âyetlerde Allah’ın dilemesinden ve fiillerinden bahseder. İbrâhîm 14/27. âyette Allah’ın kâfire hidayet vermeyeceği ve onlara mühlet verip sonunda dilediği cezayı vereceği bildirilmiştir.⁴⁴⁶ Aynı zamanda sâihlere de mükafatını vereceği ve Allah’ın bir şey dilemesine ve yapmasına bir engelin olmadığı açıklanmıştır.⁴⁴⁷ Kamer 54/49. âyette de Allah her bir cezayı suça uygun olarak verdiğini bildirmiştir.⁴⁴⁸ Sadece cezalar hesaplanmış insanların hayatları ve diğer şeyler de bir ölçüye göre takdir edilmiştir.⁴⁴⁹

Kader konusunda Allah’ın dalalete düşürmesi ve bedbaht kılması kulun ameline bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Kulun kendisinde kötülük varsa ve kötü işler yapıyorsa, Allah da onu hak yoldan uzaklaştırır, layık olduğu yere yönlendirir. Münâfikûn sûresi’nde bu konu açıklanmıştır:⁴⁵⁰ “Çünkü Allah, fasıklar topluluğunu

⁴⁴² Tabâtabâî, *er-Resâilü 't-tevhîdiyye*, 65.

⁴⁴³ Tabâtabâî, *er-Resâilü 't-Tevhîdiyye*, ss. 65, 70.

⁴⁴⁴ İbrâhîm 14/27.

⁴⁴⁵ el-Kamer 54/49.

⁴⁴⁶ Tabersî, *Mecmau 'l-beyân fî tefsîri 'l-Kur 'ân*, 6/483.

⁴⁴⁷ Muğniye, *et-Tefsîru 'l-kâşif*, 4/445.

⁴⁴⁸ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur 'ân*, 9/460.

⁴⁴⁹ Mekârim Nâsır Şîrâzî, *Tefsîru Nümûne* (Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1991), 23/76.

⁴⁵⁰ Tabâtabâî, *er-Resâilü 't-tevhîdiyye*, 73.

doğru yola iletmez."⁴⁵¹ Tabatabâî'nin açıklamasına yakın bir açıklama da Mâtürîdî yapmıştır. Buna göre fasığın fıskı devam ettiği sürece Allah ona hidayet etmez.⁴⁵² Yine Bakara Sûresi, "*Zaten Allah zâlimler topluluğunu hidayete erdirmez,*"⁴⁵³ âyetinde zulmün dolayısıyla kul amelinin hidayete engel olduğu ifade edilmiştir. Bu engelin sebebi onların amellerinde haddi aşmalarıdır. Bu sebeple Allah onlara hidayet vermez.⁴⁵⁴ Tüm bu durumların sonucu "*Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı,*"⁴⁵⁵ âyetinde açıklanıyor. Bu durum da Allah'ın onlara zulmetmediğini ve kendilerinin yaptıklarından dolayı dalaleti hak ettikleri bildirilmiştir. Zaten devamında gelen âyette kendi yaptıklarının kötülüğü onlara ulaştığı bildirilmiştir.⁴⁵⁶ Sünnî tefsirlerde âyetle ilgili Şîa tefsirlerine yakın açıklamalar verilmiştir. Zira Allah helak etmekle o kavimlere zulmetmemiştir. Onlar şirk koşmakla kendilerine zulmetmiştir. Bu yaptıkları şirkten dolayı onlara ceza verilmiştir.⁴⁵⁷ Râzî ise onların başına gelenlerin sebebinin küfür ve peygamberleri inkâr olduğunu bildirmiştir.⁴⁵⁸

Kader konusunda iki başlık vardır. Birisi sabit kader ki kesinlikle değişmez. Biri de maddi nizam ki bu da değişkendir ve sabit değildir. İnsan da kendi amellerini seçmekte serbesttir. O ister iyilik yapmakta isterse de kötülük yapmakta hür iradeye sahiptir. İmamlardan nakledilen rivayetler şöyledir: İslam'da ne cebir var ne de tefviz, lakin bu iki durum arasında orta yol vardır. Allah mahlûkatına günahlara göre cebir uygulamaktan ve sonra onlara azap vermekten kaçınır ve onlara karşı çok merhametlidir."⁴⁵⁹

Bu konuda birçok âyet mevcuttur. "*Allah'ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz.*"⁴⁶⁰ âyetinin tefsirinde Ahbârî tefsirler imamların Allah'ın nurundan

⁴⁵¹ el-Münâfikûn 63/6.

⁴⁵² Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 10/25.

⁴⁵³ el-Bakara 2/258.

⁴⁵⁴ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/136.

⁴⁵⁵ en-Nahl 16/33.

⁴⁵⁶ Fadl b. Hasan Tabersî, *Tercümetü tefsîrü Mecmeu'l-Beyân*, thk. Muhammed Müfah, çev. Hüseyin en-Nürî el-Hemadânî (Tahran: Ferâhânî, ts.), 13/252.

⁴⁵⁷ Abdurrahman b. Ali İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrazzak el-Mehdî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001), 2/558.

⁴⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 20/203.

⁴⁵⁹ Tabatabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 90-91.

⁴⁶⁰ el-İnsân 76/30.

ve Şîa'nın ise onlardan yaratıldığını bildirmiştir. Allah imamlar sayesinde insanlara azap eder veya mükafat verir. İmamlar Allah'ın yeryüzündeki hücceti ve insanlar üzerine emanıdır.⁴⁶¹ Anlatılan rivayetten sanki Allah'ın iradesi imamların iradesine tabidir anlamı çıkar. Lakin esas olan Allah'ın iradesi ve kudretidir. Âyette olan iradeden maksat, kulun istediği günah ve mübah işleri Allah'ın istemesi değildir. Çünkü Allah kolaylık ister zorluk istemez.⁴⁶² Masiyet ve küfür en büyük hatalardır. Allah kulları için bunu istemez.⁴⁶³ Sünnî kaynaklarda da âyette bahsedilen iradeden maksat ibadetlerde olan irade⁴⁶⁴ ve Allah'a doğru tutulan yoldur.⁴⁶⁵

Allah'ın bir şeyi istediği anda olması⁴⁶⁶ Onun kudretini ve gücünü göstermektedir.⁴⁶⁷ Varlıklardan hiçbir şey bu oluşuma engel olamaz. Çünkü onlar itaat eden durumundadırlar.⁴⁶⁸ İmâmiyye Allah kelâmının yani Kur'ân'ın muhdes yani yaratılmış olmadığını bildirmiştir. Buna göre Kur'ân mahlûk olsaydı “ol” emri de yaratılmış olması gerekirdi. Eğer böyle olsaydı “ol” emrini başka bir “ol” emriyle yaratması gerekirdi ki ilanihaye bu durum böyle devam edeceğinden bu imkânsızdır.⁴⁶⁹ Her ne kadar müfessir Allah kelâmının muhdes olmadığını bildirse de Müfîd'e göre ise Allah'ın kelâmî muhdesdir.⁴⁷⁰ Aynı durumu Kurtûbî de bildirmiştir. O Allah'ın mahlûkatının yaratılmış olduğunu ve onun “ol” emri ve kelâmının ise mahlûk olmadığını bildirmiştir. Bu durum da Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyenlerin sözünün doğru olmadığını bildirmiştir.⁴⁷¹

İmâmiyye'ye göre kullar mükellef olduğu sürece Allah kulları için din ve dünya işlerinde en iyi/aslah olanı yapar. Allah kimi zengin kıldıysa onun için aslah

⁴⁶¹ Ebi'l-Kâsım Furât b. İbrâhîm b. Furât el-Kûfi Furât el-Kûfi, *Tefsîru Furât el-Kûfi*, thk. Muhammed el-Kâzım el-Mahmûdî (Tahran: Müessesetü't-Tabi ve'n-Neşr, 1989), 529.

⁴⁶² el-Bakara 2/185.

⁴⁶³ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 10/221; Muhammed b. Ali İbn Şehrâşub, *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve muhtelifuh* (Kum: Bîdâr, 1959), 1/138.

⁴⁶⁴ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr ve Ahmed yûsuf en-Necâfî (Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1979), 3/220.

⁴⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 29/140.

⁴⁶⁶ Yâsîn 36/82.

⁴⁶⁷ Hüseyin b. Ali Ebu'l-Futûh Râzî, *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cinân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Mehdi Nâsır - Muhammed Cafer Yâhiki (Meşhed: Âsitân Kudsi Radvâ, 1987), 16/171.

⁴⁶⁸ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 3/399.

⁴⁶⁹ Ali b. Hüseyin, *Tefsîru's-Şerîfi'l-Mürtazâ - Nefâisü't-te'vil*, 3/244.

⁴⁷⁰ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 4/52.

⁴⁷¹ Muhammed b. Ahmed Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* (Tahran: Menşûrâtü Nâsır Hosrov, 1986), 7/222.

olanı yapmıştır. Hasta ve sağlam kılması da böyledir. O, kime lütuf yaptıysa bunu kereminden dolayı yapmıştır. Allah'ın bir fiili yaratması, lakin bundan kimsenin yararlanmaması caiz olmaz. Eğer bilse ki yaşattığı zaman tövbe edecek onu vefat ettirmesi caiz olmaz. İşte bu sebeple mükellefiyet olmadan nimet verme babından cennette yaratılış caiz değildir. Eğer böyle olursa arada kesinti olurdu. Bu da mükellef kılmadan nimet vermeye girerdi ki Allah bundan münezzehtir. Allah'ı bilmek, peygamberleri ve imamları bilmek kesbidir. Allah'ı, peygamberlerini ve tüm gaip olanları bilmek sadece iktisab/kesb yoluyla olur.⁴⁷²

1.4.3. Ayetlerde Tevhid-i Esmâ

Kur'ân ve sünnette Allah'ın esmâ ve sıfatlarından bahsedilir. Bunlar üzerinde düşünmek ve onun kudretini anlamaya çalışmak gerekir. Allah Zâtıyla Hay'dır, Kâdir'dir ve Âlim'dir.⁴⁷³ Beşer eşyanın hakikatını hakiki anlamda idrak edemezse de Onun ortaya çıkan eserleri anlar. Allah'ın sıfatlarını tam olarak idrak etmek mümkün değildir. Onun sıfatlarının idraki beşer idrakinin üstündedir.⁴⁷⁴

“Ahad” kelimesi “Allah kesin olarak tektir” olarak açıklanmıştır. Hz. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmuştur: Allah nurdur ve onun gölgesi yoktur. Allah ilimdir ve Onda cehalet yoktur. Allah'ın hiçbir benzeri, dengi, ortağı, destekçisi ve yardımcısı yoktur. Allah'ın keyfiyeti bilinmez, Ona adet ismi verilmez, O cüzlere bölünmez ve Onun artığı eksiği bulunmaz. Allah Samed'dir herkes Ona muhtaç O kimseye muhtaç değildir. Allah doğmamıştır. Mecusilerin dediği gibi güneş, ay ve yıldızlar Onun çocukları değildir. Kureyşlilerin dediği gibi melekler Onun kızları değildir. Âyet bunların hepsine cevap niteliğindedir. Allah doğmamıştır. O hiçbir sulbe ve rahme yerleşmemiştir. Onun hiçbir benzeri, misli ve dengi bulunmaz. Nimet verdikleri kullarından da hiçbiri Ona denk olamaz.⁴⁷⁵

Allah'ın sıfatları Onun zâtının kendisidir. Bu sıfatlar Onun zâtına farklı haysiyet ve cihetler vermez. Allah tüm kemâliyle mutlak vahdaniyyet ve ahadiyyet içindedir. Onun tüm esmâ ve sıfatları bir olan zattan bahseder. Onun zâtı birçok

⁴⁷² Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 4/59-62.

⁴⁷³ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 4/52.

⁴⁷⁴ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/28.

⁴⁷⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/448-449.

zatlar ve sıfatları cem eder durumda değildir. Bilakis Onun isimleri bir açıklama ve fiilleri de bir çeşit anlatmadır. Allah'ın dışında olan canlıların ise hayatı, ilmi ve kudreti zâtının kendisi değildir. Bu vasıflarla bazen vasıflanır bazen da onu kaybeder, bazen azalır, bazen da çoğalabilir.⁴⁷⁶

Kim Allah bir cisimdir dese onun arkasında namaz kılınmayacağı ve ona zekât verilmeyeceği bildirilmiştir. Allah bir cisim değildir, tüm cisimler muhdestir, Allah ise muhdes değildir.⁴⁷⁷ Allah tektir ve benzeri yoktur. Kadim'dir, Evvel ve Ahir olmaya devam eder. O, Âlim, Hakîm, Âdil, Hayy, Kadir, Ğanî, Semî' ve Basir'dir. Mahlûkatın vasıflarıyla vasıflanmaz. Allah cisim değildir. Onun bir sureti yoktur, cevher ve araz değildir. Onun ağırlık ve hafifliği, hareket ve sükuneti, zaman ve mekânı, benzeri ve zıddı, eşi ve çocuğu, şeriki ve dengi yoktur. Akıl onu ve sıfatlarını tam olarak idrak edemez.⁴⁷⁸

"O'na benzer hiçbir şey yoktur."⁴⁷⁹ âyetinin anlamı şöyledir: Allah'ın bir cismi ve sureti yoktur. Onun kefyiyetini kendisinden başkası bilemez. Onun sınırı yoktur, duyu ile bilinmez, dokunulmaz ve onu hiçbir şey ihata etmez.⁴⁸⁰ Allah mahlûkatına benzemez. Müşebbihe'ler Allah'ı mahlûkatına benzetirler lakin Allah mahlûkata benzemekten münezzehtir. Tevhid konusunda en iyi kaynak Kur'ân'dır.⁴⁸¹

Bahsi geçen âyetin⁴⁸² tefsirinde Hz. Hüseyin'den nakledilen rivayette farzların en faziletlisinin kulun Rabbini tanınması ve Ondan başka bir ilahın, benzerinin olmadığını ikrar etmesi ve onun yok olmayacağını bilmesi olduğu nakledilmiştir.⁴⁸³ Bir rivayette de Allah ibadet yeri seçilmesi için ayağını Beytülmakdis'in üzerine koyduğunu söyleyenlere itiraz edilerek Allah'ın bir benzerinin olmadığını ve onu vafedenlerin vasıflarından uzak olduğunu bildirmiştir.⁴⁸⁴ Allah vafedilen tüm sıfatlardan münezzehtir. Ona hiçbir şey

⁴⁷⁶ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 2/103.

⁴⁷⁷ Sadûk, *et-Tevhid*, ss. 101, 104.

⁴⁷⁸ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/25, 28-29.

⁴⁷⁹ eş-Şûrâ 42/11.

⁴⁸⁰ Sadûk, *et-Tevhid*, 98.

⁴⁸¹ Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/247.

⁴⁸² eş-Şûrâ 42/11.

⁴⁸³ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru'l-imamu'l-Hüseyin*, 257-258.

⁴⁸⁴ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/59.

benzemez.⁴⁸⁵ Bu açıklamalardan da İmâmiyye akidesinin teşbih ve tecsimden uzak olduğu anlaşılır.

Nicelik nazarıyla Allah'ı araştıran helak olur. Onun nerede olduğu da bilinmez. Ona mekân izafe edilmez. Yahudinin Hz. Peygamber'e Allah'ın nerede olduğunu sorması üzerine Hz. Peygamber Allah'ın her yerde olduğunu bildirmiştir. Mekânla mahdud olan bir şeyin içinde değildir.⁴⁸⁶ Sonradan varolan bir hayat olmaksızın Allah hayat sahibidir. Bu hayat zati ve ezeli bir hayattır. O, bir şey inşa etmeden de Melik, inşa ettikten sonra da Mâlik'tir. Allah için bir sınırlama. O, zamanla yaşlanmaz, çünkü zaman Allah'ın için geçerli değildir. Allah için zaman, mekân söz konusu değildir. Onun bir sınırı yoktur. O niceliksiz evvel olandır, aynı zamanda mekânsız ebedî olandır. Allah'ın zâtından başka her şey helâk olacaktır.⁴⁸⁷ Yaratma ve emretme sadece Allah'a aittir. Allah'ın sıfatları zâtına aittir ve zâtına zaid değildir. Her bir akıl, sıfat ve mevsufun mahlûk olduğuna şahittir. Mevsufun sığata ihtiyacı Allah'ın kâmilliğine zıttır ki bu sıfat olmasa olmazdı. Sıfatta mevsufa muhtaçtır. Mevsuf olmasaydı sıfatta olmazdı. Takdim olunan mevsuf ve kemâli için Allah'averilen sıfat ihtiyaç ve oluşum içindir ve mahlûktur. Bu ikisinin yaratıcısı ise sıfat ve mevsufsuz olmalıdır zira bu ikisi de mahlûktur.⁴⁸⁸

Sadûk'a göre insanlar Allah'ın keyfiyeti hakkında sorulduğunda “*Onun bir benzeri yoktur*”⁴⁸⁹ âyetiyle ve Onun duymasını ve diğer vasıflarını sorduğunda ise yine “*O işitendir ve bilendir*”⁴⁹⁰ âyetleriye cevap vermek gerekmektedir.⁴⁹¹

İlmin illeti kuşatmaktır. Cehli gerektiren de gayb ilmidir. Kim daha çok ilim elde ederse daha iyi bilir. Allah ise kendi dışında olan her şeyi, zâtını, vasfını, varlığını, fiillerini ve sıfatlarını ilmiyle ihata eder. İşte bu varlık Âlim olur.⁴⁹²

Oluşmadan önce Allah tüm eşyayı bilmektedir. Hiçbir oluşum yoktur ki Allah onu oluşumundan önce bilmesin. Bilinen ve bilinmeyen her şeyin hakikatini

⁴⁸⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'an*, 11/110.

⁴⁸⁶ Kuleynî, *el-Kâfi*, ss. 1/234, 236.

⁴⁸⁷ el-Kasas 28/88, Ayetin tefsirinden yukarıda bahsedilmiştir.

⁴⁸⁸ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 2/101-102.

⁴⁸⁹ eş-Şûrâ 42/11.

⁴⁹⁰ el-Bakara 2/137.

⁴⁹¹ Sadûk, *et-Tevhid*, 95.

⁴⁹² Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/29.

Allah bilir. Yerde ve gökte ne varsa Ona gizli kalmaz. Aklî ve naklî deliller ve Ehl-i Beyt'ten gelen rivayetler bu meyandadır.⁴⁹³

Kudret bir şeyi varoluş, beka, adalet bakımından ihata etmektir. Allah'ın zâtî tüm noksan vasıflardan münezzehtir. Cenab-ı Hakk'ın tüm noksan sıfatlardan münezzehe olması vaciptir. O, Âdil'dir ve bu adalet de Onun tüm fiili noksanlıklardan münezzehe olmasıyla olur. Adalet, Allah'ın sübûtî sıfatlarından. Allah hiçbir hükümlerinde zâlim değildir. Allah hâkim'dir ve fiilleri de hikmete layık olması gerekir. Allah'ın Kemâl sıfatı vardır. Bu durumda da Onun zulmetmekten uzak olduğuna hükmetmemiz gerekmektedir.⁴⁹⁴ Zira Allah kulları için zulüm istemez.⁴⁹⁵ Bu âyet de dünyada olan bütün zulümler Allah'ın iradesiyle olur diyen Cebriye'ye reddiye niteliğindedir.⁴⁹⁶ Aynı zamanda âyet ceza ve helakin adaletle göre olduğunun ifadesidir.⁴⁹⁷ Allah kullarının küfür etmesini istemez.⁴⁹⁸ Lakin kullar peygamberlerin ilettiklerini inkâr ederek kendilerine zulmederler.⁴⁹⁹

Allah'ı sadece Kur'an'da geçen veya Hz. Peygamber'in isimlendirdiği veya Hz. Peygamber'in halifelerinin isimlendirdiği isim ve sıfatların dışında adlandırmak caiz değildir. Bu konuda da Ehl-i Beyt'ten birçok delil varit olmuştur. Allah Semî', Basîr, Râin ve Müdrîk'tir. Allah'ın bu vasıflara layık olmasını işitme yoluyla öğrenmekteyiz. Aslolan Allah'ın vasıflarının manasına bir şey ilave etmeden bilinmesidir.⁵⁰⁰ Bir rivayette Hz. Peygamber yukarı bakarak dua eden şahsa "gözlerini çek zira sen onu göremezsin" buyurduğu nakledilmiştir.⁵⁰¹ İmâmiyye'nin Allah'ın ne bu dünyada ne de ahirette görülmesinin mümkün olmadığına inandığından bahsetmiştik. Lakin burada dikkatimi çeken husus Allah'ın gözle görülmesinin mümkün olmaması neredeyse tevhidin tüm kısımlarında açıklanmasıdır. Aynı zamanda Allah'ın isim ve sıfatlarını tevhidin tüm kısımlarından aynı şekilde zikretmişler.

⁴⁹³ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 4/54-55.

⁴⁹⁴ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/29-30.

⁴⁹⁵ Mü'min, 40/31.

⁴⁹⁶ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*, 8/813.

⁴⁹⁷ Tabersî, *Tercümetü Tefsîrü Mecmeu'l-Beyân*, 5/421.

⁴⁹⁸ ez-Zümer 39/7

⁴⁹⁹ Curcânî, *Celâli'l-ezhân ve celâli'l-ezhân tefsîru Gâzir*, 1/221.

⁵⁰⁰ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 4/53-54.

⁵⁰¹ Sadûk, *et-Tevhid*, 107.

Müfîd, Allah'ın Âdil olmaya kadir olduğu gibi, bunun zıddını yapmaya da kadir olduğunu bildirmiştir. Yalnız O, zulüm, haksızlık ve kötü olanı yapmaz. Allah, olmayacağını bildiği şeyi yapmaya kadirdir. Zıtların cem olması ve buna benzer muhal şeylerin olması gibi. Allah'ın isimleri kullara verilmez. Allah Hâlik'tir, mahlûk olan bir işi yapar, yeni iş icat eder, ve kazanır. Lakin onlara yaratıcıdır lar sözünün söylenmesi caiz değildir. Bu vasıf Allah'ın vasfıdır mahlûkata verilmez.⁵⁰²

Allah'ın zâtı teşbihten uzaktır. O, yoktur demeyiz veya eşya gibi bir eşya da değildir. Bu durumda Onun zâtı iki sınırdan uzaktır. Mutlakiyet ki Onun sıfatı yoktur denmez. Teşbih sınırı ki bu veya diğer şekilde mahlûkatı gibi vasfı var denmez. Onun sıfatları sadece bu iki durum arasında bir durum olarak değerlendirilmelidir.⁵⁰³

Tevhidi zâti, ismî ve fiili olarak üçe ayırmıştık. Zâti tevhidin tasavvur ve açıklamadan uzak olduğunu beyan ettik. Tevhid-i esmâ konusunda ise aklî ve naklî delilleri beyan edelim. Allah tüm varlık kemâline sahiptir. Allah'ın bu vasıfları mevcut olan tüm kemâli ihata etmektedir. Allah bu kemâlatla muttasıftır ve bunlar da Onun esmâsıdır. İsim de sadece zattan bazı özellikleri alarak oluşur.⁵⁰⁴

Allah ismi tüm kemâl sıfatları cem etmiş ve tüm noksan sıfatları uzaklaştırmıştır. Bu hakikati de tüm peygamberler ve filozoflar ve İslam düşünürleri tasdik etmiştir. Hakiki Tanrı birdir. Onun kemâl ve kudreti sonsuzdur. Bu durum da vacib bir mertebedir. Tevhidi en kâmil olarak da Hz. Muhammed ve onun temiz ailesi tebliğ etmiştir.⁵⁰⁵

Allah'ın isimleri arasında en şerefli "Hüve/O'dur". Rahmân gibi isimler Onun zâtına işaret etmezken "Hüve" zâtına işaret eder ve tümünü bildirmektedir.⁵⁰⁶

Allah'ın zâtı esmâsı yanında Ondan daha sonra sudur eden yaratma, rızık verme, rahmet, kerem, lütuf, başlatma, ihya, öldürme, haşr ve başka müteahhir fiilî sıfatlar vardır. Bu esmâ Onun zâtından fiil makamında ayrılır. Eğer O, rızıkı farz kıldıysa bunu yapan zâtın kendisidir. Bu durumda fiili isimler de zati isimlerin bir tür

⁵⁰² Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 4/56-59.

⁵⁰³ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 2/103.

⁵⁰⁴ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 23-24.

⁵⁰⁵ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 16-17.

⁵⁰⁶ Şîrâzî, *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, 1/265.

tecellisidir. Fiili isimlerin hepsi de zati isimlerde mevcuttur. Yalnız bu isimlerin zattan ayrılmasına ihtiyaç duymuş ve ayırmıştır.⁵⁰⁷

Allah'ın esmâsı önce zati ve fiilî sıfatlar ve sübûtî ve selbî sıfatlar olmakla hususi ve umumi sıfatlar olarak ikiye ayrılır. Esmânın bu tür taksimine delalet eden birçok nakil mevcuttur. Allah'ın zâtı, tüm tayin olunan şeylerin kaynağıdır ve O, ehadiyyat makamıyla müsemmadır. Bundan sonra sübûtî tayinler ortaya çıkar. Bu da İlahın kendisi olmasıdır. Sonra geri kalan tayinler ortaya çıkar. Bu hakikatlerin hepsi de Onun zâtının yanında hazır bulunur. Sonra ilim ortaya çıkar. Bu kâmil varlığın başlangıcıdır. İlim de kudretin tayiniyle ortaya çıkar. İlim ve kudretin tayiniyle de hayat ortaya çıkar. Sonra da geri kalan tayinler ortaya çıkar. Buradan da Allah'ın isimlerinin birbiriyle sıkı sıkıya irtibatlı olduğu anlaşılır. Mevcudat harici hakikattir. Bu harici hakikat de kendi zâtında yokluğu reddeder. Zira iki zıt bir arada toplanmaz. Bu durumda bu varlığın var olması vaciptir. Bu var olma Onun birliğini, güç ve kuvvetini ifade eder. Zorunlu olarak güç ve kuvvetin Ona mahsus olduğu ortaya çıkar. Bu durumda Allah her bakımdan vacibu-l vücuttur. Bizim müşahede ettiğimiz varlıklar ise mümkünü-l vücuttur. Mümkün de vacibi ortaya çıkaran bir durumdur. Tüm mümkün varlıkları O yarattı bu vacip kudrettir. Her fiilin başlangıcı da O'dur.⁵⁰⁸

Kur'ân'da Allah'ın birçok vasfı sayılmıştır. Bunlar: Vahid, Ahad, Ekrem, Cabbar, Cami, Hayrul-fatihin, Samed, Zâhir vb. isimlerdir. Hicr Sûresi'nin "*Şüphesiz zikri/Kur'ân'ı biz indirdik ve koruyucusu da biziz.*"⁵⁰⁹ âyetinde "*Hafız*" isminden ve Buruc sûresi'nde ise dilediğini yapan⁵¹⁰ olmasından bahsedilmiştir. Bundan başka Âl-i İmrân Sûresi'nin "*... O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*"⁵¹¹ âyetinde de Allah'ın esmâsından bahsedilmiştir.⁵¹² Sübûtî isimlerden olan "Ahad"

⁵⁰⁷ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 25.

⁵⁰⁸ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 25-27.

⁵⁰⁹ el-Hicr 15/9.

⁵¹⁰ el-Burûc 85/16.

⁵¹¹ Âl-i İmrân 3/18.

⁵¹² Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 30-31.

ismi sadece Allah için kullanılır. Allah'ın ortağı, eşi, çocuğu yoktur ve Onun esmâsının hepsi bir şeydir, o da Onun zâtıdır.⁵¹³

Bahsi geçen Hicr Sûresi'nde geçen “*zıkr*” kelimesinin Kur'ân, Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt olduğu açıklanmıştır.⁵¹⁴ Buna da “*Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik*”.⁵¹⁵ âyetini delil göstermişler. Dolayısıyla âyette Allah, Hâfız ismiyle onları koruma altına almış olur. Yine Kur'ân'ın korunması Ehl-i Beyt'in korunmasıyla birlikte olacağı bildirilmiştir.⁵¹⁶ Kâşânî'ye göre de Kur'ân'ın tahrif olunması hakkında gelen rivayetler ya doğru değildir ya da yorumlanması gereklidir. Bunu iddia etmek Allah'ın Hâfız ismiyle Kur'ân'ı korumasına zıttır.⁵¹⁷ Sünnî kaynaklarda ise “*zıkr*” kelimesinden maksadın Kur'ân olduğu bildirilmiştir. Bazılarına göre korunanın Hz. Muhammed olduğu açıklanmıştır. Bu da onu Allah'ın koruyacağı vaadini⁵¹⁸ akla getirmektedir.⁵¹⁹ Lakin burada dikkat etmemiz gereken husus Hz. Peygamber hakkında “*inzal*” fiilinin kullanılmasının doğru olup olmadığıdır. Zira Hz. Peygamber için “*irsal*” fiilinin kullanılması daha doğru olmasıdır.⁵²⁰

Buruc Sûresi'nde de Allah'ın dilediğini yapmasına⁵²¹ hiç kimsenin mâni olamayacağı bildirilmiştir.⁵²² Tevbe ederek kelimeyi tevhidi diyenleri de affedeceği bildirilmiştir.⁵²³ Mülk ona mahsustur ve mülkünde dilediği gibi tasarruf eder ve hükmeder.⁵²⁴

Âl-i İmrân 3/18. âyeti Allah'ın kendisinden başka ilah olmadığına şahadet etmesi olması duyguların idrak edemeyeceği gaib olan Allah'a işarettir. Zira ilahın anlamı da halkın onun mahiyet ve keyfiyetini duyu ve düşünce ile idrak etmeyeceği

⁵¹³ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 40.

⁵¹⁴ Ali Esterabâdî, *Te'vilü'l-âyâti'z-zâhira fî fedâilü'l-itrati't-tâhira*, thk. Hüseyin Ustâd Velî (Kum: Cemâatü'l-Müderrişine fî'l-Havzati'l-İlmiyye, 1988), 319; Huveyzi, *Tefsîru'nûri's-sakaleyn*, 3/4.

⁵¹⁵ el-Enbiyâ 21/10.

⁵¹⁶ Şehristânî, *Mefârihu'l-esrâr*, 1/13.

⁵¹⁷ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 1/51.

⁵¹⁸ el-Mâide 5/67.

⁵¹⁹ Mâtürîdî, *Tevlâtü Ehli's-Sünne*, 6/423.

⁵²⁰ Nûh 71/1.

⁵²¹ el-Burûc 85/16.

⁵²² Muahmed b. Ali Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), 5/502.

⁵²³ Hâirî, *Muktaniyâti'd-dürer ve mültekidâtü's-semer*, 9/240.

⁵²⁴ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 14/96.

anlamına gelir.⁵²⁵ Âyette bahsedilen Allah'ın tevhidine şahitlik eden ilim sahipleri ise Hz. Peygamber ve imamlardır.⁵²⁶ İmamlar ilim sahipleri olduğu doğrudur. Lakin imamların dışında da ilim sahibi âlimler vardır. Bu ilim sahipleri de Allah'ın birliğine şahitlik edebilirler. Sünnî tefsirler de bu konuya dikkat çekmişler. Buna göre âyetteki ilim sahiplerinin peygamberler, ehl-i kitap Mü'minleri, muhacirler ve ensarlar olduğunu söyleyenler vardır.⁵²⁷

Allah'ın esmâsıyla insanların vasıfları kıyas olunmaz. İnsan sadece zâhirî bilir, Allah ise zâhir, bâtin ve her ciheti bilir. O, her şeyden öncedir Ondandır. Onun dışında hiçbir şey yoktur. Allah'ta olan tüm vasıflar kâmindir ve noksan değildir, Onun dışında olanların vasıfları ise nokсандır. Bahsi geçen esmâ da Kur'an'ın birçok yerinde geçmektedir. Ayetlerde “*O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet, hüküm ve hikmet sahibi ve hakkıyla haberdardır,*”⁵²⁸ “*Şüphesiz Allah rızık veren, güçlü, çok kuvvetlidir,*”⁵²⁹ şeklinde Allah'ın isimleri zikredilmiştir.⁵³⁰

En'âm Sûresi'nin bahsi geçen âyetinde⁵³¹ Allah'ın kullarının üzerinde güç ve kuvvet sahibi olduğu bildirilmiştir. Allah, mekân izafe etmek caiz değildir. Çünkü bu cisimlerin vasıflarındandır. Bu anlamda kulların her anlamda Ona boyun eğdiği anlaşılır.⁵³² Âyette bahsedilen “*Kâhir*” isminin anlamı galebenin ve kudretin yüceliği⁵³³ ve kudret sahibi olduğu anlaşılır.⁵³⁴ Zâriyât Sûresi'nde “*mülk*” ve “*izzetin*” Allah'a mahsus olduğu gibi “*rızık*” da Razzâk olana mahsustur.⁵³⁵ Rızık verme yaratma, diriltme, hastalık ve sağlık Ondandır. Bunlar da fiili tevhiddir.⁵³⁶

Allah zâtını ve tüm mevcudatı bilmek bakımından Âlim ve Alîm'dir. Her şeyi müşahede etmesi bakımından Şehîd'dir. Gaybı bilmesi bakımından Allâmü'l-

⁵²⁵ Sadûk, *et-Tevhid*, 92.

⁵²⁶ İmamü'l-Hâdî Aşer Hasan b. Ali, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî* (Kum: Medresetü'l-İmâmi'l-Mehdî, 1988), 625; Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 77.

⁵²⁷ Muhammed b. Yûsuf Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), 3/60.

⁵²⁸ el-En'âm 6/18.

⁵²⁹ ez-Zâriyât 51/58.

⁵³⁰ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 35-36.

⁵³¹ el-En'âm 6/18.

⁵³² Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'an*, 4/92.

⁵³³ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 1/370.

⁵³⁴ Muğniye, *et-Tefsîru'l-kâşif*, 3/169.

⁵³⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'an*, 3/138.

⁵³⁶ Abdülhüseyn Tayyib, *Etyabu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an* (Tahran: el-İslâm, 1989), 3/184.

guyub'dur. Tüm esmâyı bu şekilde açıklayabiliriz. Hay ve Kayyum isimleri ise tüm sübûtî isimlere hâkimdir.⁵³⁷ Bunun örneğini de şu âyette görebiliriz: “*Allah tektir, Diridir, Kayyumdur.*”⁵³⁸ Allah ismi tüm kemal sıfatlarını kendinde cemedir. Allah'ın Hay olması ise asıl vacip olan hayata sahip olduğu anlamına gelir. Asla ölmez olan O'dur. Kayyum ise bir şeyi korumak, ayakta tutmak ve yönetmek anlamına gelir.⁵³⁹

Selbi isimlere gelince, Allah bu isimleri tüm noksanlığı ve yokluğu yok sayan Kuddüs isminde cem etmiştir. Allah'ın tüm selbî, sübûtî, zâtî, fiili, cemal ve celal isimleri ise şu âyette cem edilmiştir:⁵⁴⁰ “*Azamet ve kerem sahibi rabbinin adı ne yücedir!*”⁵⁴¹ Dünya ve ahiret hayatlarını nimetlerle inşa ettiği için âyet Allah'ı methetmiştir. “*Tebareke*” kelimesinden maksat da Rahmân ismidir. Âyet Allah'ın celal ve cemal isimlerine işaret etmiştir.⁵⁴²

1.4.4. Âyetlerde Tevhid-i İbadet

Ubudiyette de Onu vahid bilmemiz gerekir. Onun dışında kimseye ibadet etmek caiz değildir. Herhangi bir ibadette Ona şirk koşulamaz. Her kim ki riya için ibadet ederek, Ondan başkasına yaklaşmaya çalışırsa, puta ibadet edenle arasında bir fark kalmaz. Kabir ziyaretleri ise Allah'tan başkasına yaklaşmak anlamına gelmez. Kabir ziyareti de hasta ziyareti gibi bir ibadettir. Kabir ziyaretinden maksadın, imamların işini ihya ve görevlerini zikretmektir.⁵⁴³

İbadet sadece Ona mahsus olup Ondan başka bir mabut yoktur. Allah dışında peygambere, meleğe, puta ya da şahsa ibadet şirktir. Bununla birlikte şefaathak olduğu için Hz. Peygamber, Ehl-i Beyt, Kur'ân hakkı ve Allah'a dua etmek için kabirler ziyaret edilebilir. Kabir ziyareti manen Allah'a yaklaştırdığı için yapılabilir. Burada şirk ve imamlara ibadet söz konusu değildir.⁵⁴⁴

Âyette, “*Ya 'kub oğullarına, “Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?” demiş; onlar da “Senin, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın ilâhı olan tek Tanrı'ya kulluk*

⁵³⁷ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 40-43.

⁵³⁸ el-Bakara 2/255.

⁵³⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/329-330.

⁵⁴⁰ Tabâtabâî, *er-Resâilü't-tevhîdiyye*, 44.

⁵⁴¹ er-Rahmân 55/78.

⁵⁴² Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 19/111.

⁵⁴³ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/26.

⁵⁴⁴ Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri* (İstanbul: Selçuk Yayınları, ts.), 156.

edeceğiz..."⁵⁴⁵ Ya'kup Peygamber tevhidin devam edip etmeyeceğini merak ediyor ve bunu oğullarına soruyor. Onlar da sadece Allah'a ibadet edeceklerini beyan ederek babalarının merakını gideriyorlar. Bu âyet Mehdî el-Muntazar hakkında olduğu bildirilmiştir.⁵⁴⁶

Yalnız âyetin metnine baktığımızda burada ibadetten bahsedilir. İbadet ise ilah vasfı taşıyana olur ki bu da İslam'da Allah'tır. İmâma ise itaat olur. Âyette itaat geçseydi verilen anlam belki doğru olurdu. Bir de Hz. Ya'kup'un ve oğullarının yaşadığı dönemle İmamlar'ın yaşadığı dönemler farklıdır.

Tevhidin aslı sadece Allah'a ibadet etmek, sadece Onu sevmek ve sadece Ondan korkmaktır. Zulmedenlere ise azap olunacaktır. Bu durum âyette tam olarak bildirilmiştir.⁵⁴⁷ Âyette bahsedilen zulüm ise Lokmân Sûresi'nde Allah'a ortak koşmaktır.⁵⁴⁸ Âyette geçen Allah'a imanla Hz. Peygamber ve Hz. Ali'ye olan iman eşdeğer tutulmuştur. Zulmedenler de şirk koşanlar, kâfirleri ve günahkârları Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin yerine dost tutanlar olarak açıklanmıştır.⁵⁴⁹ Âyetin tefsirinde şirkten bahsetmek yerine Allah'ı bırakıp sevilenlerin birtakım şahıslar olduğu bildirilmiştir. Bu şahıslar Allah'ın imam tayin ettiği Hz. Ali'yi bırakıp başkalarını (halifeleri) imam seçtikleridir.⁵⁵⁰

Burada açık bir çelişki vardır. Âyette Allah'a yapılan ortakların sevilmesinden bahsedildiği açıktır. Bu Hz. Ali veya başka halifeler olsun durum değişmez. Hz. Ali'yi bırakıp başkalarını sevilmesinden bahsedilerek âyete anlam verilirse bu anlam doğru olmaz.

Aynı şekilde Ebû Cafer'den nakledilen bir rivayette "zulmedenler" kim olduğu sorulduğunda filan, filan ve filanın dostlarıdır dedi. Bunlar imamı (Hz. Ali'yi) bırakarak onları (Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı) kendilerine imam

⁵⁴⁵ el-Bakara 2/133.

⁵⁴⁶ Bahrânî, *el-Burhân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 1/336; Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/61.

⁵⁴⁷ el-Bakara 2/165.

⁵⁴⁸ Lokmân 31/13.

⁵⁴⁹ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 578.

⁵⁵⁰ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/72-73.

seçtiler. Âyette zalimler olarak bahsedilen zümre zalimlerin imamları (ilk 3 halife) ve onlara tâbi olanlardır (sahâbîlerdir).⁵⁵¹

Yukarıda da açıkladığımız gibi bu açıklamanın Lokman 31/31 âyetin zâhiriyle alakası yoktur. Âyet tevhid ve şirkten bahseder lakin İmâmiyye âyete imâmetle bağlı yorum yapmıştır. İmâmiyye tefsir, hadis vb. kitaplarda rastladığımız filan, filan ve filan kelimeleri ilk 3 imamı kastetmektedir. Küfür, zulüm ve son âyette örneğini gördüğümüz gibi şirkle itham edilmekteler. Lakin bu ayette Allah’a yapılan şirkten bu sonuca nasıl vardıkları tam anlaşılmamaktadır.

Yine âyetin tefsirinde imamete bağlı bir rivayette mahşer günü arşın derinliklerinden bir ses yükselir: “Allah’ın yeryüzündeki halifesi nerede?” Hz. Ali cevap verir. Allah; “Ey mahlûkat bu Ali b. Ebi Tâlib’dir ve Allah’ın yeryüzündeki halifesi ve kullarına ise hüccettir. Kim dünyada onun ipine sarılmışsa bu dünyada da onun ipine sarılsın, onun nurundan nurlansın ve onun ardından cennetin yüksek derecelerine gitsin. Kim ki dünyada başka imama tâbi olduysa ona tâbi olsun”. Bu durum da Bakara 2/166. âyette beyan edilmiştir.⁵⁵² Bu rivayete göre âyetin anlamı şöyle olmalıdır: “İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da ona (Hz. Ebû Bekir’i, Ömer’i ve Osman’ı halife seçmek suretiyle) ortak koşanlar vardır. (İşte bunları halife seçmekle Hz. Ali’ye) zulmedenler azaba uğrayacaklar.” Lakin takdir edersiniz ki hiçbir sahâbe bu halifelere Allah yerine ibadet etmemiştir.

Nisâ Sûresi’nde Allah’a ibadet edilmesi ve ortak koşulmaması yanında anne ve babaya da iyilik edilmesi istenmiştir.⁵⁵³ İmâmiyye’ye göre ise âyetteki “valideynin” biri Allah Resûlü diğeri de Hz. Ali’dir.⁵⁵⁴ İmâmiyye’nin her âyetten Hz. Ali’ye bir pay çıkarmaya çalışıldığı yukarıdaki âyetin tefsirinden malumdur. Bu anlamı nasıl çıkardıkları ise akla çeşitli sorular getirir. Zira âyetin sibâkında diğer iyilik yapılması gereken şahıslar zikredilir.

⁵⁵¹ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 1/368.

⁵⁵² Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 1/368.

⁵⁵³ en-Nisâ 4/36.

⁵⁵⁴ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 104; Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 2/77.

Zümer Sûresi'nde Allah'a ortak koşulduğunda amellerin boşa gideceği ve ziyana uğrayanlardan olunacağı⁵⁵⁵ bildirilmiştir. Âyetin tefsirinde şirkin anlamının velâyet olduğu bildirilmiştir. Bu durumda anlam şöyle olur: “*Eğer sen velâyette başkasını ortak koşsan amellerin boşa gider.*”⁵⁵⁶ Bu durumda Zümer 39/66. âyetin anlamı da şöyle olur: “*Allah'ın velâyet konusundaki emrinde ona itaat et.*” Bahsi geçen Zümer âyeti Ebû Cafer'e sorulur, O da şu cevabı verir: Hz. Ali'nin velâyetini terk ederek başkasının velâyetini emretsen amelin boşa gider ve hüsrana uğrayanlardan olursun.⁵⁵⁷ Ahbârî tefsirler âyete yukarıda bahsedilen anlamı verse de Usûlî tefsirler âyete Allah'a ibadet konusunda ortak koşulduğu zaman amellerin boşa gideceğini bildirmiştir.⁵⁵⁸

Aynı âyetin tefsiri hakkında Meşrikânî'ye Kûfeden gelen bir heyet soru sorar. O; “Sizin anladığınız gibi değildir. Allah peygamberine emretti ki Ali'yi insanlara İmam tayin etsin. Muâz b. Cebel geldi ve dedi ki beni de ona velâyetinde ortak yap. Yani birinci Hz. Ali, sonra ben imam olayım. Ta ki insanlar senin sözüne bir şey demesinler ve kabul etsinler”. Allah “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et*”⁵⁵⁹ âyetini indirince Hz. Peygamber Hz. Cebrâil'e insanların onu kabul etmeyeceği ve yalanlayacağı konusundaki endişesini söyledi. Bunun üzerine Allah Zümer Sûresi bahsi geçen âyeti indirdi.⁵⁶⁰

Fussilet Sûresi'nde “*Ben sadece sizin gibi bir beşerim; bana tanrınızın tek tanrı olduğu vahyedilmiştir, doğruca Ona yönelin, Ondan bağışlanma dileyin. Allah'a ortak koşanların vay haline!*”⁵⁶¹ Âyette geçen müşrikler İslam'ı kabul edip amelleriyle Ona şirk koştular. Başka bir âyette de bu konudan bahsedilir: “*Onların çoğu Allah'a ortak koşmadan inanmazlar.*”⁵⁶² Burada kastedilen müşrikler bir emir verildiği zaman aksini yapanlardır. Allah müşriklerden zekât mı istemiştir? Vay

⁵⁵⁵ ez-Zümer 39/65.

⁵⁵⁶ Semâlî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 288.

⁵⁵⁷ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 4/725.

⁵⁵⁸ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 9/43.

⁵⁵⁹ el-Mâide 5/67.

⁵⁶⁰ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 4/726.

⁵⁶¹ Fussilet 41/6.

⁵⁶² Yûsuf 12/106.

haline o müşriklerin! İlk imam olan Hz. Ali'ye ortak getirdiler. Sonraki imamları ise inkâr ederler. Allah bu âyetle Müslümanları imamete davet etmiştir.⁵⁶³

Âyette zaten o müşrikler zekât vermezler diyor. Zekâtı vermemek kâfir ve müşriklerin vasfı değil mi? Hem zekât verip hem müşrik olan biri tasavvur edilemez. Zaten bunun verdiği de zekât olmaz. Tevhid ve şirk âyetlerini tevhidden daha ziyade imamete yorum yapan İmâmiyye müfessirleri, sanki dini tek esas üzerine inşa etmeye çalışmışlardır.

Kummî, bahsi geçen Fussilet âyetinin tefsirinde bahsedilen müşriklerin İslam'ı kabul edip emirleriyle amel etmeyenler olduğunu bildirmiştir. Zekâtı vermeyenlerin de kâfir olduğunu beyan eder. Allah niçin zekât vermeyen müşriklere vay olsun dedi? Müşrik oldukları halde mi Allah onlardan zekât talep etmiştir? Bu o müşriklerdir ki ilk imama ortak yaptılar. Onlar sonraki imamları ise inkâr ederler.⁵⁶⁴

Kummî, Hz. Ali'nin imametini kabul etmeyenleri ve Hz. Ebû Bekir'i onun yerine imâmlığa seçenleri şirk ve küfürle itham eder. İmâmiyye tefsirlerinde görülen ilk fırsatta sahâbeyi tekfir etme durumu burada da görülmektedir. Şirki farklı taraflara çekmekte ve asıl şirk konusu bir kenarda kalmaktadır. Ayrıca imamın seçilme meselesi Hz. Peygamber'in vefatından yani vahiy kesildikten sonra ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in hayatında ise Hz. Ali yerine başkasını seçme veya ona ortak yapma durumu yoktur. Bu sebeple de bu anlamlar tam yerine oturmamıştır. Modern İmâmiyye alimlerinin sahabeye karşı olan bu tutumları bir daha değerlendirmeleri gerekir. Ümmet arasında birlik ve beraberlik için son derece önemli bir meseledir.

Usûlî tefsirlerde âyetin tefsirinde ibadette Allah'ın şeriki olmadığı bildirilmiştir. Şirk koşanlar da ona ibadette ortak koşanlardır. Bahsedilen zekât ise Kureyş'in haccedenlere yemek ve su vermesi ve bunun Müslümanlardan esirgenmesi durumudur. Bir başka yorum ise bahsedilen “zekât” zekâtın vacip olmadığına inanan müşrikler hakkındadır.⁵⁶⁵

⁵⁶³ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 4/779.

⁵⁶⁴ Kummî, *Tefsîru 'l-Kummî*, 2/261-262.

⁵⁶⁵ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 9/107-108.

Zâriyât Sûresi’nde geçen “*Ben cin ve insanları, sadece bana ibadet etsinler diye yarattım,*”⁵⁶⁶ âyetinde Allah onları emirleri ve nehiyleri icra etsinler diye mükellef yaptı. Zorunlu olarak ibadet için yaratmadı. Onlara hür irade verdi. Herkes yaptığından sorumlu ve irade sahibidir.⁵⁶⁷

Âlemde hiçbir varlık boşuna yaratılmamıştır. Yaratıcının tevhid esasına göre her şeyin yaratıcısı Allah’tır. Yaratılanlar ise insan için yaratılmış ve ondan beklenen de yaratıcıya kulluk etmektir.⁵⁶⁸

Sonuç olarak tefsirlerde tevhid âyetlerine gerekli yer ayırmadığı görülmüştür. Bazı tefsirler tevhid âyetlerini ya tefsir etmeden geçmiş ya da çok kısa tefsir etmişlerdir. Bunun yerine her fırsatta belki de alakası olmayan yerlerde imâmete dair açıklamalara yer vermişler. Bu İmâmiyye’de imâmetin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.

İmâmiyye’de Hz. Ali ve diğer imamların imâmetinden ve onların faziletinden bahsedilse de imamları ilah edecek kadar aşırılıklar yoktur. Bu anlamda Hristiyanlar İsa’nın ve Yahudiler Üzeyir’in Allah’ın oğlu olduğuna inanmıştır. Buna benzer şeyler imamlar hakkında da denmiştir. Allah bunların dediklerini iptal ederek “*Bilakis onlar mükerrem kullardır.*”⁵⁶⁹ buyurmuştur. Bu âyetle beraber “*Allah evlat edinmek isteseydi yarattıklarından seçerdi.*”⁵⁷⁰ âyeti bunların sözlerini iptal mahiyetindedir.⁵⁷¹ İmâmiyye müfessirleri mezhep içerisinde olan aşırılıklara ve diğer Şii grupların görüşlerine karşı çıkmıştır.

Tevhid konusunda temel kaynak olan İmâmiyye tefsirlerini inceledik. Tevhid hakkındaki âyetlerin yorumlarını ortaya koyduk. Diğer mezheplerde olduğu gibi İmâmiyye’nin de kelâm konuları evvela kitap ve sünnette yer almış ve zamanla oluşarak kelâm alanında kendi yerini bulmuştur.

⁵⁶⁶ ez-Zâriyât 51/56.

⁵⁶⁷ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 2/331.

⁵⁶⁸ Ali Akpınar, *Kültür Dünyamızdaki Kur’ân Motifleri* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2021), 19.

⁵⁶⁹ el-Enbiyâ 21/26.

⁵⁷⁰ ez-Zümer 39/4.

⁵⁷¹ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 2/69.

Tüm bu kaynaklara dayanarak çalışmamızda tevhid dört ana başlık altında incelenmiştir. Bunlar Tevhid-i Zât, Tevhid-i Ef‘al, Tevhid-i Sıfat ve Tevhid-i İbadet’tir. Biz de bu esasları dikkate alarak konuyu açıklamaya çalıştık.

2. İmâmiyye Tefsirlerinde Nübüvvet

Nebî kelimesi lügatta “*en-nebeü*” haber kelimesinden türemiş bir kelime olup haber veren anlamındadır. Bu da Allah’tan insanlara haber getirdiği içindir.⁵⁷² Resûl ise kendisine risâlet verilen şahıs olup çoğulu “*rusûl’dür*”. “إنا رسول رب العالمين” “*Biz Rabbimizin elçisiyiz*”⁵⁷³ âyetinde ise “*rusûl*” olarak çoğul kelime geçmemiş “*rasûl*” olarak geçmiştir. Bunun sebebi de “faül ve faîl” bablarının müzekker, müennes, tek ve çoğul kelimeleri ihtiva etmesinden dolayıdır.⁵⁷⁴ Âyetteki resûl kelimesinin çoğul mefhumu ifade ettiği gibi risâlet anlamına da gelmektedir.⁵⁷⁵

İmâmiyye’ye göre nübüvvetin tarifi şöyledir: “*Nübüvvet insanın teklif maksadıyla, hidayet ve Allah’a yaklaşmak için nebîler vasıtasıyla olan vahiyle ilahi esasla irtibatıdır. Nübüvvet bazen risâletle birlikte olur bazen ise olmaz. Aynı zamanda bazen imâmetle birlikte olur bazen ise olmaz. İmâmet ise nübüvvet olmadan da olabilir*”.⁵⁷⁶ Bu üç mertebenin en kâmil derecede olanı, imâmettir. Hz. İbrâhîm’in, Hz. Muhammed’in ve masum Ehl-i Beyt’i örnek verebiliriz. Bunlarda imâmet olduğu için dereceleri yüksektir.⁵⁷⁷

İmâmiyye diğer akide esaslarında olduğu gibi nübüvvet konusunu anlattığında da imâmet meselesini ön plana çıkarmışlar. Meselenin bu şekilde değerlendirilmesi İmâmiyye nezdinde imâmetin ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Yine meselenin bu şekilde değerlendirilmesi imâmet meselesinin nübüvvet meselesinden daha değerli bir konu olduğunu bildirmektedir.

Hz. Âdem’den günümüze kadar 124 bin peygamber gelmiştir. Bu peygamberlerden bazıları ülü’l-azm peygamberleri olmuştur. Peygamberlerden

⁵⁷² Cevherî, *es-Sihâh*, 1/84.

⁵⁷³ eş-Şuarâ 26/16.

⁵⁷⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, 6/395.

⁵⁷⁵ Tabersî, *Mecmau’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 7/292.

⁵⁷⁶ Şîrâzî, *Şerhu Usûli’l-Kâfi*, 1/74.

⁵⁷⁷ Âmilî, *Tefsîru’l-muhîdi’l-âzam*, 3/21.

bazısına kitap verilmiş bazısına da sahifeler verilmiştir. İmâmlara gelindiğinde, yeryüzü imamsız kalmayacağı için her imam kendisinden sonra gelen imamı tayin etmiştir.⁵⁷⁸

Ehl-i Sünnet'te ise nebî, kendisine melek vasıtasıyla vahyedilen, kalbine vahyedilen veya sâlih rüyayla kendisine vahyedilen kimsedir. Resûl ise Hz. Cebrâil vasıtasıyla özel vahiyle kendisine kitap indirilen şahıstır.⁵⁷⁹

2.1. Âyetlerde Nebî ve Resûllere İnanmak

İmâmiyye'de peygamberlere inanmak usuluddinden olup kâfirle Müslüman'ın arasını ayıran önemli meselelerdendir. Peygamberler Allah'ın elçisi olduğunu açıklar ve bunu destekler nitelikte mucizeler gösterir. Allah'ın tasdik ettiği tüm peygamberler de sadıktırlar. Allah peygamberlere hüküm ve kitap vermiş onları en güzel vasıflarla vasıflandırmıştır.⁵⁸⁰ Allah peygamberlerden sonra insanların ona karşı bir bahaneleri kalmaması için⁵⁸¹ ve hangilerinin iyi hangilerinin kötü amel işlediğini görmek için onları göndermiştir.⁵⁸² Peygamberleri Allah'ın emriyle insanlara hidayet yolunu gösteren şahıslar olup onlara hayırlı işler yapılması vahyolunmuştur.⁵⁸³ Bu son âyette her ne kadar burada peygamberden bahsedildiği bildirilse de bazı İmâmiyye tefsirlerinde Hz. Ali'nin ve imamların imâmeti hakkında olduğu açıklanmıştır.⁵⁸⁴ Lakin âyetin siyâk ve sibâkı peygamberlerden bahsettiği açıktır. Sadece imam kelimesinden yola çıkarak âyetin Hz. Ali'nin imâmetinden bahsettiğini bildirmek doğru olmazdı. Sünnî tefsirlerde de âyetin İbrâhîm, İshak ve Ya'kub Peygamberden bahsettiği bildirilmiştir.⁵⁸⁵ İmâmiyye tefsirlerinden bazıları da

⁵⁷⁸ Bilgi için bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin Mesûdî, *İsbâtü'l-vasiyye li'l-imam Ali b. Ebû Tâlib* (İran-Kum: Ensâriyan, 2005), 24-85.

⁵⁷⁹ Cürcânî, *Mu'cemü'l-ta'rîfât*, 201.

⁵⁸⁰ Cemalüddîn el-Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar el-Esedî Hillî, *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk* (Beirut: Dâru'l-Kitabi'l-Lübnânî, 1982), 139-140.

⁵⁸¹ en-Nisâ 4/165.

⁵⁸² el-Kehf 18/7.

⁵⁸³ el-Enbiyâ 21/73.

⁵⁸⁴ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 264.

⁵⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 17/36.

âyetin Hz. İbrâhîm'in nübüvvet, risâlet ve imâmet makamlarından bahsettiğini bildirmiştir.⁵⁸⁶

Âyette olan hidayetten maksat ise şer'î kuralları öğretmesidir. Kullanın hidayet bulması ise peygamberin vazifesi değildir. Bu durum ise “*Sen istediğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidayete erdirir*”⁵⁸⁷ âyetinde açıklanmıştır.⁵⁸⁸

İmâmiyye tefsirlerinde Allah'ın peygamberleri müjde verici ve korkutucu olarak gönderdiği bildirilmiştir. Yukarda geçen Nisâ 4/165. âyette bahsedilen peygamberlerin gönderilmesi Allah'ın lütuf olduğunu bildiği içindir. Allah bir topluma peygamber göndermemişse onlarda lütfunun olmadığını bildiği içindir. Bu Allah'ın hüccetinin tamamlanması anlamına gelir.⁵⁸⁹ Âyetten anlaşılan şu ki insanların “*bize elçi göndermedin*” bahanesini ortadan kaldırmak için Allah, peygamberler göndermiştir.⁵⁹⁰ Lakin müfessirin açıklaması Allah'ın üzerinde lütuf olan insanlara peygamber gönderdiği yönündedir. Allah'ın bu âyeti inanmayan insanlara karşı kullanacağı açıktır. Tefsirin açıklamasından ise bu âyetin Mü'minlere ait olduğu anlaşılır. Bu durum da âyetin anlamına zıttır.

Tabersî'ye göre “*...ey rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık*”⁵⁹¹ âyeti de peygamber gönderilmenin lütuf olduğunu ve kâfirlere peygamber gönderilse iman ederlerdi sözünün geçersiz olduğunu bildirmektedir.⁵⁹²

⁵⁸⁶ el-Meleki el-Meyanci Muhammed Bakır, *Menâhicü'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* (Tahran: Vezaratü Ferhengi ve İrşadi İslami Sazman Çap ve İntişarat, 1993), 1/346.

⁵⁸⁷ el-Kasas 28/56.

⁵⁸⁸ Muhammed Hâdî Ma'rife, *et-Temhid fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Kum: Merkezü İdâreti'l-Havzeti'l-İlmiyye, 1989), 3/202.

⁵⁸⁹ Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 3/395.

⁵⁹⁰ İbn Süleyman Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah b. Mahmud (Beirut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 2002), 1/423.

⁵⁹¹ Tâhâ 20/134.

⁵⁹² Tabersî, *Mecmau'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 3/219.

Sünnî tefsirlerde de Nisâ 4/165. âyette peygamberlerin yokluğuyla tevhide ve peygamberlere itaati terk etmelerine delil getirmemeleri için onların gönderildiği bildirilmiştir. Zira bu gibi konular sadece peygamberler vasıtasıyla vacip olur.⁵⁹³

İmâmiyye tefsirinde bahsi geçen Kehf 18/7. âyette Allah fani dünya nimetlerinin ebedî ahiret nimetlerine işaret etmesi için yarattığı bildirilmiştir. Dünya nimetleri süslü gösterilmiştir. Lakin bu dünya lezzetlerini ebedî ahiret nimetlerine değiştirilmemesi istenmiştir.⁵⁹⁴ Dünya nimetlerini süslü gösteren de şeytandır. Allah ise kimin bu ziynetlerden zahit olacağını sınamak için yaratmıştır.⁵⁹⁵

Hiçbir peygamber Allah'ın emrine karşı gelerek Ona ihanet edemez.⁵⁹⁶ Allah onları nübüvvet için seçmiş ve onları hatadan, unutmaktan, isyandan masum kılmıştır.⁵⁹⁷ Kendi dinini yayacaklarına dair söz almıştır. Allah resûl ve nebîleri unuttukları vaatlerini hatırlatmak için arka arkaya göndermiştir. Yeryüzü nebî, kitap ve hüccetten hali kalmamıştır.⁵⁹⁸

Hiçbir peygamber hırsızlık yapamaz. Bedir Savaşı'nda kırmızı kadife kaybolmuş ve bunu belki Peygamber aldı diyenler olmuştur. Bunun üzerine Âl-i İmrân 3/161. âyet inmiştir.⁵⁹⁹ Cihat emrolunduktan sonra ganimetlerle ilgili hükümler açıklandı. Bahsi geçen âyet de Hz. Peygamber'in vahiyden bir şey gizlemediğini bildirmektedir. Hz. Peygamber ümmetini aldatamaz, ashabına ihanet edemez ve ganimetten alamaz. Hz. Peygamber başkasına ihanet edemezse emirü-l Mü'minine de ihanet edemez. Zira imama ihanet etmek başkasına ihanet etmekten daha büyüktür.⁶⁰⁰ Tabersî bu açıklamada Hz. Peygamber'in hiçbir şeyi gizlemediğini ve hatta Hz. Ali'nin imametini de açıkça söylediğini ifade etmek istemiştir. Âyetin anlamına baktığımızda aslında bu konuyla direkt alakalı olmasa da böyle bir açıklamaya gerek duymuştur. Burada aynı zamanda Hz. Ali'nin diğer sahâbîden

⁵⁹³ İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 1/499.

⁵⁹⁴ Muhammed b. el-Hasan Şerif Rızâ, *Hakâikü't-te'vîl fî müteşâbihî't-tenzîl*, thk. Muhammed Rızâ Âli Kâşifu'l-Gitâ (Beirut: Dâru'l-Advâi, 1985), 5/51.

⁵⁹⁵ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, ss. 1/162, 2/354.

⁵⁹⁶ Âl-i İmrân 3/161.

⁵⁹⁷ Hillî, *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk*, 140.

⁵⁹⁸ Âmilî, *Tefsîru'l-muhîdi'l-âzam*, 3/45; Muhammed b. Hüseyin Şerif Rızâ, *Nehcü'l-belâğa li Subhi Sâlih* (Kum: el-Hicret, 1993), 43.

⁵⁹⁹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/34.

⁶⁰⁰ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/873.

üstün görüldüğü anlaşılır. Zira Hz. Peygamber diğer sahâbîye ihanet etmemişse Hz. Ali'ye nasıl ihanet etsin ve onun imametini gizlesin anlamı çıkar.

Nebî ve resûllerin varlığını nasıl ispat ederiz sorusu üzerine nakledilen rivayette bizim bir yaratıcımız olduğu ve mahlûkattan yüce olduğu bildirilmiştir. Bu yaratıcı hâkim ve yüce olduğundan mahlûkatın Onu görmesi, dokunması, Onunla konuşması ve alaka kurması caiz değildir. Onun mahlûkatla kendi arasında alaka kuran sefirleri vardır. Onlar iyi ve kötü durumları onlara açıklarlar. Allah'tan olan emir ve nehiyleri açıklayanlar nebîler ve mahlûkattan seçilmiş ve hikmetle desteklenmiş olanlardır. Bu durum da her asırda yeryüzü hüccetten boş kalmasını diye devam etmiştir. Her asırda nebî ve resûller gelmiştir.⁶⁰¹ En son da Allah nübüvveti tamamlamak için peygamberlerin arası kesildiği bir sırada⁶⁰² Hz. Peygamber'i şahit, müjdeleyici ve korkutucu olarak göndermiştir.⁶⁰³ Bu zamanda insanlar şirk, dalalet ve sapkınlık içinde idi. Hz. Peygamber insanları hikmetle ve güzel nasihatle⁶⁰⁴ dine davet etmiştir.⁶⁰⁵

Mâide 5/19. âyette peygamberlerin arasının kesilebileceğinden bahsedilmiştir. Âyetten de anlaşılır ki her asırda bir peygamber gönderilmemiştir. Bazı âlimler de bu âyete istinaden her asırda bir hüccet, resûl ve imam gelmediğini bildirmiştir. İmâmiyye âlimleri ise her zamanın hüccetinin resûl olması gerekmediğini bildirmiştir. Resûl olmayandan da hüccet olur. İmâmiyye'ye göre ise her asırda hüccet ve imam olması gerekir.⁶⁰⁶ Hatta Hz. Îsâ ve Hz. Peygamber arasında her asırda gizli nebî ve imamlar olmuştur. Bunlardan biri de Halid b. Sinan el-Abasi'dir. Onun peygamberliği ile Hz. Peygamber arasında elli yıl vardır. Bunun delili de Hz. Ali'nin şu sözüdür: “Yeryüzü kâim hüccetten hali olmaz. Bu da ya zâhir olur ya da gizlenmiş olur”.⁶⁰⁷

Sünnî tefsirlerde fetret dönemlerinin dinin durgunlaştığı dönemler olduğu bildirilmiştir. Hz. Îsâ ve Hz. Peygamber arasında olduğu gibi bazı dönemlerde fetret

⁶⁰¹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/410-411.

⁶⁰² el-Mâide 5/19.

⁶⁰³ el-Ahzâb 33/45.

⁶⁰⁴ en-Nahl 16/125.

⁶⁰⁵ Şerif Rızâ, *Nehcü'l-Belâğ li Subhi Sâlih*, ss. 44, 140. 247.

⁶⁰⁶ Ali b. Hüseyin, *Tefsîru's-Şerîfi'l-Mürtazâ - Nefâisü't-te'vil*, 2/143.

⁶⁰⁷ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 2/25.

dönemleri vardır. Bu dönemlerde resûller gelmemiştir.⁶⁰⁸ Allah önceki resûlün getirdikleri zayıflamadan ve aralarında ihtilaf düşmeden başka resûl göndermemiştir. Bu da bize peygamber gelmemiştir⁶⁰⁹ demelerini engellemek içindir.⁶¹⁰ Hz. Peygamber'in gönderilmesinin bir başka sebebi de önceki dinlerin değiştirilmesi ve tahrifidir.⁶¹¹ Sünnî akidesinde her dönemde bir hüccet ve imamın gelmesi gibi bir inanç olmadığından âyetin tefsirinde bu konuya hiç dokunulmamıştır. İmâmiyye ise her dönemde bir imamın varlığına inandıkları için tabiatı gereği âyetin tefsirinde bu konu da açıklanmıştır.

Ahzâb 33/45. âyette ise Hz. Peygamber'in “*şahit, müjde veren ve korkutucu*” olarak gönderildiği bildirilmiştir. İmâmî tefsirlerde “*şahit*” kelimesiyle kastedilenin Hz. Peygamber'in iki dedesi⁶¹² ve Hz. Ali olduğu bildirilmiştir. Lakin âyetin siyâkı bu gibi anlamları geçersiz kılmaktadır. Âyette geçen “*şahit*” kelimesi Hz. Peygamber'in amellere şahitlik etmesidir.⁶¹³ Diğer tefsirlerde ise “*şahit*” kelimesi ümmetin yaptığı iyi ve kötü amellere şahit olacağı, cennetle müjdeleyici ve cehennemle korkutucu olduğu bildirilmiştir.⁶¹⁴

Nahl 16/125. âyette geçen “*güzel davet*” ölümden sonrasına inanmayanlara karşı olan davettir. Ölümünden sonra kemiklerin diriltilmesine inanmayanlara karşı Allah onları ilk yaratanın dirilteceğini⁶¹⁵ bildirmiştir.⁶¹⁶ Lakin âyetin siyâk ve sibâkına baktığımızda ölümden sonra gelecek olan ahiret hayatıyla ilgili bir konu geçmemektedir. Müfessirin nereden bu kanaate geldiği anlaşılmamıştır. İnanmayanlara karşı hikmetle yani hakkı ortaya koyan delille ve Kur'ân'la ve aynı zamanda ince ve yumuşak şekilde mücadele edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁶¹⁷ Aynı

⁶⁰⁸ Semerkandî, *Tefsîru 's-Semerkandî - bahru 'l-ulûm*, 1/380.

⁶⁰⁹ el-Mâide 5/19.

⁶¹⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli 's-Sünne*, 3/489.

⁶¹¹ Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, 11/330.

⁶¹² Hüseyin b. Ali, *Tefsîru 'l-imamu 'l-Hüseyin*, 239.

⁶¹³ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri 'l-Kur 'ân*, ss. 10/185, 16/330.

⁶¹⁴ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur 'ân*, 8/349.

⁶¹⁵ Yâsîn 36/78-79.

⁶¹⁶ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru 'l-mensûb ile 'l-İmami 'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 528.

⁶¹⁷ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu 'l-câmi*, 2/314.

zamanda hikmet akıl ve ilim yoluyla hakkı bulmak anlamına gelir. Nasihat ise kalbe iyi gelen iyiliği hatırlatmaktır. Cidal ise tartışma asıllı bir toplantıdır.⁶¹⁸

2.1.1. Âyetlerde Nübüvvetin Vacip Olması ve Sübutu

İmâmiyye'ye göre peygamber göndermek Allah'a vaciptir. Peygamber göndermek beşer için bir lütuftur. Lütf ise Allah'a vaciptir. Eş'arîlere göre ise aklen Allah'a bir şey vacip olmayacağından peygamber göndermek de vacip değildir. Semiyat sadece Allah'ın elçi göndererek bildirmesiyle bilinebilir. Akıl ise Peygamberin doğru yolu göstermesiyle hakkı bulur. Peygamber göndermek iyiliğe celp için olduğu gibi kötülüklerden de uzak tutmak içindir. Bu hususlar da şeriat kanunlarıyla bilinir. Nübüvvet de Allah'ın bir lütfudur onu dilediğine verir.⁶¹⁹ Peygamberi seçmek ise Allah'ın inayetidir. Tercih ettiren olmaksızın Allah tarafından tercih edilmiştir.⁶²⁰ Mu'tezile kelâmcılara göre de peygamber göndermek bir lütf ve rahmettir. Çünkü bunda birçok hikmet ve maslahat vardır. Peygamberlere itaat, ölümden sonra dirilme meselesi vb. konular peygamberin gönderilmesiyle bilinmiştir. Bu lütf da Allah üzerine vaciptir. İyi ve kötünün, sevap ve günahın bilinmesi için nebî göndermek gereklidir. Allah da “*biz her ümmete resûl gönderdik ki Allah'a ibadet edip tağuttan uzak dursunlar*”⁶²¹ ve “*biz resûl göndermeden azap etmeyiz*”⁶²² buyurmuştur.⁶²³

Muhtemelen İmâmiyye de Mu'tezileden etkilenerik nebî göndermeye lütf ve lütufa da vacip demiştir. Ehl-i Sünnet âlimleri ise peygamber göndermenin gerekli olduğunu bildirmiştir. Peygamberlerin gönderilmesinde hikmet ve maslahat vardır. İman edip iyi amel işleyenlerin cennetle müjdelenmesi ve iman etmeyip kötü amel işleyenlerin cehenneme ulaşacaklarıyla korkutması için peygamberler gereklidir.⁶²⁴

Bahsi geçen Nahl 16/36. âyette peygamberlerin gönderilme sebeplerinden bahsedilir. Ahbârî müfessirler ise âyette geçen “*bazıları dalaleti hak etmiştir*”

⁶¹⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 12/371.

⁶¹⁹ el-Mâide 5/54.

⁶²⁰ Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Yunus Amilî Nebâtî, *es-Sirâti'l-müstakîm ilâ müstahikki't-takdîm* (Necf: Mektebetü'l-Haydariyye, 2005), 40-42.

⁶²¹ en-Nahl 16/36.

⁶²² el-İsrâ 17/15.

⁶²³ Taftazânî, *Şerhu'l-makasıt*, 5/6-7.

⁶²⁴ Yakub b. Abdullatif, *İslam Mezhepleri ve Kelam* (İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın, 2019), 261.

kısımından maksadın Ehl-i Beyt'i yalanlayanlar olduğunu bildirmiştir.⁶²⁵ Lakin âyetin öncesine baktığımızda tüm peygamberlerden ve onların ümmetlerinden bahsettiği açıktır. Eski ümmetlerin ise Ehl-i Beyt'i yalanlaması söz konusu olamaz. Âyetin bahsi geçen kısmına Tûsî “*hak yoldan sapanlar ve Allah'a küfrederek cennet yolundan uzaklaşanlar*” olduğunu bildirmiştir.⁶²⁶ Allah her ümmete peygamber göndermiştir. Bu peygamber onları iyiye yani ibadete davet eder ve kötüden yani ibadetsizlikten uzaklaştırır.⁶²⁷ Âyet ibadete yönelmeye ve tağuttan uzak durmaya teşvik eder. Tüm peygamberlerin hedefi de budur. Peygamberleri yalanlayanlar helak olmuştur. Âyetten anlaşılanlardan biri de şu ki Hz. Peygamber'in ve onun yolunda olanların yoluyla gidenlere daima yardım olunacaktır.⁶²⁸ Âyet her ümmete peygamber gönderildiğinin delilidir. Peygamberler ise güç kullanmaksızın sadece tebliğ ederler. Hidayet onların elinde değildir. Allah dilediğine hidayet verir.⁶²⁹ Âyetin tefsirinde nakledilen rivayette Kaim İmamdan önce dikilen her bayrağın sahibi kendisine ibadet edilen tağut olduğu bildirilmiştir. Yine Allah'ın her peygamberi velâyetiyle birlikte gönderdiği de nakledilmiş ve bahsi geçen âyet buna delil göstermiştir.⁶³⁰ On ikinci imamın gaybetinden sonra var olan tüm devletleri tağutun devleti olarak adlandırmak doğru olmazdı. Zira bugüne kadar İslam sancağını bu devletler taşımıştır. Lakin bu açıklama Ahbârî imâmi bakış açısını yansıtmaktadır.

İsrâ 17/15. âyetiyle Allah, peygamber göndererek hüccetlerini kullarına göstermeden kimseye azap vermeyeceğini beyan etmiştir. Bazıları da bu azabın dünyada helak olmaları anlamına geldiğini bildirmiştir.⁶³¹ Haram olduğunu bilmeden önce harama bulaşan veya vacip olduğunu bilmeden vacibi terk eden birine günah yoktur. Bu durum bu konularda soru sorulması mümkün olmazsa ortaya çıkar.⁶³² İnsanların kendi araştırmasıyla dinî bilgiye ulaşma zorunluluğu yoktur ve bununla

⁶²⁵ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/259; Huveyzî, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 3/53.

⁶²⁶ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/380.

⁶²⁷ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 2/287.

⁶²⁸ Saîd b. Hibetullah Râvendî, *Kıyasu'l-Enbiyâi Aleyhimüsselam*, thk. Abdulhalim el-Hillî (Kum: Mektebetü'l-Allame el-Meclisi, 2009), 1/21-22.

⁶²⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 12/243.

⁶³⁰ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/419.

⁶³¹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/458.

⁶³² Yûsuf b. Ahmed Semâlî, *Tefsîru's-semerâti'l-yâniya' ve ahkâmi'l-vâdihati'l-kâdia'* (Sadat: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmiyye, 2002), 4/163.

mükellef de değildir. Allah sadece verdiklerinden kullarını sorumlu tutar.⁶³³ Bu konuları açıklamak Allah üzerine vaciptir.⁶³⁴ Allah peygamber göndermeden azap etmeyeceğini bildirmiş ve her ümmet için bir elçi olduğunu⁶³⁵ açıklamıştır. Peygamber geldiğinde ümmetler hakkaniyet ve adaletle yönetilirler. Peygambere itaat etmeyen ümmetler ise dünya⁶³⁶ ve ahiret⁶³⁷ azabını hak ederler.⁶³⁸

Hz. Peygamber davası ve mucizeleriyle Allah'ın elçisidir. Onun doğruluğunun haberleri tevatür derecesindedir. Kur'ân'ın bir mislini getirmeleri⁶³⁹ için insanlara ve cinlere⁶⁴⁰ meydan okumuştur. Onlar da bundan aciz kalmıştır. Yine Tevrat⁶⁴¹ ve İncil⁶⁴² Hz. Peygamber'i önceden müjdelemiştir.⁶⁴³

Bakara 2/23. âyette Allah'ın dışında ibadet ettiklerinden de yardım alarak Kur'ân'ın bir sûresinin benzerini getirilmesi talep edilmiştir. Onlar ise bundan aciz kalmışlardır.⁶⁴⁴ Âyet Hz. Peygamber'e karşı çıkan kâfir, münafıklara meydan okumakla birlikte Hz. Peygamber'in kardeşi Hz. Ali hakkında dediklerine de karşı çıkanlara meydan okumuştur. Bu durum Hz. Peygamber'in mucizesidir. Aynı zamanda Mekke ve Medine'de Hz. Ali hakkında yaptığı açıklama da bu mucizelere ilavedir. Bu durum da Mekke ve Medine ehlinde hastalıklı olanların sadece azgınlığını artırmıştır.⁶⁴⁵ On birinci imam Hasan b. Ali'ye nispet edilen bu tefsirin âyetle ilgili açıklamaları sahâbeye ve Hz. Ali'nin imâmetine yaklaşımlarının tipik bir örneğidir. Âyetin zâhirine baktığımızda Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve Kur'ân'ı kabul etmeyen kâfirler anlaşılır. Ama müfessir âyeti Hz. Ali'nin imametini kabul etmeyen ve bu sebeple münafık ve kâfir olduğunu iddia ettiği sahâbeyi de örnek vermiştir. Kur'ân'da “*Ey insanlar*” hitaplı âyetler Mekke Dönemi'nde inen ve “*Ey*

⁶³³ et-Talâk 65/7.

⁶³⁴ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 3/182.

⁶³⁵ Yûnus 10/47.

⁶³⁶ el-Hâkka 69/10.

⁶³⁷ el-Cin 72/23.

⁶³⁸ Murtaza Askerî, *Akâidü'l-İslâm Der Kur'ân* (Tahran: Merkezü Ferhengi İntişârâti Münîr, 2006), 1/226-227.

⁶³⁹ el-Bakara 2/23.

⁶⁴⁰ el-İsrâ 17/88.

⁶⁴¹ el-A'râf 7/157.

⁶⁴² es-Saf 61/6.

⁶⁴³ Amilî Nebâtî, *es-Sirâti'l-müstakîm ilâ müstahikki't-takdîm*, 42-44.

⁶⁴⁴ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/61.

⁶⁴⁵ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 151.

iman edenler” hitaplı âyetler ise Medine Dönemi’nde inen âyetlerdir.⁶⁴⁶ Bahsettiğimiz âyetin sibâkında da “*Ey insanlar*”⁶⁴⁷ olarak başlamaktadır. Bu da âyetin Mekke Dönemi’nde indiğine işarettir. Mekke Dönemi’nde Müslümanlar zayıf durumda olduğu için münafıklar henüz yoktu. Münafıklar, Medine Dönemi’nde ortaya çıkmıştır. Yukarıda da olduğu gibi İmâmiyye tefsirlerinde âyetin Mekke müşriklerine, münafıklara ve ehl-i kitaba hitap ettiği bildirilmiştir.⁶⁴⁸ Âyet kâfir, müşrik ve ehl-i kitaba hitap etse de aslolarak münafıklara hitap etmektedir. Çünkü münafıklar zaten Kur’ân’ı zâhiren de olsa kabul ediyorlardı. Sünnî tefsirlerde de hitabın kâfirlere olduğu bildirilmiştir.⁶⁴⁹

İsrâ 17/88. âyette de Kur’ân’ın bir benzerinin getirilmesinden bahsedilmiştir. Âyette Hz. Peygamber’in getirdiğine şüphe ediliyorsa bir benzeri getirmeleri istenmiştir. Bunu yapamazlar çünkü bunu Hz. Peygamber bile yapamaz zira Kur’ân Allah kelâmıdır.⁶⁵⁰ Hatta kısa bir süre bile getiremezler.⁶⁵¹ Herkesten yardım alsalar bile ona benzer söz⁶⁵² bile getiremezler.⁶⁵³ Bu âyette âlim, cahil, filozof, yazar, Arap ve Arap olmayana çağrı vardır. Kur’ân’ın Allah kelâmı olmadığını iddia eden herkes onun bir benzerini getirsin. Getirilemiyorsa o zaman bu Allah kelâmıdır. Bu “tahaddi” meydan okuma da bir mucizedir.⁶⁵⁴

A’râf 7/157. âyet Hz. Peygamber’in Tevrat ve İncil’de haberinin geçtiğinden bahseder. Rivayette bir Yahudi, Hz. Peygamber’e Hz. Mûsâ’dan sonra ibadet edecekleri sekiz şeyden altıncısı sorulmuş. Hz. Peygamber de bunun ilki Muhammed’in Allah’ın resûlü olduğunu bildirmiştir. İkinci, üçüncü ve dördüncüsü ise Ali, Fâtıma ve onların çocuklarıdır. Bunlarda Tevrat’ta “İliya, Şibra, Şebira ve

⁶⁴⁶ Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali Şehâbeddin, *el-İcâb fî Beyâni’l-Esbâb - İbn Hacer el-Askalani*, thk. Abdülhakim Muhammed el-Enis (Dâru İbni’l-Cevzî - ed-Dimam, 1997), 1/240-241.

⁶⁴⁷ el-Bakara 1/21.

⁶⁴⁸ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 1/103.

⁶⁴⁹ Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib (er-Riyâd: Mektebetü’n-Nezâr Mustafâ el-Bâz, ts.), 1/63.

⁶⁵⁰ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 1/105.

⁶⁵¹ Ali b. Hüseyin, *Tefsîru’ş-Şerîfi’l-Mürtazâ - Nefâisü’t-te’vîl*, 3/479.

⁶⁵² et-Tûr 52/34.

⁶⁵³ Tabersî, *Mecmau’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 1/157.

⁶⁵⁴ Nâsır Mekârim Şîrâzî, *Bergezide Tefsîri Numûne*, thk. Ahmed Ali el-Babâî (Tahran: Dâru’l-Kütübi’l-İslâmiyye, 2002), 2/667.

Helyun” yani Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin olarak geçer.⁶⁵⁵ Ahbârî tefsirlerde bu tür rivayetlere rastlanır. Bu rivayetlerden biri de şu ki Allah önce gelen peygamberlere sonra gelecek olanları haber vermiştir. Hz. Mûsâ’ya da kendisinden sonra gelecek olan peygamberi haber vermiştir.⁶⁵⁶ Hz. Peygamber de görevini tamamladıktan sonra kendi yanında olan mukaddes emanetleri Hz. Ali’ye vermesini emretmiştir. Bunlar da iman, ismi ekber ve peygamberlik ilminin sırlarıdır. Allah bu ilmi Hz. Peygamber’in neslinden kesmeyeceğini bildirmiştir.⁶⁵⁷ Ayyâşî ise âyette geçen “nur” kelimesinin Hz. Ali olduğunu bildirmiştir.⁶⁵⁸ Birçok âyette “nur” kelimesinin Hz. Ali’ye işaret ettiği beyan edilmiştir.⁶⁵⁹ İlk dönemde yazılan bu tefsirler İmâmiyye akidesini yansıtmaktadır. Zira bu akideye göre imâmet nübüvvetin devamıdır. Bu anlamda bu konuya yakın olan âyetleri bu konuyla bütünleştirmişlerdir. Tevrat’ta Hz. Peygamber’in resûl, nebî ve ümmi vasıflarıyla açıklanmaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamber ve ümmeti iyiliği emreden kötülükten nehiy eden vasıflarıyla açıklanmıştır. Zira sâlih ümmetler bunları gerçekleştirirler.⁶⁶⁰

Sâf 61/6. âyette geçtiği üzere Hz. Îsâ, Hz. Peygamber’in geleceğini müjdelemiştir.⁶⁶¹ Havariler Hz. Îsâ’ya kendilerinden sonra bir ümmetin olup olmadığını sormuşlar. O da evet Ahmed’in ümmeti geleceğini bildirmiştir.⁶⁶² Hz. Peygamber’in İncil’de geçen isimlerinden biri de Faraklit’tir.⁶⁶³

2.1.2. Âyetlerde Peygamberlere İtaat Meselesi

Peygamberler Hak katından hakkı getiren insanlardır. Onların sözü, Allah’ın sözü, emri Onun emri, onlara itaat Allah’a itaat ve onlara isyan Allah’a isyandır. Peygamberler sadece Allah’tan aldıkları vahiyle konuşurlar.⁶⁶⁴ Ahbârîler

⁶⁵⁵ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru’l-imamu’l-Hüseyin*, 152-153.

⁶⁵⁶ es-Saf 61/6.

⁶⁵⁷ Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 128.

⁶⁵⁸ Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 2/31.

⁶⁵⁹ bk. Mahmud b. Muhammed el-Hasaniyyi’l-Vâiz, *Tefsîri Şerîfi’l-Belâbili’l-Kalâkil*, thk. Muhammed Hüseyin Safe Have (Tahran: İhyâü’l-Kütüb, 1996), 1/66-67.

⁶⁶⁰ Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 8/280.

⁶⁶¹ Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 129.

⁶⁶² Tabersî, *Tefsîru cevâmiu’l-câmi*, 4/286.

⁶⁶³ Muhammed b. İbrahim Sadruddin Şîrâzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, thk. Muhammed el-Hâcevî (Kum: Bîdâr, 1982), 3/198.

⁶⁶⁴ Sadûk, *el-İtikâdâtü’l-İmâmiyye*, 92.

peygamberin getirdiklerine katkısız ve yorumsuz itaat etmek gerektiğini bildirmiştir. Bu anlamda kelâm, fıkıh ve miras ilmini bilen birisi imâmî âlimlerle bu konularda tartışmak istediğinde ona “senin kelâmın Hz. Peygamber’in kelâmı mı yoksa kendi kelâmın mı?” diye sorulduğunda o “hem Hz. Peygamber’in hem de kendi kelâmımdır” dedi. Ona “sen Hz. Peygamber’in ortağı mısın veya vahiy alıyor musun sana itaat vacip midir?” dendiğinde “hayır” cevabını vermiştir.⁶⁶⁵

Hadiste her tekbir, tesbih ve tehlil için cennette bir ağacın dikileceği bildirilmiştir. Hz. Peygamber de bu ağaçları yakmamayı tavsiye etmiştir. Bunu da Allah Kur’ân’da “*Allah ve Resûl’e itaat edin ve amellerinizi zayi etmeyin*”⁶⁶⁶ âyetiyle bildirmiştir.⁶⁶⁷ Amellerin zayi olmasına sebep ona karşı edilen minnet⁶⁶⁸ ve Ehl-i Beyt’e olan düşmanlık olduğu bildirilmiştir.⁶⁶⁹ Lakin âyete baktığımızda amellerin bâtil olmaması için Allah ve Resûlüne itaat ve onların emirlerini ve nehiyelerini yerine getirmek gerekmektedir. Bu durumu aynı şekilde Tûsî de tespit etmiştir.⁶⁷⁰ Bazı tefsirlerde ise amelleri zayi eden şeylerin şek, nifak, eziyet, iyilikleri yok eden kötülükler⁶⁷¹ ve namazı terk etmek olduğu bildirilmişse de⁶⁷² Tabâtabâî’ye göre âyetin siyâk ve sibâkına baktığımızda âyetin savaşa alakalı olduğu anlaşılır.⁶⁷³ Sünnî tefsirlerde de âyetin cihat konusunda itaate işaret ettiğini, iyiliklerin riyayla zayi edilmemesini, iman ettikten sonra küfür ve irtidatla amellerin heba edilmemesi gerektiğini açıklamıştır.⁶⁷⁴

İmâmiyye’ye göre Allah’ın rızası ve gazabı sadece vahiy ve resulle bilinir. Vahiy almayan kişiler hüccet olan resûllere tâbi olması gerekir. Bu anlamda onlara itaat da farzdır. Kur’ân hakkında her mezhep ihtilaf etmektedir. Kur’ân ise kayyimsiz hüccet olamaz. Kayyim de Kur’ân hakkında ne söylerse o haktır. Kur’ân’ın kayyimi

⁶⁶⁵ Hadisin devamı için bk: Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/417-420.

⁶⁶⁶ Muhammed 47/33.

⁶⁶⁷ Sadûk, *Emâli li’s-Sadûk*, 434.

⁶⁶⁸ Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 66.

⁶⁶⁹ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 418.

⁶⁷⁰ bk. Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 9/308.

⁶⁷¹ Muğniye, *et-Tefsîru’l-kâşif*, 8/78.

⁶⁷² Ebu’l-Hasan Şâ’rânî, *Pejuheşhâyi Kur’âni Alâmeti Şârânî Der Tefâsîri Mecmeu’l-Beyân Rûhu’l-Cinân ve Menhecü’s-Sâdikîn*, thk. Muhammed Rıza Ğiyasi Kirmani (Kum: Büstâni Kitabi Kum, 2006), 3/1174.

⁶⁷³ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 18/248.

⁶⁷⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli’s-Sünne*, 9/284.

ise Hz. Ali'dir. Hz. Peygamber'den sonra ona itaat farzdır.⁶⁷⁵ Bu anlamda dine ve sünnete tâbi olan imama da tâbi olup değer verilmesi gerektiği nakledilmiştir.⁶⁷⁶

İmâmiyye kaynaklarında nübüvveti imâmetten ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Birçok hadisin sonunda muhakkak imamlardan bahsedilmiş ve onlara itaat ve saygıya davet edilmiştir. Bahsedilen fikri, kelime-i şehâdete Hz. Ali'nin de isminin ilave edilmesi ve ona da itaatin vacip olması hadisleri doğrular niteliktedir.⁶⁷⁷

Şeriat sahibi beş büyük ülü'l-azm peygamber vardır. Bunlar Hz. Nuh, İbrâhîm, Mûsâ, İsâ ve Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed ise onların efendisi ve en büyüğüdür.⁶⁷⁸ Hak ile geldi ve peygamberleri de tasdik etmiştir. Onu inkâr edenler ise elim azabı tadacaklar.⁶⁷⁹ Bahsi geçen Sâffât 37/37-38. âyetlerin siyâkına baktığımızda Hz. Peygamber'e şair ve mecnun dendiği ve kendisine tâbi olunmayacağı bildirilmiştir. Âyetler ise Hz. Peygamber'in ve önceki peygamberlerin hak üzere olduğu ve cennette kendilerine rızıklar bulunduğu bildirilmiştir.⁶⁸⁰ Hz. Peygamber Allah katından hakkı getirmiştir, onunla amel etmek vaciptir. Önceki peygamberleri de tasdiklemiştir. Âyetleri inkâr eden kâfirlere ise şiddetli azap vardır.⁶⁸¹ Kâfirler Hz. Peygamber'e şair ve mecnun demeleriye birlikte⁶⁸² Hz. Peygamber'in neden yemek yediğini⁶⁸³ ve pazarlarda gezdiğini yani kendileri gibi yaşadığını da söylemişler. Allah da önceki peygamberlerin de hayatlarını kazanmak için böyle yaptığını bildirmiştir.⁶⁸⁴ Bu söylediklerinden başka da Hz. Peygamber'e yalancı, ebter, sihirbaz vb. sözler demişlerdir. Allah ise Kur'ân'da bunların hepsini inkâr etmiş ve onun bir Peygamber olduğunu bildirmiştir.⁶⁸⁵

⁶⁷⁵ Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/411-413.

⁶⁷⁶ Sadûk, *Emâli li's-Sadûk*, 24.

⁶⁷⁷ Sadûk, *Emâli li's-Sadûk*, 431.

⁶⁷⁸ Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, 93.

⁶⁷⁹ es-Sâffât 37/37-38.

⁶⁸⁰ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/866.

⁶⁸¹ Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 8/494.

⁶⁸² es-Sâffât 37/36.

⁶⁸³ el-Furkân 25/7.

⁶⁸⁴ el-Furkân 25/20.

⁶⁸⁵ İbn Şehrâşub, *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve muhtelifuh*, 2/25.

2.2. Âyetlerde Peygamberlerin Meleklerden Üstün Olması Meselesi

Allah çamurdan insan yaratacağını beyan etmiştir.⁶⁸⁶ Daha sonra sağ taraftan toprak alarak tatlı suyla karıştırmış ve ondan peygamberleri, resûlleri, imamları, cennete davet edenleri ve kıyamete kadar onlara tâbi olanları yaratmıştır. Sonra Allah sol tarafından toprak almış ve onu tuzlu ve acı suyla karıştırarak ondan domuzu, firavunları, kâfir imamları ve kıyamete kadar onlara tâbi olanları yaratacağını bildirmiştir. Allah bir ateş yaratır ve o iki gruba oraya dahil olmasını ister. Sağ taraf ashabı oraya girer ve ilk giren Hz. Peygamber, Ehl-i Beyt'i, ülü'l-azm resûller, vasiler ve onlara tâbi olanlardır. Orada huzur ve serinlik vardı. Sol tarafın halkı ise girmedi. Allah her iki grubu da toprak ederek Âdem'i yarattı. Allah'ın bu yaratılanlardan tevhid, nübüvvet ve imâmet hakkında söz aldığı da nakledilmiştir.⁶⁸⁷ Burada sağ taraf ehlinin Hz. Ali, imamlar ve onlara tâbi olan Şîa olduğu ve zalim imamların ise üç halife ve onlara tâbi olanlar olduğu anlaşılır. Ayrıca dikkat edersek Ehl-i Beyt'in diğer peygamberlerden daha üstün olduğu vurgulanmıştır. Ehl-i Beyt imamlarından başka imamlara itaat edenlerin domuzlarla aynı topraktan yaratıldığı vurgulanmıştır. Buradan da İmâmiyye'nin diğer Müslümanlara bakış açısının nasıl olduğu anlaşılır. Lakin bu bakış açısını değiştirmek ve ümmet arasında birlik ve beraberliğe sebep olacak konuları öne çıkarmak gerekmektedir.

İmâmiyye inancına göre nebî ve resûller meleklerden üstündür. Allah "*Ben yeryüzünde halife yaratacağım*" demiş melekler "*sen orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın*" diye sormuşlar."⁶⁸⁸ Âyette geçen "*esmâ*" kelimesinin bir anlamı da Hz. Peygamber ve imamlardır.⁶⁸⁹ Âyette Allah'a asi olup ondan korkmayanlar kastedilmiştir. Bu münafıkların sıfatıdır.⁶⁹⁰ Aslında bu sadece münafıkların değil müşrik ve kâfirlerin de vasfıdır. Burada münafıklardan bahsedilmesinin sebebi Hz. Ali'nin imametini kabul etmeyenler olabilir. Zira "*Esmâ*" kelimesinden maksadın Ehl-i Beyt olduğu bildirilmiştir. Yine İmâmiyye'ye göre Hz. Ali'nin imametini kabul etmeyenler münafık olmuştur. Yeryüzünde daha

⁶⁸⁶ el-Hicr 15/28.

⁶⁸⁷ Mesûdî, *İsbâtü'l-vasiyye li'l-imam Ali b. Ebû Tâlib*, 18; Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/241-242.

⁶⁸⁸ el-Bakara 2/31.

⁶⁸⁹ Ali b. Hüseyin, *Tefsîru'ş-Şerîfi'l-Mürtazâ - Nefâisü't-te'vil*, 1/400.

⁶⁹⁰ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/75.

önce yaşayan cin ve nesnas türleri fesat çıkardıkları için melekler böyle cevap vermiştir.⁶⁹¹ Bu açıklama Hz. Âdem makamına ulaşma ve kendi makamlarından üstün bir makamın olmamasını istemek anlamına gelir. Allah'ın Hz. Âdem'e esmâyı öğretmesi ve bunu meleklerin bilmemesi.⁶⁹² Hz. Âdem'in meleklerle olan üstünlüğünü gösterir.⁶⁹³ Bakara 2/31-33. âyetlerde Âdem'e cins isimlerin öğretildiği bilgisi verilir. Bu isimlerin öğrenilmesinde din ve dünya işlerinde faydaları vardır. Allah meleklerle esmâyı sormasıyla kendilerinin her şeyi bilemeyeceğini bildirmiştir. Aynı zamanda yeryüzüne yerleştireceği şahısta birçok faydaların da olacağını haber vermiştir.⁶⁹⁴

Hz. Âdem'in onlardan üstün olması nedeniyle Allah meleklerden ona secde etmesini istedi⁶⁹⁵ ve onlar da Hz. Âdem'e secde etmiştir.⁶⁹⁶ İblis ise kendinin ateşten Âdem'i ise topraktan yarattığını bildirerek tazim secdesi etmemiştir. Allah da kıyamete kadar ona lanet etmiş ve huzurundan kovmuştur.⁶⁹⁷ Secde ise sadece kendisinden daha faziletlisine yapılır. Meleklerin Allah'a secdesi ibadet ve itaattir. Âdeme secdesi ise ikram anlamına gelir. Bu da Hz. Âdem'in neslinden Hz. Peygamber'in ve imamların gelecek olmasındandır. Bu anlamda Hz. Peygamber de "ben Cebrâil, Mikail ve tüm meleklerden üstünüm" buyurmuştur.⁶⁹⁸ Bakara 2/34. âyette meleklerin Allah'ın emrine boyun eğerek Hz. Âdem'e secde ettiği bildirilmiştir. Çünkü Ehl-i Beyt'in velâyeti Allah'ın velâyetinin devamıdır. Bunu melekler bildikleri için bu emre itaat etmiştir. İblis ise Hz. Âdem'in Allah'ın velisi olduğunu bilmesine rağmen ona karşı çıktı ve itaat etmemiştir. Hz. Âdem'e olan hasedi Allah'ın emri olmasını bilmesine rağmen ona tazim etmekten alıkoymuştur. Bu olay Ehl-i Beyt'te de devam etmiştir. Ehl-i Beyt'in velâyetinin Allah'ın velâyeti olmasını bilmelerine rağmen hasetlerinden dolayı buna karşı çıkmışlar ve onlara itaat etmemişlerdir.⁶⁹⁹ Tefsir babında her âyeti Ehl-i Beyt'e bağlamak mümkündür. Lakin

⁶⁹¹ Daha fazla bilgi için bk. Mesûdî, *İsbâtü'l-vasiyye li'l-imam Ali b. Ebû Tâlib*, 17.

⁶⁹² el-Bakara 2/31-33.

⁶⁹³ Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, 89.

⁶⁹⁴ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 1/36-37.

⁶⁹⁵ el-Bakara 2/34.

⁶⁹⁶ el-Hicr 15/30.

⁶⁹⁷ Mesûdî, *İsbâtü'l-vasiyye li'l-imam Ali b. Ebû Tâlib*, 19.

⁶⁹⁸ Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, 90.

⁶⁹⁹ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru'l-imamu'l-Hüseyin*, 44.

bunun ne kadar isabetli olduğu tartışılır. Zira âyette üç varlıktan bahsedilir: Hz. Âdem, Melekler ve İblis. Velâyet ise Müslümanların itaati istenen bir konudur ve insanların din ve dünya işini yöneten bir sistemdir. İmâmiyye kaynakları Hz. Âdem'in yaratıldığı sırada Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin, Fâtıma'nın, Hasan ve Hüseyin'in silüetinin de yaratıldığını ve onların nurunun yeri ve göğü kuşattığını ve meleklerden de onlara secde edilmesini istendiği nakledilmiştir. Melekler tazim gösterecekler de İblis Hz. Âdem'e ve Ehl-i Beyt'in nuruna karşı tevazu göstermemiştir.⁷⁰⁰ Ahbârî tefsirlerde buna benzer rivayetler çoktur.

Sünnî tefsirlerde de meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesi tazim secdesi olduğu ve ibadet secdesi olmadığı bildirilmiştir. Hz. Âdem'e tazim edilmesinin sebebi de onun üzerine yüklenen vazifelerinden dolayı meleklerden faziletli olmasındandır. Aynı zamanda tazim kendisinden belli vasıflarına göre daha yüksek olana yapılır.⁷⁰¹

2.3. İmâmiyye'de Nebî, Resûl ve Muhaddes Arasında Farklar

Rivayette “*o resûl ve nebî idi*”⁷⁰² âyetinde geçen nebî rüya görüp, ses duyan ve meleği görmeyen kişidir. Resûl de ses duyan, rüya ve meleği gören kişidir.⁷⁰³ Bunların sıralaması “*Biz senden önce ne resûl ne nebî...*”⁷⁰⁴ ne muhaddes göndermedik olarak açıklanmıştır. Muhaddes imam anlamına gelir. Muhaddes ses duyar lakin uyanıkken ve rüyasında meleği görmez. Resûl, Hz. Cebrâil'i gören ve vahyi ondan alan bazen de rüyasında vahiy alan kişidir. Nebî ise bazen ses duyar vahiy getiren şahsı görmez bazen da şahsı görür ses duymaz. İmam ise ses duyar lakin şahsı görmez.⁷⁰⁵

Meryem 19/51. âyette bahsedildiği gibi Hz. Mûsâ kendi halkı içinde risaletiyle yüce idi. Onun risaletine de mucizeleri delalet ediyordu. Nebî kelimesi ise haber kelimesinden alınmış ve büyük işten haber vermek anlamına gelir.⁷⁰⁶ Bazı

⁷⁰⁰ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru 'l-mensûb ile 'l-İmami 'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 219.

⁷⁰¹ Bilgi için bk. Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehlî's-Sünne*, 1/419.

⁷⁰² Meryem 19/51.

⁷⁰³ Feyz Kâşânî, *Tefsîru 's-sâfi*, 3/284.

⁷⁰⁴ el-Hac 22/52.

⁷⁰⁵ Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/428-430; Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 3/761.

⁷⁰⁶ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 7/132.

tefsirler ise resûl kelimesine peygamber anlamı verirken nebî kelimesine şanı yüce ve kadri âli anlamı vermiştir.⁷⁰⁷ Allah Hz. Mûsâ'yı resûl olarak ümmetine göndermiş ve onlara bundan haber vermiştir. Resûl nebîden daha özel ve yücedir. Zira resûl, nebînin aksine şeriat ve kitap sahibidir.⁷⁰⁸ Bahsi geçen âyet, tazim ve övgü amacıyla indirilmiştir. Mâide 5/109. âyette olduğu gibi resûl risalet getirendir. Nebî ise Allah'tan haberleri getiren ve gelmiş risaleti tebliğ edendir.⁷⁰⁹ Resûl kitap sahibiyken nebî ise Allah'tan haber veren lakin kitap sahibi olmayan peygamberdir. Âyetin tefsirinde nakledilen rivayette Allah'ın Cebrâil vasıtasıyla Hz. Ali ile Taif'te konuştuğu nakledilmiştir. Bir rivayette de Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile gizli konuştuğunu Hz. Ebû Bekir ve Ömer görür ve kendileri dışında Hz. Ali ile gizli ne konuştuğunu sormuştur. Hz. Peygamber ise Allah'ın onlarla gizli konuştuğunu ifade etmiştir.⁷¹⁰ Bu rivayetlerin bir anlamı var Hz. Ali de bir bakıma peygamberler gibi Allah ile iletişim kurabiliyor ve vahiy alıyordu. Lakin âyete baktığımızda konuyla alakalı bir işaret bulamıyoruz.

Hac 22/52. âyetin tefsirinde resûlün meleklerin vahiy getirdiği biri olduğu nebî ise rüyasında kendisine vahiy edildiği bildirilmiştir. Her resûl, nebîdir lakin her nebî, resûl değildir. Bazılarına göre ise resûl bir ümmete gönderilen ve şeriat getiren, nebî ise bir ümmete gönderilmeyen ve başka peygamberin şeriatını koruyan peygamberdir. Hz. Peygamber'e resûl ve nebî olarak hitap edilmiştir. Bir görüşe göre de resûl ve nebî aynıdır. Resûl melek ve insanı ihata eder. Nebî ise beşere mahsustur. Ve bu ikisi Meryem 19/54. âyette cem edilmiştir.⁷¹¹ Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ arasında gelen nebîler vardır. Bu anlamda Hz. Peygamber, ümmetimin âlimleri Benî İsrâil'e gönderilen nebîler gibidir, buyurmuştur. Nebî, resûlden daha geneldir zira Hz. Peygamber'e kaç peygamber var diye sorulduğunda yüz yirmi dört bin cevabını vermiştir. Bunlardan da üç yüz on üçünün resûl olduğunu bildirmiştir.⁷¹²

⁷⁰⁷ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/799; Ebu'l-Futûh Râzî, *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cinân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 13/93.

⁷⁰⁸ Kâşânî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 4/186.

⁷⁰⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/139.

⁷¹⁰ Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 3/340.

⁷¹¹ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 7/145.

⁷¹² Kâşânî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 4/405.

Şûrâ 42/51 âyetinde bildirildiğine göre Allah peygamberlerle sadece vahiy yoluyla veya hicap arkasından veya elçi göndererek konuşur.⁷¹³ Lakin Hz. Peygamber, Hz. Cebrâil'i iki kez kendi suretinde görmüştür. Lakin Allah'ı görerek ondan bir başa vahiy alması mümkün değildir. Hz. Aişe'den nakledilene göre Hz. Muhammed Rabbini görmüştür.⁷¹⁴ Âyette sadece “*hicap arkasından*” kelimesi geçmiştir. Bu da Allah'ın hicap arkasından konuşması anlamına gelmez. Buradaki hicap başkası hakkındadır. Yani muhatap konuşmayı duyar lakin nereden geldiğini bilmez. Bu anlamda onun hicap arkasından konuştuğu bildirilmiştir.⁷¹⁵ Allah âyette bahsi geçen üç yolla beşerle iletişim kurar. Bunlardan biri vahiydir. Yani ilham yoluyla veya uyku halinde kalbe bilgi gelmesidir. Hz. Mûsâ'nın annesine vahyedildiği gibi, Hz. Dâvûd'a Zebur'un vahyedildiği gibi. Bazen da sesini karşı tarafa duyurur lakin kendisi görünmez. Çünkü O göze görünmezdir. Hicap arkasından gizlenmiş meleklerle konuşması örneğinde olduğu gibidir. Sesi duyar kendisini görmez. Bu Allah'ın Hz. Mûsâ ve meleklerle konuşması gibidir. Bazen da Allah melek gönderir ve vahiyle konuşur.⁷¹⁶ Sünnî kaynaklarda ise âyete Allah elçiler göndererek insanlarla konuşmuş anlamını vermişler. Muhtemelen Allah bu dünyada Hz. Mûsâ ile konuştuğu gibi cennette Mü'minlerle konuşacaktır. Beşer âyette geçen bu üç yol dışında Rabbiyle konuşamaz. Vahiy ise bazen rüyada olur. Hicap arkasında Hz. Mûsâ ile konuştuğu gibi ve melek göndererek konuşmakla belirir.⁷¹⁷

Ebû Cafer, Kur'ân'ın Kadir Gecesinde tek seferde Beytü'l-mamur'a ve oradan da yirmi sene müddetinde indirildiğini bildirirse de Müfîd nakledilen bu hadisi ahad olarak değerlendirmiş ve Kur'ân'ın hadiseler esnasında indiğini bildirmiştir. Kur'ân'ın tek seferde indirilmesi “*Sana vahyi tamamlamadan Kur'ân'ı okumaya acele etme*”⁷¹⁸ âyetine ters düşmektedir.⁷¹⁹

⁷¹³ eş-Şûrâ 42/51.

⁷¹⁴ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 4/226.

⁷¹⁵ Ali b. Hüseyin, *Tefsîru's-Şerîfi'l-Mürtazâ - Nefâisü't-te'vîl*, 3/324.

⁷¹⁶ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 4/56-57.

⁷¹⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, ss. 2/412-413, 9/141; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27/611.

⁷¹⁸ Tâhâ 20/114.

⁷¹⁹ Muhammed b. Muhammed b. Numan b. Muallim Ebi Abdilleh el-Ukberi el-Bağdadi Müfîd, *Tashîhu itikâdâtü'l-İmamiyye* (Kum: Mütemerü Şeyhu'l-Müfîd, 1993), 122-125.

2.4. İmâmiyye Tefsirlerinde Hz. Âdem'in Cennetten Dünyaya İnmesi

Hz. Âdem yaratıldıktan sonra emin ve huzur içerisinde yaşayacağı bir yere yerleştirilir. Şeytan ise hilesiyle onun oradan çıkmasına sebep olur. Allah ise tövbe kapısını açarak ona bir daha cennete girme şansı vermez. Allah, Âdem'i beşerin artacağı dünyaya yerleştirir.⁷²⁰

Hz. Âdem'in cennette dünya saatiyle yedi saat kaldığı nakledilir. Güneşin zevalinden önce cennete girmiş ve batmadan önce çıkmıştır. Bu cennet güneşin ve ayın olduğu cennet idi eğer ebedî cennet olsaydı oradan çıkarılmazdı. Hz. Âdem yasak ağacın meyvesinden tadınca üzerinde olan değerli elbiseler Allah'ın emriyle melekler tarafından çıkarıldı. Hz. Âdem oradan çıkarılmak istendiğinde "Allah'ım Muhammed'in, Ali'nin, Hasan ve Hüseyin'in hakkı için beni bağışla" dedi. Allah da "yere in ki tövbeni kabul edelim" dedi. Yerde İblis'le karşılaşan Âdem "Allah'ım bununla senin yanında baş edemedim burada nasıl baş edeceğim" dedi. Allah da "Günaha karşılık bir günah vardır sevabın ecri ise on katından yedi yüz katına kadardır" dedi. Ayrıca günah işleyip tövbe edenlerin tövbesini de kabul edeceğini bildirdi.⁷²¹

İslam'ı güzel yaşayanlara bir sevaba on katı verileceği bildirilmiştir.⁷²² Hatta Kıyamet günü Yahudi ve Hristiyanlara Tevrat ve İncil'e amel etmeleri karşılığında birer sevap⁷²³ verilir. Lakin ümmetin Kur'ân'a amel etmeleri karşılığında ise ikişer sevap verilir.⁷²⁴

Âyette "*Biz Âdem'den söz almıştık lakin onu azimli görmedik*"⁷²⁵ buyrulmaktadır. Alınan ahdin Hz. Peygamber ve imamlar hakkında olduğu bildirilmiştir. Hz. Âdem ve Havva anamız Safa ve Merve tepelerine indiler ve buradan dünya hayatlarına başladı. Sonra Hz. Âdem Kabil'in Habil'i öldürdüğünü öğrendi ve çok üzüldü. Bunun üzerine kırk gün ağladı. Âdem Peygamberin vefatı

⁷²⁰ Şerif Rızâ, *Nehcü'l-belâğa li Subhi Sâlih*, 44.

⁷²¹ Mesûdî, *İsbâtü'l-vasiyye li'l-imam Ali b. Ebû Tâlib*, 20.

⁷²² Hüseyin b. Mesûd Bağavî, *Tefsîru'l-Bağavî el-Müsemma Meâ'limü't-Tenzîl*, thk. Abdurrazzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1999), 2/178.

⁷²³ Hadiste parmakla ölçülen ölçü vahidi geçer "قِيرَاطًا".

⁷²⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Mevâkîkü's-Saleh", 31 (No. 7029).

⁷²⁵ Tâhâ 20/115.

yaklaşınca Allah ona en iyi oğlunu vasi ve halife tayin etmesini ve ona ismi azamı ve ilmi tabuta koyarak ona teslim etmesini istedi. Allah yeryüzünü âlim olan bir hüccet imamdan boş koymayacağını da bildirdi. Hz. Âdem de çocuklarını toplayarak oğlunu vasi tayin etmiştir, ona itaat etmelerini istedi ve ona içinde ilim, isimler ve vasiyet yazılı olan tabutu teslim etmiştir. Sonra Nuh Peygamber geleceğini bildirdi. Kim ona yetişirse gemiye binmesini tavsiye etmiştir. Vasinin de kendisinden sonra gelen en hayırlı evladına vasiyet etmesi ve tabutu ona vermesi gerektiğini vasiyet etmiştir. Bu vasiyet silsilesi bugüne kadar hiç ara vermeden devam etmiştir.⁷²⁶

Bahsi geçen Tâhâ 20/115. âyette Hz. Âdem'den cennetteki ağaca yaklaşmayacağına dair söz alındığı bildirilir. Lakin Allah'ın ilminde gizli olan zaman geldiğinde Hz. Âdem unutarak o ağaçtan yedi ve yeryüzüne indirildi.⁷²⁷ Hz. Âdem'in unutulması emri terk etmesi anlamına gelir.⁷²⁸ Âdem Peygamberden önce İblis⁷²⁹ de Allah'a itaat etmediği için cennetten kovulmuştu. Muhtemelen İblis, Hz. Âdem'le cennetin kapısında veya haricinde ona vesvese vermiştir. İblis'in Hz. Âdem ve Havva ile karşılaşmak için hile yapıp cennete girdiği de bildirilmiştir. Bu duruma "yemin etti ve ben size nasihat edenlerdenim dedi"⁷³⁰ âyeti de delalet eder. Sahâbe ve cumhura göre cennet ise semadadır. Hz. Âdem unutarak meyveden yediği için bu durum isyan sayılmaz. Yedikten sonra İblis, "Allah bunu iki melek olmayasınız diye yasaklamıştır"⁷³¹ dediği de unuttuğu nehiy hatırlatmasıyla anlaşılır.⁷³² Müfessir burada her ne kadar Hz. Âdem ağaçtan yedikten sonra bunun neden yasaklandığını açıklasa da İblis'in bu sözleri ağaçtan yemeden önce teşvik için dediği anlaşılır. İblisin Hz. Âdem ve Havva'ya günahı yapmadan önce bunları dediği diğer tefsirlerde de açıklanmıştır.⁷³³

⁷²⁶ bk. Mesûdî, *İsbâtü'l-vasiyye li'l-imam Ali b. Ebû Tâlib*, 21-24.

⁷²⁷ Semâlî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 123.

⁷²⁸ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 2/439.

⁷²⁹ el-A'râf 7/18; el-Hicr 15/34.

⁷³⁰ el-A'râf 7/21.

⁷³¹ el-A'râf 7/20.

⁷³² Şehristânî, *Meîârihu'l-esrâr*, 1/287-288.

⁷³³ Muhammed b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gâvâmidu't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, thk. Hüseyin Ahmed Mustafa (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986), 2/95.

2.5. İmâmiyye Tefsirlerinde Peygamberler ve İmamların Özellikleri

İmâmiyye'ye göre nebîlerin sayısı 124 bin olduğu gibi aynı zamanda vasilerin de sayısı 124 bindir. Her nebînin Allah'ın emriyle vasiyet ettiği bir vasisi vardır.⁷³⁴ Lakin bu peygamberlerin efendisi Hz. Peygamber ve şimdiye kadar gelen imamların efendisi de Hz. Ali ve diğer imamlardır.⁷³⁵

Kaynaklarda peygamberlerin vasilerden üstün olduğu nakledilmiştir.⁷³⁶ Lakin nasıl ki Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaat vacipse Hz. Ali ve seçilmiş imamlara itaat vacip sayılmıştır. İsyan etmek de aynı şekilde yasaklanmıştır⁷³⁷ İmâmiyyede itaat konusunda nebî ve imam arasında pek fark yoktur.

Hatta Semâlî Ebû Cafer'den Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkında şu âyetleri duyduğunu nakletmiştir:⁷³⁸

”لكن الله يشهد بما انزل اليك في عليّ انزله بعلمه“

”يا ايها الناس قد جاءكم الرسول بالحق من ربكم في ولاية علي فامنوا خيرا لكم و ان تكفروا بولايته“

Bahsi geçen Nisâ 4/166. âyetin tefsirinde Ali hakkında indiği iddia edilse de⁷³⁹ âyetin aslında “Ali⁷⁴⁰ ve velâyet-i Ali⁷⁴¹” kelimeleri yoktur. İmâmî tefsirler de âyetlerin yukarıda açıklanan anlama geldiğinden bahsedilmemiştir.⁷⁴²

Peygambere inananlar, onu destekleyenler ve ona indirilen nura tâbi olanlar kazananlardır.⁷⁴³ Ahbârî tefsirlere göre âyette geçen “*nur*” kelimesinin anlamı Hz. Ali'dir.⁷⁴⁴ Usûlî tefsirlere göre ise “*nur*” kelimesinin anlamı Kur'ân'dır.⁷⁴⁵ İmâmiyye Allah'ın peygamber ve imamlardan daha üstün birini yaratmadığına inanmıştır. Zira onlar olmasa Allah gökleri, yeri, cenneti, cehennemi ve başka hiçbir şeyi yaratmazdı.

⁷³⁴ Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, 92.

⁷³⁵ Sadûk, *Emâli li's-Sadûk*, 220.

⁷³⁶ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/424.

⁷³⁷ Sadûk, *Emâli li's-Sadûk*, 431.

⁷³⁸ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/285.

⁷³⁹ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfî*, 1/50; Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 1/576.

⁷⁴⁰ en-Nisâ 4/166.

⁷⁴¹ en-Nisâ 4/170.

⁷⁴² Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/396, 398; Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/219-220.

⁷⁴³ el-A'râf 7/157.

⁷⁴⁴ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/31; Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfî*, 2/243.

⁷⁴⁵ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 5/4; Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 4/750.

On iki imam Hz. Peygamber'den sonra Allah'ın Müslümanlara hüccetidirler.⁷⁴⁶ Hz. Peygamber de kendisinden sonra imam olacak olan Hz. Ali için biat almış ve bu biat ile imanın kemale ereceğini bildirmiştir.⁷⁴⁷

İmâmiyye kaynaklarında Hz. Peygamber'in Hz. Ali için herkesten biat aldığı bildirilse de Ehl-i Sünnet kaynaklarında bu bilgilere rastlanmamaktadır. İmâmiyye kaynaklarına baktığımızda neredeyse Kur'ân'ın inme ve Hz. Peygamber'in gönderilme sebebinin imâmet olduğu kanaatine varacak kadar nakiller vardır. Ehl-i Sünnet kaynaklarında sırf taassuptan dolayı bu nakillere yer verilmemiştir denemez.

Bu anlamda aşağıda bildirdiklerimiz de açıklananları destekler niteliktedir. Zira Hz. Ali'nin akıl almaz fazilet ve değerinin olduğu bildirilmiştir. Hz. Peygamber'den de Hz. Ali'nin kerameti olmadan Mü'minin Mü'min sayılmayacağını dediği aktarılmıştır.⁷⁴⁸

İmâmiyye'ye göre dört çeşit nebî ve resûl vardır. Kendine haber verilmiş “*münebbe*” nebî ve sadece kendini bağlayan bir nübüvttir. Rüyasında nebî olduğunu gören, uyanırken ses işiten lakin uyanırken bunu göremeyen ve kimseye gönderilmemiş nebî. Bunun üzerinde de bir imam olur. Bunun örneği de Hz. İbrâhîm'in Lut Peygamber üzerinde olması gibi. Yine üçüncü peygamber de rüya görür, ses duyar ve meleği görür ve bir grup insanlara resûl olarak gönderilir. Bunun örneği de Yûnus peygamberdir. Allah onu yüz bin ve daha fazla insanlara⁷⁴⁹ elçi göndermiştir. Dördüncü ise rüya görür, uyanırken ses duyar ve uyanırken meleği görürse bu da ül'l-azm örneği bir imamdır. Hz. İbrâhîm nebî idi imam değildi. Bu sebeple Allah ona “*ben seni insanlara imam yapacağım*” buyurmuştur. Zürriyetinden putlara ibadet edenlerden⁷⁵⁰ ise imam olamaz. Allah Hz. İbrâhîm'i imam edinmeden önce nebî edinmiştir. En son imam yapmıştır.⁷⁵¹

⁷⁴⁶ Sadûk, *el-İtikâdâtü 'l-İmâmiyye*, 93.

⁷⁴⁷ Ali b. Mûsâ İbn Tâvûs, *Tarafun mine 'l-enbâi ve 'l-menâkib*, (Meşhed: Tâsûâi, 1999), 121-122.

⁷⁴⁸ Ali b. Mûsâ İbn Tâvûs, *et-Tahsîn li esrâri mâ zâde min kitâbi 'l-yakîn* (Kum: Müessesetü Dâri'l-Kitâb, 1992), 22.

⁷⁴⁹ es-Sâffât 37/147.

⁷⁵⁰ el-Bakara 2/124, bk. Bahsi geçen âyet imâmet başlığı altında detaylı incelenmiştir.

⁷⁵¹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/425-426.

Bahsi geçen Sâffât 37/147. âyette Yûnus Peygamberin yüz bin insana peygamber gönderildiği bildirilmiştir. Yûnus Peygamber Musul bölgesinde Ninva ehline peygamber olarak gönderilmiştir. Kavmi ise azap geleceğini anlayınca iman etmiştir.⁷⁵²

Yine İmâmiyye'ye göre peygamberlik ve imâmet aynı özellikleri taşıyan iki şeydir ve her ikisinin de ispat yolu mucize, delil ve nastır. Nas önceki imam veya nebî tarafından bildirilir. Mucize Allah'ın izniyle nebî ve imam tarafından gerçekleştirilir. Bu deliller ise akılla idrak edilir. Masumlardan ortaya çıkan bu durumlar delil niteliğindedir.⁷⁵³ Ehl-i Sünnet kaynaklarında ise mucize nebîlerin nübüvvetini ispat etmek içindir. Hz. Peygamber'in de en büyük mucizesi Kur'ân'dır. Zira Allah onun bir mislinin getirilmesini istemiş ve kâfirler bundan aciz kalmışlar. Bundan başka ayın yarılması gibi Hz. Peygamber'in mucizeleri vardır.⁷⁵⁴

Nübüvvet konusunu araştırırken anlatılan konuların hemen akabinde imamlardan ve imâmetten bahsedilmesi⁷⁵⁵ imâmetin nübüvvetle eşdeğer bir konu olduğunu akla getirir. Bu da İmâmiyye'nin bir numaralı konusunun imâmet olduğu ve diğer konular bunun esasında şekillendiği fikrini çağrıştırmaktadır. Bu anlamda İmâmiyye'de peygamberler aynı zamanda imam da olabilirler. Lakin imamlar peygamber değildir.

2.6. İmâmiyye Tefsirlerinde Peygamberlerin Vasıfları ve Görevleri

Peygamberin ebeveynleri kötü insanlar olmamıştır. Peygamberler kesinlikle kötü ve rezil amel işlemezler. Onlar istihza etmez ve kâhkaha atmazlar. Ehl-i Sünnet ise peygamberlerin babası günahkâr olabilir demiştir.⁷⁵⁶

Ehl-i Sünnet'e göre peygamberlerde bulunması vacip vasıflar vardır. Bunlar; sıdk doğru olmak, emanet güvenilir olmak, ismet günah işlememek, fetanet ve zeki olmaktır.⁷⁵⁷

⁷⁵² bk. Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 8/530.

⁷⁵³ Şirazi, *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, 1/23-24.

⁷⁵⁴ bk. Muahmed b. Ali Şevkânî, *İrşâdü's-sikât ilâ ittifâki's-şerâi' ale't-tevhîd ve'l-meâ'di ve'n-nübüvvet*, thk. Cemaatün mine'l-Ulemâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 50-57.

⁷⁵⁵ Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, ss. 94-95, 101.

⁷⁵⁶ Hillî, *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk*, 159-161.

İmâmiyye gulat ve tefviz ehlini tekfir etmiştir. Gulat namazı ve farzları bırakanlardır. Onlara göre biri onların mezhebine tâbi olursa nebîlerden daha faziletli olur. Tefviz ehli Allah'ın Hz. Peygamber'i ve Hz. Ali'yi yarattıktan sonra yaratmayı, rızık vermeyi, öldürüp diriltmeyi onlara havale ettiğine inanan gruptur. İmâmiyye'ye göre buna inanmak küfürdür. Allah'ın yarattığı gibi mahlûkat yaratan birini mi ona ortak yapıyorsunuz⁷⁵⁸ sorusunu onlara sormak gerekir. Allah peygamberine din işini havale etmiştir. Size neyi verdiyse onu almayı ve neyi de yasakladıysa ondan kaçınmayı⁷⁵⁹ emretmiştir⁷⁶⁰

Bahsi geçen Ra'd Sûresi 13/16. âyette kâfirlere hitaben göklerin ve yerin yaratıcısının kendisi olduğunu bildirmiştir. Göklerin ve yerin yaratıcısının putlar olamayacağı gibi Hz. Peygamber ve Ali de olamaz.⁷⁶¹ Haşr Sûresi'nde geçen "*Peygamber size neyi verdiyse onun alınması*"⁷⁶² âyeti, İmâmiyye tefsirlerinde Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin imam olacağının delili olarak yorumlanmıştır.⁷⁶³ Hatta âyetin baş kısmında bahsedilen ve Hz. Peygamber'e düşen ganimet payının da Hz. Peygamber'den sonra Şîa'ya mahsus olduğundan bahsedilmiştir.⁷⁶⁴

İmâmiyye'nin gulat olan Şîa mezheplerini eleştirmesi olumlu bir meseledir. Lakin Hz. Peygamber'den sonra imâmetin Hz. Ali'nin ve ganimetin de Şîa'nın hakkı olması meselesi de eleştiriye açık meselelerdir.

⁷⁵⁷ Hakan Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı Kur'an'ın Tevrat'ta Tasdik Ettiği Konular* (Bursa: Emin Yayınları, ts.), 279-282.

⁷⁵⁸ er-Ra'd 13/16.

⁷⁵⁹ el-Haşr 59/7.

⁷⁶⁰ Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, ss. 97, 100.

⁷⁶¹ Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 6/236.

⁷⁶² el-Haşr 59/7.

⁷⁶³ Bu konudan İmâmet kısmında geniş bahsedilmiştir: Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 474-475.

⁷⁶⁴ Semâlî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 330.

2.6.1. Âyetlerde İsmet

İmâmiyye nebî, resûl, imam ve meleklerin her türlü kötülük ve gûnahtan masum olduğuna inanmıştır. Onlar büyük ve küçük günah⁷⁶⁵ nübüvvetten önce ve sonra kast ve unutma yoluyla ve hiçbir rezillik işlemezler.⁷⁶⁶ Onlar Allah'a emrolunan konuda isyan etmezler ve buyrulana yaparlar.⁷⁶⁷ Onlardan ismet vasfını kaldıran onlara karşı cahillik etmiş olur. Kim de onlara karşı şahitlik ederse küfretmiş olur. Onlar kemal ve işlerin evvel ve sonunu bilme ilmiyle vasıflanmışlardır. Onlar noksan, cehalet ve isyan vasıflarıyla vasıflanmazlar.⁷⁶⁸

Bahsedilen Tahrîm âyetinde aslında cehennemdeki azap meleklerinin Allah'ın emrine isyan etmeyecekleri konusu geçmektedir.⁷⁶⁹ Aslında âyette meleklerin masum olduğu ve Allah'a isyan etmediği konusu varken⁷⁷⁰ peygamberlerin masum olduğu konusu bu âyette yoktur.

İmâmiyye'ye göre bazı Eş'arîler peygamberlerin masiyet işlemlerini caiz görmüşlerdir. Bazısı ise nübüvvetten önce ve sonra küfrü caiz görmüşlerdir. Peygamberlerin hata işleyebileceğini bildirmiştir.⁷⁷¹

İmâmiyye kaynaklarında Peygamber'in hiçbir şeyi unutmayacağı bildirilmiştir. Bu anlamda dört rekâtlık namazı unutarak iki rekât kılmasını aktaran rivayetler⁷⁷² de eleştirilmiştir. Onlara göre Peygamber'in böyle bir şey yapması namazda Rabbinden başkasını düşündüğüne işaret eder ki bu düşünce doğru değildir. Yine Hz. İbrâhîm'in üç yer dışında yalan konuşmadığını⁷⁷³ bildiren hadisin doğru olamayacağı bildirilmiştir.⁷⁷⁴ Hz. İbrahim'in Enbiyâ 21/63 âyetinde putları kıranın büyük put olduğunu demiştir. Lakin işin aslı böyle değildir. Hz. İbrahim kendisi kırmıştır. Bu konuda ahhârî tefsirler Hz. İbrahim böyle dese de yalan söylemediğini

⁷⁶⁵ Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, 96.

⁷⁶⁶ Hillî, *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk*, 142; Ali b. Hüseyin İlmü'l-Hudâ, *Tenzihu'l-enbiyâi aleyhimu's-selam* (Kum: Dâru'ş-Şerîf er-Rızâ, 1998), 2-3.

⁷⁶⁷ et-Tahrîm 66/6.

⁷⁶⁸ Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, 96.

⁷⁶⁹ et-Tahrîm 66/6.

⁷⁷⁰ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 475.

⁷⁷¹ Hillî, *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk*, 142.

⁷⁷² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Mesâcid", 54 (No. 468).

⁷⁷³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Enbiya", 11 (No. 3179).

⁷⁷⁴ Benzer örnekler için bk. Hillî, *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk*, 146-158.

nakletmişler.⁷⁷⁵ Usûlî tefsirler ise peygamberlerin yalan söylemesi caiz olmasa da Hz. Peygamber'den gelen bir rivayette Hz. İbrahim'in üç yerde Allah rızası için yalan söylediği nakledilmiştir.⁷⁷⁶ Bu örnekte ahârî ve usûlî tefsirler arasındaki fark açık ortaya çıkmaktadır. Ahbârîler peygamberler yalan söylemez ilkesinden hareket ederken usûlîler vakıadan yola çıkarak meseleyi aydınlatmaya çalışmışlar.

Hz. Peygamber'in bazı konularda hata yapması sonra bunu düzeltmesi ümmete örnek olması hasebiyledir. Hz. Peygamber'in namazı unutarak kısa kılması onun gafleti sebebiyle olamaz. Onlar da bir beşerdir ve beşere örnek olması için unutulması ve hata yapması doğal bir durumdur. Âyette de Hz. Âdem'im "*rabbine karşı geldiği ve yolunu şaşırdığı*"⁷⁷⁷ bildirilmiştir. Usûlî olan Tûsî bahsi geçen âyetin tefsirinde Hz. Âdem'in Allah'ın emrine muhalefet ederek sevabını yok ettiğini bildirmiştir.⁷⁷⁸ Hz. Adem'in ağaçtan yemese sevap kazanacağını ve yediği için de mendup bir ameli terk etmiş olacağını bildirilmiştir. Bu açıklamalarla Hz. Âdem'in günah işlemediğini ispat etmeğe çalışılmıştır.⁷⁷⁹ İsyan emir ve mendup amellerde olacağı açıklanmıştır. Hz. Âdem'in yaptığı bu isyan da mendup bir amelde olan isyandır. Ağaçtan yemeyi terk etseydi fazlından terk etmiş olurdu. Nafile veya vacip bir ameli terk eden de zahir bakımından asi olmuş olur.⁷⁸⁰ Müfessirlerin anlatmak istedikleri Hz. Âdem yapılmamasında sevap olan nafile bir ameli yaptığından dolayı günah işlememiştir. Aslına baktığımızda ise tüm haramların yapılmamasında sevap vardır. Bu bakımdan peygamberleri tüm küçük ve büyük hatalardan masum gösterilmeye çalışılsa da bu yorumlar pek tutarlı gözükmemektedir.

Ehl-i Sünnet ise peygamberlerin küçük ve büyük günahlardan ve kötülüklerden münezzehe olduğunu zelle ve hata yapabilecekleri görüşündedir. Hz. Peygamber ise hiçbir zaman şirk yapmamış, küçük ve büyük günah işlememiştir.⁷⁸¹ Bazı âlimler ise küçük günahlarda tereddüt etmiştir. Zann-ı galibe göre bu ortaya çıkmıştır. Zira bazı âyet ve hikâyeler buna işaret etmektedir. Nübüvvetten önce ise

⁷⁷⁵ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/184.

⁷⁷⁶ Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 7/260.

⁷⁷⁷ Tâhâ 20/121.

⁷⁷⁸ Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 7/218.

⁷⁷⁹ bk. İlmü'l-Hudâ, *Tenzîhu'l-enbiyâi aleyhimu's-selam*, 9.

⁷⁸⁰ bk. Ali b. Hüseyin, *Tefsîru's-Şerîfi'l-Mürtażâ - Nefâisü't-te'vil*, 3/94.

⁷⁸¹ Muhammed *el-Fikhu'l-ekber*, 37-39.

aklen Müslümanların çoğuna göre peygamberler büyük ve küçük günahattan men edilmemiştir. Şîa bunu kabul etmezken Hâricîler küçük günah işleyebileceğini caiz görmüşler. Bu konuda olan icma ise peygamberlerin nübüvvetten sonra kasten yalan konuşmaları ve mucizelerinin doğruluğa delalet etmeleri konusunda masum olmaları yönündedir. Kadı ise onların sadece hata yapmalarını caiz görmüştür. Bunun dışında olan hatalarda ise büyük ve küçük günah işlemeyecekleri konusunda icma vardır.⁷⁸²

Peygamberlerin aklen masum olması gerekmez. Zira bunun vuku bulması mümkün değildir. Yine peygamberler fiil ve sözlerinde unutmaktan masum değildirler. Sadece Allah'tan getirdikleri haberlerde masumdurlar.⁷⁸³

2.6.2. Âyetlerde Peygamberlerin Görevleri

Allah peygamberleri göndermiş ve onları farklı imtihanlarla ve zorluklarla sınamıştır. Onlara zor görevler yüklemiştir. Kâfirlere rağmen dinî esasları tebliğini emretmiştir. Kendilerini ise şirke düşmekten korumuştur. Peygamberler hata yapmaktan uzak durmuştur. Allah yolunda dil ve elleriyle cihat etmiş, açık ve gizli nasihat etmiştir. Allah bu peygamberlerin en güzeliyle de peygamberlik sistemine hitam vermiştir. En zor görev de son Peygambere düşmüş ve en güzel şekilde yerine getirmiştir. Bu sebeple de İsrâ⁷⁸⁴ ile mükâfatlanmış ve Allah orada dilediğini vahyetmiştir.⁷⁸⁵ Allah'ın peygamberine sevgisini de terk etmediğini belirterek⁷⁸⁶ bildirmiştir.⁷⁸⁷

Peygamberler kendilerine verilen vahiy ve bilgileri yalanlamamışlardır.⁷⁸⁸ Tüm semavi kitaplar verilen emri yerine getirmişlerdir. En son dini de en temiz nesilden gelen ve tüm beşere en değerli nebî olarak gönderilen Hz. Muhammed

⁷⁸² Ebû Hâtim Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *el-Menhûl min talikâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Haytu (Dâru'l-Fikr, ts.), 223-224.

⁷⁸³ Gazâlî, *el-Menhûl min talikâti'l-usûl*, 224-225.

⁷⁸⁴ el-İsrâ 17/1.

⁷⁸⁵ en-Necm 53/10.

⁷⁸⁶ ed-Duhâ 93/3.

⁷⁸⁷ Hüseyinî Muhammed b. Ebû Tâlib Mûsevî, *Tesliyetü'l-mücâlis ve zînetü'l-mecâlis*, (İran-Kum: Müessesetü'l-Meârifî'l-İslâmî, 1997), 1/141-142.

⁷⁸⁸ en-Necm 53/11.

getirmiştir. Hiçbir peygamber de onun gördüğü eziyeti görmemiştir. Allah'ın yardımıyla dini insanlara tebliğ etmiştir.⁷⁸⁹

2.7. Hz. Peygamberin Doğumu ve Vefatı

Allah Hz. Muhammed'i yaratmak istediğinde Hz. Cebrâil'e yerin kalbi ve nurundan beyaz bir tutam getirmesini emretti. Melekler Peygamber'in kabir yerinden Allah'ın emrettiğini getirdiler. Allah da onu tesnim ve cennet suyuyla yoğurup her tarafı gezdirdi ve melekler Hz. Âdem'den önce Hz. Muhammed ve ehlinin faziletini bildiler. Hz. Âdem yaratıldığında etrafında Hz. Muhammed'in ismini duymaya başladı ve Allah'a bunun ne olduğunu sordu. O da bunun kendi evlatlarından olacak olan Hz. Muhammed olduğunu ve o olmasaydı kendisini ve yer ve gökleri yaratmayacağını bildirdi. Allah Hz. Âdem'den onu sadece temiz nesillerden gelmesinin sözünü aldı. Daha sonra Hz. Âdem oğlu Şit'e nur'u Muhammed'iyi görünce ve bu nurun sadece temiz nesillere aktarılmasını tavsiye etmiştir. Hz. Âdem ahdi ve imâmeti meleklerin şahitliğinde Şit'e verdi. Bu şekilde Hz. Muhammed peygamberler ve temiz insanların nesliyle devam etmiştir.⁷⁹⁰

Hz. Peygamber kendisi ve Hz. Ali'nin Hz. Âdem yaratılmadan 14 bin yıl önce Allah'ın huzurunda olan bir nur olduğunu ve Hz. Âdem yaratıldıktan sonra Allah'ın bu nuru ikiye böldüğünü, birinin Hz. Ali birinin de kendisi olduğunu bildirmiştir. Daha sonra bu nur Hz. Âdem'in sulbünden devam edegelmiştir.⁷⁹¹

Her ne kadar Şîa, imâmet meselesini Hz. Peygamber'in kendisi kadar değerli gösterse de Ehl-i Sünnet'te imâmet meselesine bu kadar değer verilmemiştir. Lakin Hz. Peygamber'in temiz ve nikâhlı nesilden geldiği Ehl-i Sünnet kaynaklarda da mevcuttur.⁷⁹²

Devamında Nuh Peygamber, Hz. Muhammed'in nurunu oğlu Sâm'da görünce değerli eşyalardan bezenmiş içinde ahit olan Âdem Peygamberin tabutunu ona emanet etmiştir. Yine aynı şekilde Hz. İbrâhîm de nuru İsmâil peygamberin

⁷⁸⁹ Müsevî, *Tesliyetü'l-mücâlis ve zînetü'l-mecâlis*, 1/142-143.

⁷⁹⁰ Mesûdî, *İsbâtü'l-vasiyye li'l-imam Ali b. Ebû Tâlib*, 93-95.

⁷⁹¹ Ali b. Mûsâ İbn Tâvûs, *et-Tarâif fi ma'rîfeti mezâhibi't-tavâif* (Kum: el-Hayyem, 1980), 15-16.

⁷⁹² Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Ebu'l-Kâsım Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmecid Selefî (Musul: Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1983), 10/329 (No. 10812).

yüzünde görüp onu müjdeledi. Bu temiz neslin devamında babası Abdullah ve annesi Amine'den Hz. Muhammed dünyaya geldi.⁷⁹³

Hz. Peygamber 63 yaşında vefat etmiştir. Ömrünün 40 senesi peygamberlikten önce geçmiş, 23 sene vahiy almıştır. 53 yaşında Mekke'den Medine'ye hicret etmiş ve Medine'de de 10 sene yaşamıştır. Rebiyyülevvel ayının on ikisinde pazartesi günü vefat etmiştir.⁷⁹⁴

İmâmiyye'ye göre Hz. Peygamber zehirlenerek öldürülmüştür. Onun Hayber Savaşı'nda yediği bir lokma zamanla onun ölümüne sebep olmuştur. Bununla birlikte Hz. Ali ve Hüseyin şehit edilmiş, diğer imamlar da zehirlenerek öldürülmüştür. İmâmiyye on ikinci imam hariç, diğer imamların kesin ölümüne inanır. İmamların yerine ona benzetilen biri öldürüldü demek ise İmâmiyye inancına zıttır. Peygamberleri ve imamları katledenler kâfir ve müşrik olarak cehennem en aşağı derekesinde bulunacaklardır. Onlar hakkında bundan başkasına inanan Müslüman değildir.⁷⁹⁵

2.8. Hz. Peygamber'in Ataları, İsimleri ve Çocukları

Hz. Peygamber'in ataları, Hz. Âdem'den Abdullah'a hepsi Müslüman'dır. Ebû Tâlib ve annesi Âmine de Müslüman'dı. Hz. Peygamber, soyunun Hz. Âdem'den bu yana hep nikâhlı evliliklerle nesilden nesile aktarıldığını bildirmiştir.⁷⁹⁶ Hz. Peygamber'in tüm ataları muvahhit olmuştur. Allah'ın, Hz. Peygamber'in secde edenler arasında dolaştığını gördüğünü⁷⁹⁷ bildirmesi onun tevhid ehlinin sulbünden olduğuna işaretir.⁷⁹⁸ Aynı zamanda tüm peygamberler temiz insanların sulbünden ve rahminden dünyaya gelmişlerdir. Aynı zamanda Hz. Peygamber de bu nesillerin en temizinden dünyaya gelmiştir.⁷⁹⁹

⁷⁹³ Geniş bilgi için bk. Mesûdî, *İsbâtü'l-vasiyye li'l-imam Ali b. Ebû Tâlib*, 96-133.

⁷⁹⁴ Hüseyin b. Hamdan Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ* (Beirut: el-Belâğ, 1998), 38.

⁷⁹⁵ Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, ss. 97-99, 106.

⁷⁹⁶ Sadûk, *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, 110.

⁷⁹⁷ eş-Şuarâ 26/218-219.

⁷⁹⁸ Müfîd, *Tashîhu itikâdâtü'l-İmamiyye*, 139.

⁷⁹⁹ Hillî, *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk*, 140.

Kur'ân'da Hz. Peygamber'in Muhammed,⁸⁰⁰ Ahmed,⁸⁰¹ Yâsîn,⁸⁰² Tâhâ,⁸⁰³ Nun,⁸⁰⁴ Hâmîm Aynsînkaf,⁸⁰⁵ yedi hâmîm, nebî, resûl, Müzzemmil⁸⁰⁶ vb. isimleri vardır. Tevrat'ta ise onun ismi Vafıyyü ve Mâdelmâd, İncil'de ise Faraklit ve Zebur'da ise Müheymin ve Tabtab olarak geçmiştir. Hz. Peygamber'in künyesi Ebû Kasım'dır. Lakapları ise Safıyyullah, Habinullah, Mustafa, Hâtemü'n-nebiyyîn vb.⁸⁰⁷

Hz. Peygamber'in Hatice'den Kasım, Abdullah, Tahir, Zeyneb, Rukiye, Ümmü Gülsüm ve Fâtıma; Mariye'den ise İbrâhîm adında çocukları doğmuştur. Hz. Peygamber Hatice vefat edene kadar başka eşle evlenmemiştir. Bundan sonra Ümmü Eymen, Ümmü Seleme, Meymune bt. Haris, Mariye, Safiye, Zeyneb ve haklarında Allah tarafından boşanırsa daha iyi eşlerle Hz. Peygamber'i evlendireceği⁸⁰⁸ bahsi geçen Aişe, Hafsa ve Ümmü Habibe'dir. Âyette bahsi geçen vasıfların son üç eşte olmadığına âyet açık delildir.⁸⁰⁹ Hz. Peygamber'in eşleri annelerimiz olduğunu bildiren Ahzâb⁸¹⁰ âyetini ahbârî tefsirler ümmetin anneleri konusuna girmek istemediği görülmüştür. Bunun yerine Hz. Peygamber'in eşlerine diğer insanlardan farklı olarak iki kat azap verileceği konuları,⁸¹¹ Hz. Ali'nin imâmeti konusu beyan edilmiştir.⁸¹² Usûslî Tûsî ise âyetin bahsi geçen kısmında Hz. Peygamberin hanımlarının haram olma konusunda anneler gibi olduğunu bildirmiştir.⁸¹³

Hz. Peygamber kızı Fâtıma ve damadı Hz. Ali'nin kendisinin vasisi olduklarını, Hz. Fâtıma'nın dünya kadınlarının efendisi olduğunu, Hz. Hasan ve Hüseyin ise cennet gençlerinin efendisi olduğunu bildirmiştir. En önemlisi de onların kendisinin veliahdı olduğunu ve onları sevenlerin kendini sevmiş, düşmanlık edenin

⁸⁰⁰ Âl-i İmrân 3/144.

⁸⁰¹ es-Saf 61/6.

⁸⁰² Yâsîn 36/1.

⁸⁰³ Tâhâ 20/1.

⁸⁰⁴ el-Kalem 68/1.

⁸⁰⁵ eş-Şûrâ 32/1-2.

⁸⁰⁶ el-Müzzemmil 73/1.

⁸⁰⁷ Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ*, 38-39.

⁸⁰⁸ et-Tahrîm 66/5.

⁸⁰⁹ Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ*, 39-40.

⁸¹⁰ el-Ahzâb 33/6.

⁸¹¹ bk. Ebû Hamza Sâbit b. Dînâr Semâlî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beirut: Dâru'l-Müfîd, 1999), 266.

⁸¹² bk. İmamü'l-Hâdî Aşer Hasan b. Ali, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, (Kum: Medresetü'l-İmâmi'l-Mehdî, 1988), 331.

⁸¹³ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 8/318.

de kendine düşmanlık edeceğini bildirmiştir. Allah'ın resûl ve nebîleri varsa kendinin de Ehl-i Beyt'i olduğunu açıklamıştır.⁸¹⁴

Sonuç olarak İmâmiyye'de İlk olarak Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in nurunun yaratıldığına inanılır. İmâmetin dünyada Hz. Âdem'den bu yana devam edegelen bir sistem olduğuna inanılmıştır. İmâmiyye, Hz. Peygamber'den sonra da imâmet sisteminin kıyamete kadar devam edeceğini bildirmiştir. İmâmetin peygamberliğin bazı vasıflarına haiz olduğu bildirmiştir.

İmâmiyye'nin nübüvvet konusunu inceledik. Ehl-i Sünnet'le birçok meselede benzer görüşleri olsa da imamların varlığı ve bunların peygamberlerle ilişkisi, imamların bilgi elde etme yöntemlerinin peygamberere benzemesi gibi konular farklılık arz etmektedir.

İmâmiyye nübüvvet konusunu değerlendirirken diğer konularda olduğu gibi imâmet konusunu ön planda tutmuştur. Bu da konunun İmâmiyye nazarında ne kadar değerli olduğunu göstermiştir. İmâmetin nübüvvetten daha değerli ve önemli bir konu olduğu fikrini uyandırmıştır.

Dünyada fetret dönemleri vardır. Bu dönemlerde peygamberler gelmemektedir. Lakin İmâmiyye'ye göre her dönemde bir hüccet vardır. Hz. Peygamber vefatından sonra ise kıyamete kadar imamlar görev başında olacaktır. Dünya bir an bile imamsız olamaz. Usûlî Tûsî de peygamberlerin gelmediği fetret dönemlerinin olduğunu Mâide 5/17 âyetin tefsirinde bildirmiştir.⁸¹⁵ Lakin hüccet sadece peygamberlerden olmadığı için her dönemde hüccet bir imam muhakkak vardır.⁸¹⁶

⁸¹⁴ Sadûk, *Emâlî li's-Sadûk*, 52.

⁸¹⁵ bk. Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/479.

⁸¹⁶ bk. İlmü'l-Hüdâ Ali b. Hüseyin, *Tefsîru 'ş-Şerîfi'l-Mürtazâ - Nefâisü't-te'vîl*, thk. Müctebâ Ahmed el-Müsevî (Beyrut: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 2010), 2/143.

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂMİYYE TEFSİRLERİNDE İMÂMET

1. İmâmiyye'de İmâmet

Sözlükte “*imâmet*” (emme/إِمَّة) fiilinden türemiş olup “*birini öne geçirmek*” anlamına gelmektedir.⁸¹⁷ “*İmam*” kelimesi ise “*bir reise veya başkasına tâbi olmak*”⁸¹⁸ ve *uymak*” anlamı taşır.⁸¹⁹ “*İmâmet*” kelimesi “*imama tâbi olmak, imamlık,*”⁸²⁰ kendisine tâbi olunan reis, yol, peygamber ve halife” anlamına gelir. İmâmet kelimesinin çoğul ise eyimme veya eimme’dir.⁸²¹

İmâmiyye’ye göre terim olarak ise “*imâmet iki cihanda kulların maslahatını gözeten başkanlık sistemi,*”⁸²² *velâyet ve insanlar üzerinde ilahi saltanat*” anlamına gelir.⁸²³

Mu‘tezile’ye göre ise “*imâmet*” hem şer‘an hem de aklen vacip olup “*ümmetten herhangi birinin din ve dünya işlerinde olan umumi riyasetidir*”. İmamın; Kureyşli, adil, akıllı, Müslüman, özgür ve erkek olması, usuluddin ve furûu’d-dini bilmesi, siyaseti bilmesi, harp ve yönetimi bilmesi gerekir. İmam seçimle atanır.⁸²⁴ İslam toplumunda toplumun düzeninin devam etmesinde en önemli etken dinin korunmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için ise imamın seçilmesi ve devletin kurulması vaciptir.⁸²⁵

Bu açıklamalardan anlaşılan imamın öne geçerek insanlara rehberlik eden şahıs olduğudur. İster ordu komutanı ister Peygamber veya halife olsun insanlara rehberlik eden anlamı taşımaktadır.

⁸¹⁷ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseyîn el-Kefevî Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât mu’cemü fi’l-mustalahâti ve’l-fürûki’l-lüğaviyye*, thk. Adnan Derûş ve Muhammed el-Mısırî (Beyrut-Lübnan: Müessesetü’r-Risâle, 1998), 186.

⁸¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 24-25.

⁸¹⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, 1865.

⁸²⁰ Ezherî, *Tehzîbü’l-lüğa*, 15/638.

⁸²¹ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 1077.

⁸²² Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, 186.

⁸²³ Muhammed Cemîl Hammûd, *el-Fevâidü’l-behiyye fi şerhi akâidi’l-İmâmiyye* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü’l-Alemî li’l-Matbûât, 2001), 2/12.

⁸²⁴ Halil İbrahim Delen vd., “Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’nin Şerhu’l-Usûli’l-Hamse’sinin İmâmet Bölümü: Tahkik ve İncelem”, *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 111-201.

⁸²⁵ bk. Yunus Kaplan, “Fazlullah Ruzbihan Huncî’nin Sülûku’l-Mülûk Adlı Eserinde İmâmet ve Saltanat”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2014), 434-463.

İmâmet anlamında kullanılan “*velâyet*” ve imam yerine kullanılan “*velî*” kelimesi ise, “*velâ*” (ولي) kökünden “*yakınlık, yardım eden, yakını, dostu, tâbi olan*” anlamlarına gelir. “*Mevlâ*” (المولي) ise “*azat eden ve azat edilen, sahip, yardım eden, komşu, amcaoğlu, malik*”, “*velâ*” (الولاء) ise “*velî ve efendi*” anlamlarına gelir. “*Velâyâ*” (ولايًا) de “*bir işi üstlenmek*” anlamına gelir. “*Vâlî*” (الوالي) “*şehrin vâlisi*”,⁸²⁶ “*vilâyet sultan*”, “*vilâyet veya velâyet*” ise “*yardım*” anlamlarına gelir.⁸²⁷

1.1. İmâmetin Usûlü’-d-dînden Olması

İmâmiyye’ye göre imâmet usûlü’-d-dîndendir. Hillî imâmetin dinî erkanın en büyüğü olduğunu ve onsuz imanın sabit olmayacağını bildirmiştir. Bu anlamda teklif devam ettiği sürece masum bir imamı tayin etmek Allah üzerine vaciptir. İmamın masum olup olmadığını Allah’tan başkası bilemeyeceği için onu başkası tayin edemez. Hillî’ye göre imâmetin vacip olması konusunda sadece Hâricîler ihtilaf etmiştir. İmâmiyye’den imâmetin vacip olduğunu savunanlar ise sadece bunun aklî mi yoksa naklî mi veya her ikisiyle vacip olup olmadığını tartışmışlar.⁸²⁸ Bu anlamda Tûsî’ye göre imâmet Şîa ve bazı Mu‘tezileye göre naklen değil aklen vacip sayılmıştır. Bir kısım Mu‘tezile, Mürcie ve Cehmiyye ise imâmetin nasla vacip olduğunu savunmuştur.⁸²⁹ Hillî’ye göre ise Hz. Peygamber imamı nasla tayin etmiş ve imamın tayininin nassın dışında bir yolu yoktur. Bir şahıs imamete liyakatli olduğu için imam olamaz. Aynı anda iki imam da imamete liyakatli olamaz. Ehl-i Sünnet, bazı Mu‘tezile ve Hâricîler’e göre ise imamın seçimi onun tayininde nas gibidir. İmamın seçimi ise ehl-i hal ve aktin icmasıyla gerçekleşir. Bahsi geçen mezheplere göre imâmet furûu’-d-dîndendir.⁸³⁰ İmamın tayininde en esas ilke nas ve tayin ilkesidir. Nas ve tayin ilkesi imamın Allah tarafından tayin edilmesidir. Hz. Ali ile başlayan bu ilke Ca‘fer es-Sâdık dönemine kadar Hüseyinî imam soyundan devam etmiştir. Ca‘fer es-Sâdık döneminde halifelik hakkı olan imâmlığın haksız

⁸²⁶ İbn Fâris, *Mu‘cemü makâyisü’l-lüğa*, 6/141; Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, 3/355; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 1344.

⁸²⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, 2530.

⁸²⁸ Cemalüddîn el-Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar el-Esedî Hillî, *el-Elfeyn fi İmâmeti Emîri’l-Müminîn Ali b. Ebû Tâlib* (Necef: el-Matbaatü’l-Haydariyye, 1969), 23-28.

⁸²⁹ Şeyhu’t-Tâife Ebû Cafer Tûsî, *Telhîsu’ş-şâfi*, thk. Hüseyin Bahru’l-Ulûm (Kum: Mektebetü’l-İlmîn, 1962), 1/65, 68.

⁸³⁰ Hillî, *el-Elfeyn*, 23-28.

hükümdara başkaldırma zorunluluğu artık kalmamıştır. Ca‘fer es-Sâdık döneminde bu şekilde imâmet ve hilâfet kurumları birbirinden ayrılmıştır.⁸³¹

Ehl-i Sünnet’e göre de imamın tayini ve ona itaat vaciptir. Müslümanlar için dinin ahkamını yerine getiren, savaşları yöneten ve diğer gerekli işleri yapan bir yöneticiye ihtiyaç vardır. İmâmetin vacip olmadığını söyleyenler de vardır. Bunlar Kaderiyyeden Ebû Bekir el-Esamm ve Hişam el-Fudi’dır. Bunlara göre insanlar doğru yolda iseler imama ihtiyaç yoktur.⁸³² İmâmet alanında *Sülûkü’l-Mülûk* eserinin sahibi Huncî ise imâmetin inanç esaslarından olmadığını bildirmiştir. Ona göre imam seçimi furuu’l-fıkıh meselelerinden biri olup seçimi vaciptir.⁸³³ Dinde imam olmadan yapılamayacak işler vardır. Hadleri uygulamak, velîsi olmayan bekarları evlendirmek ve cemaat, bayram namazlarında imamlık yapmak gibi önemli işler vardır ki bunlar imamsız yapılamaz.⁸³⁴

122/740 yılında Emevî Devleti’ne karşı çıkan Zeyd b. Ali’ye nispet edilen Zeydîyye’ye göre imâmet Ali-Fâtıma soyundan gelen ve kendi adına davet edip mücadele eden âlim, zahit, cesur ve imâmet şartlarını taşıyan birinin hakkıdır. Zeydîyye’ye göre efdal dururken mefdûlun imâmeti de caizdir.⁸³⁵

Hillî’ye göre Şîa’dan imâmeti dinin aslından saymayan grup yoktur. Burada Hillî imâmetin nasla vacip olduğunu, Tûsî ise onun aklen vacip olduğunu bildirmiştir. İmâmetin vacip olmasında iki farklı görüş ortaya çıkmış olur. Lakin şunu belirtmemiz gerekir ki imâmetin aklen vacip olduğunun belirtilmesi onun hakkında olan nassı inkâr anlamına gelmemektedir. Tûsî’nin aşağıdaki açıklamaları da bunu tasdikler niteliktedir. Ama bu yorumlardan nas olmasa bile imâmet aklen vacip olurdu anlamı çıksa da bu durum birçok soruyu ortaya çıkarmıştır. Bu sorular, nas olmadan imam kim olur, nasıl tayin edilir gibi sorularıdır.

⁸³¹ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 75-77.

⁸³² Bağdâdî, *Usûlü’l-dîn*, 297.

⁸³³ Kaplan, “Fazlullah Ruzbihan Huncî’nin Sülûkü’l-Mülûk Adlı Eserinde İmâmet ve Saltanat”, 434-463.

⁸³⁴ Mehmet Salih Geçit, “Ebu Mansur el-Bağdadî’nin ‘Kitâbu Usûli’l-dîn’ Adlı Eserinde İmâmet ve Siyaset Konuları”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 1/1 (25 Aralık 2017), 19-42.

⁸³⁵ bk. Yusuf Kökalp, “6/12. Yüzyıl Yemen Zeydi Düşüncesinin Şekillenmesinde Mutezile’nin Etkisi”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 7/1 (Bahar 2014), 87-128.

Tûsî İmâmiyye'nin imâmet inancı olmadan teklifin tam olmayacağını ifade etmiştir. İmâmeti ihlal etmek tevhid ve adalet delillerini iki açıdan ihlal etmek anlamına gelir. Bunlardan imâmetin aklî teklifte lütuf olarak sabit olması anlaşılır. Mükellef imâmetin lütuf olduğunu anlamasına rağmen imâmeti tanımazsa bu durum onu Allah'ın adaletinde şüpheyeye götürür. Mükellef bu durumda teklifi ihlal etmiş olur. Mükellefin bunu kabul etmemesi ise teklifi ortadan kaldırmaz. Bu da dinin usullerinden birini ihlal edildiği için Allah'a küfür anlamına gelir. İkincisi ise şeriatta yerleşmiş fiiller kıyamete kadar mükellef için lütuftur. Mükellef arkadan kendisini koruyanın ve yükünü omuzlayan imamın olduğuna inanmasa bu durum onu Allah'ın adaletinde şüpheyeye götürür. Yukarıda açıklananları da şer'î lütuflarda akla yer yoktur diyenler için yaptık. Zira onların dediği gibi olsaydı imâmet bilgisinin olmadığı halde bile bu teklif olurdu anlamına gelirdi. Bu anlayışa göre aklen de imâmetin vacip olması gerekmezdi. Bu anlamda cumhur ve büyük çoğunluk imâmetin vacip olduğunu savunmuştur. Nakil olsa da olmasa da imâmet teklif devam ettiği sürece vaciptir. Düşmanlarımızın düşüncesinin aksine imam aklen gereklidir.⁸³⁶ Hammud'a göre son dönem âlimleri imâmetin furû'd-dînden değil usûlü'd-dînden olduğunu ve kabul etmeyenlerin tekfir edileceğini savunmuştur. Bu anlamda imâmeti kabul etmeden imanın tam olmayacağını açıklamışlardır. Bu konuda taklit etmenin yeterli olacağını savunanları da eleştirmişlerdir.⁸³⁷

İmâmet nas olmasa da aklen vacip olması durumu imâmet hakkında olan nas imamın vacip olmasında yetersiz mi? sorusunu da gündeme getirir. Nas olmasa bile imamın vacip olması fikri nas ile tayin edilmeden imamın kim olacağı sorusunu doğurur. Dolayısıyla Hz. Ali dışında birinin imam olabileceği anlaşılır. Ama nakledilen rivayet ve açıklanan ayetlere göre nas ile Hz. Ali imam olması gerekir.

İmâmetin lütuf olmasının sebebi onsuz aklî teklifin tamama ermeyeceğindendir. İmamın lütuf olmasının delili ise dünya da olan reislerin icraatlarından öğrendiklerimizdir. Şöyle ki yeryüzünde cömert, adil, suçları cezalandıran ve mazlumlara insafli olan bir imam olması iyiliklerin yayılması ve kötülüklerin defedilmesine sebep olur. Bu imamın varlığında insanlar fesattan daha

⁸³⁶ Tûsî, *Telhîsu's-şâfi*, 1/59-68.

⁸³⁷ Hammûd, *el-Fevâidü'l-behiyye fî şerhi akâidi'l-İmâmiyye*, ss. 2/7, 17-18.

çok iyiliğe yakın olurlar. Aksi halde bir başkan geldiğinde kötülükler artar ve kaos hâkim olur. Bu durumda imâmetin lütuf olması aklen gerekli olmuş olur.⁸³⁸ Hillî, “ateş çukurunun kıyısında iken Allah sizi kurtardı”⁸³⁹ âyetiyle Allah itaate yaklaştıran ve isyandan uzaklaştıran lütuf yarattığını bildirmiştir. Bu lütuf da her sırada var olan masum bir imamdır.⁸⁴⁰

Hillî'nin masum imama delil gösterdiği bahsi geçen Âl-i İmrân 3/103. âyet insanların cehalette iken hidayet bulduğundan bahsetmiş ve İslam'dan önce insanların durumunu açıklamıştır. İslam'ın gelmesiyle insanların cehennemden kurtulduğu açıklanmıştır. Bu dönemde ise imam daha görevinin başında değildir. Bu dönemde Allah, Kur'ân ve Hz. Peygamber'le insanları doğru yola davet etmiştir. Bu durum önceki iki âyetten de anlaşılır. Bu âyetlerde Allah'ın elçisi aralarında olduğu halde küfür edilmemesi gerektiği ve sadece Müslüman olarak can verilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸⁴¹

Tûsî ise bahsi geçen âyette ateşi hak edenlerin oradan kurtarıcısının Hz. Peygamber olduğunu bildirmiştir.⁸⁴² İslam'a girmekle Müslümanlar cehennemden kurtulmuş oldular.⁸⁴³ Açıklanan tefsirlerde imâmetten bahsedilmese de âyette geçen “Allah'ın ipi” kelimesi imamlardan bahsedildiği başka İmâmiyye tefsirlerinde açıklanmıştır. Bu anlamda “Allah'ın ipinden” maksat Ehl-i Beyt'tir. Kur'ân onlardan ayrı olmadığı için kim Kur'ân'a sarılırsa onlara tutunmuş olur. Bu âyet onlara tutunmayı ve itaati vacip kılar. Bu durum da âyetin imâmetten bahsettiği anlamına gelir. Bu anlamda Allah'tan iki ip verildiğine birinin Kur'ân birinin de Ehl-i Beyt olduğuna dair rivayetler nakledilmiştir.⁸⁴⁴ Âl-i İmrân 3/105. âyette ayrılıktan ve ihtilaftan uzak olabilmenin sadece masum imam sayesinde olduğu bildirilmiştir.⁸⁴⁵ Âl-i İmrân 3/103. âyeti indiğinde bir bedevi “Allah'ın ipinin” ne olduğunu Hz. Peygamber'e sormuş, o da Hz. Ali'nin eline elini vurarak Allah'ın

⁸³⁸ Tûsî, *Telhîsu 'ş-şâfi*, 1/69-70.

⁸³⁹ Âl-i İmrân 3/103.

⁸⁴⁰ Hillî, *el-Elfeyn*, 103.

⁸⁴¹ Âl-i İmrân 3/101-102.

⁸⁴² Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri 'l-Kur'ân*, 2/546.

⁸⁴³ Tabersî, *Mecmau 'l-beyân fi tefsîri 'l-Kur'ân*, 2/806.

⁸⁴⁴ Abdullah Şibbir, *Hakku 'l-yakîn fi mârifeti üsûli 'd-dîn* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 1997), 1/199.

⁸⁴⁵ Hillî, *el-Elfeyn*, 104.

ipinin Hz. Ali olduğunu söylemiştir. Bu da ümmetin onu imam edinmesini gerektirmektedir.⁸⁴⁶ Yine Hz. Peygamber Allah'ın ipinin Hz. Ali olduğunu bildirmiş ve dünya da Hz. Ali'ye sarılan ve onu koruyan ahiret konusunda dalalete yönlendirmeyeceği bildirilmiştir. Bu ipe sarılanı Allah'ın bağışlayacağı sarılmayanı ise bağışlamayacağı bildirilmiştir.⁸⁴⁷ Kummî ise “*Allah'ın ipi'ni*” tevhid ve velâyet olarak açıklamıştır. Bir rivayette ise Ehl-i Beyt'in velâyetinde birleşmesi ve ayrı düşülmemesi gerektiği aktarılmıştır.⁸⁴⁸ Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber kendisinin peygamber ve Hz. Ali'nin de Allah'ın ipi olduğu bildirmiştir.⁸⁴⁹

İmâmiyye tefsirlerinin yanı sıra ayette geçen “*Allah'ın ipi*” kelimesi İslam dini,⁸⁵⁰ Allah'ın emirleri ve ahitleri,⁸⁵¹ iman, itaat ve Kur'ân anlamına geldiğini söyleyen tefsirler de vardır.⁸⁵² Açıklanan bu son yorumlar âyetin ve İslam'ın ruhuna daha yakın olduğu anlaşılır. Zira Sünnî tefsirlerde de ayette geçen “*Allah'ın ipi*” kelimesine Kur'ân, cemaat⁸⁵³ ve Allah'ın dini anlamları verilmiştir.⁸⁵⁴

Ahbârî tefsirlerde “*Allah'ın ipi'nden*” maksadın Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve velâyet anlamları verilmiştir. Usûlî tefsirler ise Eh-i Sünnet tefsirlerine yakın anlamlar vermiştir.

İmâmiyye Şîa'sı imâmeti Hz. Peygamber'in vazifesinin devamı olarak düşündükleri için peygamberlerin görevi olan din ve dünya işlerini nizamlamak ve insanlar arasında olan ihtilafları çözmek gibi görevleri imamlara tahsis etmiştir. Ehl-i Sünnet ise “*vücub alellah*” esasını kabul etmedikleri için lütuf anlayışını reddetmiştir.⁸⁵⁵

⁸⁴⁶ Hasan el-Muzaffer Muhammed *Delâilu's-sıdk li nehci'l-hak*, thk. Müessesetü Âli'l-Beyt li'İhyâi't-Türâs (Kum: Sitâre, 1960), 5/390.

⁸⁴⁷ Semâlî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 138.

⁸⁴⁸ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/108.

⁸⁴⁹ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 90.

⁸⁵⁰ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/545.

⁸⁵¹ Şerif Rızâ, *Telhîsu'l-beyân*, 124.

⁸⁵² Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 1/194.

⁸⁵³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 2/444-445.

⁸⁵⁴ Ahmed b. Ali Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî (Beirut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1984), 2/313.

⁸⁵⁵ bk. Mahsum Aytepe, “Imametın Vucubiyeti Tartışmaları: Kadi Abdülcebbar-Şerif Murtaza”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1 (03 Şubat 2016), 102-118.

İmâmiyye'ye göre imamlar diğer insanlar gibi beşerdir. İnsanların lehinde ve aleyhinde olan durumlar onlar için de geçerlidir. Sadece Allah onları seçmiş ve imâmet için sevdirmiştir. Onlar beşerî değerlerde en üstün vasıflara haiz olan insanlardır. Bu sebeple de Hz. Peygamber'den sonra hidayet imamları olmuşlardır.⁸⁵⁶ İmâmet bir kazanım değil peygamberlere verildiği gibi Allah tarafından verilen bir görevdir. Bu bakımdan onlar itaati hak etmektedirler.⁸⁵⁷ İmâmet seçimle mi, nasla mı yoksa kendi fiiliyle mi seçilir? sorusuna Müfîd şöyle der: “Allah onu tercih etmiş ve kendi katında amellerini temizlemek için vacip kılmıştır. İmâmete davet eden için de gerekli nassı açıklamayı vacip kılmıştır.”⁸⁵⁸

İmâmiyye imâmeti peygamberliğin devamı olarak gördükleri için peygamberlerin vazife ve vasıflarının imamlarda da olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla imamlara itaat, peygamberlere itaat kabul edilmiştir. Bu anlamda peygamberlere itaat nasıl vacipse imamlara itaat da vaciptir.

1.2. İmâmiyye Tefsirlerinde İmamın Tayini

İmam kelimesi tekil ve çoğul olarak on iki âyette geçmektedir. Bunlar tekil olarak Bakara 2/124, Hûd 11/17, Furkân 25/74, Ahkâf 46/12, Hicr 15/79, Yâsîn 36/12; çoğul olarak ise Tevbe 9/12, Enbiyâ 21/73, Kasas 28/5-41, Secde 32/24. âyetlerinde geçmiştir. Kur'ân'da imam kelimesi tekil ya da çoğul olarak kullanıldığında kendisine tâbi olunan kimse anlamıyla kullanılmıştır. Çoğul olarak bâtil imam için kullanıldığında ise bu durumu izah eden karine ile kullanılmıştır.

Âyetlerde geçen imam kelimesinin imamete delil gösterilmesi için bu kelimenin lügat manası tespit edilmelidir. Bahsi geçen kelimenin Kur'ân'da ne anlamda kullanıldığının, âyetin indiği dönemde hangi anlamda kullanıldığının bilinmesi gerekmektedir. Kelimenin lügat anlamıyla birlikte diğer âyetlerde aynı kelimenin hangi anlamda kullanıldığı bilinmeli ve bu anlam esas alınmalıdır.⁸⁵⁹

⁸⁵⁶ Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, 73-74.

⁸⁵⁷ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 64.

⁸⁵⁸ Muhammed b. Muhammed b. Numan b. Muallim Ebi Abdilleh el-Bağdadi Müfîd, *el-İfsâh fi'l-İmâme - silsiletü müellefâti Şeyh Müfîd*, thk. Mehdi Nefci (Kum: Dâru'l-Müfîd, 2009), 27-28.

⁸⁵⁹ Hakan Uğur, *Hikmet Ayetlerinin Tefsiri* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 8.

Hillî imâmetin seçim yoluyla yapılmasına karşı çıkar, bunun “*Ey iman edenler! Allah ve resulünün önüne geçmeyin, Allah’a itaatsizlikten sakının*”!⁸⁶⁰ âyetine karşı gelmek olacağını bildirmiştir. Ona göre Allah sonsuz rahmet ve şefkat sahibidir. Bu sebeple imamın tayinini seçim yoluyla yapmak karışıklığa neden olacağı için bu yöntem doğru değildir.⁸⁶¹

Hillî’nin bahsettiği âyet imâmi bakış açısıyla baktığımızda genel anlamda belki onun açıkladığı anlama gelebilir. Lakin “*Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden daha fazla yükseltmeyin...*”⁸⁶² âyeti Hz. Peygamber’in yanında yüksek sesle konuşulmaması ve ona karşı olan edep kurallarından bahseder. Bu durum da âyetin imamın tayininden bahsetmediği izlenimi vermektedir.

Yukarıda geçen âyette bahsedilen konu Allah’ın emrine karşı gelmemektir. Allah ve Peygamberi’nin emrinden önce acele etmemektir.⁸⁶³ Allah ve Peygamberi bir işe izin vermeden o işi yapmayın veya Peygamber konuşmadan siz konuşmayın anlamı çıkar.⁸⁶⁴ Adı geçen tefsirlerde imamın seçilmesiyle bağlı açıklamalara rastlanmamıştır. Hatta âyetin Kurban Bayramı gününde Hz. Peygamber’den önce kurban kesenlere ait olduğu ve kurbanlarının tekrar kesilmesi gerektiği açıklanmıştır.⁸⁶⁵ Bu anlamda zekâtın da vaktinden önce verilmesi caiz değildir. Aynı zamanda Hz. Peygamber’in önünde yürümek de caiz değildir.⁸⁶⁶ Adı geçen tefsirlerde âyetin imâmetle ilgili açıklamalarına rast gelinmemiştir.

İmâmiyye’ye göre imâmet din ve dünya işlerine rehberlik sistemi olup bu rehberi Allah ilmiyle seçip tayin eder ve Hz. Peygamber de bunu ümmete tanıtır ve itaatini vacip kılar. İmam ise din ve öğretilerini değişim ve tahriften korur. İslam dini herkesi kapsar ve fitri öğretileri ebedidir. Allah bu dinin kıyamete kadar devam etmesini murat etmiştir. Bu sebepten Allah’ın maksadının bozulmaması için her asır ve zamanda dini koruyan bir imamı tayin etmesi gerekir. İmâmet dinî ve dünyevi

⁸⁶⁰ el-Hucurât 49/1.

⁸⁶¹ Hillî, *el-Elfeyn*, 29.

⁸⁶² el-Hucurât 49/2-4.

⁸⁶³ Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 9/194-195; Erdebîlî, *Zübdetü’l-beyân fi ahkâmi’l-Kur’ân*, 416.

⁸⁶⁴ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu’l-câmi*, 4/149.

⁸⁶⁵ Saîd b. Hibetullah Râvendî, *Fıkhü’l-Kur’ân*, thk. Hüseyinî İşkûrî Ahmed (Kum: Kitabhâne Umûmî Hazreti Ayetullah el-Uzmâ Meraşî Necefî, 1984), 1/160.

⁸⁶⁶ Cezâirî, *Ukûdu’l-mercân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 4/549.

konularda insanların merci konumundadır. “*Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır...*”⁸⁶⁷ mealindeki âyetleri gereğince imamlar ilahi bilgiyle desteklenmiştir. İmâmiyye’de imâmet nübüvvet konusu gibidir. İmam şer’î meseleleri idare etmede Hz. Peygamber’in halifesi ve naibidir.⁸⁶⁸

Yukarıda bahsi geçen Necm âyeti Hz. Peygamber’in Kur’ân hakkında kendi hevasından konuşmayacağını bildirmiştir. İmamların kendi isteğinden konuşmasına delalet etmez. Bu anlamda İmâmiyye tefsirleri de âyetin peygamberden bahsettiğini ifade etmiştir.⁸⁶⁹ İmâmiyye tefsirleri bahsi geçen âyetin Hz. Peygamber’e dair olduğunu bildirmiştir. Bu durumda vahiyden bahseden âyetlerin imamları kastettiğini söylemek doğru değildir.

İmâmiyye kelâmcıları ise her asırda bir imamın olması gerektiğini bildirmiştir. Bu inanç her asırda hayatta olan bir imamın olmasını gerektirir. Lakin İmâmiyye’de imamların sayısı on ikiyle sınırlıdır. On bir imam kendi zamanında dinî işlerde merci iken on ikinci imam ise gâib olmuş ve zuhur etmesi beklenmektedir. Bu anlayış İslam dinini ve Müslümanları daha özel bir konuma getirmektedir. Lakin Allah için Hz. Âdem’den günümüze kadar gelen insanların konumu aynıdır. Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar olan sürede bazı zamanlarda fetret dönemi olmuş ve bu dönemde peygamberler gelmemiştir. Bu fetret dönemlerinde zamanın dinini koruyan birinin olmaması dinin tahrif olabileceğini akla getirebilir. O zaman bu fetret döneminde yaşayan insanların durumunun ne olacağı konusu ortaya çıkar. Allah, Kur’ân’ın tahrif edilemeyeceğini beyan etmiştir.⁸⁷⁰ İmamlar İslam dinini tahriften korumuştur denilebilir. Lakin tarihî süreçte belli zamanlar hariç İmâmiyye’nin böyle bir siyasi otoritesi olmamıştır. Ayrıca Hz. Peygamberden önce her asırda imamlar olduğuna ve dini koruduğuna göre bu dinlerin tahrif olunmaması gerekirdi. Halbu ki bu semavi dinlerin kitapları tahrif edilmiştir.

⁸⁶⁷ en-Necm 53/3-4.

⁸⁶⁸ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnââşeriyye*, 1/72-73; Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, 66.

⁸⁶⁹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 9/421; Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 9/261; Curcânî, *Celâli'l-ezhân ve celâli'l-ezhân tefsîru Gâzir*, 9/251.

⁸⁷⁰ el-Hicr 15/9.

Kur'ân'da bazı âyetlerin yerlerinin değiştiğini, Ehl-i Beyt'in faziletinden bahseden bazı sûrelerin çıkarıldığını ve tahrif⁸⁷¹ edildiğine dair nakillerde bulunan Şîî âlimleri vardır. Bunlara Kuleyni (ö. 329/942), Allame Meclisi (ö. 1110/1689) ve en-Nuri et-Tabersi'yi (ö. 1320/1902) örnek verebiliriz.⁸⁷² Kur'ân'da tahrifin olmayacağını savunan birçok Şîî âlim vardır. Bunlara Fadl b. Şazan'ı (ö. 260/874), Şeyh Sadûk'u (ö. 381/991), Müfîd'i (ö. 414/1022) vb. âlimleri örnek verebiliriz.⁸⁷³

2. İlk Halifenin Seçilmesi

Halife kelimesi (خَلَفَ يَخْلُفُ خَلْفٌ) fiilinden türemiş mastarı “*halfen*” ve “*hilâfeten*” olan bir kelime olup anlamı önün arkası, birinin arkasından yerine geçmek, (خَلَفَ اسْتَخْلَفَ) fiilleri ile birini halife yapmak anlamına gelir. Halife kendisinden önceki birinin yerine geçen anlamına gelir. Çoğul ise “*hulefa'dır*”.⁸⁷⁴

İstilah olarak “*hilâfet başkasının yerine ya tayinle veya vefatından sonra ya da aczinden dolayı naiplik yapmak*⁸⁷⁵ ve yönetmek” anlamına gelir.⁸⁷⁶ Halife ise en üst yönetici anlamına gelir. Halife başkasının yerine geçen ve onun makamını icra eden ve düşmanlıklar arasında hüküm veren şahıstır.⁸⁷⁷ Yine halife ilahi hükümleri uygulamada Hz. Peygamber'e halef olduğu için büyük imam makamında olan kişi hakkında kullanılmıştır. Allah Dâvûd Peygamber'i insanlar arasında hak ile hükmetmesi için yeryüzünde halife yaptığını⁸⁷⁸ bildirmiştir. Bu anlamda hilâfet asalaten değil vekaleten Allah'ın hükümlerini icra eden bir makamdır.⁸⁷⁹

İmâmiyye'ye göre elçi göndermek her dönemde Allah üzerine vaciptir. Bu sayede dünyada kaos olmaz ve işler düzende yürür. İmâmiyye imâmeti nübüvvet sisteminin devamıdır. İmâmetin tayini Allah üzerine vaciptir. Zira imâmet lütuftur ve

⁸⁷¹ Tahrif, kelimenin harflerinin yerini değiştirmek veya harflerin yerine başka harfler getirmektir. Kur'ân ve kelâmda ise tahrif, metinde olan kelimeleri asıl yerinden alıp başka yere almak veya metini bağlamı dışında yorumlamak, değiştirmek anlamına gelir. bk. Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı Kur'an'ın Tevrat'ta Tasdik Ettiği Konular*, 36-37.

⁸⁷² Fazla bilgi için bk. Muhammed Mâlullah, *eş-Şîa ve tahrîfu'l-Kur'ân*, (Beyrut: Daru'l-Vayi'l-İslami, 1982), 65-101.

⁸⁷³ Bilgi için bk. Murtada Radavî, *el-Burhân fî 'ademi tahrîfi'l-Kur'ân* (Dârul-Emîra, 2005), 233-261.

⁸⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/82-83.

⁸⁷⁵ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 427.

⁸⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/82-83.

⁸⁷⁷ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 427.

⁸⁷⁸ Sâd 38/26.

⁸⁷⁹ Hasan Gümüšoğlu, *İslam'da İmamet ve Hilafet* (İstanbul: Kayıhan, 2017), 15-16, 21.

lütuf da Allah üzerine vaciptir. Hz. Peygamber'den sonra fasıla olmaksızın imam Hz. Ali tayin edilmiştir.⁸⁸⁰

İmâmiyye kaynaklarında Hz. Peygamber vefatından önce hasta iken Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e Üsâme ordusuyla birlikte sefere çıkmayı emretmiştir. Onlar ise bunu yerine getirmemişlerdi. Hz. Peygamber namaz kıldırmak için Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in isimlerini duyunca onların öne geçmelerinden korkmuş ve neden savaşa gitmediklerini sorarak itiraz etmiştir. Sonra Hz. Ali ve İbn Abbas'ın omuzlarından yardım alarak namaza çıkmış ve Hz. Ebû Bekir'in kıldırmaya başladığı namazı devam ettirmiştir. Sonra Üsâme komutanlığında toplanmış olan ordunun sefere çıkmasını defalarca bayılana kadar tekrar etmiştir. Sonra yazı yazma malzemeleri istemiştir, lakin Ömer Hz. Peygamberin son nefesinde olduğu için bunun yapılmasına engel olmuştur. Sonra Hz. Peygamber bunu istemekten vazgeçerek Ehl-i Beyt'e iyi davranılmasını tavsiye etmiştir. Sonra Hz. Abbas'a imamlık yapmayı tavsiye etmiş, o kabul etmemiş, Hz. Ali imamlık yapmayı kabul etmiştir.⁸⁸¹ Şîa'ya göre Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'in ve Ömer'in Üsâme ordusuyla savaşa gitmesini istemesi vefatından sonra Hz. Ali'nin imam olması içindi. Onlar döndüğünde Hz. Ali'ye biat edilmiş olunacaktı.⁸⁸² Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'inin hakkını gasbettiği düşüncesiyle İmâmiyye Hz. Ebû Bekir'i aşırı şekilde tenkit etmiş, hatta onu küfürle itham etmiştir.⁸⁸³

İmâmîyeye göre Hz. Peygamber; Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in Hz. Ali'nin imam seçilmesine mâni olacağını önceden bilmiş, bunu önlemek için Üsâme ordusunu oluşturarak onları Medine'den uzaklaştırmak böylelikle Hz. Ali'nin imam seçilmesini kolaylaştırmak istemiştir. Eğer bu mesele denildiği gibi olsaydı Hz.

⁸⁸⁰ bk. Cemalüddîn el-Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar Hillî, *Keşfü'l-murâd fi şerhi Tecridi'l-İ'tikâd*, thk. Hasan Hüseyin Zâde el-Âmulî (Kum: Müessesetü'n-Neşi'l-İslâmî, 2012), ss. 479, 490-497.

⁸⁸¹ Muhammed b. Muhammed b. Numan b. Muallim Ebi Abdilleh el-Bağdadi Müfid, *el-İrşâd fi ma'rifeti hüceccillahi ale'l-ibâd*, thk. Müessesetü Âli'l-beyt li İhyâi't-Türâs (Beyrut: Mesâdiru Bihâri'l-Envâr, 1995), 1/182-186.

⁸⁸² Hillî, *Keşfü'l-murâd fi şerhi Tecridi'l-İ'tikâd*, 509; Abdülcabbar Adıgüzel, "Erken Dönem Politik İhtilafların Şîi-İmâmî Ekoldeki Teolojik İzdüşümleri", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 4/2 (2011), 63-122.

⁸⁸³ bk. Mehmet Nur Akdoğan, "Hicret Yolculuğu Bağlamında İmamiyye Şiasının Hz. Ebu Bekir Algısı", *Şarkiyat İlim ve Araştırma Dergisi* 13/1 (Nisan 2012), 129-153.

Peygamber, Hz. Ali'nin kendi cenazesıyla uğraşmadan daha imâmet meseleleriyle ilgilenmesini emredebilirdi. Bu sebeple Hz. Ali imam seçilebilirdi.

Ebu Zehra'ya göre Şîa dinî konularını Kur'ân ve hadisten delillere dayandırmaktadır. Lakin bununla birlikte Şîa'nın fikirleri felsefi görüşler, eski dinlerin esasında ve İslam'ın gelişiyle son bulan Fars medeniyeti esasında gelişmiştir.⁸⁸⁴

Tarihte Fars rejiminde krallık atadan oğula geçmekteydi. Bu krallığın da kutsal olduğuna inanıyorlardı. Hatta kralın yarı tanrı olduğuna inanılıyordu. Bu krallar hata yapmaz ve söyledikleri kanun niteliğindedi. Hz. Peygamber'den sonra da bu sistem Hz. Ali ve onun evlatları için uygulanmıştır.⁸⁸⁵

İmâmet din ve dünya işlerini genel idare etme sistemidir. Bu anlamda imâmet din işlerinin idaresinde Resûl'ün hilâfetidir ki tüm ümmetin buna tâbi olması gerekir ve imamın tayini vaciptir. Bu da Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Hz. Ebû Bekir'in ve sahâbenin hemen imamın tayiniyle uğraşmasından bu işin önemi ortaya çıkar ve sahâbe de bu konuda icma etmiştir. Dinî konuları icrası ve şerhlerin defî sadece imamla gerçekleşir. Mu'tezile ve Zeydîye'ye göre imamın nasbı aklen, İmâmiyye ise Allah'a vacip olduğunu bildirmişse de Ehl-i Sünnet'e göre aklen vaciptir.⁸⁸⁶ Ehl-i Sünnet'e göre Hz. Peygamber'in kendisinden sonra gelecek olan halifeyi tayin konusunda yazılı ve sözlü bir emri yoktur.⁸⁸⁷ Sadece Hz. Peygamber hasta iken Hz. Ebû Bekir'e namaz kıldırmak için imam olmasını istemiştir. Bazı Müslümanlar da bu olayı onun imam olmasına işaret olarak almış ve "Peygamber dinî konuda ondan razı olmuşsa biz dünya konusunda ondan neden razı olmayalım" demişlerdir.⁸⁸⁸

⁸⁸⁴ Muhammed Ebu'z-Zehrâ, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-siyaseti ve'l-akâidi ve târihi'l-mezâhibi'l-fikhiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 33-34.

⁸⁸⁵ Fatih Topaloğlu, "Eski İran'daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şii İmamet İnancına Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Eylül 2016), 72-81.

⁸⁸⁶ Taftazâni, *Şerhu'l-makasıt*, 800.

⁸⁸⁷ Daftari, *İsmaililer*, 69.

⁸⁸⁸ Ebu'z-Zehrâ, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-siyaseti ve'l-akâidi ve târihi'l-mezâhibi'l-fikhiyye*, 21-22.

Zira Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber hayatta iken onun veziri olmuştur. Ümmet vefatından sonra da hilâfeti onlara teslim etmiştir.⁸⁸⁹ İmâmiyye’ye göre ise vezirlik sadece dinin tebliğinde ve kâfirlerle savaşta olur. Yani hilâfet konusunda Hz. Peygamber’in veziri olmadıklarını söylüyorlar. Hatta Hz. Ebû Bekir’in hicreti de geçersizdir. Zira o Hz. Peygamber’e sığındığı için hicrette ona ortak olamaz.⁸⁹⁰ Ehl-i Sünnet’e göre ise Hz. Ebû Bekir “*ikininin ikincisi*”⁸⁹¹ olarak Kur’ân’da yer almıştır. Bu durum onun faziletli olduğunun delilidir.⁸⁹²

Hilâfet için toplananlar “İmamlar Kureyş’tendir”⁸⁹³ hadisi öne sürülerek Hz. Ebû Bekir’e biat etmiştir. Hz. Ali’den nakledilen bir rivayete göre ona ilk biat eden de iblis olmuştur. Sahâbîden ilk biat edenler ise Muğîre b. Şu’be, Beşir b. Sai’d, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Hz. Ömer’dir. Bu esnada Hz. Ali, Hz. Peygamber’in naaşını yıkamakla meşguldü. Hz. Ali Gadîr-i Hum gününde Hz. Peygamber’in kendisini “ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır” hadisiyle imam tayin ettiğine yukarda isimleri geçen sahâbenin şahit olduklarını bildirmiştir.⁸⁹⁴ Bu hadisin Sünnî ekolleri tarafından hilâfet anlamına gelmediği bildirilse de Hz. Ali, Kûfe’de halifeliği sırasında Hz. Peygamber’in vasisi ve meşru halifesi olduğunu bildirmek için bu hadisi açıklamıştır.⁸⁹⁵ Bu konuya şu âyet delil getirilmiştir: “*İblîs onlar hakkındaki zannını doğrulamış oldu çünkü bir grup Mü’minler dışında herkes ona tâbi olmuş.*”⁸⁹⁶ Hz. Ali ise altı ay sonra Hz. Ebû Bekir’e biat etmiştir.⁸⁹⁷ İmâmiyye’ye göre Hz. Ebû Bekir ve taraftarları “Allah, Ehl-i Beyt’te nübüvvet ve hilâfeti cem etmek istemedi”⁸⁹⁸ hadisini naklederek hilâfetin Hz. Ali’ye ait olmadığını savunmuştur.⁸⁹⁹ Hz. Ebû Bekir ve diğer halifelerin Hz. Ali’nin yerine imam seçilmesi Hz. Ali’nin hakkını vermemek ve onun hak ettiğine muhalefet etmek

⁸⁸⁹ Muhammed Abdulhay Kettânî, *Nizâmü’l-Hukûmeti’n-Nebeviyye el-Müsemmâ et-Terâtibu’l-İdâriyye*, thk. Abdullah Hâlidî (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Arkum, ts.), 1/88.

⁸⁹⁰ Ali b. Ahmed Ebu’l-Kâsım Kûfî, *el-İstiğâse fî bidei’s-selâse* (Tehran: Müessesetü’l-Alemî li’l-Matbûât, 1953), 161-163.

⁸⁹¹ et-Tevbe 9/40.

⁸⁹² bk. Akdoğan, “Hicret Yolculuğu Bağlamında İmamiyye Şiasının Hz. Ebu Bekir Algısı”, 129-153.

⁸⁹³ Tirmizî, *el-Câmiu’s-sahîh - sünenü’t-Tirmizî*, “Fiten”, 49 (No. 2227).

⁸⁹⁴ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/576-579, 603.

⁸⁹⁵ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 47.

⁸⁹⁶ Sebe’ 34/20.

⁸⁹⁷ Daftari, *İsmaililer*, 71.

⁸⁹⁸ Sünnî kaynaklarda hadise ulaşılmamıştır.

⁸⁹⁹ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/649.

olarak değerlendirilmiştir. Zira onlar gûnahtan masum değiller ve her türlü hatayı işleyebilirler.⁹⁰⁰ Hz. Ali mektup ve konuşmalarında eğer Ehl-i Beyt'ten Kur'ân'ı ezberleyen, sünneti bilen ve dine bağlı kalan biri varsa hilâfetin onun hakkı olduğunu bildirmiştir.⁹⁰¹

Eş'arîyye imâmet meselesini siyasi bir mesele olarak ele almış ve bu meseleyi dinî mesele olarak değerlendirmemiştir. İmâmiyye ise imâmet meselesini dinî ve itikadî bir mesele haline getirmiştir. İmâmiyye ile Eş'arîler imamın tayini, vacip olması, efdal olması, imamın vasıfları, imamların azlinin imkânı ve ilk üç halifenin meşruluğu konusunda farklı düşünceler ortaya koymuştur. İmâmiyye'ye göre imam sadece nas ve tayin yoluyla seçilir ve masum olur. Ehl-i Sünnet ise bu görüşü kabul etmemiştir. Ehl-i Sünnet, Şîa, Havâric ve Mu'tezile'ye göre imamın tayini vaciptir. Lakin İmâmiyye bu konuda diğerlerinden farklı fikirler ortaya atmıştır. Buna göre peygamberlerin gönderilmesi lütuf olarak Allah'a vaciptir. Aynı anlamda imamların tayini de lütuf olarak vaciptir. Bu sebeple imâmet iman esası olarak kabul edilmiştir. Ehl-i Sünnet'e göre ise imâmet toplumsal ve dinî düzeni korumak için vacip olsa da inanç esası değildir.⁹⁰² Yine Ehl-i Sünnet'e göre Hz. Peygamber kendisinden sonra gelecek olan imamı ismen tayin etmemiştir. Eğer bunu yapmış olsaydı diğer önemli konular gibi bu konu da meşhur olurdu. Nasla sabit olmayan imâmet konusunda Müslümanlar Hz. Ebû Bekir'in imâmeti konusunda icma etmiş ve herkes buna tâbi olmuştur. Halifelerin tertibi ise faziletleri sebebiyledir. Hilâfet için gereken şartlar Hz. Peygamber'in hadisine istinaden belirlenmiştir. Halife olacak kişinin Kureyşli olması, müctehid, olması dinî ve siyasi konularda yeterli olması, hür ve dinî konulara riayet etmesi gerekmektedir.⁹⁰³ Bağdâdî'ye göre ise imâmetin dört şartı vardır. Bunlar: müctehidler seviyesinde ilim sahibi olması, adalet ve verâ sahibi olması, güzel ve yeterli siyaset bilgisi olması ve Kureyşli olmasıdır.⁹⁰⁴ İcî'ye göre ise imamın müctehid olması gerektiğini söyleyenler olduğu gibi bunun gerekmediğini söyleyenler de vardır. İmamın adil, akil baliğ, erkek ve hür olması gerektiğine dair

⁹⁰⁰ Müfîd, *el-İfsâh fi'l-İmâme*, 39-41.

⁹⁰¹ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 46.

⁹⁰² bk. Veysi Ünverdi, "Eş'arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi: Cüveynî Örneği", *Usûl İslam Araştırmaları* 29 (2018), 39-65.

⁹⁰³ Cüveynî, *Lümau'l-edille fi kavâidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâat*, 128-130.

⁹⁰⁴ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 307.

icma vardır. Bunların dışında imam için gerektiği söylenen bazı vasıflar da vardır. Bunlardan biri imamın Kureyşli olmasıdır. Sahâbe hadis gereğince buna amel etmiştir. Mu‘tezile ve Havâric ise bununla amel etmiştir. İcî’ye göre bu durum, ordu komutan tayin edilen imamlar ve diğer yöneticiler için geçerlidir. Hâşimî olma şartını ise Şîa getirmiştir. Dinin tüm meselelerini bilmesi ise İmâmiyye tarafından ortaya atılmıştır. İmâmiyye ve İsmâiliyye’ye göre masum olmalıdır. Hz. Ebû Bekir masum olmadığına göre bu görüş de bâtıldır.⁹⁰⁵

13/634’te Hz. Ebû Bekir’in vefatı esnasında Hz. Ömer’i yerine halife seçti. Hz. Ömer ise 23/644’te kendisinden sonra gelecek olan halifenin seçilmesi için altı kişiden oluşan şûrâ tayin etmiştir. Bu şûrâ ise Hz. Osman’ı halife tayin etmiştir.⁹⁰⁶ Hz. Ebû Bekir’e Rasûlullah’ın halifesi⁹⁰⁷ ve Hz. Ömer’e ise emiru’l-Mü’minin olarak yönetimde ilk olarak hitap edilmiştir.⁹⁰⁸ Hz. Osman’ın kendi akrabalarının lehine kararlar alması ona karşı hoşnutsuzluk duygusunu geliştirdi. Bu olaylar zincirinde Hz. Ali taraftarlığı ve Şîa yanlısı düşünceler gelişti. Kûfe, Basra ve Mısır’dan asi gruplar Medine’de birleşti ve kargaşa sonucu Mısır’ın Arap ordusundan olan bir grup 35/656 yılında Hz. Osman’ı şehit etmiştir. Bu olaydan sonra Hz. Ali halife olmuştur.⁹⁰⁹

İmâmiyye inancına göre Hz. Ali masum olduğu için günahattan korunmuş addedilmiştir. Ehl-i Sünnet inancına göre ise Hz. Ali de diğer sahâbeler gibi bir sahâbedir. Peygamberler dışında da kimsenin masum olduğu kabul edilmemiştir.⁹¹⁰ Ayrıca Sünnî hadis kaynaklarında halife Habeşli köle bile olsa itaat edilmesi emredilmiştir. İhtilaf zamanlarında ise Hz. Peygamber’in ve raşit halifelerin yoluyla devam edilmesi buyrulmuştur.⁹¹¹ Bu hadisler de Ehl-i Beyt dışında da imam olabileceği fikrini doğurmaktadır.

⁹⁰⁵ Taftazânî, *Şerhu’l-makasıt*, 805-806.

⁹⁰⁶ Daftari, *İsmaililer*, 70.

⁹⁰⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Gümüšoğlu, *İslam’da İmamet ve Hilafet*, 24.

⁹⁰⁸ Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir Süyûfî, *Tarihu’l-hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Mısır: Matbaatüs’s-Saâde, 1952), 123.

⁹⁰⁹ Daha fazla bilgi için bk. Daftari, *İsmaililer*, 78-79.

⁹¹⁰ Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Me’alimü Usuli’d-Din - Kelam İlminin Esasları*, çev. Muhammed Altaytaş (İstanbul: Elma Basım Yayın, 2019), ss. 196, 254.

⁹¹¹ Tirmizî, *el-Câmiu’s-sahîh - sünenü’t-Tirmizî*, “İlim”, 16 (No. 2676).

İmamın Kureyş'ten olmasını Ehl-i Sünnet'le birlikte Şîa'nın tamamı kabul etmişlerdir. İmamın Kureyş'ten olmasına dair hadisler⁹¹² sahih olduğu için ittifakla Kureyş'ten olmayanın imâmet konusunda hakkı olmadığı konusunda icma vardır.⁹¹³ İmamların Kureyş'ten olması yeterli olup ne Hâşimî ne de Hz. Ali soyundan olması gerekmez. Zira ilk üç halife Kureyş'tendir lakin Hâşimî değildir.⁹¹⁴

İmâmiyye kaynaklarına göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi imam tayin ettikten sonra beş kişi gizli toplanarak Hz. Ali'yi imam tayin ettirmeyeceklerine dair kendi aralarında sözleşme yazıp imzaladıklarına dair birçok hadis var. Bu sözleşmeyi imzalayan beş kişi şunlardır; Hz. Ömer, Atîk, Ebû Ubeyde, Sâlim ve taun hastalığından dolayı vefatı sırasında Hz. Peygamber'i ve Hz. Ali'yi gördüğünü ve kendisini cehennemlik olduğunu söylediği nakledilen Hz. Muâz b. Cebel'dir. Aynı zamanda müşrik olmaları sebebiyle şiddetli azaba maruz kalacakları⁹¹⁵ anlatılan âyetin de bu "Ashabu's-sahife" olan beş kişi hakkında indirildiği nakledilmiştir.⁹¹⁶

Bakara 2/167 âyeti aslında Kıyamet günü müşriklerin karşılaştığı sahneyi canlandırmaktadır. Lakin tefsirlerde zulmedenlerin şirk koşarak, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi kâfir ve günahkarlara denk tutarak zulmettikleri bildirilmiştir.⁹¹⁷ Aynı zamanda filan ve filanın (yani Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in) Hz. Ali dışında birini imam tayin ettikleri için azap çekeceği açık bir şekilde ifade edilmiştir.⁹¹⁸ Lakin âyetlerin siyâk ve sibâkından bu konular anlaşılmamaktadır. Âyetler açık bir şekilde şirkten ve bunun cezasından bahsetmektedir. Bazı tefsirlerde ise tâbi olunanların reisler, komutanlar ve müşrikler olduğu bildirilmiştir.⁹¹⁹

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Medine'de Hz. Ali'nin diğer adaylardan daha çok imamete layık olduğuna inanan küçük grup oluştu. Hz. Ali'nin dostlarından

⁹¹² Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhâkî, *es-Sünenü 'l-kübrâ* (Haydarabad: Meclisü Dâirati'l-Meârifî'n-Nizâmîyyil-Kâineti fi'l-Hind, 1925), 3/121 (No. 5504).

⁹¹³ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelûsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., 2017), ss. 3/158, 160.

⁹¹⁴ Yakub b. Abdullatif, *İslam Mezhepleri ve Kelâm*, 273.

⁹¹⁵ el-Bakara 2/167.

⁹¹⁶ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/816-818.

⁹¹⁷ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru 'l-mensûb ile 'l-İmami 'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 578.

⁹¹⁸ Ayyâşî, *Tefsîru 'l-Ayyâşî*, 1/72.

⁹¹⁹ Tabersî, *Mecmau 'l-beyân fi tefsîri 'l-Kur'ân*, 1/457.

oluşan bu grup “*Şiatü Ali*” yani Ali taraftarı ve sonraları ise “*Şîa*” adını aldı. Hz. Ali de konuşma ve mektuplarında imâmetin Ehl-i Beyt’in hakkı olduğunu bildirmiştir.⁹²⁰ Bu olaylardan sonra Hz. Ali kırk dört kişiden ölümüne biat aldı. Lakin ertesi gün vadedilen toplantı yerine sadece dört kişi geldi. Bunlar da Hz. Selman, Ebû Zer, Miktâd ve Zübeyr b. Avvâm idi. Bu olaylardan sonra Hz. Ali Kur’ân’a yönelmiş ve onu cemetmiştir. Uzun müddet evinden çıkmayan Hz. Ali’den zorla Hz. Ebû Bekir’e biat edilmesi istenmiş ve evine baskın düzenlenerek evinden alınmıştır. Hz. Ali, Mûsâ Peygamber’in Tur Dağı’ndan döndükten sonra kızarak arkasından kötü iş yaptıklarını ve acele ettiklerini söyleyen⁹²¹ âyeti ve aşağıdaki hadisi okuyarak biat etmiştir: “Ey Ali taraftar bulursan onlarla çatış bulamazsan biat et.” Selman’dan gelen bir rivayette de yukarıda adları geçen dört kişinin dışında herkes Hz. Peygamber’in vefatından sonra mürtet olmuştur.⁹²² Hz. Ali hakkı olan imâmeti savunmaktan vazgeçmesinin tek sebebi taraftarının olmamasıdır.⁹²³

İmâmiyye hadis kaynaklarında Hz. Ali’nin halife olacağı açık olarak nakledilmiştir. Bu hadislerde Hz. Peygamber’den sonra imamın Hz. Ali olacağı ve Kureyş’in ona zulmederek karşı çıkacağı, Hz. Ali’nin gücü ve taraftarı olursa onlarla savaşması gerektiği bildirilmiştir. Bu durum da “...*Ey anam oğlu! Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi!*”⁹²⁴ âyetiyle kıyas edilmiştir.⁹²⁵

A’râf 7/150. âyetin tefsirinde nakledilen rivayette Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ömer’in tavsiyesi üzerine Hz. Ali’den üç sefer Hz. Ebû Bekir’e biat etmesi istenmiştir. O da ne çabuk Hz. Peygamber’i yalanladıklarını sormuştur. Sonra Hz. Ali evinden zorla Hz. Ebû Bekir’e götürülmüş Hz. Ebû Bekir de ondan biat etmesini istemiştir. Hz. Ali yapmazsa ne olacağını sorduğunda, Hz. Ebû Bekir boynunun vurulacağını bildirmiştir. Hz. Ali kendisinin Hz. Peygamber’in kardeşi olduğunu söylese de biat etmesi istenmiştir. Sonra Hz. Ali Hz. Peygamber’in kabrine

⁹²⁰ Daftari, *İsmaililer*, 71.

⁹²¹ el-A’râf 7/150.

⁹²² Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, ss. 2/580-587, 591, 598.

⁹²³ Müfîd, *el-İfsâh fi’l-İmâme*, 46.

⁹²⁴ el-A’râf 7/150.

⁹²⁵ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/567.

gitmiş kavmin kendisini zayıf düşürdüğünü ve öldürmeye çalıştığını⁹²⁶ bildirmiş ve sonra biat etmiştir.⁹²⁷ Bir rivayette de Hz. Ömer Ali'den Ebû Bekir'e biat etmesini istemiştir aksi takdirde boynu vurulacağını bildirmiştir. Bunu duyan Hz. İbn Abbas, Hz. Ali'nin elini Hz. Ebû Bekir'in eline sürer. Hz. Ali yüzünü semaya tutarak Enfâl "Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener..."⁹²⁸ âyetine istinaden yirmi kişi olsa savaşaacağını lakin yirmi kişi olmadığını bildirmiştir.⁹²⁹ Bazı müfessirler ise bahsi geçen âyetin tefsirinde sadece kâfirlerle cihattan bahsedilmiştir. Biat konularına girmemiştir.⁹³⁰

Tûsî ise A'râf 7/150. Âyetin tefsirinde ise yukarda bahsi geçen Hz. Ali'nin sözünden bahsedilmemiştir. Tefsirlerde Hz. Mûsâ'nın Rabbine münacatından döndüğü sırada kavminin buzağıya taptığını gömüştür. Bunun üzerine kızmış ve kendisine kötü haleflik yapıldığını bildirmiştir. Hz. Harun ise kavmi tarafından zayıf düşürüldüğünü bildirmiştir.⁹³¹

Ehl-i Sünnet ise Hz. Peygamber'in vefatından altı ay sonra vefat eden Hz. Fâtıma'nın ölümünden sonra Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biat ettiği görüşündedir. Hz. Ali ilk üç halife zamanında hiçbir siyasi görev almamıştır. Sadece Hz. Ömer Filistin ve Suriye'ye sefere çıktığı zaman Medine'de askeri vali olarak görev yapmıştır. Hz. Ali bu esnada ilim ile uğraşmıştır.⁹³² Halife seçilmemesi sebebiyle 11-23/632-644 yıllarında Hz. Ali hiçbir askeri faaliyete katılmayarak hilâfete karşı kendi itirazını bildirmiştir. Lakin bu tutumuna bakmayarak Hz. Osman'ın seçilmesi için tayin edilen altı kişilik şûraya atanmıştır.⁹³³ Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'e altı ay sonra biat etmesi ve Hz. Osman'ın seçilmesi için tayin edilen altı kişiden biri olması ve bu duruma itiraz etmemesi aslında onun halifelere karşı olmadığı anlamına gelir. Bu durumu sadece takiyeye izah etmek biraz zordur.

⁹²⁶ el-A'râf 7/150.

⁹²⁷ Semâlî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 175-176.

⁹²⁸ el-Enfâl 8/65.

⁹²⁹ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/67-68.

⁹³⁰ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 4/856.

⁹³¹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 4/547-548; Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 1/472.

⁹³² Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali", *Ali* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989), 2/371-374.

⁹³³ Daftari, *İsmaililer*, 76.

İmâmiyye kaynaklarına göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir halife olma isteğini Müslümanlara arz etmiş ve Müslümanların çoğunun biatıyla halife olmuştur. Lakin Hz. Abbas'ın buna karşı çıktığını ve kendinin de hilâfetten nasibi olması gerektiğini öğrenen Hz. Ebû Bekir ve Ömer, Abbas'ın yanına giderek Müslümanların çoğuna karşı çıkmamasını teklif etmiştir. Hz. Abbas'a ve ondan sonra geleceklere hilâfetten nasip verebileceklerini söylemişler. Lakin Hz. Abbas, "Hilâfet Hz. Peygamber'den talep edilmişse bizim hakkımızı almışsınız. Yok eğer Mü'minlerden talep ettiyseniz biz de Mü'minlerdeniz ve bu konuya görüş bildirmemiştir ve senin de öne çıkmanı istememiştir." demiş ve kendisinin Hz. Peygamber ağacının dallarından olduğunu ve Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in bu ağacın dışında kaldığını söylemiştir.⁹³⁴ Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçen hadiste ise Hz. Abbas hilâfet haklarını talep etmemiştir. Hz. Abbas ve Ali, Peygamber'den kalan malları Hz. Ömer'den talep etmiştir. Hz. Ömer de peygamberler miras bırakmaz ve onların bıraktığı sadakadır hadisini nakletmiş ve Hz. Ebû Bekir'in bu hadise dayanarak malları vermediğini, kendisinin de malları onlara vermeyeceğini bildirmiştir. Sonra bu malları Hz. Abbas ve Ali'ye onunla nasıl amel ettiğini görmesi için ve sadaka verme şartıyla verebileceğini bildirmiştir. Hz. Abbas da kendi payının da Hz. Ali'ye verilmesini istemiştir.⁹³⁵

Abbâsî imâmet zincirlerinden biri de Abbas b. Abdulmuttalip soyundan gelen imamlardır. Bunların dayanağı da Ehl-i Beyt'e ait olan âyetlerle⁹³⁶ şu ayettir "...*kan akrabaları birbirine (varis olmaya) daha layıktır*"⁹³⁷ Aynı zamanda Hz. Peygamber'in imâmetin Hz. Abbas'ın nesline geçeceği konusunda nakledilen rivayetlerdir.⁹³⁸ Abbâsî halifelerinden olan Muhammed el-Mehdi (158-169/775-785) Hz. Ali taraftarlarının iddialarını inkâr ederek Hz. Peygamber'in Hz. Abbas'ı halife tayin ettiğini bildirmiş ve hilâfetin Abbâsîlere geçtiğini savunmuştur.⁹³⁹

⁹³⁴ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/574-576.

⁹³⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985), 1/78; Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Kitâbü'n-Nafakât", 3 (No. 5043).

⁹³⁶ el-Ahzâb 33/33.

⁹³⁷ el-Enfâl 8/75.

⁹³⁸ Bilgi için bk. Aytakin Şenzyebek, "On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri", *Marife Dini Araştırma Dergisi* 19/2 (2019), 571-592.

⁹³⁹ Bilgi için bk. Daftari, *İsmaililer*, 130.

İmâmiyye kaynaklarında biat etmeye zorlanan Hz. Selman, Peygamber'e Kıyamet günü "artık o gün Allah'ın vereceği cezayı kimse veremez."⁹⁴⁰ âyetinde kimden bahsedildiğini sorduğu nakledilmiştir. Cevabında ise bunun Hz. Ömer olduğu bildirilmiştir.⁹⁴¹

Bazı tefsirlerde bahsi geçen âyette şiddetli azap görecekt olanların⁹⁴² kâfirler ve asiler olduğu bildirilmiştir. Âyetin Hz. Ömer'e dair olduğundan bahsedilmemiştir.⁹⁴³ Ekseri tefsirlerde âyette kâfirlere işaret olunduğu bildirilse de bazı müfessirler âyette geçen "ikinî ikincisi'nin" Hz. Ömer olduğu görüşündedirler. Bu sebeple onun şiddetli azap göreceği belirtilmiştir.⁹⁴⁴ Âyetin siyakına bakıldığında Hz. Ömer'in değil genel olarak insanların kastedildiği anlaşılır. Lakin Şîi kaynaklarda bu tarz rivayetler yer almıştır.

Hz. Ebû Bekir ve İbn Abbas'ın imam olduğunu iddia edenler olsa da onların masum olduğu hakkına delil olmadığı için imam olamazlar. İmamın sadece masum bir şahıs olması yeterli değildir. Bu durumda imam Hz. Peygamber'den sonra nasla tayin olunmuş Hz. Ali'dir.⁹⁴⁵ Hz. Hüseyin'den gelen bir rivayette imâmetin kendilerinin hakkı olduğu halde ensarın Hz. Ebû Bekir'e biat ettiği bildirmiştir. Hz. Ebû Bekir ise hilâfete Hz. Ömer'i yeterli bularak atamıştır. Hz. Ömer ise halife tayini için altı kişiden ibaret şûrâ tayin etmiştir. Onlar da Hz. Osman'ı imam tayin etmiştir. Hz. Osman'dan sonra da Talha ve Zübeyir Hz. Ali'ye biat etseler de sonra Hz. Osman'ın kanını talep ederek Hz. Aişe ile birlikte ona karşı çıkmıştır.⁹⁴⁶

3. İmâmiyyede Seçim ve Nas Yoluyla İmamın Tayini

Zencânî'ye göre Kur'ân'ın hepsi Hz. Ali'nin şanını açıklamak için inmiştir.⁹⁴⁷ Zencânî'nin bu görüşü doğru olsaydı Kur'ân'da bir sefer bile olsa açık bir şekilde Hz. Ali'nin adı geçmiş olurdu. Kur'ân en son Peygamber tarafından tebliğ edilen ve

⁹⁴⁰ Fecr 89/25-26

⁹⁴¹ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/595.

⁹⁴² Fecr 89/25-26

⁹⁴³ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 10/345; Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 10/741; Şeybânî, *Nehcü'l-beyân an keşfi meâni'l-Kur'ân*, 5/365.

⁹⁴⁴ Esterabâdî, *Te'vilü'l-âyâti'z-zâhira*, 768.

⁹⁴⁵ Tûsî, *Telhîsu's-şâfi*, ss. 2/1, 7.

⁹⁴⁶ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/630-632.

⁹⁴⁷ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/88.

insanlığı hak yoluna ulaştıran yüce bir kitaptır. Kur’ân’ın temel hedefi dünya ve ahiret saadetidir. Bu kitap bir kişiyi ifade etmek için değil tüm insanlara indirilmiş bir kitaptır. Bu kitabın sadece Hz. Ali’yi şanını açıklamak için indirildiğini söylemek isabetsiz görüş olurdu.

İmâmiyye’ye göre İmâmet peygamberlik seviyesinde bir görev olup vasilerin mirasıdır. İmâmet Hz. Ali’nin makamı ve Hz. Hasan ve Hüseyin’in mirası olarak Allah ve Hz. Peygamber’e halife olmaktır. İmâmet din ve dünya işlerini nizamlayan sistemdir. Dinî vecibeler de imamla tamama ermiş olur.⁹⁴⁸ İmâmet nasla tayin olunur ve Hz. Peygamber’in peygamberliği hakkında olan deliller imamın imâmeti hakkında da delildir.⁹⁴⁹ Dinî vecibeler sadece imamla tamama erer görüşüne baktığımızda tarihî süreçte Hz. Ali dahil imamların çok az bir süre imâmet görevini yerine getirdiğini görüyoruz. Bu dönemler dışında dinî vecibeler eksik mi kaldı sorusu ortaya çıkar. Cevabında ise hayır din tamama erdi ve hiçbir görev eksik kalmadı cevabı doğmuş olur.

Ayrıca “*Allah dilediğini yaratır ve seçer*”⁹⁵⁰ âyetin beyanına göre imamın seçim hakkı, Hz. Peygamber’in seçim hakkında olduğu gibi Allah’a mahsustur.⁹⁵¹ “*Allah ve resulü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur.*”⁹⁵² âyeti ve yukarıda bahsedilen âyetleri gereğince de Allah ve resûlü bir emir verdikleri zaman onların yani sahâbenin tercih hakkı olamaz. Bu durumda da imâmetin gereğini yerine getirmek zorundaydı. Lakin onlar bu gereksinimi yapmadıkları için Kasas 28/68. âyetin son kısmında olan şirk ve Kalem Sûresi’nde geçen yanlış karar vermeleri “*Size ne oluyor? Ne biçim hüküm veriyorsunuz...?*”⁹⁵³ onlara şamil edilmiştir. Ahzâb 33/36. âyette Allah diğer emirleri hükmettiği gibi Allah bir işi emrettiği zaman insanların

⁹⁴⁸ Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/491-492.

⁹⁴⁹ Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, 74.

⁹⁵⁰ el-Kasas 28/68

⁹⁵¹ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/76.

⁹⁵² el-Ahzâb 33/36

⁹⁵³ el-Kalem 68/36-41

tercih hakkı yok olduğunu bildirerek imâmeti de emretmiş ve bunu ihmal etmemiştir.⁹⁵⁴

Ahbârî müfessirlerden olan Kummî Kasas 28/68. âyetin tefsirinde Allah'ın imamı seçtiğini ve insanların onu seçme hakkı olmadığını bildirmiştir. “*Rabbin, onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir.*”⁹⁵⁵ âyetin tefsirinde ise onların Hz. Ali'yi imam seçmemeye azmetmiş olduklarını ve bu durumu da Allah nebîsine önceden bildirdiğinden bahsetmiştir.⁹⁵⁶ İmâmi usûli müfessir Tûsî ise bahsi geçen âyetin tefsirinde imamın seçiminden bahsetmemiştir. Tûsî, yalnızca peygamberi Allah'ın seçtiğinden ve kulların Peygamber'in seçme hakkı olmadığından bahsetmiştir.⁹⁵⁷

Kasas Sûresi'nin bahsi geçen âyetinin siyâk ve sibâkına baktığımızda imamın seçimi değil şirk ve tevhidden bahsetmiştir. Putları ilah edinerek hata yapıldığından bahsedilmiştir. Ahzâb Sûresi'nin bahsi geçen âyetin sibâkından anlaşıldığına göre ise Hz. Peygamber'in evlatlığı olan Hz. Zeyd'in eşi Hz. Zeyneb'i boşamasından ve daha sonra Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'le evleneceği durumunda ortaya çıkacak sıkıntılardan bahsetmektedir. Aslında bu âyetlerde Hz. Peygamber'e bir uyarı vardır. Yani Allah bir şeyi emrettiği zaman onu yerine getirmek gereklidir. Allah evlatlık edinilen çocuğun eşiyle boşandıktan sonra evlenilebileceğini ve evlat edinmekle hakiki evlat olmayacağını hükmetmek istemiştir. Bu durumu da Hz. Peygamber üzerinde misallendirmiştir. Bu âyetlerde imâmetle ilgili bir durum yoktur. Yukarıda bahsi geçen Kalem Sûresi'nin 68/36-41 âyetlerinde de Kıyamet günü cereyan edecek olaylar sahnelenmiştir. Burada hatalı hükmedenler de Kıyamet günü haşrolunan kâfirler olup imâmet hakkında yanlış karar veren sahâbe değildir.

Bahsi geçen Ahzâb âyetinin Zeyneb bt. Cahş ve Zeyd hakkında olduğunu İmâmî tefsirler de beyan etmiştir.⁹⁵⁸ Bazı tefsirler ise Allah ve Resûle itaatın vacip

⁹⁵⁴ Hillî, *el-Elfeyn*, 28-29.

⁹⁵⁵ el-Kasas 28/69.

⁹⁵⁶ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/143.

⁹⁵⁷ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 8/170.

⁹⁵⁸ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 8/343; Ebu'l-Futûh Râzî, *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cinân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 15/425.

olduğunu ifade etmiş lakin imâmetten bahsetmemiştir.⁹⁵⁹ Âyetteki “*tercih etmekten*” maksat hüküm ve şeriattır. Kur’ân hükümleri nesholmayacak kitap olduğunu beyan etmiştir. Onun hükümleri kıyamete kadar kalacaktır. Âyette Allah kendinin ve Resûlün velâyetinden bahsetmiştir. Allah’ın velâyeti şariat koymak ve yaratmaktır. Hz. Peygamber’in velâyeti ise şeriati uygulamak, davet ve ümmeti terbiyedir.⁹⁶⁰ Müfessir âyetin tefsirinde imamın velâyetinden bahsetmemiştir.

Kıyamet günü Hz. Ali’nin hakkını gasbedenlerin cezalandırılacağı ve secdeye davet edilseler de secde edemeyecekleri bildirilmiştir.⁹⁶¹ İmâmiyye, Hz. Peygamber’den sonra imamın Hz. Ali ve ondan sonra da İmam Mehdi’ye kadar Hz. Ali evladı olduğu konusunda icma etmiştir.⁹⁶² İmâmet seçimle olmayacağı gibi ehl-i hâl ve’l-akd da imamı tayini konusunda yetkili olamaz.⁹⁶³ İmâmiyye’ye göre sadece imâmet şartlarına haiz birisi imam olamaz. Bu durum ehl-i hâl ve’l-akdın biati ile diğer mezhepler nezdinde geçerli olsa da İmâmiyye’ye göre sadece nasla desteklenen imam olabilir. Zira diğer insanların adına ehl-i hâl ve’l-akdın karar vermesine dair bir delil yoktur. İmamın seçimle değil “*Rabbin, dilediğini yaratır ve tercih eder. Onların tercih hakkı yoktur.*”⁹⁶⁴ âyeti esasında Allah’ın seçmesi ve tayiniyle olabileceği açıklamıştır. Yine imamın tayininin vacip olduğunu bildiren “*Allah kendi üzerine rahmet yazdı*”,⁹⁶⁵ “*hidayete ulaştırmak Allah’a düşendir*”,⁹⁶⁶ “*hak yolu göstermek Allah’a aittir*”⁹⁶⁷ âyetleri delalet eder.⁹⁶⁸

İmâma itaatin vacip olduğunu bildiren En’âm 6/54. âyetin tefsirinde ise Kummî⁹⁶⁹ ve Tûsî⁹⁷⁰ imama itaatten hiç bahsetmemiştir. İkinci dönem ahhârî müfessir Bahrânî ise bahsi geçen âyetin Hz. Ali, Hamza, Cafer ve Zeyd hakkında

⁹⁵⁹ Tabersî, *Mecmau’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 8/564.

⁹⁶⁰ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri’l-Kur’ân*, ss. 2/94, 6/14.

⁹⁶¹ Bilgi için bk. Bayram Ayhan, “Anakronizmin İfradı: Kummî’nin İlk İnen Sûrelere Dair Aşırı Yorumu”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Aralık 2019), 374-408.

⁹⁶² Şibbir, *Hakku’l-yakîn fî mârifeti üsûli’d-dîn*, 1/191.

⁹⁶³ Hillî, *el-Elfeyn*, 35.

⁹⁶⁴ el-Kasas 28/68

⁹⁶⁵ el-En’âm 6/54

⁹⁶⁶ el-Leyl 92/12

⁹⁶⁷ en-Nahl 16/9

⁹⁶⁸ Muhammed *Delâilu’s-sıdk li nehci’l-hak*, ss. 4/244, 248-251.

⁹⁶⁹ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/202.

⁹⁷⁰ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 4/147.

indiğini bildirmiştir.⁹⁷¹ Yine ikinci dönem usûli müfessir Sebzevârî de âyetin Hz. Ali, Hamza ve Zeyd hakkında indiğini söylese de imamete delil olması hakkında bahsetmemiştir.⁹⁷²

İlk dönem ahbârî müfessir Furat el-Kufî'ye göre Leyl Sûresi sadece 12. âyet değil hepsi Hz. Ali hakkında inmiştir. Leyl “*iyiliği yalanlayan*”⁹⁷³ âyetinden maksat imâmeti yalanlayanlardır. Leyl Sûresi'ndeki “*hidayet*”⁹⁷⁴ kelimesinin de Hz. Ali olduğunu bildirmiştir.⁹⁷⁵ Diğer tefsirde ise âyetin itaat ve masiyetin tebliği olduğu bildirilmiştir.⁹⁷⁶ Aynı zamanda hidayete ermişlerin dine iltizamı gerektiği ve dalalete düşürmelerin caiz olmadığı bildirilmiştir.⁹⁷⁷

Nahl 16/9 âyetin tefsirinde Kummî hidayet yolundan⁹⁷⁸ ve Tûsî de hidayetten bahsetmiş lakin bu hidayetin imamlar olduğundan bahsetmemişler.⁹⁷⁹ Tabersî âyete “*hakka ulaştırın yolu göstermek Allah'a vaciptir*” anlamı verse de imâmetten bahsetmemiştir.⁹⁸⁰

İmâmi âlimler bir taraftan “Müminlerin emiri Hz. Ali'ye tâbi olun”⁹⁸¹ hadisini delil göstermiş, diğer taraftan Hz. Ebû Bekir'in delil getirdiği “Halifeler Kureyş'tendir”⁹⁸² hadisine nassa aykırı düştüğünü gerekçe göstererek kabul etmemiştir.⁹⁸³

Yukarıda her ne kadar imamın seçimle tayin edilmesi mümkün olmayacağı açıklansa da Müfid'in görüşüne göre imamlar cemaatin en üstünü olmaları sebebiyle cemaatten birinin onların yerine imam olması caiz değildir. Ona göre imamların

⁹⁷¹ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 2/464.

⁹⁷² Abdülâlâ el-Mûsevî Sebzevârî, *Mevâhibu'r-Rahmân fî tefsîri 'l-Kur'ân* (Kum: Negîn, 2010), 13/370-375.

⁹⁷³ el-Leyl 92/9

⁹⁷⁴ el-Leyl 92/12

⁹⁷⁵ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 565-568.

⁹⁷⁶ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 10/364.

⁹⁷⁷ İbn İdrîs, *el-Müntehab*, 2/385.

⁹⁷⁸ Kummî, *Tefsîru 'l-Kummî*, 1/382.

⁹⁷⁹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 6/363.

⁹⁸⁰ Tabersî, *Mecmau 'l-beyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 1/542.

⁹⁸¹ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/693; Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî Meclîsî, *Bihâru'l-envâr el-câmia li durrari ahbârî'l-eimmeti 'l-athâr* (Kum: İhyâü Kütübi'l-İslâmiyye, 2008), 28/92.

⁹⁸² Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh - sünenü't-Tirmizî*, “Fiten”, 49 (No. 2227).

⁹⁸³ Tûsî, *Telhîsu 'ş-şâfî*, 2/99.

tayininde nassın olması da vacip değildir. Masum imamların bu makama seçilmeleri de caizdir. Müfîd'e göre cumhuru İmâmiyye'nin görüşü bu olsa da Nevbahtî'ye göre imamlar ve imamete nas ve tayin yoluyla olur.⁹⁸⁴ Müfîd *Evâilü'l-Makâlât* kitabında imamların tayininde nassın olması vacip değil dese de *el-İfsâh fi'l-İmam* eserinde imâmetin farz olduğunu ve dört delille bilindiğini, bunların da âyet, hadis, icma, nazaru'l-kıyasi ve itibar olduğunu bildirmiştir. Bu anlamda imâmetin farz olmasının delili de “*Her insan topluluğunu önderiyle/imamıyla birlikte çağıracağımız o günde...*”⁹⁸⁵ âyetidir. Zira insan, üzerine farz kılınmayan bir şeyle mahşer günü çağırılmaz.⁹⁸⁶ Kâfi'de geçen bir rivayette İsrâ 17/71. âyetteki imam kelimesinin anlamı Hz. Peygamber'e sorulmuş, “Sen insanların imamı değil misin?” cevabında, “Ben Allah'ın resûlüyüm benden sonra Ehl-i Beyt'imden imamlar gelecek ve küfür ve dalalet ehli onlara zulmedecek” demiştir.⁹⁸⁷ Hatta Kıyamet gününde Hz. Peygamber kendi kavminin, Hz. Ali de kendi kavminin başında geleceğine dair rivayetler nakledilmiştir.⁹⁸⁸

Şeybânî “*Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde...*”⁹⁸⁹ âyetinde geçen “*imam*” kelimesini “*imamlar*” olarak açıklamıştır.⁹⁹⁰ Kummî de Kıyamet günü herkes kendi şâsi/taftarı ile Hz. Ali de kendi şâsi ile çağırılacağını bildirmiştir.⁹⁹¹ Feyz Kaşânî de “*imam*” kelimesine tâbi olunan nebî, vasi ve şakî/hak yolda olmayan imam anlamını vermiştir. Bir görüşe göre kendi zamanında kaim olan imam anlamını vermiştir. Ona göre nice imamlar olacaktır ki kıyamette ashabına ashabı da ona lanet ederler.⁹⁹² Kaşânî *es-Sâfi* tefsirinde ise konuyla ilgili rivayetleri nakletmiş ve Hz. Peygamber'den sonra gelecek imamlara karşı küfür ve dalalet önderlerinin zulmedeceğini bildirmiştir.⁹⁹³ Bahrânî de âyetin tefsirinde Kıyamet günü Hz. Peygamber, Ali, Hasan ve Hüseyin kendi kavminin

⁹⁸⁴ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 65-66.

⁹⁸⁵ el-İsrâ 17/71.

⁹⁸⁶ Müfîd, *el-İfsâh fi'l-İmâme*, 28.

⁹⁸⁷ Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/535.

⁹⁸⁸ Hammûd, *el-Fevâidü'l-behiyye fi şerhi akâidi'l-İmâmiyye*, 2/43.

⁹⁸⁹ el-İsrâ 17/71

⁹⁹⁰ Şeybânî, *Nehcü'l-beyân an keşfi meâni'l-Kur'ân*, 3/243.

⁹⁹¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/23.

⁹⁹² Mevlâ Muhammed Muhsin Feyz Kâşânî, *el-Asfâ fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Hüseyin Derâyitî ve Muhammed Rızâ Nimetî (Kum: Menşûrâtü Mektebi'l-İ'lâmi'l-İslâmî, 1997), 1/690.

⁹⁹³ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 3/206.

içinde gelir demiştir. Aynı zamanda kim hangi kavimin içinde yaşamışsa o kavimde gelir. Kim ki Ehl-i Beyt'i velî seçerse Hz. Peygamber'le beraber olacağını ve kim de onları velî seçmezse Hz. Peygamber'den uzak olacağını bildirmiştir.⁹⁹⁴ Âyette geçen “imam” kelimesini Allah Bakara 2/124. ve Enbiyâ 21/73. âyetlerinde “*insanları hidayete sevk eden*” anlamında kullanmıştır. Tevbe 9/12. âyette olduğu gibi dalalette tâbi olunan imamlar da vardır. Hûd 11/17. âyette olduğu gibi semavi kitaplara da imam ismi verilmiştir. Yâsîn 36/16. âyette de “*Levh-i mahfûz*” imam olarak isimlenmiştir. Lakin âyette olan imamdan maksat hak ve bâtil imamlar olup Allah'ın seçtiği imamlar değildir. Hak imamlardan peygamber olanlar, Hz. İbrâhîm, Hz. Muhammed ve diğer insanlardan olan imamlar vardır.⁹⁹⁵

Sünnî tefsirlerde ise âyette geçen “imam” kelimesine “*din*” anlamı verilmiştir. Herkes yaşadığı dini ile çağırılır. Bir başka anlam ise kendilerini hak yoldan uzaklaştıran reis ve imamlarıyla davet olunmalarıdır.⁹⁹⁶ Kıyamet günü insanlar imamlarının ismiyle davet olunurlar. Yani ey ümmeti Muhammed ya da ey Firavun'un tebaası gibi. Bir görüşe göre imam kendilerine indirilen kitap veya amel defterleridir.⁹⁹⁷

Sünnî tefsirlerde âyette geçen “imam” kelimesine “*tâbi olunan*” anlamı verilse de bu genel anlamda kullanılmıştır. Tâbi olunan şahıs hem hak yol üzere olabilir hem de dalalet üzere. Her iki halde imam olmuş olur. İmâmiyye ise bu kelimedede kastedilenin Hz. Ali ve diğer imamlar olduğu yorumunu yapmıştır.

Kur'ân dikkatli bir şekilde tetkik edildiğinde devlet yapısını ve idari teşkilatı tanzim eden açık hükümlerin olmadığı görülür. Kur'ân'da bildirilmemiş meselelerin müşavere yoluyla halledilmesi, “...İşleri de aralarındaki danışma ile yürür.”⁹⁹⁸ emanetin ehline verilmesi, insanlar arasında adaletle hükmetmek, “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman

⁹⁹⁴ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/551.

⁹⁹⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 13/165-167.

⁹⁹⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 7/88.

⁹⁹⁷ Abdulhak b. Gâlib İbn Atiyye, *el-Müharriru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Muhammed Abdusselam Abdüşşafi (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 3/473.

⁹⁹⁸ eş-Şûrâ 42/38.

*adaletle hükmetmenizi emreder...*⁹⁹⁹ Allah'a, Peygambere ve Mü'min emirlere itaat etmek ve ihtilaf durumunda Allah'a ve Peygamber'e başvurmak "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de...*"¹⁰⁰⁰ gibi bazı emirler mevcuttur.¹⁰⁰¹

İmâmiyye tefsirlerinde bahsi geçen Şûrâ âyetinde¹⁰⁰² sadece Müslümanların daha doğruyu bulmak için birbiriyle istişare ettiklerinden bahsedilmiştir.¹⁰⁰³ Bazı müfessirler ise âyette geçen istişarenin Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ederken ona yardım eden ensarın yaptığı istişare olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁰⁴

Ehl-i Sünnet tefsirlerde meşveretin doğru yolu bulmada önemli olduğu bildirilmiştir. Şûrâya âyet, hadis ve icmanın olmadığı durumlarda başvurulur.¹⁰⁰⁵ Allah, Peygamber'e sahâbe ile istişare etmeyi emretmiştir.¹⁰⁰⁶ Meşveret ile daha iyiye yönelmiş olunur. Çünkü burada akılların ortak görüşü hasıl olmuş olur.¹⁰⁰⁷ Meşveret etmek Allah'ın emridir.¹⁰⁰⁸ Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye gelmeden önce ensarın istişare etmesini Allah takdir etmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber de savaşlardan önce ümmetiyle istişare ederdi. Peygamber'den sonra da sahâbe, hükümlerin ortaya çıkması konusunda istişare eder, kitap ve sünnete dayanırlardı. Sahâbenin ilk istişare ettiği konu, hilâfet konusudur. Hz. Peygamber bu konuda hüküm koymadığı için sahâbe istişare ederek Hz. Ebû Bekir'i halife tayin etmiştir.¹⁰⁰⁹

Bahsi geçen Nisâ 4/59. âyetinde bahsedilen emanetten maksat her türlü emanettir. Bu emanetler sahibine iade edilmelidir. Bir başka anlam ise yönetimdir.

⁹⁹⁹ en-Nisâ 4/58.

¹⁰⁰⁰ en-Nisâ 4/59.

¹⁰⁰¹ Onat, *Emeviler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, 20.

¹⁰⁰² eş-Şûrâ 42/38

¹⁰⁰³ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 9/168.

¹⁰⁰⁴ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu 'l-câmi*, 4/54; Semâlî, *Tefsîru's-semerâti 'l-yâniya' ve ahkâmi 'l-vâdihati 'l-kâdia'*, 5/180.

¹⁰⁰⁵ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Taberânî, *et-Tefsîru 'l-kebîr tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm* (Ürdün: Dâru'l-Kitâbi's-Sakâfi, 2007), 5/453.

¹⁰⁰⁶ Âl-i İmrân 3/159

¹⁰⁰⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 9/133.

¹⁰⁰⁸ Cassâs, *Ahkâmu 'l-Kur'ân*, 5/263.

¹⁰⁰⁹ Muhammed b. Abdullah İbn Arabî, *Ahkâmu 'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Buhârî (Beirut: Dâru'l-Cil, ts.), 4/1667-1668.

Her imam kendisinden sonra gelene yönetimi devretmelidir. Namaz, oruç ve zekât gibi ibadetler de emanet sayılır. Bir başka görüş ise Osman b. Talha hakkında indiğidir. Mekke'nin anahtarlarının ona verilmesi emredilmiştir.¹⁰¹⁰ İmâmiyye tefsirlerinin âyeti tefsir ederken imâmet konusuna girmedikleri görülmüştür. Âyet genelde hak sahibine hakkını vermek anlamında tefsir edilmiştir.¹⁰¹¹

4. Kur'ân'da İmâmetin Gerekliliğinin Delilleri

Şîa fırkaları imâmet esasına göre zamanla gelişmelerini tamamlamıştır. Bu esasın temel kavrayışı da Cafer es-Sâdık zamanında ortaya konulmuştur.¹⁰¹² İslam dini kıyamete kadar devam edecektir. Bu durumda da onu koruyan bir muhafıza ihtiyaç olup onu muhafızsız bırakmak ihmal sayılmıştır. Bu muhafızlar da imamlardır. Ümmetin dine muhafız olması mümkün değildir. Çünkü onlardan hata, yanılma ve fesat ortaya çıkabilir. Bu saydıklarımızdan uzak masum bir şahsa ihtiyaç vardır ve bu şahıs da imamdır.¹⁰¹³ Her dönemde bir imam gereklidir, “*her kavmin bir hidayet rehberi vardır*”¹⁰¹⁴ ve “*Her kavmin bir uyararı vardır*”¹⁰¹⁵ âyetleri delil gösterilmiştir. Her asırda itaat ve yardım olunsun ya da olunmasın, hazır veya gâib olan bir imamın olması gerekir.¹⁰¹⁶ Şîa'nın tüm kolları Kur'ân âyetlerine dayanarak ve başta Gadîr-i Hum olayına istinaden miladi 16 Mart 632 tarihinde imâmetin Hz. Ali'nin hakkı olduğuna inanırlar. Bu olay en önemli Şîi bayramlarından biridir.¹⁰¹⁷

Bahsi geçen Ra'd 13/7. âyetin tefsirinde Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye “*Sen sadece uyarıcısın*” dedikten sonra elini onun kalbine koyarak “*Her kavmin bir hidayet rehberi vardır*” dediği aktarılmıştır. Devamında Hz. Ali'nin dinin esası, hidayet maksadı ve parlayan keskin kılıçların komutanı olduğu nakledilmiştir.¹⁰¹⁸ Yine âyetteki “*uyarıcının*” Hz. Peygamber ve “*hidayet rehberinin*” ise Hz. Ali olduğu rivayet edilmiştir. Bu da her zaman diliminde ve asırda bir hüccet imamının olduğunun delilidir. Mevcut imam ise bazen zâhir olur bazen da korku nedeniyle

¹⁰¹⁰ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 3/234.

¹⁰¹¹ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 4/378.

¹⁰¹² Daftari, *İsmaililer*, 76.

¹⁰¹³ Tûsî, *Telhîsu 'ş-şâfi*, 1/133-134.

¹⁰¹⁴ er-Ra'd 13/7

¹⁰¹⁵ Fâtır 35/24

¹⁰¹⁶ Muzaffer, *Akâidü 'l-İmâmiyye*, 66-67.

¹⁰¹⁷ Daftari, *İsmaililer*, 73.

¹⁰¹⁸ Semâlî, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 215.

olmaz. Bu da Allah'ın beyanı ve hüccetinin bâtil olmaması içindir.¹⁰¹⁹ Rivayete göre Hz. Peygamber miraçta iken bu âyeti duymuş ve “*uyarıcının*” kendisi iken “*hidayet rehberinin*” kim olduğunu sormuş. Cevabında Hz. Ali olduğu ve Allah'ın rahmetiyle ümmeti cennete ulaştıracığı bildirilmiştir.¹⁰²⁰ Hz. Ali'den sonra Ehl-i Beyt imamlarının “*hidayet rehberi*” rolünün devam ettiği bildirilmiştir.¹⁰²¹

Sünnî tefsirlerde Ra'd 13/7. âyette geçen “*davet edenin*” kim olduğu konusunda ihtilaf vardır. Bazısı Allah olduğunu, bazısı peygamberlerden biri olduğunu ve bazısı da davetçi olabileceğini söylemişlerdir. Bâtıniyye'ye göre ise bu masum bir imamdır.¹⁰²² Ehl-i Sünnet'e göre de imâmet gereklidir. Bu anlamda şeriatın hükümlerini yöneten adil bir imama ümmetin itaat etmesi vaciptir. İmâma itaatin gerekliliği Nisâ suresi “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de.*”¹⁰²³ âyetinde belirtilmiştir.¹⁰²⁴

İmâmetin hadislerden¹⁰²⁵ delilleri çoktur. Bunlardan biri de Hz. Peygamber'in akrabalarına ilk tebliğ zamanı kim ona yardım ederse kardeşi, veziri, vasisi ve halifesi olacağını bildirmiş. Üç sefer tekrarladığı bu sorusuna her seferinde Hz. Ali olumlu cevap vermiştir. Hz. Peygamber de Hz. Ali kendisinin kardeşi, vasisi ve halifesi olduğunu bildirmiş ve onu dinleyip itaat etmelerini tavsiye etmiştir. Bundan başka Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin misali Harun'un Hz. Mûsâ'ya olan yakınlığı gibi olduğunu bildirmiştir. Yine Ehl-i Beyt'i Hz. Nuh'un gemisine benzetmiş ona binenlerin kurtulacağını, binmeyenlerin ise helak olacağını açıklamıştır. Bundan başka Ehl-i Beyt'i yıldızlara benzetmiş yıldızların gemileri batmaktan koruduğu gibi Ehl-i Beyt'in de dünya ehlini koruduğunu beyan etmiştir. Onlara ihtilaf eden İblisin

¹⁰¹⁹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/359.

¹⁰²⁰ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 206.

¹⁰²¹ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/203.

¹⁰²² Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 6/312.

¹⁰²³ en-Nisâ 4/59.

¹⁰²⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3/150.

¹⁰²⁵ İmâmiyye imamlardan gelen hadisleri Hz. Peygamber'den gelen hadisler gibi kabul etmektedirler. İmâmiyye'de hadisler sahih, hasen, müvessak ve zayıf olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. İmâmiyye imamlar kanalıyla gelen hadisleri kabul etmektedirler. Ehl-i Sünnet kanalıyla gelen hadisleri kabul etmek için de müvessak formülünü geliştirmişler. İmâmiyyeye göre hadis “Masumun söz, fiil ve takririni anlatan sözdür.” Müvessak hadis “akidesi bozuk olmakla birlikte sika olduğu hakkında nass (açık bir ifade) bulunan ravidir.” İhtilafı olmakla birlikte müvessak hadisle amel edilir. bk. Tahsin Kazan, “Caferilerin Muvassak Hadis Anlayışı Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *Batman Akedemi Dergisi* 5/2 (2021), 282-301.

hizbinden olacağı açıklanmıştır. Bu anlamda Ehl-i Beyt Nahl 16/16. âyette geçen yıldızlara benzetilmiştir. Yine Sakaleyn hadisi ve Gadîr-i Hum hadisleri de imamete delil olarak sunulmuştur.¹⁰²⁶

4.1. İmâmiyye'ye Göre İmamın Tayininde Aklî Deliller

İmâmiyye'ye göre imamın tayininin bir sıra aklî delilleri vardır. Bunlar imamın masum olması, imamın hiçbir zaman diliminde günah işlememesi, hakkında nassın olması, en faziletli olması, züht, ilim, şecaat, ibadet ve iman gibi yüksek vasıflarla vasıflanmasıdır.¹⁰²⁷

Yukarıda sayılanlar aklî delillerden daha çok rivayet delilleri gibi görünmektedir. Lakin burada açıklanmak istenen bu sayılanların aklen imama olması gerektiğidir. Aynı zamanda bu açıklananlara nastan da delil getirmeye çalışmışlardır.

İmamın gerekliliğın aklî delilleri her Peygamber'den sonra onun vazifelerini icra edecek bir kaime ihtiyaç olmasıdır. Aynı zamanda aslah olanı yapmak Allah'a vacip olduğu için ve ahiret ve dünya işleri de sadece bir imamın tayiniyle düzeleceğinden imamın tayini vaciptir. Yine Hz. Peygamber'den sonra ümmeti, farklı anlamlar yüklenebilen Kur'ân'la baş başa bırakmak da akla uygun değildir. Böyle olursa herkes Kur'ân'ı ve hadisleri kendi isteğine göre yorumlayabilir. Şîa cumhuruna göre Allah, Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar her peygambere bir vasi ve halife tayin etmeden canını almamıştır. Hz. Peygamber de Medine'den çıkarken Hz. Ali'yi yerine halife tayin etmiştir. Hal böyle iken Hz. Peygamber'in bu ümmeti başıboş bırakıp gitmesi mümkün değildir. İmâmet makamı peygamberlik makamı gibi olduğundan ve peygamberi de insanların tayin edebilmediğinden imama da onların tayin edememesi gerekir.¹⁰²⁸

Akıllı insanların her dönemde bir reisi başa geçirmeleri bir imamın gerekliliğine işaret etmektedir. İnsanları idare edebilmek ve toplumda kaosun olmaması için ve dinî bilgi ve hükümlerin icraatında da bilgi sahibi masum bir

¹⁰²⁶ Cafer Sübhânî, *Akîdetü'l-İslâmiyye ale dav'i medreseti Ehli'l-Beyt*, çev. Cafer el-Hâdî (Kum: İtimâd, 1998), 188-194.

¹⁰²⁷ Muhammed *Delâilu's-sıdk li nehci'l-hak*, 4/272.

¹⁰²⁸ Şibbir, *Hakku'l-yakîn fi mârifeti üsûli'd-dîn*, 1/183-185.

imamın olması gerekir. İnsanlar arasında beliren ihtilafları çözümede ve savaşı engellemede imam dışında bunu kimse halledemez. Bu şahsın da Allah'ın âyetleriyle seçilmesi ve her türlü hatadan uzak olması gerekir. İnsan fitratı şehvet, kırgınlık, haset ve tartışmaya meyillidir. Bunları dizginlemek için, zalimin karşısında durup mazluma yardımcı olacak bir başkana ihtiyaç vardır. Allah'ın hadleri de lütuftur lakin bunu yerine getirecek bir imam olmazsa karışıklık hüküm sürer. Güncel hadiseler devamlı olarak ortaya çıkmaktadır. Kur'ân ve sünnet ise bunları karşılamakta yeterli olmayıp, bunları bize öğreten ve açıklayan masum bir imama ihtiyaç vardır. Aksi takdirde düzen kurulamaz. İyiliği emretmek ve kötülüğü de nehiyetmek hata yapmayan biri tarafından gerçekleştirilmelidir. Bu görev herkes üzerine vacip olursa toplumda karışıklık meydana gelir.¹⁰²⁹

Yine imamın İslam'dan önce de bir günah işlememiş, aklen ve naklen masum olması ve gerekir. Hz. Ali dışında kimse masum olmadığı için bu hakta ona mahsustur. İkinci ise imamın nasla tayin edilmesi ve mucizesi olması gerekir. Bu özelliklerin de Hz. Ali'de olduğuna dair ittifak vardır. Bundan başka imamın dinî konuları eksiksiz bilmesi gerekir.¹⁰³⁰

Bu sayılan vasıflar insanın bilemeyeceği gizli vasıflardır. Sayılan vasıfların kendisinde olmayan imamın seçim vasıtasıyla bu göreve getirilmesi gücü yetmeyeceği işlerle mükellef kılınması anlamına gelir. Ya da bu vasıfların imamda olduğunu zannetmekle olur. Lakin zan ise “...Zan ise asla gerçek bilginin yerini tutamaz.”¹⁰³¹ âyetiyle yasaklanmıştır. Ayrıca imamı seçme hakkına sahip olan onu azletme hakkına da sahip olur ki Allah bu hakkı kullarına vermemiştir.¹⁰³²

Hz. Ali'den gelen bir rivayette Ehl-i Beyt'in Hz. Peygamber'den sonra imamete gelmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunu da Hz. Peygamber Gadîr-i Hum'da,¹⁰³³ Veda Haccı'nda ve vefatı sırasında bildirmiştir.¹⁰³⁴

¹⁰²⁹ Hillî, *el-Elfeyn*, 5-10.

¹⁰³⁰ Şibbir, *Hakku'l-yakîn fî mârifeti üsûli'd-dîn*, 1/191-192.

¹⁰³¹ en-Necm 53/28

¹⁰³² Hillî, *el-Elfeyn*, 40-41.

¹⁰³³ Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, 33.

¹⁰³⁴ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/655.

4.2. İmâmiyye’de İmâmetin Tayininin Vacip Olması

İmâmiyye’ye göre imâmet din ve dünya işlerini idare etmek için gerekli bir sistemdir. Cumhurun büyük çoğunluğu imâmetin vacip olduğu görüşündedir. Vacip olmadığı görüşü ise Mürcie’nin bazı kolları tarafından söylenmiştir. Tûsî’ye göre Şâa’nın hepsi ve Mu‘tezile’nin çoğu imâmetin şer‘an değil aklen vacip olduğu görüşündedir. Mu‘tezile’den bazıları ise imâmetin şer‘an vacip olduğunu bildirmiştir. İmâmiyye’ye göre ise imâmet şer‘an vacip olsa da olmasa da teklif devam ettiği sürece aklen vaciptir. İmamın vacip olmasının bir sebebi de toplumsal karışıklığın olmamasıdır. İmam olduğu zaman toplumda düzen ve huzur olur.¹⁰³⁵ Zencânî’ye göre ise imâmet aklen vacip olup Allah ve Peygamber tarafından nasla açıklanmıştır. İmâmiyye’nin inancına göre de “Allah’a, Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin”¹⁰³⁶ âyeti gereğince imamlara itaat vaciptir.¹⁰³⁷ Bu inanca göre Hz. Peygamber’den sonra başka peygamber ve vahiy gelmeyeceği için Hz. Peygamber’in vazife ve görevlerini devam ettirecek bir şahsa ihtiyaç vardır.¹⁰³⁸ Usûli olan Müfîd ise imâmeti aklen vacip saymamaktadır.¹⁰³⁹

Dünyada, din ve dünya işlerinde Hz. Peygamber’in ilanı ile genel reislik sistemi olan imâmet Hz. İbrâhîm’e hitaben “ben seni insanlara imam yapacağım”¹⁰⁴⁰ âyetiyle emredilmiştir. Âyette imamla Peygamber’in ayırt edilmemesi ihtilaf sebebi değildir. Zira imam ve peygamber bir vazifede birleşmişler. Ne var ki peygamberden imam olur imamdan peygamber olmaz. Yine imâmet, din ve dünya işlerinde peygambere asaleten naiplik etmektir. Bu sebeple de peygamberin halifesi sayılır ve insanların ona tâbi olması vacip olur.¹⁰⁴¹

Kuleynî “insanlara fazlımızdan verdiğimizize haset mi ediyorlar...”¹⁰⁴² ve “Peygamber’e itaat eden Allah’a itaat etmiş olur”¹⁰⁴³ âyetlerine istinaden Hz. Ali ve

¹⁰³⁵ Tûsî, *Telhîsu’s-şâfi*, ss. 1/65-68, 70, 73.

¹⁰³⁶ en-Nisâ 4/59.

¹⁰³⁷ Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/73.

¹⁰³⁸ Sübhânî, *Akâidetü’l-İslâmiyye ale dav’i medreseti Ehli’l-Beyt*, 179.

¹⁰³⁹ Müfîd, *Evâilü’l-makâlât*, 67.

¹⁰⁴⁰ el-Bakara 2/124.

¹⁰⁴¹ Hillî, *el-Elfeyn*, 2.

¹⁰⁴² en-Nisâ 4/54.

¹⁰⁴³ en-Nisâ 4/80.

diğer imamlara itaatin farz olduğunu bildirmiş ve imama itaat etmek işin zirvesi, rahmeti, celp edici ve her şeyin anahtarı olduğunu açıklamıştır.¹⁰⁴⁴

İmâmiyye bahsi geçen âyette “*insanlar*”¹⁰⁴⁵ kelimesinden maksadın Ehl-i Beyt olduğu bildirilmiştir. Âyette geçen fazilet Hz. Ali’nin üstün faziletine ve imâmetine delil sayılmıştır.¹⁰⁴⁶ İmâmiyye’nin en eski kaynaklarından olan Selim b. Kays el-Hilâli’nin eserinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından biat etmeye zorlanan Hz. Ali imâmet hakkında “Allah’ın fazlından vermesi” konusunda bahsi geçen Nisâ 4/54. âyetini okuyarak kendini savunmuştur.¹⁰⁴⁷

Âyetlerin zâhirine baktığımızda imamdan ve ona itaatten bahsedilmemektedir. Bu kadar önemli bir konunun daha açık bir şekilde Kur’ân’da beyan edilmesi gerektiği bir gerçektir. Bahsedilen âyetler ise açık bir şekilde mevzubahis konuya işaret ettiği bilinmemektedir.

Cafer b. Muhammed’den nakledilen bir rivayette “*insanlara verdiklerimizden dolayı haset mi ediyorsunuz?*”¹⁰⁴⁸ âyetinde bahsedilenlerin kendilerinin haset edilen insanlar olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁴⁹ Bir başka tefsirde ise yukarıda verilen anlamdan farklı olarak bu âyetin nübüvvet, kitap, itaatin olması, izzet, düşmanlara karşı yardım ve bundan başka birçok iyilikler gibi anlamları olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁵⁰

Semâli ise naklettiği rivayette bahsi geçen âyette “*insanlar*” kelimesinden maksadın Hz. Peygamber olduğunu açıklasa da Ehl-i Beyt’ten rivayetlerde “*insanlar’dan*” maksadın Hz. Ali ve imamlar olduğunu bildirmiştir. Burada Semâli’nin kendi yorumuyla nakledilen rivayetin yorumu çelişkili duruma düşmüştür. Yine Âyette geçen “*mülken azimen*” kelimesinden maksadın ise imâmet olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁵¹ Kummî ise âyette geçen “*mülken azimen*” kelimesinden maksat hilâfet, “*insanlar*” kelimesinden maksat Hz. Ali ve imamlar olduğunu

¹⁰⁴⁴ Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/455-456.

¹⁰⁴⁵ en-Nisâ 4/54

¹⁰⁴⁶ Muhammed *Delâilu’s-sıdk li nehci’l-hak*, 5/341-343.

¹⁰⁴⁷ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâli*, 2/591-593.

¹⁰⁴⁸ en-Nisâ 4/54

¹⁰⁴⁹ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru’l-imamu’l-Hüseyin*, 46.

¹⁰⁵⁰ Nihâvendî, *Nefehâtü’r-Rahmân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 2/228.

¹⁰⁵¹ Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 144-145.

bildirmiştir. Sonraki âyetlerde geçen “*Onlardan bazıları onun yolunu kestiler*”¹⁰⁵² tefsiri ise Ehl-i Beyt’in hakkını gasbetmek olduğu bildirilmiştir. “*Âyât’dan*”¹⁰⁵³ maksat Hz. Ali ve imamlardır.¹⁰⁵⁴ “*Emanet’ten*”¹⁰⁵⁵ maksat da yine imâmettir. İmamlar kendisinden sonra gelen imama emaneti, kitapları, ilmi ve silahı vermesi gerekir.¹⁰⁵⁶ Âyette geçen “*fazl*”¹⁰⁵⁷ kelimesinden maksat ise Hz. Peygamber’de nübüvvet ve ailesinde ise imâmettir.¹⁰⁵⁸ Aynı zamanda onun keremi ve Allah Resûlünün halinin yüceliğidir.¹⁰⁵⁹ Bahsi geçen âyetin anlamı “*biz İbrâhîm’in ailesinden resûller nebîler ve imamlar yaptık*” olarak açıklanmıştır. Bu durumu Hz. İbrâhîm ailesinde ikrar ederken Hz. Muhammed ailesinde neden inkâr ederler.¹⁰⁶⁰

Yukarıda İmâmiyye tefsirlerinde bahsi geçen âyetlerin her ne kadar açık olmasa ve imamete ve imamlara işaret ettiği bildirilse de bazı İmâmî müfessirler farklı yorumlar getirmişler. Nisâ 4/54. âyet önceki âyetle birlikte Yahudileri kast etmiştir. Ayette geçen “*nâs*” kelimesinden maksat Hz. Peygamber ve ashabıdır. Çünkü Yahudiler nübüvvet verildiği için Hz. Peygamber’i ve onun ashabını kıskanıyordu.¹⁰⁶¹ Ayette geçen “*Mülken azîmen*” kelimesinden maksat ise Dâvûd Peygamberin ve oğlunun mülkü gibi büyük hâkimiyettir. Allah onlara eşi benzeri olmayan mülk ve hâkimiyet vermiştir.¹⁰⁶²

Ehl-i Sünnet tefsirleri ise bahsi geçen Nisâ 4/54. âyetinin imâmet ve imamlardan bahsetmediğini ifade etmiştir. Bu tefsirlere göre Yahudilerin çok hanım aldığı için Hz. Peygamber’e haset ettiğini bildirdiğini açıklamıştır. Bu sebeple de Allah bu âyeti göndermiştir.¹⁰⁶³ Âyetin tefsirinde Hz. Yusuf ve Hz. Süleyman peygamberlere verilen saltanat ve mülkten cariyelerin sayısından bahsedilmiştir.¹⁰⁶⁴ Âyette bahsedilen haset Hz. Peygamber’e nübüvvet verildiğine göre edilen hasettir.

¹⁰⁵² en-Nisâ 4/55

¹⁰⁵³ en-Nisâ 4/56

¹⁰⁵⁴ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/140-141.

¹⁰⁵⁵ en-Nisâ 4/59

¹⁰⁵⁶ Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 1/247.

¹⁰⁵⁷ en-Nisâ 4/54

¹⁰⁵⁸ Tabersî, *Mecmau’l-beyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 3/95.

¹⁰⁵⁹ Feyzî, *Sevâdiu’l-ilhâm*, 2/40.

¹⁰⁶⁰ Esterabâdî, *Te’vilü’l-âyâti’z-zâhira*, 136.

¹⁰⁶¹ Ali b. Mûsâ İbn Tâvûs, *Sadu’s-suûd* (Kum: Dâru’d-Dehâir, ts.), 153-154.

¹⁰⁶² Feyzî, *Sevâdiu’l-ilhâm*, 2/41.

¹⁰⁶³ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/275.

¹⁰⁶⁴ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî - bahru’l-ulûm*, 1/310.

“Eğer nebî olsa kadınlarla uğraşmazdı” diyorlardı. Halbuki önceki nebîlere de benzeri nimetler verilmiştir. Hz. Dâvûd’un doksan dokuz ve Hz. Süleyman’ın ise bin adet eş ve cariyesi vardı.¹⁰⁶⁵ Hz. Peygamber’in sahâbelerine de imanlarına göre haset etmiştir. Bu bakımdan âyet, “*Peygamber’le nübüvveti faziletli kıldığı ve Arapları şereflendirdiği ve Müslümanların izzet ve temkinini artırdığı için mi haset ediyorsunuz?*” şeklinde açıklanabilir.¹⁰⁶⁶

İmâmet genel bir lütuf iken peygamberler özel bir lütuftur. Bunun sebebi de her zamanda bir nebînin bulunmasıdır. İmamı inkâr peygamberi inkâr etmekten daha kötüdür.¹⁰⁶⁷ Allah tüm insanların kendine ibadet etmeleri için yarattığını “*Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.*”¹⁰⁶⁸ âyetinde bildirmiştir. Bu durum da Allah ile mahlûk arasında bir vasıtanın tayinini gerektirir. Kul ile Allah arasındaki vasıta Kur’ân, peygamber veya imamdır. Bu durum da “*eğer başka ilahlar olsaydı onlar da Allah’a ulaşmak için yollar ararlardı*”¹⁰⁶⁹ ve “*ey insanlar Allah’tan korkun ve ona ulaşmak için vesile arayın*”¹⁰⁷⁰ âyetlerinde bildirilmiştir.¹⁰⁷¹

Yukarıda bahsi geçen İsrâ âyetinde aslında Allah’ın bir ortağı olmayacağı bildirilmiştir. Müellifin bu âyetten imamın gerekliliğine nasıl ulaştığı bilinmemektedir. İmâmiyye tefsirleri de bu âyetin tefsirinde şirk konularından bahsetmiştir. İmâmet konusundan bahsedilmemiştir.¹⁰⁷² Bahsi geçen Mâide âyetinde ise Allah’a ulaşmak için bir vesile aranması istenmiştir. Bu vesile, sâlih ameller ve Kur’ân’dır. İmâmiyye nazarıyla bakacak olursak bundan maksat imamdır. Ama ifade açık değildir. Yine Mâide “*...ona ulaşmak için vesile arayın*” âyetinin tefsirinde çoğu İmâmiyye tefsirleri imâmetten bahsetmemiştir. Âyette bahsedilen vesilenin ona bir yakınlaşma vesilesi, sevgi, takva, günahlardan sakınma ve itaat olduğu

¹⁰⁶⁵ Muhammed b. Ahmed Mahallî - Celâleddin Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Beyrut: Müessesetü'n-Nûr li'l-Metbûât, 1995), 90.

¹⁰⁶⁶ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 1/258.

¹⁰⁶⁷ Hillî, *el-Elfeyn*, 3.

¹⁰⁶⁸ ez-Zâriyât 51/56.

¹⁰⁶⁹ el-İsrâ 17/42

¹⁰⁷⁰ el-Mâide 5/35

¹⁰⁷¹ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/40.

¹⁰⁷² Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/481; Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/644; Kâşânî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 4/37.

bildirilmiştir. Bir rivayette Hz. Ali'nin Allah ile kul arasında olan hicabın kaldırılmasına bir vesile olduğu nakledilmiştir.¹⁰⁷³ Başka bir tefsirde ise bu vesilenin Allah'a yaklaştıracak şeyler olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁷⁴ Bu yaklaştıracak şeylerin imamı bilip tanıdıktan sonra yapılan ameller olduğu açıklanmıştır. Bu vesilenin imam olduğu görüşünde olanlar da vardır.¹⁰⁷⁵ Sünnî tefsirde ise ayette geçen “*vesilenin*” yasaklananları terk ettikten sonra iyi işler görmek olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁷⁶ Her ne kadar “*vesilenin*” Hz. Ali ve diğer imamlara işaret ettiğine dair rivayetler olsa bu kelimenin onlara işaret ettiği açık değildir. İmâmiyye ve Ehl-i Sünnet tefsirlerinde bahsedildiği gibi bu âyetin iyi amellere işaret etmesi daha mantıklı gözükmektedir.

İmamı bilmeyen şeriatın çoğu kısmını bilmemiş sayılır. Müslümanlar namaz, hac gibi tevatürle nakledilen konuları bilirler. Diğer konularda ise rey ile içtihat ederler ki İmâmiyye’de bu asla kabul edilmez. Yine haber-i vâhidle¹⁰⁷⁷ ve istihsanla amel ederler. Bu deliller ise ilme götürmediği gibi bu durumda Allah’a itaat da hakiki anlamda gerçekleşmiş olmaz. Tevatürün sıhhatini anlamak için imâmet vacip kılınmamıştır. İmâmetin vacip kılınmasının sebebi şer’î delillerin gizli kalmadan bize ulaşmasının sağlanmasıdır.¹⁰⁷⁸

Tüm dinî konularda olduğu gibi imâmet konusu da başlangıçta Hz. Peygamber’den varit olan “Ali ve şırası Kıyamet günü kazananlar olacaktır,”¹⁰⁷⁹ hadisi ve benzeri rivayetlerle kendine yer bulmuştur. Sonra Müslümanlar fırkalara ayrıldı ve imâmetin Hz. Ali dışında gerçekleşmesi caiz olmayacağı görüşü hâkim olan bir devir başladı. Hz. Peygamber’in vefatından ve özellikle Hz. Hüseyin’in şehadetinden sonra imâmet görüşü oluşmaya başladı. Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den sonra fasıla olmaksızın nasla halife olduğu inancı kendi yerini bulmuştur.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷³ Ebu'l-Futûh Râzî, *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cinân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/360-361.

¹⁰⁷⁴ Râvendî, *Fikhu'l-Kur'ân*, 1/369.

¹⁰⁷⁵ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 2/33.

¹⁰⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 11/349.

¹⁰⁷⁷ Ahad hadis mütavatir hadisin şartlarını cem etmeyen hadistir. bk. Muhammed Sıddîk Minşâvî, *Kâmûsu Mustalahâti'l-Hadîsi'n-Nebevî* (Dâru'l-Fadîle, ts.), 57.

¹⁰⁷⁸ Tûsî, *Telhîsu's-şâfi*, ss. 1/114-118, 147.

¹⁰⁷⁹ Muhammed b. Hasan Âmilî, *el-Fusûlü'l-mühimme fî usûli'l-eimme* (Kum: Müessesetü'l-İmâmi'r-Rıza, 1997), 449.

¹⁰⁸⁰ Âmilî, *el-Fusûl*, 65-66.

İmâmiyye'ye göre Mâide 5/54. “*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler*” âyet de imamete delil gösterilmiştir. İlk olarak, âyette geçen “*irtidat/dinden dönme*” iki anlama gelir. Hakiki anlamda irtidat, herkesin kabul ettiği iki şahadet gibi dinin usulünden olan esaslara karşı çıkmak veya İmâmiyye'de imamete karşı çıkmaktır. Mecazi anlamda irtidat ise dinin bazı mühim hükümlerine karşı çıkmaktır. İkinci olarak, âyetin Hz. Ali veya Mehdi hakkında indiğine dair deliller vardır.¹⁰⁸¹

Âyete baktığımızda onun zâhirinden her zaman olduğu gibi İmâmiyye'nin kastettiği irtidat anlaşılmamaktadır. Âyetin öncesine baktığımızda münafıklardan ve bunların inancından bahsedildiği anlaşılmaktadır.

İmâmi müfessirlerden olan Şeybânî, Mâide 5/54. âyetin Hz. Ali hakkında indiğini söylemiştir. Bir rivayete göre de âyet, Uhud Savaşı'nda yenilenler, dinden dönenler ve Hz. Peygamber'in yanında kalanlar hakkında inmiştir. Bunlar Hz. Abbas'ın evladı ve onların yanında olanlardır.¹⁰⁸²

Mâide 5/54. âyet nazil olmadan önce Allah hadiseyi haber vermiştir. Bir rivayete göre de bu durum Hz. Peygamber'in vefatına yakın üç grubun irtidat etmesiyle ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Müseyleme'dir. Hz. Ebû Bekir onunla savaşmıştır. Hz. Ebû Bekir zamanında birçok grup irtidat etmiş ve o hepsinin hakkından gelmiştir. Bir görüşe göre ise âyet, Hz. Peygamber ailesinin imâmet hakkını gasbedip dinden dönenler için inmiştir. Ayette geçen “*Allah'ın sevdiği ve onu seven kavim'den*” maksadın ise Fars ve Yemen halkı olduğu veya Ebû Mûsâ el-Eşârî'ye işaret ettiği de ileri sürülmüştür. Bir rivayete göre de kendisine karşı çıkanlarla savaşan Hz. Ali ve ashabı olduğu bildirilmiştir. Yine âyetin Mehdî el-Muntazar ve ashabından bahsettiği bildirilmiştir.¹⁰⁸³

¹⁰⁸¹ Muhammed *Delâilu's-sıdk li nehci'l-hak*, 5/78-80.

¹⁰⁸² Şeybânî, *Nehcü'l-beyân an keşfi meâni'l-Kur'ân*, 2/228-230.

¹⁰⁸³ Muhammed b. Muhammed Rıza Kummî Meşhedî, *Tefsîru kenzi'l-dekâik ve bahri'l-ğarâib*, thk. Hüseyin Derkâhî (Tahran: Müessesetü't-Tabâati ve'n-Neşr fi Vezâreti'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1992), 4/139-141.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra dinden çıkanlar olmuştur. Âyetin mürtetlerle savaştan Hz. Ebû Bekir ve arkadaşları ve ensar hakkında indiği de söylenmiştir. Âyetin Hz. Ali ve onunla savaştanlar hakkında indiği de bildirilmiştir. Hayber'in fethinde Allah ve Hz. Peygamber'in sevdiği birine sancağı verilmesi de bu durumu destekler niteliktedir. Hz. Ali şirk ve küfür ehline karşı şiddetli idi, kınayanın kınamasından korkmaz ve iman ehline karşı son derece yumuşak idi. Âyetin dinden dönmeyle bağlı kısmı Ehl-i Beyt'e zulüm edip hakkını gasbedenlere dairdir.¹⁰⁸⁴ Lakin âyetin siyakı Ehl-i Beyt'ten bahsetmemiştir. Yorumlarda Hz. Ali'nin hakkını savunduğu ve kimseden çekinmediği söylenmiştir. Şüphesiz ki bu böyledir. Lakin imâmet Hz. Ali'nin hakkı ve bu kadar önemli bir konu olduğu halde susması manidardır. Hz. Ali'nin imâmet hakkını alamadığı için takıyye yaptığı ve taraftarı olmadığı için sustuğunu söylemek ise bahsi geçen yorumlarla uyumsuzdur.

Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonra gelen üç halifeye biat etmesi takıyye dışında başka bir sebeple izah edilemezdi. Zira Hz. Ali'nin imâmetinin nasla sabit olma iddiası karşısında onun susması Kur'ân'a muhalefet etme anlamına gelirdi. Elverişli ortam oluşuncaya kadar Hz. Ali'nin takıyye yaptığı iddia edilmiştir.¹⁰⁸⁵

Ehl-i Sünnet tefsirleri ise bahsi geçen Mâide 5/54. âyetin Kur'ân'ın mucizelerinden biri olduğunu bildirmiştir. Zira irtidat olayı Hz. Peygamber'in zamanında olmayıp gaybî olaydır. Bu olay Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir zamanında olmuş ve Hz. Ebû Bekir onlara karşı savaşmıştır. “Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler...” kısmıyla Hz. Ebû Bekir veya ensar kastedilmiştir. “Hiç kimsenin kınamasından korkmazlar...” kısmı Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin imâmetinin tespitine delildir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in zamanında onunla birlikte savaştılar. Aynı zamanda vefatından sonra da mürtetlerle savaştılar. Kimde bu sıfatlar varsa o Allah'ın velîsidir.¹⁰⁸⁶ Hz. Peygamber'in vefatından sonra dinden dönmelerin olacağını Allah'ın bildirdiğini açıklamıştır. Bu da Hz. Peygamber'in vefatından sonra

¹⁰⁸⁴ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 3/321-322.

¹⁰⁸⁵ Marulcu, “Bâtın Te'vîl Bağlamında Şii Takıyye Anlayışı -Ehl-i Sünnet ve Şia Kelamı Bağlamında Bir Değerlendirme-”, 31-47.

¹⁰⁸⁶ Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/219-221.

gerçekleşmiştir. Âyetten maksadın Kureyşli emirler ve mürtetlerle savaştan Hz. Ebû Bekir, arkadaşları, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî ve Yemen ehli olduğu rivayetlerde bildirilmiştir.¹⁰⁸⁷

İmâmi kaynaklarda imâmetin en güçlü delili “*Sizin veliniz ancak Allah’tır, peygamberidir, bir de Allah’ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir.*”¹⁰⁸⁸ âyetidir. İmâmiyye’ye göre âyette geçen “*Sizin veliniz*” kelimesinden maksat, işlerinizi idare eden,¹⁰⁸⁹ imam ve halife anlamındadır.¹⁰⁹⁰ Velî kelimesi müşterek bir isimdir. Yönetici, yardım eden, seven anlamları olsa da âyetin siyâk¹⁰⁹¹ ve sibâkından bu anlamın çıkarılamayacağı söylenmiştir. Lakin âyetteki mevlâ kelimesi velâyetten türemiş bir kelime olup yönetici anlamındadır. Bu anlamda çocuk ve kadının velisi yani onların işlerini yöneten anlamında kullanılmıştır. Nitekim âyetin anlamı şöyle olur: “*Sizin işlerinizi yöneten Allah, Resûlü ve Mü’minlerin emiridir.*” Ayrıca bir önceki âyette geçen “*Allah’ın birbirini seven*”¹⁰⁹² kişileri getirmesinden maksat da imamlar ve onları sevenlerdir.¹⁰⁹³ “*İman edenler’in*” anlamı da Mü’minlerin emiri Hz. Ali’dir. Bu iki vasfın ispatıyla Hz. Ali’nin imam olduğu ortaya çıkmış olur. Ayrıca “*وَالَّذِينَ آمَنُوا*” çoğul olarak kullanılsa da özelde de rükû halinde zekât veren Hz. Ali’ye mahsustur. Bu durumda âyette geçen “*velî*” kelimesiyle imâmet ve yönetim kastedilmiştir.¹⁰⁹⁴ Tevbe 9/71. âyeti Hz. Ali’nin halife olmasına delil gösteren Zencânî “*المؤمنون بعضهم اولياء بعض*” cümlesini âyet olarak vermiş ve âyetin diğer imamları ihtiva ettiğini savunmuştur. Âyette “*Mü’minlerin*” çoğul olarak kullanılması diğer imamlara şamil olduğu içindir.¹⁰⁹⁵ Lakin âyet Kur’ân’da Zencânî’nin verdiği şekilde değildir. Âyetin aslı şöyledir “*وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ*”¹⁰⁹⁶ “*Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir.*” Âyet hem erkekleri hem de kadınları ihtiva etmektedir.

¹⁰⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 6/182-185.

¹⁰⁸⁸ el-Mâide 5/55

¹⁰⁸⁹ Tûsî, *Telhîsu’s-şâfi*, 2/10, 15-17.

¹⁰⁹⁰ Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye el-İsnâşeriyye*, 1/82; Şibbir, *Hakku’l-yakîn fî mârifeti üsûli’l-dîn*, 1/193.

¹⁰⁹¹ el-Mâide 5/51.

¹⁰⁹² el-Mâide 5/54.

¹⁰⁹³ Muhammed *Delâilu’s-sıdk li nehci’l-hak*, 4/299-302.

¹⁰⁹⁴ Tûsî, *Telhîsu’s-şâfi*, ss. 2/10, 15-17.

¹⁰⁹⁵ Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye el-İsnâşeriyye*, 1/82.

¹⁰⁹⁶ et-Tevbe 9/71.

Kadınlardan imam olmayacağı için bu âyetin imamete delil gösterilmesi tartışılır. Yine “وَالَّذِينَ آمَنُوا” çoğul olarak kullanılan bir kelimenin sadece Hz. Ali’yi kapsamasa da soru işareti doğurur. Hz. Ali’nin rükû halinde sadaka verdiği nakledilse de âyet açık bir şekilde Hz. Ali’nin imâmetine delil gösterilemez. Zira âyette velî kelimesinin yönetici anlamına geldiği tam olarak söylenemez.

İmâmiyye tefsirlerine göre Mâide 5/54. âyette geçen “irtidat’ın” Âli Muhammed’in velâyet hakkını gasbeden sahâbeden bahsettiği bildirilmiştir. Onlar Allah’ın dininden irtidat etmiştir. Âyetin “...Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler.” kısmı ise Mehdî el-Muntazar ve Allah yolunda cihat eden sahâbe hakkında inmiştir. Bir sonraki âyet ise “...dilenciye rükû halinde sadaka veren,”¹⁰⁹⁷ Hz. Ali¹⁰⁹⁸ ve onun velâyeti hakkında inmiş olup, “Sana indirileni tebliğ et...”¹⁰⁹⁹ âyeti ile de bu durumu tebliğ etmesi Hz. Peygamber’e emredilmiştir.¹¹⁰⁰

Mâide 5/55. âyet indiğinde bir grup sahâbe Hz. Ali’nin velâyetini kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Bu sebeple “Onlar Allah’ın nimetlerini biliyor, ama sonra kalkıp nankörlük ediyorlar. Onların çoğu inkârcıdır!”¹¹⁰¹ âyeti inmiştir. Nisâ 4/59. âyette “ülû’l-emr” ifadesi, geçmektedir. “Ülü’l-emr” ile Mâide 5/55. âyette geçen “imamlar” kastedilmektedir. Hz. Ali’nin namazda iken değerli elbisesini dilenciye sadaka verdiği nakledilmiştir. Bir melek olan bu dilenci, Hz. Ali’nin evlatlarından imamete uygun duruma gelenlerden de aynı şekilde elbise ister. Yine Hz. Peygamber’e velînin kim olacağı sorulunca Mâide 5/55. âyeti inmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber camiye gitmiş ve kapıdan çıkan dilenciye bir şey verilip verilmediğini sormuş o da Hz. Ali’nin ona yüzük verdiğini bildirmiştir. Hz. Peygamber ise Hz. Ali’nin velî olduğunu açıklamıştır. Âyette geçen velâyet emri en son emir olup bundan sonra “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim...”¹¹⁰² âyeti inmiştir.¹¹⁰³ Bir rivayete göre de Hz. Ali namaz kılarken dilenci bir şey istemiş. Kimse vermeyince dilenci ellerini semaya açmış ve “Allah’ım şahit ol Allah

¹⁰⁹⁷ el-Mâide 5/55

¹⁰⁹⁸ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/170.

¹⁰⁹⁹ el-Mâide 5/67

¹¹⁰⁰ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 123-129.

¹¹⁰¹ en-Nahl 16/83.

¹¹⁰² Aslında bahsi geçen âyetin Gadîr-i Hum’da indiğinden İmâmiyye tefsirleri bahseder. el-Mâide 5/3

¹¹⁰³ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 2/316-322.

Resûlünün mescidinde namaz kıldım ve kimse bana bir şey vermedi” demiştir. Bunun üzerine rûkûda olan Hz. Ali yüzük olan elini dilenciye uzatmış ve dilenci yüzüğü almıştır. Namaz bitince Hz. Peygamber, Hz. Mûsâ’nın Firavun’un yanına çıkarken okuduğu duaları okumuş, Hz. Ali’nin kendisine vezir yapılarak desteklenmesini istemiş¹¹⁰⁴ ve bunun üzerine Mâide 5/55. âyet inmiştir.¹¹⁰⁵ Yine bahsi geçen Tâhâ 20/25-32. âyetleri de Hz. Ali’nin velâyetine delil gösterilmiştir. Burada geçen rivayete göre Hz. Peygamber Allah’tan Hz. Ali’nin kendisine yardımcı olması hususunda dilekte bulunmuştur. O da “*Kardeşinle seni destekleyeceğiz*”¹¹⁰⁶ âyetini göndererek bu isteğe cevap vermiştir.¹¹⁰⁷

Tûsî, Mâide 5/55. âyetin Abdullah b. Selam ve arkadaşları hakkında indiğini nakletmiştir. Bunun sebebi de Yahudilerin onlarla dostluk etmelerini kesmeleridir. Bunun sonucu olarak da Yahudileri değil, Allah’ı, Peygamber’i ve velâyet sahiplerini dost edinmeleri emredilmiştir. Âyetin Hz. Ali’nin imâmeti hakkında indiği açıktır. Velî kelimesi “*daha layık*” anlamında kullanılmıştır. “*İman edenler’le*” kastedilen Hz. Ali’dir. “*Velî*” kelimesinin “*daha layık*” anlamına gelme sebebi, bu makama seçilen kimsenin diğerlerinden daha layık olması gerektiğini bildirmesidir. “*İnnema*” lafzı ile Allah, Hz. Peygamber ve iman edenlerin dışında velî seçimi yasaklanmıştır. Velî edinme din konusunda olsa bile “*Tüm Mü’minler birbirinin velîsidir*”¹¹⁰⁸ âyetine ilişkindir. Âyette geçen “*Râkiûn*” kelimesi, “*zekât verenlerin*” sıfatıdır. Buna göre âyetten “*tevazu ile sadaka vermek*” anlamı çıkmaz. Mâide 5/55. âyette “*Müminler*” kelimesinin çoğul olarak gelmesinin sebebi tekil kelime tazim ifade ettiğinde çoğul olarak kullanmasındandır.¹¹⁰⁹ Müfessir tefsirin öncesinde âyetin imâmet hakkında indiğini söylese de devamında âyetin tüm Mü’minleri kapsadığını bildirmiştir. Bu da âyetin imamete işaret edip etmediği sorusunu doğurmuştur.

İmâmî tefsirlerde âyette geçen “*sizin veliniz*” kelimesine yönetici anlamı verilmiş ve kâfir yöneticileri desteklemek yasaklanmıştır. Velâyetin sadece Allah,

¹¹⁰⁴ Tâhâ 20/25-32

¹¹⁰⁵ Muhammed Hasan Kabîsî Âmilî, *Tefsîru’l-beyâni’s-sâfi li kelâmillahi’l-vâfi* (Beirut: Müessesetü’l-Belâğ, ts.), 2/433-434.

¹¹⁰⁶ el-Kasas 28/35

¹¹⁰⁷ Muhammed *Delâilu’s-sıdk li nehci’l-hak*, 4/311.

¹¹⁰⁸ et-Tevbe 9/71

¹¹⁰⁹ Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 3/559-564.

Peygamber ve Mü'minlere ait olduğunu bildirmiştir. Bu anlamda rükû halinde sadaka veren kim ise velâyet de ona aittir.¹¹¹⁰ Bu kişi de icma ile Hz. Ali'dir.¹¹¹¹ Hz. Ali'yi velî edinen ise “*hizbullah*” Allah'ın ordusudur. Bunları kabul etmeyen ise “*hizbuşşeytan*”dır, şeytanın ordusudur.¹¹¹²

Tabatabâi Mâide 5/55. Ayette geçen “*velâyet*” kelimesine işleri yöneten, “*veli*” kelimesine ise kendinde yönetim vasıfları toplanan kimse anlamı vermiştir.¹¹¹³ Sebzevârî'ye göre “*veli*” kelimesinin tekil gelmesi, Hz. Peygamber'in velâyetinin Allah'ın velâyetinden sonra olduğunu bildirmek içindir. Sonra Hz. Peygamber'e naip olan ve âyetin açıkladığı şahıs velâyeti devam ettirir. Âyette Allah ve resûlünden sonra Mü'minler kelimesi çoğul olarak gelmeseydi Kur'an'dan alınıp atılırdı. Buna ilave olarak burada tekil kelimeye ihtiyaç yoktur. Çünkü bu esnada imanlı, namaz kılan, zekât veren ve rükû eden Hz. Ali dışında kimse yoktur. Kelimenin cemi şeklinde gelmesi saydığımız bu vasıfları o anda Hz. Ali cem ettiği içindir. Allah ve resûlünden sonra Hz. Ali'nin velâyetinden bahsedilmesi onun velî olduğuna delildir.¹¹¹⁴ Sıfatların veya hallerin çokluğu failin çoğul gelmesini gerektirmez. Araştırmam sonucunda Arapçada böyle bir kuralın olduğuna rastlamadım. Sebzevârî “Müminler kelimesi tekil gelseydi Kur'an'dan çıkarılırdı” ifadesiyle Allah'ın Kur'an'ı koruyamayacağını bildirmiş olur. Bu da Allah'ın Kur'an'ı koruyacağı âyetine¹¹¹⁵ zıt düşmektedir. Âyette dost edinilecek şahıslar vasıflarıyla birlikte zikredilmiştir.

Muğniye, Mâide 5/55. âyetin irabında “*وَهُمْ رَاكِعُونَ*” kelimesinin “vav” harfi ile “*وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ*” kelimesinin hali olduğunu bildirmiştir. Bu durumda Allah din düşmanlarını velî edinmeyi yasakladıktan sonra kimin velî edinileceğini bildirmektedir. Ona göre âyetteki Allah ve Resûlünün velâyeti; işlerin yürütülmesi,

¹¹¹⁰ es-Seyyid Abdullah Şibr, *el-Cevheru's-semîn fi tefsîri'l-kitâbi'l-mübîn*, thk. es-Seyyid Muhammed Bahru'l-Ulûm (Kuveyt: Mektebetü'l-Elfeyn, 1987), 2/188-189.

¹¹¹¹ Muhammed b. Habibullah Sebzevârî Necefî, *İrşâdü'l-ezhân ilâ tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru't-Taârufi li'l-Matbûât, 1998), 122.

¹¹¹² Şibr, *el-Cevheru's-semîn fi tefsîri'l-kitâbi'l-mübîn*, 2/188-189.

¹¹¹³ Muhammed Hüseyin Tabatabâi - Asğar İrâdeti, *Tefsîru'l-beyân fi'l-müvâfakati beyne'l-hadîsi ve'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru't-Taârufi li'l-Matbûât, 2006), 3/274-275.

¹¹¹⁴ Muhammed b. Habibullah Sebzevârî Necefî, *el-Cedîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (Beyrut: Dâru't-Taârufi li'l-Matbûât, 1986), 2/483-484.

¹¹¹⁵ el-Hicr 15/9.

Müslümanların yönetim işleridir. Yalın olarak sevgi ve yardım değildir. “الَّتِي أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ”¹¹¹⁶ âyeti ve bahsi geçen âyet velâyetin Allah Resûlüne ve rükû halinde zekât veren Hz. Ali’ye ait olduğunu bildirmektedir.¹¹¹⁷

Tahrânî; Mâide 5/55. âyette geçen velî kelimesini, kadının velîsinin onun nikahını yönettiği gibi sultanın da halkın işlerini yönettiği şeklinde açıklamıştır. Bu anlamda “انما” kelimesi de kendisinden sonra olana (Hz. Ali’ye) has olup kendisinden sonra olmayana ise nefyeder. Bu durumun da Hz. Ali hakkında gerçekleştiğine dair rivayetler vardır.¹¹¹⁸

Bazı müfessirler siyâk itibarıyla Mâide 5/55. âyetin ehl-i kitap ve kâfirleri velî tutmamayı, Mü’minleri velî edinmeyi bildirdiğini beyan etmiştir. Onlara göre burada velâyet yardımlaşma velâyetidir. Âyetin delaleti velâyet kelimeleri geçen Âl-i İmrân 3/68, Ahzâb 33/6, Enfâl 8/72 ve Tevbe 9/71. âyetleriyle aynıdır. Bu âyetler yardım velâyetini Allah’a, Hz. Peygamber’e ve Mü’minlere has kılmıştır. Lakin Mâide 5/55. âyet Veda Haccı zamanı inmiştir. Âyetin önce veya sonra gelmesi bu âyetlerle aynı anlam içinde olmasını gerektirmez. Âyetler arasında olan münasebet de bu âyetlerin aynı zamanda indiğini ve siyâkıyla ittihat içinde olduğunu göstermez. Yine Hz. Peygamber’i yardımlaşma velâyeti anlamında velî edinmek caiz değildir. Âyetlerde bu yardım dinde olan yardımdır. Din Allah’a mahsustur. Şâri olan Allah, Hz. Peygamber’i veya Mü’minleri bu göreve atar. Bunlar hepsi “Allah’a yardım ederseniz O da size yardım eder”¹¹¹⁹ ve “Ey iman edenler Allah’ın yardımcıları olun”¹¹²⁰ âyetlerinde olduğu gibi Allah’a yardımda bulunurlar. Kur’ân’da Hz. Peygamber’in Mü’minlere yardım etmesi hakkında bir âyet bile yoktur. Bu da âyette Hz. Peygamber’e atfedilen velâyetin tasarruf velâyeti veya Ahzâb 33/6. âyetinde olduğu gibi muhabbet velâyeti olduğu anlamına gelir. Mâide 5/55. âyette de Hz. Peygamber’in velâyeti yardımlaşma velâyeti değildir. Her ne kadar Mâide 5/56. âyette olan velâyet yardımlaşma, tasarruf ve muhabbet velâyeti anlamına gelse de

¹¹¹⁶ el-Ahzâb 33/6.

¹¹¹⁷ Muğniye, *et-Tefsîru ’l-kâşif*, 3/81-82.

¹¹¹⁸ Hâirî, *Muktaniyâti ’d-dürer ve mültekidâtü ’s-semer*, 4/39.

¹¹¹⁹ Muhammed 47/7

¹¹²⁰ es-Saf 61/14

Mâide 5/55. âyet siyâkıyla ve sibâkıyla uyum içinde değildir. Âyetin Hz. Ali hakkında indiğine dair çok rivayet vardır.¹¹²¹

Tabatabâî, Mâide 5/55. âyete siyâk sibâk âyetlerden soyutlayarak anlam vermeye çalışmıştır. Âyetin siyâk ve sibâkında olan âyetlerin hangi velâyetten bahsetmesine bakmamıştır. Böyle bir yaklaşımın ne kadar doğru olduğu tartışılır. Âyetin sadece sebebi nüzûl rivayetlerinden yola çıkarak “*Mü'minler*” kelimesinin çoğul olmasına bakmayarak imamete delil gösterilmesi tartışılır. Şîrâzi ise Tabatabâî'den farklı olarak Mâide 5/56. âyetin önceki âyette geçen “*velî*” kelimesinin velâyet anlamına geldiğinin en iyi delili olduğunu bildirmiştir. Âyette olan “*hizb*” kelimesi insanlardan bir grup anlamına gelir. Grubun galebesi de siyasi ve ictimâî harekette başarısı ve üstünlüğü anlamına gelir ve âyetteki velâyet de siyasi bir velâyettir. Bu anlamda bu âyet önceki âyetle irtibatlıdır, âyetlerin aynı anda indiğine delildir.¹¹²² Tabatabâî ise bu âyetin önceki âyetle aynı anlamı taşımadığını ve farklı zamanlarda inmiş olabileceğini bildirir.¹¹²³

Şîrâzi'ye göre Mâide Sûresi, Hz. Peygamber'in ömrünün sonuna yakın inmiştir. Vasî ve halifenin de komutanın ömrünün sonuna doğru atanması tabii bir olaydır. Bu sebepten sûre birçok velâyet âyetini ihtiva eder. Mâide Sûresi 5/55. âyet Hz. Ali'nin velâyetine delalet eden âyetlerden biridir. Âyetteki “*velî*” kelimesi; Bakara 2/107. âyette “*yardım eden*”, Bakara 2/257. âyette “*mabûd*”, Kehf 18/17. âyette “*mürşit*” anlamlarında kullanılmıştır. Şûrâ 42/28, İsrâ 17/33. ve Bakara 2/282. âyetlerinde “*velî*” kelimesi ihtiyar ve emir sahibi, kayyum anlamlarında kullanılmıştır. Zekeriyya Peygamber de kendisinden sonra velî istemiştir.¹¹²⁴ Bu âyetlerde geçen “*velî*” kelimesi “*dost ve yardım eden*” anlamına gelmemektedir. Sonuç olarak “*velî*” kelimesi âyetlerde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Lakin çoğu yerde de “*kayyum ve ihtiyar sahibi*” olarak kullanılmıştır. Mâide 5/55. âyette “*velî*” kelimesi “*dost*” veya “*yardım eden*” anlamına gelir mi? İnsaflı bakış bu âyette hasr edatıyla “*velî*” kelimesi “*ihtiyar sahibi*” anlamına geldiğini “*dost ve yardım eden*”

¹¹²¹ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 6/5-8.

¹¹²² Mekârim Nâsır Şîrâzi, *Âyâtü 'l-velâye fi 'l-Kur'ân* (Kum: Menşûrâtü Medreseti'l-İmam Ali b. Ebû Tâlib, 2004), 55-56.

¹¹²³ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 6/5-8.

¹¹²⁴ Meryem 19/5-6

anlamına gelmediğini gösterir. Yine ayette geçen “*velî*” kelimesiyle “*yardım eden*”, “*dost*” anlamları kastedilseydi “*Mü’minler*” kelimesine “*rükû halinde zekât veren*” kaydı getirilmezdi. Çünkü Mü’min olan ve olmayan tüm şahıslar Müslümanların dostu olabilir. Bu anlamlara göre âyet, velâyet âyetidir.¹¹²⁵ Mâide 5/55-57. âyetlerinin birbirinin devamı olduğu açıktır. Âyetleri burada birbirinden ayırmak ve bu şekilde velî kelimesini açıklamak mümkün değildir. Bu üç âyette Allah’ı, peygamberi ve namaz kılan Mü’minleri dost edinmek emredilir veya tavsiye edilir. Bunları kim dost edinirse onların galip olacağı bildirilir. Allah’ın, Peygamber’in ve Mü’minlerin karşısında olan kâfirleri de dost edinmemeleri emredilir veya tavsiye edilir. Âyetlerin zâhirinden anlaşılan bunlardır. Mâide 5/55. âyet Mü’minleri velî edinmeyi emrederken Şîrâzi’nin “Mümin olanlar ve namaz kılmayıp Mü’min olmayanlar Müslümanlara dost olabilir.” demesi âyetin içeriğine ters düşmektedir. Bu hatalı yorumdan yola çıkarak hasır edatıyla velî kelimesinin dost anlamına gelmediğini söylemesi bizce yanlıştır. Çünkü Mâide 5/57. âyetinde ehl-i kitap ve kâfirleri dost edinmek yasaklanmıştır.

Sünnî tefsirlerde açıklandığına göre Mâide 5/55. âyetin “الذين” kelimesi tüm Mü’minleri kapsayan bir kelimedir. Bu konuda Ebû Cafer Muhammed b. Ali’ye şöyle sormuşlar; “âyette geçen “الذين آمنوا” kelimesinden kasıt Hz. Ali midir? O; Hz. Ali Mü’minlerdendir”, cevabını vermiştir. Bu da âyetin tüm Mü’minlere ait olduğu görüşünde olduğunu gösterir. Âyetin Hz. Ali hakkında inmesine Hz. Ali’nin rükû halinde sadaka vermesi gösterilmiştir. Bu da namazda az amelin onu bozmayacağını gösterir. Âyet aynı zamanda tatavvu sadakasını “*Allah rızasını güderek sadaka verenler*”¹¹²⁶ âyetinde olduğu gibi zekât olarak adlandırmıştır.¹¹²⁷

Râzi’ye göre Mâide 5/55. âyet siyâk itibarıyla kâfirleri velî edinmeyi yasaklamış ve kimleri velî edinmemiz gerektiğini bildirmiştir. Ubâde b. Sâmî ve Abdullah b. Selâm Yahudilerden uzak durunca kimler ile yakınlık edeceği âyette açıklanmıştır. Bu anlamda âyet tüm Mü’minleri ihtiva eder. “*Mü’minler birbirinin*

¹¹²⁵ Şîrâzî, *Âyâtü’l-velâye fi’l-Kur’ân*, 1/51-56.

¹¹²⁶ er-Rûm 30/39

¹¹²⁷ Kurtûbî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/221-222.

velîsidir”¹¹²⁸ âyeti de bunu göstermektedir. Mâide 5/55. âyetin devamında geçen namaz kılmak ve oruç tutmak tüm Mü’minlerin vasfıdır. Bunun vasfedilmesinin sebebi münafıklardan ayırt etmektir. Çünkü onlar da imanlı olduklarını iddia ederler lakin âyette olduğu gibi namaz kılıp zekât vermezler.¹¹²⁹ “و هم راکعون” âyetin bir anlamı boyun eğmektir. Diğeri ise Mü’minlerin işi namaz kılmaktır, rükû ise “*Namaz kılın, zekât verin ve rükû edenlerle rükû edin*”¹¹³⁰ âyetinde olduğu gibi teşrif için getirilmiştir. Bir başka anlam da âyet indiği zaman Mü’minler bu üç durumda idiler. Bazısı namazı bitirmiş, bazısı zekâtını fakirlere vermiş ve bazısı da rükû halindeydiler. Hal böyle iken Allah bu üç durumu da zikretmiştir. Bir başka görüş ise bu âyet muayyen şahıs için inmiştir. Âyetin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali hakkında indiğine dair rivayetler vardır. İmâmiyye’ye göre âyetteki “*velî*” kelimesinden maksat imamdır. Bu imam da Hz. Ali’dir. Velî, Tevbe 9/71. âyette olduğu gibi yardım eden ve seven anlamlarına gelir. Aynı zamanda tasarruf sahibi anlamına da gelir. İmâmiyye’ye göre âyetteki velî kelimesinin anlamı tasarruf sahibidir. İmam da hakkında rivayetler olan ve rükû halinde zekât veren Hz. Ali’dir. Râzi’ye göre ise “*velî*” kelimesini aynı zamanda hem yardım eden hem de tasarruf sahibi anlamında kullanmak usul-ü fıkha göre caiz değildir. Âyette “*velî*” kelimesinin anlamı siyâk ve sibâk itibarıyla tasarruf sahibinden daha çok yardım eden anlamına yakındır. Çünkü âyet “Yahudileri imam edinmeyin” demiyor. Âyetin anlamı onları ahbab ve yardımcı edinmeyindir. Bu durumda âyette emredilen velâyet önceki âyette yasaklanan velâyettir. Sonraki âyette yasaklanan velâyet de yardım velâyetidir. Bu durumda da âyetteki velâyete, yardım velâyeti anlamı vermek vaciptir. İnsaf sahibi herkes âyetteki velâyetin yardım ve sevgi anlamına geldiğini, imam anlamına gelmediğini görür. Böyle olursa iki kelime arasına başka anlama gelen bir kelime konmuş olur ve anlam düşüklüğü yaşanır. Bu da Allah’ın kelâmına ters bir durumdur. Bir başka yönden velâyete yetki anlamı versek bu durumda Hz. Ali henüz tasarruf sahibi değildir. Âyet Mü’minleri hâlihazırda tasarruf sahibi olmayı gerektirir.¹¹³¹ Tûsî’ye göre Hz. Ali, Hz. Peygamber’in sağlığında imam idi lakin Hz. Peygamber’in hayatta olması onun tasarruf sahibi olmasına mâniydi. Hz. Peygamber vefat edince onun

¹¹²⁸ et-Tevbe 9/71

¹¹²⁹ et-Tevbe 9/54

¹¹³⁰ el-Bakara 2/43

¹¹³¹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 12/382-384.

olduğu makama gelmiştir.¹¹³² Râzi'ye göre ise sevgi ve yardım velâyeti Hz. Ali'de var olan bir durum olup âyeti buna hamletmek daha doğru olacaktır. Yahudileri ve Hristiyanları velî edinmenin yasaklanması da bu bilgiyi tekit eder durumdadır. Sonra Mü'minlerin velâyeti emredildi. Bu durumun Hz. Ali'de var olması gerekir ki nefiy ve ispat aynı şeyde vârit olmuş olsun. Tasarruf anlamı verildiğinde âyetin bu anlama hamledilmesi mümkün olmaz.¹¹³³

Yine âyette “Mü'minler” kelimesi çoğuldur. Çoğul kelimeler tazim anlamında kullanıldığında tekil anlam taşır. Lakin bu durum mecazi olur, hakiki olmaz. Aslolan ise kelimenin hakiki anlamda kullanılmasıdır. Buna ilaveten Mâide 5/54. âyet Hz. Ebû Bekir'in imâmetine en kuvvetli delildir. Eğer bu âyet Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin imâmetine delalet ederse iki âyet arasında tenakuz oluşur. Bu da bâtıldır. Kesin olarak bu âyette Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra imam olacağına delili yoktur. Bir başka yönden Mâide 5/55. âyeti Hz. Ali'nin imâmetine delil olsaydı bunu dile getirirdi. Tüm fazilet ve şecaatine rağmen Hz. Ali'nin takıyye yaparak susması mümkün değildir. Varsayalım bu âyet Hz. Ali'nin imâmetine delildir. Lakin nüzul zamanı Hz. Peygamber hayatta olduğundan Hz. Ali tasarruf sahibi değildi. Bu durum da Hz. Ali'nin ilerde imam olacağı anlamına gelir. Bu durumda Hz. Ali'nin imâmetinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra alacağı anlaşılır. Hz. Ali'nin fasılasız imam olduğu söylenebilir. Buna karşı, âyetin buna işaret etmediği söylenir. Âyette geçen “انما” kelimesi de hasır için değildir. Bunun delili de “*Dünya hayatının hali, sadece gökten indirdiğimiz bir yağmurun hali gibidir*”¹¹³⁴ âyetidir. Şüphe yok ki dünya hayatının bundan başka örnekleri de vardır. Rükû halinde zekât verenin Hz. Ali olması da zayıf görüştür. Çünkü zekât Bakara 2/43. âyetine göre vacip bir amelin adıdır mendup değildir. Eğer Hz. Ali vacip olan zekâtı rükû halinde vermiş olsa bu durumda zekâtı ilk vaktinde ödemeyi geciktirmiş olur. Birçok alime göre bu durum isyan olduğundan bunun Hz. Ali'ye isnadı doğru değildir. Zekâtı mendup olan sadaka olarak isimlendirmek ise bahsi geçen âyetin zâhirine zıttır.¹¹³⁵

¹¹³² Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 3/563.

¹¹³³ Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, 12/384.

¹¹³⁴ Yûnus 10/24.

¹¹³⁵ Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, 12/385-386.

Mazharî de Mâide 5/55. âyetin “*Yahudi ve Hristiyanların velî tutulmamasını*”¹¹³⁶ açıkladığını bildirmiştir. “*Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler.*”¹¹³⁷ âyeti ise velâyete hakkı olanları bildirmek içindir. Âyette yer alan “*rükû ederler*” “*namaz kılarlar’a*” atıftır. Bu durumda Yahudi ve Hristiyanların hilafına “*onlar rükû yapar, namaz kılarlar*” anlamı çıkar. Âyet, rükû halinde yüzüğünü dilenciye sadaka veren Hz. Ali’ye tahsis edilemez. Çünkü aslolan lafzın umumudur, sebebi olan hususu değildir. Burada rükû örnek verilmiştir aslolan ise sadakayı geciktirmeden vermektir. Mâide 5/55. ve 56. âyetlerde geçen “*velî*” kelimesi çok anlamlı bir kelimedir. Bunu Bakara 2/257, Enfâl 8/40. ve Tahrim 66/4. âyetlerde geçen “*velî*” kelimesinden anlayabiliriz. Bu âyetlerde geçen “*velî*” kelimesi Hz. Ali’nin hilâfetine delalet etmez. Lakin İmâmiyye, Gadîr-i Hum’da varit olan hadisleri de delil göstererek imâmetin Hz. Ali’ye ait olduğunu savunmuştur. Bahsi geçen âyet ve hadisler Hz. Ali’yi sevmenin vacip olduğunu, ona karşı düşmanlığın haram olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber eğer “*Ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır*” hadisinden Hz. Ali’nin imametini kastetseydi bunu daha fasih bir kelimeyle söylerdi. Zira o insanların en fasihi idi. Hz. Peygamber’in Gadîr-i Hum hutbesinin sebebi Hz. Ali’yi Yemen’e komutan olarak gönderecek olmasıdır. Sefer dönüşü bazı kişiler Hz. Ali’nin beş esiri cariye olarak almasını şikâyet etmiştir. Hz. Peygamber de bu duruma kızmış ve “*Allah’ı ve resûlünü sevdiği onların da onu sevdiği bir kişiden ne istiyorsunuz*” demiştir. Şikâyetler son bulsun ve Hz. Ali’nin sevgisi kalplerde yerleşsin diye hutbe arz etmiştir. Mazharî’ye göre Hz. Ali, halifelere tâbi olmuş onlarla birlikte yirmi üç sene savaşmış, kızını Hz. Ömer’le nikahlamıştır. Eğer bunları takıyye için yapmışsa âyetin hikmetine uygun değildir.¹¹³⁸

Alûsî imâmetin “*innemâ*” lafzıyla sadece Hz. Ali’ye mahsus olmasının Ehl-i Sünnet’ten çok kendilerine zarar verdiğini bildirmiştir. Âyetteki hasır edatı sebebiyle âyette geçen şahsın bu vasıfları kendinde cemettiği için imâmeti hak eden olması doğru olmaz. Bu durumda Hz. Ali’den sonra gelen imamların bu vasfı kendinde

¹¹³⁶ el-Mâide 5/51.

¹¹³⁷ el-Mâide 5/54.

¹¹³⁸ Muhammed Senâullah Mazharî, *et-Tefsîru’l-Mazharî*, thk. Ğulâm Lebiyyi’t-Tûnisî (Pakistan: Mektebetü’r-Rüşdiyye, 1991), 3/132-136.

toplaması mümkün değildir. Âyette geçen hasır edatı bahsi geçen vasıflara haiz şahıslar için geçerli olmuş olur. Hasrın sadece imâmet zamanına ait olduğunu söylese bu durumda Ehl-i Sünnet de aynısını der. Şöyle ki imâmet önceki üç imam ve sonraki imamlar zamanında değil Hz. Ali'nin imâmeti zamanında ona ait olduğunu söylemektedir. Ayrıca âyetin Hz. Ali hakkında indiğine dair icma yoktur. Bu konuda farklı rivayetler de vardır. “*İnnemâ*” hasır ifade eder ve bu durumda imâmet konusunda ortaklık inancı, tereddüt ve tartışma olması gerekirdi. Lakin icmayla âyet indiği zamanda bu konuda tartışma ve imâmet konusunda tereddüt yoktu.¹¹³⁹

Sabûnî de Mâide 5/55. âyetin tefsirinde Mü'minlerin velîsinin Yahudi ve Hristiyanlar olmadığını; Allah, Resûlü ve huşu içinde tevazu ile namaz kılan, zekât verenler olduğunu bildirmiştir.¹¹⁴⁰ Zuheyli de âyette Allah, resûlü ve Mü'minlerin dostluğu ve yardımının emredildiğini bildirmiştir. Âyette geçen “*راکعون*” kelimesi ise “*Allah'ın emrine boyun eğerek*” şeklinde açıklamıştır. Âyet tüm Mü'minleri ihtiva etmektedir. Mâide 5/56 âyetinde de asıl kazananın Allah'a yardım edenler, resûlüne itaat edenler ve Mü'minleri dost tutanlar olduğunu bildirmiştir.¹¹⁴¹

Akide esaslarından olan imâmet konusu önemli bir konu olarak hakkında çok açık deliller olması gerekir. Çok açık delil denilen âyetlere baktığımızda bile bu konuya açık bir delil olmadığı malum oluyor. İmâmiyye tefsirleri arasında bile bu konuda fikir birliği olmadığı ortaya çıkıyor. Neredeyse peygamberlik kadar önem addedilen imâmet konusunun Hz. Peygamber'den sonra kıyamete kadar devam edecek bir sistem olduğu anlaşılır. Lakin bu konuda çok net âyet ve hadisler yok denecek kadar azdır. İmâmiyye kaynaklarında bu konuda çoklu hadisler olsa da bu hadisleri âyetler destekler nitelikte değildir. Aşağıda bu hadislerden bahsedilecektir.

4.3. Âyetlere Göre İmâmetin Tayininin Zamanı

A'râf 7/172. “*Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz*

¹¹³⁹ Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-a'zîm*, thk. Ali Abdulbari Atiyye (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/333-335.

¹¹⁴⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/323.

¹¹⁴¹ Vehbe b. Mustafâ Zuhaylî, *Tefsîru'l-vasît* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2001), 1/473-474.

değil miyim? “Elbette öyle! Tanıklık ederiz” dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz;” âyetine istinaden Hz. Ali’nin emîrü’l-Mü’minin olarak kabul edilmesi Elest Bezminde Hz. Âdem ruh ile ceset arasında henüz yaratılış esnasında bir varlık iken olmuştur. Âyette Allah’ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna melekler “Evet” cevabı vermişler. Bunun üzerine Allah, “Ben Rabbiniz, Muhammed nebîniz ve Ali de imamınızdır” demiştir¹¹⁴². Âyette zikredilmese de bahsi geçen hadis Hz. Ali’nin imâmeti için de ahdin alındığına delildir. İmâmiyye’ye göre rubûbiyet için ahdin alınması imâmet için de yeterlidir. Çünkü insanlar aleyhine Allah’a delil olsun diye imâmet rubûbiyete tâbi olan şartlardandır. Lakin âyette Hz. Ali’nin imâmetine ahdin alındığına dair açık bir işaret yoktur. Hz. Peygamber’den önce birçok peygamber gelmiştir. İmâmiyye inancına göre Hz. Ali’den önce her asırda bir imam gelmiştir. Hz. Ali’nin adına burada ahit alınması ne kadar mantıklıdır? Yine “hakka götüren ve o yolda âdil davranan...”¹¹⁴³ âyetiyle kastedilenin Hz. Ali ve şâsı olduğu bildirilmiştir. Buna göre tüm ümmetin âyet kapsamına girmesi mümkün değildir. Zira ümmet yetmiş üç fırkaya bölünecek ve bunlardan biri cennete girecektir.¹¹⁴⁴ Bahsi geçen A’râf âyetinin önce ve sonrasına baktığımızda ise cehennemlik ve cennetlik insanlardan bahsedildiği görülür. Cehennemlik insanlar buna layık ameller işlerken cennetlik insanlar da hakka götürüp adaletli davrananlardır.

A’râf 7/172. âyetin tefsirinde nakledilen rivayette Elest Bezminde Allah “Ben sizin Rabbiniz, Muhammed nebîniz ve Ali de emîrü’l-Mü’minîn değil mi?” diye sormuş. İnsanlar da “Evet” cevabı vermişler. Sonradan insanların çoğu bunu reddetmiştir, cennetlik olan az bir kısım istisnadır.¹¹⁴⁵ Hz. Ali bu âlemde emîrü’l-Mü’minîn olarak adlandırılmıştır.¹¹⁴⁶ İnsanlardan Allah, Peygamber, emîrü’l-Mü’minîn ve imamların imâmlığına dair Elest Bezminde söz alınmıştır. Önceki ümmetlere de emîrü’l-Mü’minîn hakkında haber verilmiştir. Hz. Ali’nin imametini kendi ümmetlerine anlatmaları gerektiği bildirilmiştir.¹¹⁴⁷ Allah’ın bu sorusuna ilk

¹¹⁴² Hüseyin b. Ali, *Tefsîru’l-imamu’l-Hüseyin*, 154.

¹¹⁴³ el-A’râf 7/181.

¹¹⁴⁴ bk. Muhammed *Delâilu’s-sıdk li nehci’l-hak*, ss. 5/148, 155, 287-289.

¹¹⁴⁵ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru’l-imamu’l-Hüseyin*, 154.

¹¹⁴⁶ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 146.

¹¹⁴⁷ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/246-247.

olarak Hz. Peygamber, Ali ve imamlar “evet sen bizim Rabbimizsin” cevabını vermiştir. Allah da onların din ve ilim ihtiyaçlarını karşılamıştır. Sonra meleklerle “Bunlar mahlûkat içinde dinimin, ilmimin ve emanetimin taşıyıcıları ve asıl Müslümanlardır” demiştir. Sonra insanlardan buna dair söz almıştır.¹¹⁴⁸

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi âyetin zâhirinden bahsi geçen konular anlaşılmıyor. Burada Allah sadece kendinin Rab olduğunu bildirmiştir. A‘râf 7/172. âyetten bir önceki âyette Allah’ın kudretinden ve insanların emre itaatinin gerekliliğinden bahsedilmiştir. A‘râf 7/173. Âyette şirk koşulmaması bildirilmiştir. Bahsedilen bu üç âyette Allah’ın emir, yasak ve kudreti anlatılmış; insanlardan toplu olarak alınan ahit bildirilmiştir.

Bahsettiğimiz konuyu imâmî müfessir Tabersî de tasdiklemiştir. Âyetin tefsirinde imamlardan bahsetmemiştir. A‘râf 7/172. âyette Allah insanlara aleyhine şahitlik ettirerek “*Ben sizin Rabbiniz değilim miyim?*” diye sormuş. Onlar da “*Evet*” diye cevap vermiştir. Bu şekilde Allah kendi rubûbiyetini tasdik ettirmiştir.¹¹⁴⁹

Bahsi geçen A‘râf 7/181 “*Yarattıklarımız arasında hakka götüren ve o yolda âdil davranan bir topluluk da vardır*” âyeti Ehl-i Beyt ve onlara tâbi olanlar hakkındadır.¹¹⁵⁰ Âyette bahsedilen imamlar olduğu açıklanmıştır. Bu anlayışa göre yetmiş üç fırkaya bölünen ümmetten bu âyetle amel edenler dışında olanlar cehennemde olacaktır.¹¹⁵¹ Ehl-i Beyt imamlarının adil olma hasebiyle bu âyetin kapsama alanına girdiği doğrudur. Lakin âyetin sadece imamlardan ve onlara tâbi olanlardan bahsettiğini söylemek doğru olmaz. Zira onların dışında da iyi işler yapan Müslümanlar vardır.

Her asırda hakka davet eden adil bir grup vardır. Onlar halka karşı Allah’ın masum hüccetidir. Bu âyet Allah’tan başka hidayet eden olmaz diyenlerin aleyhine delildir. Zira âyette bir grubun hidayete erdirildiği bildirilmiştir.¹¹⁵² Bir grubun adil

¹¹⁴⁸ Huveyzi, *Tefsîru nûri’s-sakaleyn*, 2/92.

¹¹⁴⁹ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu’l-câmi*, 1/482.

¹¹⁵⁰ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/249.

¹¹⁵¹ Hâirî, *Muktaniyâti’d-dürer ve mültekidâtü’s-semer*, 42-43.

¹¹⁵² Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 5/6-7.

olması onların hidayete erdikleri anlamına gelmez. Hidayet Allah'a mahsustur. İnsanlar ise adaletle davranarak bu hidayete vesile olabilirler.

Zencânî, “*İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır?*”¹¹⁵³ âyetine dayanarak insanların ilk yaratılışında bile başıboş bırakılmadığını, imâmet konusunda da kendi başına bırakılmayacağını belirtmiştir. Bu âyeti imamete delil olarak göstermiştir.¹¹⁵⁴ Bahsi geçen âyetin siyâkında küfredenlerin hareketlerinden bahsedilmiş ve sonraki âyetlerde de küfrün sonuçsuz kalmayacağı bildirilmiştir. Âyetin imâmetle ilgisi yoktur. İmâmiyye müfessirleri Kıyamet 75/36-40. âyetlerin tefsirinde diriliş ve yaratılış konularından bahsederken imâmetten bahsetmemiştir.¹¹⁵⁵

5. Âyetlerde İmâmetin Tebliğinin Emredilmesi

İmâniyye ahbârî tefsirlerinde “*yakin akrabani da uyar*” Şuarâ 26/214 âyeti Hz. Ali’ni imam tayin etmek bir emirdir. Hz. Peygamber de akrabalarını toplayarak “*kimin kendinin veziri ve vasîsi olacağını*” sormuştur. Kimse cevap vermeyince Hz. Ali “*ben olurum*” demiştir. Hz. Peygamber de onu velî tayin etmiştir.¹¹⁵⁶ Usûlî müfessir olan Tabersî âyeti tefsir ederken akrabayı yumuşak dille davet etmekten bahsetmiştir. Daha sonra ise kendinden sonra kimin veziri ve halifesi olacağına dair rivayetler nakletmiştir.¹¹⁵⁷

İmâmiyye’ye göre Hz. Cebrâil Veda Haccı’nda Hz. Peygamber’e gelerek Hz. Ali’nin imâmetini tebliğ etmesini istemiştir. Hz. Peygamber’in ise insanların buna karşı çıkacağı endişesi ile bunu yapmaktan çekindiği bildirilmiştir.¹¹⁵⁸ Bu hadiste Hz. Peygamber’den istenen Hz. Ali’nin imametini müşrik ve kâfirlere anlatması değil sahâbeye anlatmasıdır. Sahâbe de Hz. Peygamber’in o ana kadar getirdiği tüm dinî konuları işittik ve ona itaat ettik demiştir. Eğer bu konu Allah ve Resûlünden geldiyse aynı tepkiyi verecekleri muhakkaktır. Bir de Hz. Ali’nin imâmetine karşı çıktığını söyledikleri Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve diğer sahâbe İslam’ın ilk iman

¹¹⁵³ el-Kıyâmet 75/36

¹¹⁵⁴ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/77.

¹¹⁵⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/397; Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 4/405-406; Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 5/466-467.

¹¹⁵⁶ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 301.

¹¹⁵⁷ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 7/322.

¹¹⁵⁸ Muhammed *Delâilu's-sıdk li nehci'l-hak*, 4/319.

edenlerindedir. Bu dönemde Müslümanlar en zayıf dönemini yaşamaktaydı ve böyle güç ve kudret sahibi değildi ki insanlar bu sebeple İslam'ı kabul etsin. Bu zor zamanda İslam'ı kabul eden bu üç sahâbe Hz. Peygamber'den ne geldiyse kabul etmiştir. İmâmet konusu Allah'tan gelseydi onu da kabul ederlerdi.

Hiz. Peygamber'in Hiz. Ali'nin imametini tebliğ etmekten duyduğu endişe üzerine “*Ey Peygamber Allah tarafından sana indirileni tebliğ et*”¹¹⁵⁹ âyetiyle Hiz. Ali'nin imametini tebliğ etmesi emredilmiştir.¹¹⁶⁰ Zencânî bahsi geçen âyetin Hiz. Ali'nin imametini tebliğ hakkında olduğunu bildirmiştir. İbn Abbas'ın bu âyeti Ali ismini ilave ederek şu şekilde okuduğunu nakletmiştir.¹¹⁶¹

“يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ فِي عَلِيٍّ”

“*Ey Peygamber! Rabbinden sana Ali hakkında indirileni tebliğ et!*” İbni Abbas'tan gelen aynı rivayeti İbn Ebi Hâtim'in tefsirinde de bulabiliriz.¹¹⁶² Âyette Hiz. Ali kelimesinin düştüğü bazı kaynaklarda iddia edilse de incelediğimiz İmâmiyye tefsirleri bu konudan bahsetmemiştir.¹¹⁶³

Yukarıdaki âyetten önceki ve sonraki âyete baktığımızda âyetlerden ehl-i kitap ve kâfirlerden bahsedildiği görülür. Hatta bahsi geçen âyet bile kâfirlerden bahsetmektedir. Burada kastedilen kâfirler sahâbe olmadığına göre âyet imâmetten bahsetmemektedir. Âyet Hiz. Peygamber'e indirilen dini, kitabı ve diğer konuları tebliğ konusunu işlemiştir.

Yine bahsi geçen âyet indikten sonra Hiz. Peygamber'in Hiz. Ali'ye “Benim ve tüm Mü'min ve Mü'minelerin velîsi oldun” dediği nakledilmiştir. Daha sonra Hiz. Peygamber'in Hiz. Ali'nin elinden tutup onu velî tayin ettiği aktarılmıştır.¹¹⁶⁴

İmâmi tefsirleri Mâide 5/67. âyetin Hiz. Ali'nin velâyetini tebliğ etme hakkında indiğini ve eğer Hiz. Peygamber bunu tebliğ etmese amelinin boşa

¹¹⁵⁹ el-Mâide 5/67.

¹¹⁶⁰ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/750.

¹¹⁶¹ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/76.

¹¹⁶² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru İbn Ebû Hâtim*, 4/1172.

¹¹⁶³ Muhammed Hâdî Marife, *Sıyânetü'l-Kur'ân mine't-tahrîf*, (kum: Müessesetü'l-Temhîd li's-Sekâfeti ve'n-Neşr, 2006), 41.

¹¹⁶⁴ Muhammed *Delâilu's-sıdk li nehci'l-hak*, 4/306, 318.

gideceğini bildirmiştir. Bir rivayette Hz. Peygamber binekte Hz. Ali ise yaya giderken Hz. Peygamber durmuş ve ona şunu demiştir. “Ey Ebâ Hasan ya sen de bineğe bin ya da ayrıl. Zira Allah ben bindiğimde senin de binmeni, yürüdüğümde senin de yürümeni ve oturduğumda senin de oturmanı emretmiştir. Allah bana ne keramet ikram ettiyse sana da aynısından ikram etmiştir. Bana nübüvvet tahsis ederken seni de velî tayin etmiştir. Seni inkâr eden bana iman etmemiş olur. Senin faziletin benim faziletimden ve benim faziletim de Allah’ın faziletindedir.” Bu durumu da “*Allah’ın fazilet ve rahmetiyle “Şîa” sevinsin*”¹¹⁶⁵ olarak buyrulmuştur. Yani Allah’ın fazileti nübüvvet ve rahmeti ise Hz. Ali’nin velâyetidir.¹¹⁶⁶ Müfessir böyle söylese de âyette şîa kelimesi yoktur. Mü’minlerin geneline hitap vardır. Önceki âyette de Kur’ân’dan bahsedilmektedir. Bu âyet de Kur’ân ve onun getirdiği İslam faziletiyle ve rahmetiyle övünülmesini buyurmuştur.

Furât el-Kûfî’ye göre bahsi geçen tebliğ âyeti Hz. Ali¹¹⁶⁷ ve velâyeti¹¹⁶⁸ için indirildikten sonra Hz. Peygamber “Ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır” buyurmuştur.¹¹⁶⁹ Gadîr-i Hum gününde Hz. Ali hakkında âyet inene kadar Hz. Peygamber’i ashabı koruyordu. Âyet indikten sonra Hz. Peygamber artık korunmasına ihtiyaç kalmadığını Allah’ın onu koruyacağını bildirmiştir.¹¹⁷⁰ Bu yorumda bir tezat vardır. Âyet inene kadar Hz. Peygamber’i ashabı koruyorsa “biz seni koruyan sahâbeden seni koruyacağız” anlamına gelmez. Burada Allah’ın, şerrinden koruduğu insanlar siyak ve sibakta geçen kitap ehli ve aynı âyette geçen kâfirlerdir. Hatta aynı âyette geçen kâfirlerden maksat da muhtemelen kitap ehlidir.

Başka bir rivayette ise velâyeti tebliğ etme konusunda Allah’ın kendisini koruyacağını duyunca Hz. Peygamber atını durdurarak ve Hz. Ali’nin elinden tutarak velâyetini tebliğ etmiştir. “Allah’ım ben kimin mevlâsıysam Hz. Ali de onun mevlâsıdır. Onu velî tutana ve yardım edene sen de velî tut ve yardım et ona

¹¹⁶⁵ Yûnus 10/58.

¹¹⁶⁶ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru’l-imamu’l-Hüseyin*, 142-143.

¹¹⁶⁷ İbn Hüseyin Zeyd b. Ali, *Tefsîru’ş-Şehîd Zeyd b. Ali el-müsemmâ tefsîru ğaribi’l-Kur’ân*, thk. el-Hakîm el-Hüseyin b. Muhammed Takî (Beyrut: Dâru’l-Âlemiyye, 1991), 1/129.

¹¹⁶⁸ Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 160.

¹¹⁶⁹ Hüseyin İbn Hakem, *Tefsîru’l-Hibrî*, thk. Hüseyinî Celâlî Muhammed Rızâ (Beyrut: Müessesetü Âli’l-Beyt li-İhyâu’t-Turâs, 1987), 262-263.

¹¹⁷⁰ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 130-131.

düşmanlık edene ve yüzüstü bırakanı sen de düşmanlık et ve yüzüstü bırak.”¹¹⁷¹ Bir rivayette Hz. Peygamber’e namazı, zekâtı, orucu ve haccı Allah’ın emrettiği gibi imâmîti de emrettiği nakletmiştir. Hz. Peygamber ümmetin cahiliyeden yeni çıkmış olduğunu bildirince tebliğ âyeti¹¹⁷² inmiş ve Hz. Peygamber bunun üzerine Hz. Ali’nin imametini tebliğ etmiştir.¹¹⁷³

Bu rivayetlerden anlaşılan şu ki Allah’ın emrini tebliğ etmek için Hz. Peygamber en çok güvendiği ve savaflara girdiği sahâbeden korkmuştur. Bu ise vakiya zıt bir durumdur. Çünkü sahâbe Hz. Peygamber’e sözsüz itaat etmiştir. Burada Allah’ın Hz. Peygamber’i koruduğu insanlar ehl-i kitaptır.

Kummî’ye göre Hz. Peygamber Vedâ Haccı’ndan dönüşü sırasında Vedâ Hutbesi okumuş ve dinî konuları tebliğ ettiğine dair teyit almıştır. Devamında sakaleyni yani Allah’ın kitabını ve Ehl-i Beyt’i bıraktığını ve bu ikisine tutunulduğu sürece doğru yoldan sapma olmayacağını bildirmiştir. Kur’ân ve Ehl-i Beyt’in de kıyamete kadar birbirinden ayrılmayacağını açıklamıştır. Kıyamet gününde bir grup havuz başında Hz. Peygamber’e görünür lakin ondan uzaklaştırılır. Hz. Peygamber de “Rabbim ashabım” dediğinde, Allah, onların kendisinden sonra bidat çıkardığını ve sünnetini değiştirdiğini bildirmiş. Hz. Peygamber de iki kez “uzak olsun” demiştir. Bunun üzerine sahâbeden bir grup toplandı ve Peygamber velâyeti Ehl-i Beyt’e vermek istiyor dediler. Bunlardan dört kişi (müfessir bunların kim olduğundan bahsetmemiştir) Kâbe’ye girip Hz. Peygamber’in vefatından sonra velâyeti Ehl-i Beyt’e vermeyeceklerine dair ahit imzaladı. Bu sebeple Allah “*Onlar bir şeye karar verdiler. Biz de onların gizlediklerini biliyoruz*”¹¹⁷⁴ âyetini gönderip gizli toplantılarından haber verir.¹¹⁷⁵ Zuhruf 43/79-80. âyetlerinin siyâkı cehennem ehlinin durumundan bahseder. Bu âyetlerde de onların yaptıklarının amel defterine yazıldığı bildirilmiştir. Âyetin sibâkı ise tevhid ve Allah’ın çocuk edinmeyeceğinden bahseder. Bu durumda âyetin konuyla alakası olmadığı gözükür.

¹¹⁷¹ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 130-131.

¹¹⁷² el-Mâide 5/67.

¹¹⁷³ Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 1/333.

¹¹⁷⁴ ez-Zuhruf 43/79-80.

¹¹⁷⁵ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/253-254.

Gadîr-i Hum'da Hz. Peygamber koltuk altı beyazlığı görününceye kadar Hz. Ali'nin elini kaldırıp velâyetini ilan edince, Hz. Ömer Hz. Peygamber'e bunun Allah'tan mı yoksa kendisinden mi olduğunu sordu. Hz. Peygamber de hem Allah'tan hem de kendisinden olduğunu bildirdi.¹¹⁷⁶ Şeybânî'ye göre Hz. Ömer, "Ali benim ve tüm Mü'minlerin mevlâsıdır," demiş onu tebrik etmiştir.¹¹⁷⁷ Devamında Hz. Ali'nin Mü'minlerin emiri, takva ehlinin imamı ve keskin kılıçlı atlıların komutanı olduğunu ve Kıyamet gününde Allah'ın onu sıratla oturttuğunu ve dostlarının cennete düşmanlarının ise cehenneme soktuğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Medine'ye dönünce biat alınacağından korkan ve dinden dönen on dört kişi Hz. Peygamber'i öldürmeye karar vermişler. Hz. Cebrâil'in tuzak kuranları isimleriyle Hz. Peygamber'e bildirmesi ve Hz. Peygamber'in de onlara isimleriyle seslenmesi sonucunda buldukları yerden kaçtılar. Hz. Peygamber arkasından gelen Hüzeyfe el-Yemânî'ye Hz. Cebrâil'in dediklerini duyup duymadığını sordu. O da duyduğunu bildirdi. Hz. Peygamber de bu isimlerin yazılmasını istedi. Sonra Medine'de Hz. Peygamber gizli toplantıda aldıkları kararları açıklayınca yemin ederek bunu yapmadıklarını bildirdiler. Bunun üzerine "*Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişler...*"¹¹⁷⁸ âyeti inerek yalan yemin ettiklerini bildirmiştir.¹¹⁷⁹ Böyle bir durumun içine giren sahâbe bu durumun Allah tarafından Hz. Peygamber'e bildirilmesi ve Hz. Peygamber'in de onların isimlerini söylemesi sonucu deşifre oldu. Bu durumdan sonra onların Hz. Peygamber'in yanında devam etmesi nasıl mümkün olmuştur? Hz. Peygamber onları neden cezalandırmamıştır? Eğer Hz. Peygamber onları bu konuda yaptıklarından dolayı cezalandırırsaydı daha sonra halife seçiminde olanlar olmazdı. Hz. Peygamber onları bu kadar âyete rağmen cezalandırmamışsa o kendisi mi bu konuda günahkârdır? Bu gibi sorular akla gelmektedir. Ayrıca Hz. Cebrâil'in dediklerini sahâbenin duyması mümkün değildir. Halbuki hadiste sahâbenin bunu duyduğu bildirilir.

¹¹⁷⁶ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/255.

¹¹⁷⁷ Şeybânî, *Nehcü'l-beyân an keşfi meâni'l-Kur'ân*, 2/234-236.

¹¹⁷⁸ et-Tevbe 9/74.

¹¹⁷⁹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/256.

Âmilî'ye göre bahsi geçen âyet insanlardan korkmayarak Kur'ân'ın tümünü tebliğ etmeyi ve ondan hiçbir şey gizlememeyi emretmiştir. Zira ondan bir âyet gizlemek tümünü gizlemeye beraberdır. Ehl-i Beyt'ten gelen rivayette ise Allah Hz. Ali'yi halife tayin etmek istediğini Hz. Peygamber'e bildirdi. Hz. Peygamber de bu durumun sahâbeye kabullenmesi zor geleceğinden korkuyordu. Allah da Hz. Peygamber'i cesaretlendirmek için bu âyeti indirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber de Hz. Ali'yi velî tayin etti.¹¹⁸⁰ Müfessirin yorumu naklettiği rivayetlerden farklıdır. İmâmiyye'de birçok müfessirin kendi yorumuyla rivayetler arasında farklılıklar vardır.

Bahrânî, bahsi geçen Mâide âyetinin tefsirinde naklettiği rivayette Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin velâyetini tebliğ etmezse amelinin boşa gideceğini bildirmiştir. Velâyeti kabul etmeden ölenin de ameli boşa çıkacağı açıklanmıştır. Hz. Ali'nin imam olması emredilince Hz. Peygamber amca oğlunu tercih ettiğine göre kınanacağını düşünmüş ve bunun üzerine tebliğ âyeti inmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hz. Ali'nin kendisine Hz. Harun'un Hz. Mûsâ'ya olan nispeti gibi olduğunu tek farkla kendisinden sonra peygamber olmayacağını bildirmiştir.¹¹⁸¹ Yukarıda açıklanan beş emirden dördünün amel, birinin itikatla alakalı olması manidardır. Bir akide konusunun ameli konularla değil akide konularıyla birlikte açıklanması beklenirdi. Zira Hz. Peygamber'in hadisleri hikmetle söylenen sözlerdir. Sahâbenin de Hz. Ali'nin imâmet konusunu kabul etmeyerek küfre düştükleri bildirilir. O kadar savaşlarda canını Allah rızası için tehlikeye atan ve Mekke Dönemi'nde o kadar zorluklar yaşayan bir sahâbe neden imâmet konusuna ahiretini satsın?

Kaşânî'ye göre tebliğ âyeti velâyeti emretmektedir. Hz. Peygamber'in bunu tebliğ etmesiyle "*Bugün dininizi kemale erdirdim*"¹¹⁸² âyeti inmiş ve dinin kemale erdiği bildirilmiştir. Hz. Ali'yi inkâr eden kâfir olur ve ona ortak çıkan da müşrik olur. Bir rivayette Hz. Cebrâil'in Hz. Peygamber'e gelerek kendi ve tüm peygamberlerin ilmini, silahını, tabutunu ve kendi yanında olan tüm peygamberlerin

¹¹⁸⁰ Âmilî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz*, 1/391.

¹¹⁸¹ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/334-337.

¹¹⁸² el-Mâide 5/3.

mucizesini vasisine vermesini bildirmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin velâyetini tebliğ etmesi için Allah'ın kendisini korumasını Hz. Cebrâil vasıtasıyla istiyor. Sonra Hayf Mescidinde Hz. Cebrâil Hz. Peygamber'e gelerek ahdi yerine getirip Hz. Ali'yi vasi tayin etmesini Allah'ın istediğini bildirmiştir. Koruma âyeti gelmediği için Hz. Peygamber bunu yapmamıştır. Sonra Kura el-Gamim bölgesinde Hz. Cebrâil emri tekrarlıyor. Hz. Peygamber koruma âyeti gelmediği için bunu yapmıyor. Gadîr-i Hum'da bahsi geçen âyet geldikten sonra Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi vasi tayin etmiştir.¹¹⁸³ Son rivayette çelişki vardır. Zira Hz. Peygamber bundan önce birçok emri insanlardan gelebilecek tehlikelere rağmen tereddütsüz yerine yetirmiştir. Allah'ın emretmesinden sonra koruma âyetinin gelip gelmeyeceğini bilmeden onun emrini yerine getirmemek bir isyan sayılacağından bu rivayetin muhteva bakımından tartışılması gerekir. Yine Hz. Ali'ye ortak çıkanların müşrik sayılacağı bildirilmiştir. Hz. Ali haşa Allah değildir ki ona ortak çıkanlar müşrik olsun. Zira İslam akidesinde sadece Allah'a ortak çıkmak şirk sayılmıştır.

Tûsî, Mâide 5/67 âyetinin dört farklı sebab-i nüzulü olduğunu bildirmiştir. Bunlar Hz. Peygamber'i öldürmek isteyen bedevi, Hz. Peygamber'in Kureyş'ten korkması ve Allah'ın bunu izale etmesidir. Dördüncü sebebi Hz. Aişe açıklamıştır: Bu âyetin Hz. Peygamber'in takıyye yapıp vahyi gizlememesi gerektiğini bildirmek için inmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi halife tayin etmek istemiş lakin sahâbeden bazılarının zorluk çıkaracağından korkmuştur. İbn Abbas ise indirilen âyetlerden birinin tebliğ edilmemesinin risâletin tamamının açıklanmamasına eşdeğer olduğunu bildirmiştir.¹¹⁸⁴ İmâmiyye ekolü genelde Hz. Aişe'den hadis nakletmez. Burada kendi lehlerinde bir nakil olduğu için aktarmışlar. Lakin rivayet kendi içinde çelişkilidir. Önce Hz. Peygamber'in vahiyden bir şey gizlemeyeceği bildirilmiş. Sonra sahâbeden zorluk çıkacağından korktuğu anlatılmıştır. Yani korkarak bu emri âyet gelene kadar geciktirdiği anlaşılır ki Hz. Peygamber'in böyle bir şey yapması düşünülemez.

Nihâvendî'ye göre bahsi geçen âyetin nüzul sebebi olarak şunlar bildirilmiştir: recim ve kısas, bedevinin Hz. Peygamber'i öldürmek için kılıç çekmesi

¹¹⁸³ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 2/51-55.

¹¹⁸⁴ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/587-588.

ve kılıcın elinden düşmesi, Zeyd ve Zeyneb bt. Cahş, Müslümanların hakları, Yahudilerin istihza etmesi ve Hz. Peygamber'in susması, Hz. Peygamber'in putları kınaması, cihat hükmünün tebliği. Veda Haccı sırasında indiği için âyetin anlatılanlarla ilgisi bulunmamaktadır. Âyette Allah, küfür ve inatla karşı çıkanlara rağmen Hz. Ali'nin velâyetini tebliğ etmesini bildirmiştir. Sonra Hz. Ali'nin hakkı olan velâyeti tebliğ etmezse Hz. Peygamber'i risaletin tamamını tebliğ etmemesi ile tehdit etmiş ve Allah'ın onu koruyacağını bildirmiştir.¹¹⁸⁵ Bu yorumlardan şu sonuç çıkarılabilir. Allah, Hz. Ali'nin imametini tebliğ etmek için peygamberini korumuştur. Lakin Hz. Ali'yi imâmet konusunda korumamıştır. Bu konunun ehemmiyetini göz önünde bulundurursak bu durum Allah'ın âdetine zıt düşer. Zira Allah'ın bu kadar önemseydiği bir konuyu ve peygambere benzer özellikleri olan bir imamı tayin etmesi gerekirdi. Bu yorumumuzu âyetin son kısmı da destekler niteliktedir. Şöyle ki âyette “*Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.*”¹¹⁸⁶ buyrulmuştur.

“*Ey Müminler sizden kim dininden dönerse Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler*”¹¹⁸⁷ âyetleriyle beraber Hz. Peygamber'e Rabbinden nazil olanı tebliğ etmesi için indirilmiştir.¹¹⁸⁸ Velâyeti tebliği diğer emirleri açıklamaya eşdeğerdir.¹¹⁸⁹ Hz. Peygamber Mekke Dönemi'nde Allah'ın Kur'an'da en çok üzerinde durduğu şirkle ve müşriklerle mücadele etmiştir. Kâbe'nin içini putlardan temizlemiş ve İslam tevhidini yerleştirmiştir. Hz. Ali'nin imam olma meselesinin bu ve benzeri tüm konulara eşdeğer olması Kur'an'a zıt düşmektedir.

Hâirî, ayette geçen “*risâletehü*” kelimesinin “*risâlâtehü*” şeklinde çoğul olarak okunmuş kıraatler olduğunu ve bu durumda Hz. Peygamber'e gönderilmiş şer'î ahkamları ihtiva ettiğini bildirmiştir. Lakin ayette geçen tekil “*risâlet*” kelimesinden de maksat çoğuldur. Hâirî, Râzi'ye cevap olarak âyetin siyâk ve sibâkla alakası olmadan Gadîr-i Hum'da indiğini ve bu zaman Yahudi ve Hristiyanlardan

¹¹⁸⁵ Nihâvendî, *Nefehâtü'r-Rahmân fî tefsîri'l-Kur'an*, 2/409.

¹¹⁸⁶ el-Mâide 5/67.

¹¹⁸⁷ el-Mâide 5/54.

¹¹⁸⁸ Tureyhî, *Mecmau'l-bahreyn*, 5/6.

¹¹⁸⁹ Nihâvendî, *Nefehâtü'r-Rahmân fî tefsîri'l-Kur'an*, 2/409.

cizye alındığını ve onlardan korkulmadığını bildirmiştir. Bilakis Hz. Peygamber amca oğlu Hz. Ali'yi veliaht tayin edeceği için kendi kavminin töhmetinden korktuğunu açıklamıştır.¹¹⁹⁰

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in amca oğlu ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer kayınbabası, Hz. Osman da iki kızıyla evlenmiş damadıdır. Hz. Ali'ye en başta itiraz edenlerin de bu üç şahıs olduğu bildirilmiştir. Bu durumda hangisini seçerse seçsin sahâbenin karşı çıkma ihtimali neredeyse yoktur. Çünkü hepsi akrabadır.

Tabatabâi'ye göre Mâide 5/67 âyetinin siyâk ve sibâkında olan âyetlerle ilişkisi yoktur. Zira âyetin indiği anda Yahudi ve Hristiyanlardan gelebilecek bir tehlike yoktur. Hicret öncesi ve sonrası onlardan gelebilecek tehlike durumu daha şiddetli iken böyle bir âyet gelmemiştir. Âyet ya dinin tamamını ya da bir kısmını Hz. Peygamber'e tebliğ etmeyi emrediyor. Hz. Peygamber ise insanlardan korkup münasip bir zamana ertelemiştir. Lakin bu korku kendi canının korkusu değildi. Dinî emirleri de Hz. Peygamber sözsüz yerine yetirirdi. Bunu Hz. Peygamber'in hayatı bize göstermektedir. Hz. Peygamber tebliğini fesada uğratacak töhmetten korkuyordu. Bu anlamda da âyetin bi'setin başında inmediği anlaşılır.¹¹⁹¹ Müfessir yukarıda âyetin siyâkıyla alakası olmadığını söylemiş lakin devamında âyetin siyâkı onun risâletin başında inmesine uygun olmadığını bildirmiştir. Müfessir âyette tebliğ edilmesi gerekenin tüm hükümler olmayıp bir hüküm olduğunu bildirmiştir. Bu durumda da bu hangi hükümdür ve nerede indirilmiştir sorusu ortaya çıkar. Zira âyette Hz. Peygamber'e indirilen hükümden açıkça bahsedilmemiştir. Sana indirilen dendiğine göre bir âyet olması gerekir. Eğer âyet ise hangi âyettir? Müfessir her ne kadar Hz. Peygamber kendi canından korkmadığını söylese de tefsirlerde geçen rivayetlerde Hz. Peygamber'e suikast düzenlendiği bildirilmiştir.

Ehl-i Sünnet kaynaklarında bahsi geçen âyetin birçok sebab-i nüzulü vardır. Bunlar âyetin recim ve kısas hakkında indiği, Yahudilerin dini alaya almaları, Hz. Peygamber'in susması hakkında, Hz. Peygamber'in hanımlarına boşama teklifi¹¹⁹² hakkında, Hz. Zeyd ve Hz. Zeyneb konusunda, Hz. Peygamber'in vahiyden bir şey

¹¹⁹⁰ Hâirî, *Muktaniyâti'd-dürer ve mültekidâtü's-semir*, 4/54-55.

¹¹⁹¹ Tabâtabâi, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/42-45.

¹¹⁹² el-Ahzâb 33/28.

gizlettiği iddiası üzerine, cihat konusunda, En‘âm 6/108. ilahlara sövmeme âyeti indiğinde Hz. Peygamber’in ilahları ayıplamayı bıraktığı ve bunun üzerine bu âyet, Müslümanların hakları konusunda, bedevinin katil girişimi konusunda, Hz. Peygamber’in Kureyş, Yahudi ve Hristiyan’dan korkması konusunda, Hz. Ali’nin fazileti konusunda indiği bildirilmiştir. Âyet inince Hz. Peygamber, Hz. Ali’nin elinden tutup “Ben kimin mevlâsıysam Hz. Ali de onun mevlâsıdır...” buyurmuştur. Âyetin siyâk ve sibâkına baktığımızda ise âyetin Yahudi ve Hristiyanların hilelerinden Hz. Peygamber’i koruması ve tebliğ için onu emin kılması için indiği anlaşılır. Âyetin siyâk sibâktan soyutlanmış ayrı manaya getirilmesi ise doğru değildir. Yine âyetteki insanlardan maksat ise kâfirlerdir. Çünkü “*Allah kâfir kavme hidayet vermez*” buyurmuştur.¹¹⁹³

Yine Mâide 5/67 âyetinin Gadîr-i Hum’da Hz. Ali hakkında indiği ve “Şüphesiz Ali Mü’minlerin mevlâsıdır” ilavesiyle okunduğu bildirilmiştir. Bundan başka âyetin Kur’ân’ın tamamının tebliğinin Hz. Peygamber’e farz olduğunu bildirdiğini ifade etmiştir. Yine âyette Allah, Peygamberini tüm insanlardan gelecek zarardan koruyacağını bildirmiştir. Hz. Ali’ye Kur’ân’da olmayan bir vahyin kendisinde olup olmadığı sorulmuş. O da hayır cevabı vererek sadece Allah’ın kalbe verdiği anlayış olduğunu bildirmiştir.¹¹⁹⁴ Hz. Peygamber Kur’ân’ın tamamını tebliğ etmiştir. Aksini iddia edenin yalancı olduğunu bildiren hadis mevcuttur.¹¹⁹⁵

Mukâtil b. Süleyman¹¹⁹⁶ Mâide 5/67 âyetinin tefsirinde Hz. Peygamber’in Yahudileri İslam’a daveti artırdığı bir sırada onlar Hz. Peygamber’le alay ederek şunu diyorlardı: “Ey Muhammed Hristiyanların İsâ’yı sevgili edindiği gibi bizim de seni sevgili mi edinmemizi istiyorsun?” Hz. Peygamber bunu onlardan duyunca susmuş ve bunun üzerine Allah, Peygamber’i davet etmeye teşvik etmiştir. Onların tekzip ve alaylarının ona mâni olmaması için bu âyeti indirmiştir.¹¹⁹⁷

¹¹⁹³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 12/400-401.

¹¹⁹⁴ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 2/68-69.

¹¹⁹⁵ Müslim, *Sahîh-i Müslim*, "Kitabu’l-İman", 77, (No. 287).

¹¹⁹⁶ İmâmi kaynakların olduğu Câmiu’t-Tefasîr programında Mukâtil b. Süleyman’ın tefsirini İmâmiyye tefsiri gibi addedilmiştir.

¹¹⁹⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/491-492.

İbn Ebî Hâtim bahsi geçen âyetin Hz. Ali ve risâletin tebliğine teşviki hakkında indiğini bildirmiştir. Birisi sahâbeye gelip Kur'ân'da olan bir bilginin gizlendiğini söyleyince sahâbe de bu âyeti okuyarak Hz. Peygamber'in bir âyeti bile gizlemesinin mümkün olmayacağını bildirmiştir. Yine âyetin inme sebeplerinden biri, Hz. Peygamber insanların çok sayıda, kendisinin tek olduğunu söylemesi olup, Allah da onu insanlardan koruyacağını âyette bildirmesidir. Yine Benî Neccar'dan bir şahıs Hz. Peygamber'i öldürmek için kılıcını istemiş, Hz. Peygamber kılıcı vermiştir. Lakin kılıç elinden düşmüş ve Hz. Peygamber'i öldürememiştir. Bunun üzerine koruma âyeti inmiş ve Hz. Peygamber de onu koruyan sahâbeye artık koruma gerekmediğini söylemiştir.¹¹⁹⁸ Bu âyeti Kur'ân'ın tamamının tebliğini kapsamaktadır. Bu anlamda Hz. Peygamber sahâbeye risâletin tamamını tebliğ edip etmediğini sormuş onlar da tamamını tebliğ ettiğini bildirmiştir. Bahsi geçen "*Allah kâfirler kavmini hidayete erdirmez*"¹¹⁹⁹ âyeti inince Hz. Peygamber Yahudilerden kendisini terk edeni veya yardım edeni önemsemediğini bildirmiştir.¹²⁰⁰

Dinî emirlere uyanların azlığı ve fasıkların çokluğuna bakmadan Hz. Peygamber'e dinî emirleri tebliğ etmeyi Allah emretmiştir. Hz. Peygamber Mekke'de dinî emirlerin bir kısmını açıklamış, bir kısmını ise açıklamaya çekinmiştir. Bir rivayette de Hz. Peygamber buyurmuştur: "Allah beni resûl olarak gönderdi ve buna güç yetirememde konusunda sıkıldım. İnsanların beni yalanlayacağını bildim. Yahudiler, Hristiyanlar ve Kureyş beni korkutuyordu. Allah bu âyeti indirdiğinde korku toptan yok olmuştur." Âyette geçen "رسالة" kelimesini Nafi çoğul olarak "رسالات" olarak okumuştur. Bu bilgiler İmâmiyye tefsirlerde de yer almıştır. En'âm 6/124. ve A'râf 7/133. âyetlerde geçen "*risâlet*" kelimesini çoğul ve tekil okuyanlar vardır. Çoğul okuyanlar Hz. Peygamber'e gönderilen ahkâmın hepsinin "*risâlât'tan*" örnekler olduğunu bildirmiştir. Tekil okuyanlar da Kur'ân'ın hepsinin bir "*risâlet*" olduğunu açıklamışlar.¹²⁰¹

Yine İmâmiyye kelâm kaynaklarında Hz. Ali'nin imam tayin edilmesi Hz. Peygamber'in kendi emri mi yoksa Allah'ın emri mi sorusuna Hz. Peygamber hem

¹¹⁹⁸ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/1172-1174.

¹¹⁹⁹ el-Mâide 5/67.

¹²⁰⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî - bahru'l-ulûm*, 1/405-406.

¹²⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 12/399-400.

Allah'ın hem de kendi emri olduğunu bildirmiş ve bunu üzerine özetle “*Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin...*”¹²⁰² anlamına gelen âyetleri inerek ahitlerin yerine getirilmesi gerektiği aksi takdirde Kıyamet günü bundan mesul olunacağı beyan edilmiştir.¹²⁰³

Kummî bahsi geçen Nahl 16/91-94. âyetin tefsirinde Gadîr-i Hum'da velâyet emredilince Hz. Peygamber “Hz. Ali'ye Mü'minlerin yönetimini teslim edin” dediğini aktarmıştır. Kıyamet günü Allah Hz. Ali'yi sırata oturtur ve o da dostlarını cennete ve düşmanlarını da cehenneme sokar. “انما يبلوكم الله به”¹²⁰⁴ kısmının anlamı “Allah sizi **Ali** ile imtihan eder” olarak açıklanmıştır. Ayetin aslında ise Ali kelimesi yoktur. Devamında “امة واحدة” kelimesinin tefsiri “bir mezhep” olarak açıklanmıştır. Âyetlerin devamı da Hz. Ali hakkında olduğu bildirilmiştir.¹²⁰⁵ Önceki âyetlerde Allah bazı şeylerin yapılmasını ve yapılmamasını istemiştir. Bahsi geçen âyette de ahde vefayı emretmiştir. Âyetin Hz. Ali'den bahsettiğine dair bir işaret yoktur. Zira âyetin sonunda kesin ve kati olarak muhakkak üçlü tekitle Allah'ın Kıyamet günü nerede ihtilafa düşüldüğünü bildireceği¹²⁰⁶ açıklanmıştır.

Nahl 16/91. âyetinin Hz. Peygamber'e biat edenler için indiği söylenmiştir. Bahsi geçen âyetlerin tefsirinde yemin ve yeminin bozulması hükümlerine yer verilmiş, imâmet hakkında yorumlara yer vermemiştir.¹²⁰⁷ Yine tefsirde bu âyetin, ipliğini eğirdikten sonra onu bozan Rida binti Ka'b isminde ahmak bir kadın örnek gösterilerek ahitlerin bozulmaması anlatılmıştır. İmâmet konusuna değinilmemiştir.¹²⁰⁸ Zikredilen İmâmiyye tefsirlerinin imâmet konusunda bir şey dememesi de bu âyetin imâmet meselesine işaret etmediğine delil niteliğindedir.

¹²⁰² en-Nahl 16/91-94.

¹²⁰³ Kuleynî, *el-Kâfi*, 2/20-21.

¹²⁰⁴ en-Nahl 16/92.

¹²⁰⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/389.

¹²⁰⁶ en-Nahl 16/92.

¹²⁰⁷ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/420-423.

¹²⁰⁸ Feyz Kâşânî, *el-Asfâ fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/661.

Sünnî tefsirde de “*ahit*” lafzının biat veya anlaşma gibi akitler olduğu bildirilmiştir. Âyetin Hz. Peygamber’in İslam üzerine biati için ve yeminlerin tutulmasını gerektirdiği için indiği de söylenmiştir.¹²⁰⁹

İmâmetin tebliğ edilmesine delil gösterilen âyetlerden biri de “*O halde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul...*”¹²¹⁰ İnşirah âyetleridir. Kuleynî’ye göre bu âyetler gereğince Hz. Peygamber, Hz. Ali’nin velâyetini ve faziletini açık bir şekilde tebliğ etme emri almıştır.¹²¹¹ Lakin bu âyetler Mekke Dönemi’ne aittir. Bu sûre Mekke müşrikleri tarafından sıkıntı verilen Hz. Peygamber’in Allah tarafından teselli edilmesi için nazil edilmiştir. Mekke Dönemi’nde daha Müslümanların sayısı ne kadardı ki imâmet konusu açılsın? Bu dönemde daha Hz. Peygamber görevinin başındaydı ve Hz. Ali de iman ettiğinde daha çocuktü.

Tefsirlerin çoğunda İnşirâh 94/7-8. âyetleri tebliğ görevini bitirince ibadete çekilmesi yönünde açıklamalar vardır. Lakin İmâmî tefsirlerde peygamberlik görevinden sonra Hz. Ali’ye yönelmesi ve onun imametini tebliğ etmesi olarak açıklanmıştır.¹²¹²

Bahsi geçen İnşirâh 94/7-8. âyetlerine Veda Haccı’nı bitirdiğin zaman Hz. Ali’yi imam tayin etmesi anlamı verilmiştir. Ayrıca âyeti nübüvvetini tamamladığı¹²¹³ ya da amelini bitirdiği¹²¹⁴ zaman Hz. Ali’yi velâyete tayin etmesi yönünde yorumlayan rivayetler vardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi velî tayin etmiştir.¹²¹⁵ Mekke Dönemi’nde inen bir sûreye nübüvvetini bitirince Hz. Ali’yi tayin et diye bir anlam vermek anakronizmdir. Zira bu dönem daha nübüvvetin başlangıcıdır. Bu dönemde böyle bir emrin gelmesi anlamsız olurdu. Bu âyet indikten sonra Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi imam tayin ettiği bildirilmiş lakin yukarıda Mâide 5/67. tebliğ âyetinden sonra Hz. Ali’nin imam tayin edildiği

¹²⁰⁹ Kurtûbî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/169.

¹²¹⁰ el-İnşirâh 94/7-8.

¹²¹¹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/24.

¹²¹² bk. Bayram Ayhan, “Anakronizmin İfradı: Kummî’nin İlk İnen Sûrelere Dair Aşırı Yorumu”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Aralık 2019), 374-408.

¹²¹³ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 2/428-429.

¹²¹⁴ Tureyhî, *Mecmau’l-bahreyn* 2/172.

¹²¹⁵ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 573-574.

bildirilmiştir. Bu durumda hangi âyetten sonra Hz. Ali, imam tayin edilmiştir? Bu âyetlerin aynı dönemde gelmediği açıktır.

Bu açıklamalarla beraber âyete “imamın tayini” anlamını vermeyen müfessirler de vardır: İbn Abbas İnşirâh 94/7-8. âyetlere farzı bitirdiğin zaman Allah’a hoş giden diğer amellere yönel anlamı vermiştir. Bundan başka dünya işini bitirdiğinde ibadete yönel ve namazı bitirdiğinde duaya yönel¹²¹⁶ ve savaştan çıktığın zaman¹²¹⁷ veya tebliğ yaptıktan sonra ibadete yönel anlamlarını verenler de vardır.¹²¹⁸

5.1. Tefsirlere Göre Gadîr-i Hum ve Hz. Ali’nin Velâyetinin Tebliği

Gadîr-i Hum gününden yukarıda biraz bahsetmiştik. Burada meseleyi daha geniş değerlendireceğiz. Gadîr-i Hum gününde Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi vasi tayin ederken insanlara şöyle seslenmiştir: “Göğsümün sıkıldığı bir konuyu bildirmek için Allah beni görevlendirdi. İnsanların bu konuda beni yalanlayacağını zannettiğimde ise Allah ya tebliğ edeceğimi ya da bana azap vereceğini vadetti.” Bu sözlerle birlikte imâmetle ilgili âyetleri okudu ve Hz. Ali’yi velî tayin etti. Bu âyetlerden biri de Tevbe Sûresi’nin şu âyetidir:¹²¹⁹ “*Yoksa Allah sizden cihad edenleri ve Allah’tan, peygamberinden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan, kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yapıp ettiklerinizden haberdardır?*”¹²²⁰

Bahsi geçen Tevbe âyetinin tefsirinde Furat el-Kûfi Hz. Peygamber’in ensarı topladıktan sonra onlara Hz. Ali’nin Arap’ın efendisi olduğunu ve onu sevip itaat etmeleri gerektiğini bildirmiştir.¹²²¹ Tûsî ise Allah ve Peygamberinin dışında sırdaş edinmenin küfür ve nifak olduğunu açıklamış lakin imâmetten bahsetmemiştir.¹²²² Âyette geçen “*Mü’minler*” kelimesinden maksadın ise imamlar olduğu

¹²¹⁶ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri ’l-Kur’ân*, 10/373.

¹²¹⁷ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu ’l-câmi*, 4/508.

¹²¹⁸ Kâşânî, *Zübdetü ’t-tefâsîr*, 7/462.

¹²¹⁹ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/644.

¹²²⁰ et-Tevbe 9/16.

¹²²¹ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 164.

¹²²² Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri ’l-Kur’ân*, 5/187.

bildirilmiştir.¹²²³ Bu yoruma baktığımızda sadece imamlar mı Mü'mindirler sorusu akla gelmektedir. Önceki âyetlerde Allah tüm Mü'minlere kâfirlerle savaşmayı emretmektedir. Dolayısıyla bu âyette de tüm Mü'minler kastedilmesi gerekir. Sonraki âyetlerde de Allah'ın mescitlerini sadece iman edenlerin inşa edeceğinden bahsetmiştir. Burada da tüm Mü'minlere hitap edilmiştir.

Yine Gadîr-i Hum'da Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi yanına davet etmiş ve onun elini koltuk altı beyazlığı görünene kadar yukarı kaldırmış ve vasi tayin etmiştir. Hz. Ali vasi tayin edildikten sonra Mâide Sûresi'nin bugün sizin dininizi tamamladım âyeti nazil olmuştur:¹²²⁴

“الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا”¹²²⁵

Âyet nazil olduktan sonra Hz. Peygamber tekbir getirerek dinin ve nübüvvetin tamamlandığını ve kendisinden sonra Hz. Ali'nin velâyetinin tescillendiğini bildirmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Ömer, Hz. Peygamber'e bu âyetlerde işaret edilenin Hz. Ali mi olduğunu sormuş. Hz. Peygamber, Hz. Ali ve vasilere işaret edildiğini, Hz. Ali'nin kendisinin varisi ve vasisi olduğunu bildirmiştir.¹²²⁶ Âyet indikten sonra İslam'ı bozmak isteyenlerin umutları boşa çıkmış ve halife tayiniyle Allah dinini, nimetini tamamlamıştır.¹²²⁷

Kur'ân'da neyin helal neyin haram olduğu açıklanmıştır. Allah'ın koyduğu sınırlar bildirilmiştir. Kur'ân'da hiçbir şey eksik bırakılmamıştır.¹²²⁸ Bu bakımdan “...bugün dini kemale erdirdim...”¹²²⁹ âyette imâmet beyan edilmiş ve din kemale ermiştir.¹²³⁰ İmâmiyye, imamın tayin edilmesinin dinin en büyük temeli ve Müslümanların en esas meselesi olduğunu beyan etmiştir. Zira bahsi geçen Mâide 5/3. âyet bu olaydan sonra inerek meselenin büyüklüğünü ifade etmiştir. Bu âyet indikten sonra Hz. Peygamber tekbir getirerek dinin ve nimetin tamamlanmasına, kendinin Peygamber ve Ali'nin velâyetine olan Rabbin rızasına sevincini izhar

¹²²³ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 2/326.

¹²²⁴ Muhammed *Delâilu's-sıdk li nehci'l-hak*, 5/164.

¹²²⁵ el-Mâide 5/3.

¹²²⁶ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/644-645.

¹²²⁷ Sübhânî, *Akâdetü'l-İslâmiyye ale dav'i medreseti Ehli'l-Beyt*, 197.

¹²²⁸ el-En'âm 6/38.

¹²²⁹ el-Mâide 5/3.

¹²³⁰ Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/489.

etmiştir.¹²³¹ Âyette geçen “*nimetimi tamamladım*” ifadesi, imamın tayinin en sağlam delilidir. Zira imâmet ümmet üzerine en büyük nimettir ve onsuz nimet tamamlanmazdı. Dinin kemale ermesi de ancak usûlü’ d-dîn’den olan imâmetle olurdu.¹²³²

Tefsirlerde bahsi geçen âyetin Gadîr-i Hum gününde Hz. Ali’nin imam tayin edilmesinden sonra indiği bildirilmiştir.¹²³³ Velâyet ise indirilmiş en son farz olup¹²³⁴ âyet özellikle Hz. Ali hakkında inmiş, o vasi tayin edilmiş ve onunla din kemale ermiştir.¹²³⁵ İkmal âyetinin “*kâfirlerin dininizden umutlarını kesmeleri*”¹²³⁶ kısmını imamın tayin edildiği gün Benî Ümeyye’nin umutlarının kestiklerine işarettir. Küfredenlerin ise Hz. Muhammed ailesinden umudunu kesen kişiler olduğunu bildirmiştir. Âyetin devamında da velâyetin tayini ile dinin tamama erdiği ve farzların imâmet inancı olmadan kabul olmayacağı bildirilmiştir.¹²³⁷ Tabersî ise yukarıda anlatılanlardan farklı olarak bahsi geçen âyetin Müslümanlara yönelik olduğunu bildirmiştir. Devamında dinin kemalini hükümlerin konulması ve nimetin tamamlanmasının ise velâyetle olduğunu bildirmiştir.¹²³⁸ Tûsî ise dinin kemale ermesinin farzların ve hadlerin tamama ermesi olduğunu bildirmiştir. Bugünden sonra hiçbir farz ya da haram indirilmemiştir. Tûsî naklettiği rivayetlerde Hz. Ali’nin imam tayininden sonra dinin tamama erdiğinin âyetle bildirildiğini açıklamıştır. Âyetin “*siz size nimetimi tamamladım*” kısmıyla ise tüm Mü’minlere hitap edilmiş ve onların müşriklere üstün gelmeleri, topraklarından kovmaları, Müslümanların küfre geri dönme umutlarını kesmeleri ve hac ettikleri beldeye dönmeleriyle nimetin tamamlandığını bildirmiştir.¹²³⁹ Âyetin başında haram kılınan şeylerden bahsedilmiştir. Bu şekilde din kemale ermiştir. Artık onlardan korkulmaz sadece Allah’tan korkulur. Tûsî’nin açıklamasına baktığımızda kendi yorumlarında imamete yer vermezken rivayetler aktarırken imâmet konularına yer verdiği görülür. Tûsî,

¹²³¹ Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, 1/74-75.

¹²³² Muhammed *Delâilu’s-sıdk li nehci’l-hak*, 5/168.

¹²³³ Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 153.

¹²³⁴ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/162.

¹²³⁵ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 117-118.

¹²³⁶ el-Mâide 5/3.

¹²³⁷ Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 1/292-293.

¹²³⁸ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu’l-câmi*, 1/312.

¹²³⁹ Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 3/435-436.

Tabersî gibi Usûlî tefsirlerin rivayetler dışında kendine özgü yorumlar getirdiğine şahidiz. Nakiller dışında imâmete yönelik yorumlar oldukça azdır.

Şehristânî bahsi geçen âyetin tefsirinde önce gelen peygamberlerin kendi şeriatlarını getirdiğini ve son peygamberle dinin ve şeriatın kemale erdiğini bildirmiştir. Allah'ın nimeti de Hz. Peygamber'in nübüvveti ve risâleti ile tamama ermiştir. Müfessir Hz. Ali'nin velâyeti konusuna değinmemiştir.¹²⁴⁰ Âyetin tefsirinde Kaşânî de dinin tamamlanmasının diğer dinlere galebe ve üstün gelmekle olduğunu ve dinin akide esaslarını tesis ve şeriatın hükümlerini koymakla bunun gerçekleştiğini bildirmiştir. Mekke'nin fethi ve cahiliyenin umudunun kesilmesiyle ikmalin gerçekleştiğini bildirmiştir. Âyetin imamete ait olduğunu gösteren rivayetler de nakletmiştir.¹²⁴¹

İmâmî müfessirlere göre imâmet ümmetin ihtiyaç duyduğu önemli unsurdur. Hz. Peygamber de bunu ilan etmiştir ve imâmetin ilanı dinin tamamlanmasıdır. İmâmet insanların akıllarıyla seçemeyeceği kadar önemli ve değerlidir.¹²⁴² Mâide 5/67. âyetinde Hz. Peygamber'e indirileni tebliğ etme emri gelince o insanları toplamış ve onlara tebliğ edip etmediğini sormuş insanlar da tebliğ ettiğini söylemişler. Sonra Hz. Ali'nin velâyetini de insanlara tebliğ etmiş ve Mâide 5/3. âyet inmiş ve dinin kemale erdiğini bildirmiştir.¹²⁴³ Şeriatın Hz. Peygamber'in vefatından sonra kesintiye uğramadan Hz. Ali ve masum imamlarla devam edeceğini öğrenince bu duruma razı olmayan insanlar umutsuzluğa düşmüşlerdir.¹²⁴⁴

Sünnî tefsirlerde ise Mâide 5/3. âyetin arefe günü indiği bildirilmiştir. Âyetten sonra herhangi bir helal ve haram, hüküm, had, farz açıklanmamış ve Nisâ Sûresi'nin son iki âyetinden başka âyetler inmemiştir. Bu âyetlerde de Kur'ân'ın geldiği ve buna sarılanın hidayete ereceği bildirilmiştir.¹²⁴⁵ “*Bugün sizin dininizin*

¹²⁴⁰ Şehristânî, *Mefârihu'l-esrâr*, 1/507.

¹²⁴¹ Kaşânî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 2/217.

¹²⁴² Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/323.

¹²⁴³ Kummî Meşhedî, *Tefsîru kenzi'l-dekâik ve bahri'l-ğarâib*, 4/33.

¹²⁴⁴ Sâdıkî, *el-Belâğ fî tefsîri'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, 107.

¹²⁴⁵ en-Nisâ 4/174-175.

hükümlerini tamamladım,” âyeti son hüküm âyeti olup indikten sonra Hz. Peygamber seksen bir gün yaşamıştır.¹²⁴⁶

Mâtürîdî bahsi geçen âyet indiğinde tüm sahâbenin dinin tamama erdiğinin müjdesi zannedip sevindiğini bildirmiştir. Lakin Hz. Ömer ise kemalden sonra zaval geleceğini söyleyip Hz. Peygamber’in vefatını hissederek ağlamıştır. Kâfirler Müslümanların kendi dinine girmelerini umuyorlardı. Allah bu âyetle onları bu umutlarından vazgeçirdi. Bugüne kadar dinin noksan olduğunu, ölen sahâbenin noksan din ile öldüğünü ve kıyamette noksan din ile haşrolunacağını söyleyenler vardı. Bu söz doğru değildir. Âyetin anlamı “Resûlümler ve onu göndermekle sizin dininizi kemale erdirdim ve nimetimi tamamladım” olması gerekir. Mâtürîdî âyetin tefsirinde imâmetten bahsetmemiştir.¹²⁴⁷

Kadı Abdulcabbar âyet inmeden önce dinin nakıs olduğunu söylemek doğru olmaz diyenlere şöyle cevap vermiştir: “Âyet daha sonra değişime uğramayacak ve nesih olmayacak bir kemal olduğunu bildirmiştir. Din her zaman diliminde kâmil olsa da ona bazı delillerle ilave etmek mümkündür, gerekli yerlerde Allah dinini açıklamıştır.”¹²⁴⁸ Ona göre ise İslam’ın zayıflaması ve fesada uğraması kâfirlerin umudu idi. Âyette geçen “اليوم” kelimesinden maksat Arefe günüdür. Âyette geçen (الذين كفروا) kelimesi Arap, Rum, Fars vb. müşriklerini ihtiva eder. Burada ise dinin esasları ve hac kemale ermiştir. Zira bundan sonra müşrikler Müslümanlarla birlikte hacedemeyecektir.¹²⁴⁹

Nimetin tamamlanmasından maksat da Mekke’nin fethi, emin ve galip bir şekilde oraya girmek, Cahiliye Dönemi’nin sona ermesi, Kâbe’nin çıplak tavaf edilmemesi ve şeriatın tamamlanmasıdır.¹²⁵⁰

Râzi, nimetin tamamlanmasının kible olarak Kâbe’ye yönelmek¹²⁵¹ olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber’in vefatına yakın Mâide 5/3. âyeti inmiş ve nimetin

¹²⁴⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/452-453.

¹²⁴⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli’s-Sünne*, ss. 1/210, 3/454-455.

¹²⁴⁸ İbn Ahmed Kadı Abdulcabbar, *Tenzîhu’l-Kur’ân ani’l-metâin* (Beyrut: Dâru’n-Nahdetü’l-Hadîse, 2005), 109-110.

¹²⁴⁹ İbn Atiyye, *el-Müharriru’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-azîz*, 1/153-154.

¹²⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/605.

¹²⁵¹ el-Bakara 2/150.

tamamlanması bugün olmuştur. Bir hadiste nimetin tamamlanması cennete girmektir buyrulmuştur. Hz. Ali de nimetin tamamlanması İslam üzere ölmektir buyurmuştur.¹²⁵²

Râzi, dinin tamamlanmasının anlamının bugünden sonra şeriatı yeni bir şeyin emredilmemesi anlamına geldiğini bildirmiştir. En büyük nimet ise din nimetidir. Çünkü onunla cehennemden kurtulunur ve cennete girilir. Dinin kemal ermesi korkunun gitmesi ve gücün ortaya çıkması anlamına gelir. Melikleri galebe çaldıklarında bugün hâkimiyetimiz tamam olmuştur derler. Bu doğru cevap değildir. Çünkü bugün hâkim olan güç düşmanı yenmeden önce zayıftı. Sizin ihtiyacınız olan helal ve haramı kemal erdirdim sözü de zayıf kalır. Çünkü bugünden önce ihtiyaç olan şeriat hükümleri tamamlanmamışsa ihtiyaç olan zamandan beyanın tehir edilmesi anlamına gelir. Tercih edilen görüş ise dinin nakıs olmadığı görüşüdür. Allah bi'setin evvelinde kâmil olanın sonunda kâmil olmadığını bilirdi. Bu anlamda emredileni nesheder ve olmayanı da ilave ederdi. Son zamanda ise şeriatı indirdi ve onun kıyamete kadar kalmasını emretti. Şeriat her zaman kâmildi lakin öncesi kendi zamanına mahsus sonrası ise ebedî kâmildir.¹²⁵³

Beydâvî dinin tamama ermesini diğer dinlere üstün gelme veya akide kaidelerinin konulması, şeriat usulünün ve içtihat kaidelerinin bildirilmesi olarak açıklamıştır. Nimetin tamamlanmasını ise hidayet, başarı, dinin tamamlanması, Mekke'nin fethi ve cahiliye adetlerinin yıkılması olarak açıklamıştır.¹²⁵⁴ Bu âyet cuma gününe denk gelen arefe gününde nazil olmuştur. Müşriklerin Mescid-i Harâm'a girişinin yasaklandığı sırada inmiştir.¹²⁵⁵

Sünnî tefsir kaynaklarında bahsi geçen âyette imâmetle alakalı bir bilgiye rast gelinmemiştir. Âyetin hac farızasını yerine yetirdikten sonra arefe ve cuma günü indiği bilgileri vardır. Bugün dinin tamamlandığı ve Hz. Peygamber'in ölümünün yakın olduğu anlaşılmıştır.

¹²⁵² Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/121.

¹²⁵³ Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, ss. 5/326, 11/287.

¹²⁵⁴ Abdullah b. Ömer Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Meraşî (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1997), 2/115.

¹²⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/52.

5.2. Âyetlere Göre İmâmette İsmet ve Efdaliyet Meselesi

İmâmiyye'ye göre imâmetin ilk şartı ismettir. İkinci ise imamın efdal/en üstün olmasıdır. Mevdûlün efdala tercih edilmesi kötü bir durumdur. Bu durum, “...Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye daha lâyıktır, yoksa rehberlik edilmedikçe bir başına yolunu bulmaktan bile âciz olan mı...?”¹²⁵⁶ âyetinde bildirilmiştir. Allah'ın “yeryüzünde halife yaratacağını...”¹²⁵⁷ bildiren âyet ve bu halifenin “*ilim ve beden bakımından diğerlerine üstün*”¹²⁵⁸ olmasından bahseden âyet delil gösterilmiştir. Üçüncü ise imamın nasla desteklenmesi gerekir. Çünkü masumiyet bâtinî konulardandır. Aynı zamanda imamın Hâşimî olması gerekir.¹²⁵⁹ Bakara “yeryüzünde halife yaratacağım”¹²⁶⁰ âyetinin açıklamasında Hillî, masum bir imam olmadan insanlar birbirinin kanını dökceğini bildirmiştir. Bu sebeple Allah'ın bir masumu var edip ona yetki vereceğini bildirmiştir.¹²⁶¹ Hillî'nin bu açıklaması gereği tarihte hiç kan dökülmemesi gerekirdi. Çünkü her dönemde bir imam mevcuttur. Halbuki İslam tarihinde daima kan dökülmüş ve en çok kan da iktidar kargaşalarından dökülmüştür.

İmâmiyye tefsirlerinde Yûnus 10/35. âyette bahsedilen tâbi olunması gereken en iyi kişinin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt olduğu nakledilmiştir.¹²⁶² Bazı tefsirlerde ise doğru yoldan buna iletmekten bahsedilirken efdaliyetten bahsedilmemiştir.¹²⁶³ Âyetin siyâkından ve bahsi geçen âyetten anlaşılan ise putları bırakıp Allah'a tâbi olmaktır. Allah en doğru yolu gösterendir.

Bakara 2/30. âyette Allah yeryüzünde halife yaratacağını bildirmiştir. İmâmiyye tefsirleri âyette bahsedilen halifenin Hz. Âdem; “*Yine Allah ve resulünden bu büyük hac günü insanlara duyurudur...*”¹²⁶⁴ âyetinde bahsedilen halifenin ise Hz. Ali olduğunu bildirmiştir.¹²⁶⁵ Halife Allah'ın yeryüzünde hükümlerini icra eden

¹²⁵⁶ Yûnus 10/35.

¹²⁵⁷ el-Bakara 2/30.

¹²⁵⁸ el-Bakara 2/247.

¹²⁵⁹ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâşeriyye*, 1/77-79.

¹²⁶⁰ el-Bakara 2/30.

¹²⁶¹ Hillî, *el-Elfeyn*, 73.

¹²⁶² Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/122; Âmilî, *Tefsîru'l-muhîdi'l-âzam*, 1/439.

¹²⁶³ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 5/376; Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 2/111; Erdebîlî, *Zübdetü'l-beyân fî ahkâmi'l-Kur'ân*, 345.

¹²⁶⁴ et-Tevbe 9/3.

¹²⁶⁵ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru'l-imamu'l-Hüseyin*, 95.

şahıstır. Âyette yer alan halife de Hz. Âdem ve onun evlatlarından seçilenlerdir. Müellif tefsirde imâmetten bahsetmemiştir.¹²⁶⁶

Bakara 2/247. âyetinde geçen “*ilim ve beden bakımından üstün*” ifadesiyle imamın özelliklerinden bahsedildiği bildirilmiştir. Âyetin tefsirinde ise imamın özelliklerinden bahsedilmemiştir.¹²⁶⁷

İmamların masum olmadan taşıyamayacağı zor ve büyük görevleri vardır. Kur’ân’ı açıklamada ve şer’î hükümleri uygulamada masumiyet olmadan imama güvenilmez.¹²⁶⁸ İslam’ın ahkâmını sürdürmek ve onu korumak, insanların ferdi ve toplumsal salâhını hakiki anlamda koruyup kollamak, ferdi ve toplumsal hürriyet ve adaleti korumak masum bir şahıs tarafından yapılması gereken hususlardır.¹²⁶⁹ İmamların masum olmasını gerektiren deliller ise Hz. Peygamber’in masum olmasını gerektiren delillerle aynıdır.¹²⁷⁰ Lakin bazı kelâmcılara göre imamlar her ne kadar masum olsa da bu ismet peygamberliğe eş değer bir ismet değildir. İmamlar hatadan masum olsalar da nübüvvet makamına ulaşamazlar.¹²⁷¹ Bazı kelâmcılar âyette geçen “...*insanlara imam yapacağım*”¹²⁷² ifadesine Hz. İbrâhîm’in sevinmesini delil göstererek imâmetin nübüvvetten daha üstün olduğunu söylemiştir.¹²⁷³

İmâmiyye tefsirlerinde Bakara 1/124. âyetin bahsi geçen kısmıyla alakalı rivayette “İmam kelimesinden daha faziletli bir isim olsaydı Allah İmâmiyye’yi onunla isimlendirirdi” olarak nakiller vardır.¹²⁷⁴ Diğer tefsirlerde ise imâmetten bahsedilse de efdaliyet konusundan bahsedilmemiştir.¹²⁷⁵

İmâmiyye’ye göre ismet; peygamberler ve imamlarda vahye tâbi olmaktan hasıl olan, günahları ve helak edici amelleri tasavvur ettiren nefsanî melekedir. Küçük ve büyük günahlardan korunmak peygamberler ve imamlar için şarttır. İsmet

¹²⁶⁶ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri ’l-Kur’ân*, 1/131.

¹²⁶⁷ Ali b. Hüseyin, *Tefsîru’s-Şerîfi ’l-Mürtazâ - Nefâisü’t-te’vil*, 1/545; Semâlî, *Tefsîru’s-semerâti ’l-yâniya’ ve ahkâmi ’l-vâdihati ’l-kâdia*, 2/101.

¹²⁶⁸ Hillî, *el-Elfeyn*, 59.

¹²⁶⁹ Tabatabâî, *eş-Şiatü fi ’l-İslâm*, 27.

¹²⁷⁰ Muzaffer, *Akâidü ’l-İmâmiyye*, 67.

¹²⁷¹ Sübhânî, *Akîdetü ’l-İslâmiyye ale dav’i medreseti Ehli ’l-Beyt*, 204.

¹²⁷² el-Bakara 2/124.

¹²⁷³ Hammûd, *el-Fevâidü ’l-behiyye fî şerhi akâidi ’l-İmâmiyye*, 2/12.

¹²⁷⁴ Ayyâşî, *Tefsîru ’l-Ayyâşî*, 1/58.

¹²⁷⁵ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri ’l-Kur’ân*, 1/446; Tabersî, *Tefsîru cevâmiu ’l-câmi*, 1/76.

şöyle anlaşılabilir, ismet masumda aklı kuvvet ve nefsanî melekenin ihtiyari ve gayri ihtiyari bir durumudur. Şöyle de denebilir, ismet iki şeyden hasıl olur. Biri lütfü ilahî, biri de nefsi alıştırmaya yoluyla. Birincisi Allah'tan, tercih sebebiyle bir kısmı kuldandır.¹²⁷⁶ İsmet şeriatın gereklerini icra etmede ve imamın tayin edilmesinde de gerekli bir vasıftır. Eğer imam hata yapmaya muktedir olsa bu durumda lütuf olması için başka bir imama ihtiyaç olurdu.¹²⁷⁷ İmamlar Hz. Peygamber'in görevlerini idame etmek için onların yerine atanmış ve onlar gibi masumdurlar. İmamların küçük de olsa hata yapması ve dinî hükümleri unutması mümkün değildir.¹²⁷⁸ İmam masum olmasa sıradan insan tabiatlı olsa insanların buna imanı olmaz ve kaos hâkim olur. İmam da insanları dünya lezzetlerine davet eder. Bu durumda da yerine kaim atanması vacip olur.¹²⁷⁹ İmamların unutmaktan da korunmuş olması gerekir. Çünkü onlar şeriatın koruyucularıdır. Hz. Peygamber'in ismetini gerektiren deliller imamların da ismetine delildir.¹²⁸⁰

İmamlar masum olmadığında karışıklığın, kargaşanın, fitnenin olmayacağı söylenmiştir. Ancak Hz. Ebû Bekir ve Ömer zamanında böyle bir durum yoktur. Hz. Osman zamanında başlayan fitneler ise Hz. Ali zamanında daha çok olmuştur. Dolayısıyla Hz. Ali masum olmuş olsaydı bu dönemde karışıklık ve fitnenin olmaması gerekirdi.

Hz. Ali'nin masum ve efdal olmasından dolayı imam olması gerekir. Çünkü mefdûlun imâmeti fasit olur.¹²⁸¹ Bu anlamda “*Sana rabbinden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu..?*”¹²⁸² âyeti fâdil varken mefdûlün imam olmayacağına ve “*Allah her fazilet sahibine fazlını verir ...*”¹²⁸³ âyeti gereğince Hz. Ali'nin fâdil ve imamete layık biri olduğuna delil gösterilmiştir.¹²⁸⁴ Hz. Ali'nin efdal olduğuna dair Hz. Peygamber'den birçok hadis nakledilmiştir. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in Hz. Cebrâil'in cennetten getirdiği kuşu yerken

¹²⁷⁶ Tûsî, *Telhîsu's-şâfi*, 1/71-72.

¹²⁷⁷ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâşeriyye*, 1/77-78.

¹²⁷⁸ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 65.

¹²⁷⁹ Tûsî, *Telhîsu's-şâfi*, 1/71.

¹²⁸⁰ Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, 67.

¹²⁸¹ Tûsî, *Telhîsu's-şâfi*, 2/8.

¹²⁸² er-Ra'd 13/19.

¹²⁸³ Hûd 11/3.

¹²⁸⁴ Muhammed *Delâilü's-sıdk li nehci'l-hak*, ss. 5/216-219, 231.

Allah'ı ve Peygamber'ini seven ve Peygamber'in onu sevdiği birinin gelmesi için dua etmesi ve sonra Ali'nin gelmesidir.¹²⁸⁵ Şeyh Müfid'e göre hadis Hz. Ali'nin en sevgili ve efdal kişi olduğuna delildir. Peygamberlik ve imâmette fâdıl olan efdal olan tercih edilemez.¹²⁸⁶

Ra'd 13/19. âyetin tefsirinde “*Akıl sahiplerinin*” Ehl-i Beyt ve Şîa olduğu bildirilse de¹²⁸⁷ bazı tefsirlerde bundan bahsedilmemiştir.¹²⁸⁸ İmâmılığın efdal olmasından veya faziletinden ise bahsedilmemiştir. Bu durumda akide kitaplarıyla tefsir kaynakları arasında uyum olmadığı kanaati oluşur.

“*Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır.*”¹²⁸⁹ âyeti gereğince Hz. Peygamber konuşmalarını vahiyle yapmıştır. Nitekim Allah Hz. Ali'nin diğer insanlardan efdal olduğunu açıklamayı ve ismini yüceltmeyi Peygamberine farz kılmıştır.¹²⁹⁰ Bu anlamda “*Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihad eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz?*”¹²⁹¹ anlamına gelen âyetleri de Hz. Ali ve onun üstünlüğü hakkında indirildiği bildirilmiştir. Hz. Ali'nin kendisi hakkında “Ben insanların ilk iman edeni ve en çok cihat edeniyim” demesi de onun efdal olmasına delil gösterilmiştir.¹²⁹²

Tefsirlerde bahsi geçen Tevbe 9/19-22 âyetlerinin Ebû Tâlib evladı ve Hz. Ali hakkında indiği bildirilmiştir.¹²⁹³ Âyetin Hz. Ali'nin faziletine delalet ettiği bildirilmiştir.¹²⁹⁴ Ehl-i Sünnet tefsirlerinde de âyetin Hz. Ali hakkında indiğine dair nakiller vardır.¹²⁹⁵

¹²⁸⁵ Meclîsî, *Bihâru'l-envâr*, 38/349.

¹²⁸⁶ Müfid, *el-İfsâh fi'l-İmâme*, 33-34.

¹²⁸⁷ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/208; Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 3/66; Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 2/493.

¹²⁸⁸ Kâşânî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 3/444.

¹²⁸⁹ en-Necm 53/3.

¹²⁹⁰ Müfid, *el-İfsâh fi'l-İmâme*, 36-37.

¹²⁹¹ et-Tevbe 9/19-22.

¹²⁹² Muhammed *Delâilu's-sıdk li nehci'l-hak*, 5/24-27.

¹²⁹³ İbn Hakem, *Tefsîru'l-Hibrî*, 273; Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 164.

¹²⁹⁴ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/83.

¹²⁹⁵ Abdurrazzak b. Hammân Sanânî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm el-müsemma Tefsîru Abdurrazzak*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990), 1/243.

İmâmiyye'ye göre Hz. Peygamber'in aşağıdaki hadisleri Hz. Ali'nin masum olmasına delildir.¹²⁹⁶ "Ali Hak'la beraberdir. Hak da Ali'yle beraberdir."¹²⁹⁷ "Ey insanlar Allah bizim mevlâmız ve ben de Mü'minlerin mevlâsıyım ve onların canlarından daha azizim. Dikkat edin ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım kim Ali'yi mevlâ tutarsa ona yardım et, kim de ona düşmanlık beslerse ona düşmanlık et!"¹²⁹⁸

Ehl-i Sünnet'e göre tüm peygamberler büyük ve küçük günah ve her türlü kötülükleri işlemekten masumdurlar. Onlardan sadece bazen zelle ve hatalar hasıl olur.¹²⁹⁹ Bu anlamda insan masum değilse imamın da masum olmaması gerekir. İmamın masum olduğuna dair nas da bulunmamaktadır. Bir soru da İmamın iradesi hakkında ortaya çıkar. İmam iradesinde kendi tercihini yapmakta mı yoksa Allah mı onun iradesini yaratmaktadır?¹³⁰⁰ Bu sorunun cevabında İmâmiyye ismetin imama Allah'ın lütfu olduğunu ifade eder. Bu lütufla imam itaati terk etmeye gücü yettiği halde isyan işlemeye bir sebep olmaz.¹³⁰¹ Ayrıca Şîa haricinde sahâbe ve tâbiîden Hz. Ali'nin ve imamların masum olduğunu söyleyen olmamıştır. Nasıl ki Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul etmeden sadece Hz. Mûsâ veya İsâ'nın nübüvvetini kabul etmenin doğru olmadığı gibi diğer üç halifeyi kabul etmeden Hz. Ali'nin hilâfetini kabul etmek de doğru olmayacaktır.¹³⁰²

Yine Ehl-i Sünnet'e göre imamın ilim ve amel bakımından efdal olması da gerekmez. İmam olan şahsın Müslüman, hür, erkek ve akil baliğ olması gerekir. İmam emirlerini ve şer'î hükümleri icra etmek iktidarına sahip olması İslam devleti sınırlarını koruyabilmesi gerekir. İmam fasık ve zalim olursa imâmet makamından azledilmesi gerekmez. Zira tarihte birçok zalim halifeler olmuştur ve cemaat itaat etmiştir.¹³⁰³ Söz gelimi Hz. Peygamber de her iyi ve günahkâr imamın arkasında

¹²⁹⁶ Tûsî, *Telhîsu 'ş-şâfi*, 2/257.

¹²⁹⁷ Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi Sadûk, *Men lâ yahduruhu 'l-fakîh*, thk. Ali Ekber el-Ğaffârî (Kum: Müessesetü'l-Neşri'l-İslâmî, 2008), 3/498.

¹²⁹⁸ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/644.

¹²⁹⁹ Muhammed, *el-Fikhu'l-ekber*, 37.

¹³⁰⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Osman Zehebî, *el-Müntekâ min minhâci 'l-itidâl fî nakdi kelâmi ehli 'r-Rafdi ve 'l-İ'tizâl*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb, ts., 409-415.

¹³⁰¹ Tûsî, *Telhîsu 'ş-şâfi*, 1/71.

¹³⁰² Zehebî, *el-Müntekâ*, 409-415.

¹³⁰³ Yakub b. Abdullatif, *İslam Mezhepleri ve Kelam*, 274.

namaz kılmayı emretmiştir.¹³⁰⁴ İlk üç halifenin fazileti ve hilâfete liyakati hakkında savunmalar yapılmıştır. Bu eserlerden biri de Câhız'ın *el-Osmâniyye* eseridir. Bu eserde Ebû Bekir'in İslam'a hizmeti bakımından sahâbenin en seçkini ve faziletli olduğu bildirilmiştir. Onun hilâfetin reddedilmesi ondan sonra gelen iki halifenin meşruluğunu da reddedecektir. Ebû Bekir'in üstünlüğü meselesi Ali'nin fazileti ve masumiyetine paralel olarak gelişmiştir.¹³⁰⁵ Bu sebeple Câhız bu eserde Hz. Ebû Bekir'in faziletini açıklamaya çalışmıştır.¹³⁰⁶

İmâmiyye bir taraftan kendi imamlarını en yüksek derecelere çıkarırken karşı tarafta olan sahâbeyi de en aşağı derekelere düşürmeye çalışmıştır. Şöyle ki Hz. Peygamber'in Hz. Osman'a lanet ettiği nakledilirken diğer taraftan da Hz. Ömer'in Kıyamet gününde iblisten daha zelil durumda olup iblise bir zincir vurulurken ona iki zincir vurulacağı nakledilmiştir.¹³⁰⁷

Yine İmâmiyye'de “...Ey peygamber ailesi! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”¹³⁰⁸ âyeti de imamete ve imamların masum olmasına delil gösterilmiştir. Allah tâbi olarak Ehl-i Beyt'ten kötülükleri uzaklaştırmıştır. “لنما” hasr edatıyla da bu vasfin sadece Ehl-i Beyt'e mahsus kılması anlaşılır. Ehl-i Beyt'e de Hz. Ümmü Seleme'nin sorusuyla hanımların dahil olmadığı malumdur.¹³⁰⁹ Ehl-i Beyt dışındakilerin masum olmadığı için imâmet onların hakkı olmamış olur.¹³¹⁰ Sebebi nüzul ise şöyle nakledilmiştir: Hz. Peygamber Ehl-i Beyt'ini bir örtü altına aldı ve şöyle dua etmiştir: “Ey Allah'ım bunlar benim Ehl-i Beyt'imdir onlardan kötülükleri uzaklaştır ve onları temizle!”¹³¹¹ Bu duadan sonra bahsi geçen Ahzâb 33/33. âyeti nazil olmuştur. Müslümanlar arasında ihtilaf olsa bile âyetin ihtiva ettiği şahısların masum olması gerekir. Âyetin hemen arkasından zevcelerin zikredilmesi onların masum olmadığına delildir. Yine

¹³⁰⁴ Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), “Salat”, 64 (No. 594).

¹³⁰⁵ Geniş bilgi için bk. Hizmetli Sabri, “Kitâbu'l-Osmâniyyeye Göre Câhız'ın İmamet Anlayışı”, *AÜİFD* 26 (ts.), 681-716.

¹³⁰⁶ Bilgi için bk. Ebu Osman Amr b. Bahr Câhız, *Kitâbü'l-Osmâniyye*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 384.

¹³⁰⁷ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/598-600.

¹³⁰⁸ el-Ahzâb 33/33.

¹³⁰⁹ Tûsî, *Telhîsu 'ş-şâfi*, 2/250-251.

¹³¹⁰ Şibbir, *Hakku'l-yakîn fî mârifeti üsûli'd-dîn*, 1/197.

¹³¹¹ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 1/335.

âyetin lafzı çoğul müzekkeri ihtiva eder ki bunu sadece hanımlara has kılmak caiz değildir. Ayrıca Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma'yı namaza kaldırmaya giderken onlara şöyle seslenirdi:¹³¹² “Haydi Ehl-i Beyt namaza! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”¹³¹³

İmâmiyye tefsirlerinde bahsi geçen âyeti tefsir ederken Tâhâ Sûresi'nde “*Aile fertlerine namazı emret...*”¹³¹⁴ âyeti inince Hz. Peygamber sabah namazında Hz. Fâtıma'nın kapısına giderek “namaza ey Ehl-i Beyt” dedikten sonra bu âyeti okurdu.¹³¹⁵ Bahsi geçen âyette sadece Hz. Peygamber'in ailesine namazı emretmesi Ehl-i Beyt'in insanlardan ayrı yerinin olmasını bilinmesi içindir. Zira Allah önce insanlara namazı umumi emrettikten sonra Ehl-i Beyt için hususi emretmiştir.¹³¹⁶ Âyetin Hz. Peygamber'e hitap ettiği doğrudur. Lakin bu âyetler aynı zamanda ümmete de birer emirdir. Ümmetin de Hz. Peygamber'i örnek alması emredilmektedir.

Bir hadiste Hz. Peygamber ailesinin beşer içerisinde en hayırlı aile olduğu bildirilmiştir. Buna göre Hz. Peygamber insanların, Hz. Ali Arab'ın, Hz. Fâtıma hanımların, Hz. Hasan ve Hüseyin gençlerin efendisi olduğu bildirilmiştir. Bu nesilden Mehdi gelip zulüm ile dolan dünyayı adaletle dolduracağından bahsedilmiştir.¹³¹⁷ Hadiste nakledilene göre Ehl-i Beyt olarak Hz. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin sayılmıştır. Hanımlar Ehl-i Beyt dışında tutulmaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber zevcesi Hz. Ümmü Seleme'nin evinde Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin ile bir örtünün altına toplanarak şu duayı okumuştur: “Allah'ım bunlar bana vadettiğin Ehl-i Beyt'imdir. Onlardan kötülüğü uzaklaştır ve onları temizle.” Bu duadan sonra Ahzâb 33/33. âyet inmiştir. Âyet Hz. Peygamber'in zevcelerini ihtiva etmez. Eğer ihtiva etseydi ismi işaretler müennes gelirdi.¹³¹⁸ Hz. Ümmü Seleme'den bu âyetin Hz. Ali hakkında indiğine dair rivayet vardır. Ayrıca Ümmü Seleme Peygamber'e kendisinin Ehl-i Beyt'ten olup olmadığını sormuş, Hz.

¹³¹² Tûsî, *Telhîsu 'ş-şâfi*, 2/251-252.

¹³¹³ Tayâlusî Ebû Dâvûd, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî (el-Hicr 1999), 3/538 (No. 2171).

¹³¹⁴ Tâhâ 20/132.

¹³¹⁵ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru 'l-imamu 'l-Hüseyin*, 209.

¹³¹⁶ Kummî, *Tefsîru 'l-Kummî*, 2/67.

¹³¹⁷ Semâlî, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 323.

¹³¹⁸ Kummî, *Tefsîru 'l-Kummî*, 2/193.

Peygamber de onun hayır üzere olduğunu lakin Ehl-i Beyt'ten olmadığını söylemiştir.¹³¹⁹ Âyetin başında Hz. Peygamber'in hanımlarından bahsedilmektedir. Bu âyetin hanımları içermemesi mümkün değildir. Âyetin devamında erkek cinsini ifade eden “کم” zamirinin gelmesi hanımları ihtiva etmez diye bir yorum yapmak doğru değildir. Zira bu zamir hem dişi hem erkek cinslerini ihtiva eden bir zamirdir. Dolayısıyla âyette Ehl-i Beyt'in hem erkek hem de kadınlarından bahsedilmiştir.

Klasik tefsirlerde Ehl-i Beyt'in masum olduğu açıklanmamıştır. Lakin âyetin tefsirinde Furât el-Kûfi masumların beş kişi olduğuna dair rivayet nakletmiştir. Bunun altıncısı olmadığını ve¹³²⁰ bu beş kişinin günahlardan temizlenmiş olduğu bildirilmiştir.¹³²¹

Bahsi geçen âyeti Ehl-i Beyt'in ismet ve imâmetine delalet eder. Âyet sadece Ehl-i Beyt'in günahlardan arındığını bildirir. Bu anlamda da âyet tüm Müslümanları kastetmemiştir. Zira diğer Müslümanların masumiyet vasfı yoktur. Âyetin sadece zevcelere hamledilmesi âyetin lafzına zıttır. Çünkü âyet çoğul müzekker lafızla gelmiş ve bunun sadece eşlere hamledilmesi doğru değildir. Siyâk sibâkta olan âyetler ise eşlerden bahsetmiş ve çoğul müenneslik nunu ile gelmiştir.¹³²² Bu anlamda âyetin başı başka konuyu ortası başka konuyu ve sonu da başka konuyu anlatabilir.¹³²³ Aslında âyet Ehl-i Beyt'e bazı emirler vermiş ve bunları yaparsanız Allah sizi günahlardan temizler anlamı çıkar. Yoksa Ehl-i Beyt'in masum olduğu anlamı çıkmaz. Allah Ehl-i Beyt'i iyi işler yaparak cennete girmeye ve Hz. Peygamber'e layık olmaya teşvik etmiştir. Âyetin öncesi ve sonrasında hanımlardan bahsettiği için hanımları burada dışlayamayız. Çoğul müzekker zamirinden ise yukarıda bahsettik.

Âyette “انما” hasr edatı hem Ehl-i Beyt'ten kötülüğü gidermeye ve temizlemeye mahsustur hem de Ehl-i Beyt kelimesine mahsustur.¹³²⁴ Allah bu âyetle lütuf olarak Ehl-i Beyt'i seçmiş ve onları isyandan korumuştur. Buna “انما” lafzı ile

¹³¹⁹ İbn Hakem, *Tefsîru 'l-Hibrî*, 298.

¹³²⁰ Furât el-Kûfi, *Tefsîru Furât el-Kûfi*, 339.

¹³²¹ Tabersî, *Mecmau 'l-beyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 9/207.

¹³²² Ali b. Hüseyin, *Tefsîru 'ş-Şerîfi 'l-Mürtazâ - Nefâisü 't-te'vil*, 3/223-225.

¹³²³ Feyz Kâşânî, *Tefsîru 's-sâfi*, 4/188.

¹³²⁴ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 16/309.

başkalarını da ortak etmemiştir. İmamın masum olmasına hükmedildiği için her masumun da imam olması gerekir. Bu durumda Allah kötülüğü kendilerinden uzaklaştırdığı masum olan Hz. Ali ve imamlara itaati vacip kılmış olur. Bu durumda özel isimle imamları tayin etmekle sıfatlarla tayin etmek arasında fark olmaz. Bilakis sıfatlar üzere olan nas delil bakımından daha zâhirdir. Şöyle ki isim olarak açıklansaydı benzer isimler olabilirdi.¹³²⁵ Önceki ve sonraki âyetlere bakıldığında âyette hanımların da Ehl-i Beyt'e dahil edilmesi değil, onların iyilik yapmaları, kötülükten kaçınmaları gerektiği bildirilmektedir.

Nakledilen rivayette Hz. Peygamber sakaleyni yani Kur'ân ve Ehl-i Beyt'i bıraktığını bildirmiştir. Mahşerde havuz başında kendisine arz edilene kadar bu ikisinin birbirinden ayrılmayacağını bildirmiştir. Ehl-i Beyt'e bir şey öğretmeye kalkılmamasını, onların daha iyi bildiğini beyan etmiştir. Allah'ın Ehl-i Beyt'i nübüvvet mirasında varis kıldığı, onlara ilim ve hikmeti verdiği, onları imâmet ve hilâfet madeni yaptığı, velâyetini vacip kıldığı ve onları temizlediği nakledilmiştir.¹³²⁶ Aynı zamanda ümmetine “*De ki: “Sizden akrabalık sevgisinden başka bir karşılık istemiyorum...”*”¹³²⁷ âyetiyle Ehl-i Beyt'i sevmesini emretti.¹³²⁸ Âyet, imamları ve velâyetlerini de kapsar. Kim ki velâyete dahil olursa Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'inden sayılır. İmam Ca'fer es-Sâdık'a Âli Muhammed'in kim olduğu sorulmuş. O da Ehl-i Beyt sorulunca vasi imamlar olduğunu, fitratı sorulunca, eba ashâbı olduğunu ve ümmeti sorulunca Hz. Peygamber'den sonra iki halife olan sakaleyne bağlanan Mü'minler olduğunu bildirmiştir.¹³²⁹ Ehl-i Beyt'in Kur'ân'dan ve Kur'ân'ın da Ehl-i Beyt'ten ayrılmadığı doğrudur. Lakin Ehl-i Beyt'i siyasi emelleri için tarih sahnesinde kullanan şahısların sayısı az değildir. Bu konuda Şîa'nın oluşumu kısmında bahsetmiştir. Ayrıca bu son yorumdan anlaşılan odur ki imamete inanmayan Müslüman değildir. Lakin imâmet diğer mezhepler nezdinde akide esaslarından değildir.

¹³²⁵ İbn Şehrâşub, *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve muhtelifuh*, 2/52.

¹³²⁶ Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 4/271.

¹³²⁷ eş-Şûrâ 42/23.

¹³²⁸ Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 4/271.

¹³²⁹ Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 4/274-276.

Feyzî, bahsi geçen Ahzâb âyetinde geçen Ehl-i Beyt'ten maksadın Hz. Peygamber'in eşleri, evlatları ve ehli olduğunu bildirmiştir.¹³³⁰ Cezâîrî'ye göre ise âyette eşler kastedilseydi “يطهركن عنكن” olarak müennes kullanılırdı.¹³³¹ Hz. İbn Abbas âyetin Hz. Peygamber'in eşleri hakkında indiğini bildirirse de eşlerin kısa hadisinde anlatıldığına göre dahil olmadığı savunulmuştur. Hz. Zeyd'e eşlerin Ehl-i Beyt'ten olması sorulmuş o da eşlerin Ehl-i Beyt'ten olduğunu lakin Ehl-i Beyt'in sadaka almaları yasaklanan kişiler olduğunu ve bunlar da Hz. Ali, Akîl, Cafer ve Abbas ailesi olduğunu bildirmiştir.¹³³² Allah'ın âyette Ehl-i Beyt'i günahlardan temizlemek istiyor fiili şimdiki ve gelecek zamanı ihtiva eden bir fiildir. Bu da onların şimdi ve gelecekte günah işleyebileceği anlamına gelmektedir. Bu anlamda âyetin anlamı şöyledir: “Benim dediklerimi yaparsanız ben de sizi günahlardan temizlerim yani tövbenizi kabul ederim”.

İmâmiyye bahsi geçen Ahzâb âyetini delil getirerek Ehl-i Beyt'in icma ile günah işlemediklerini savunmuştur. Âyete “*Allah Ehl-i Beyt'ten günahlardan çekinmeyi ve itaat etmeyi emretmiştir*” olarak anlam vermek doğru olmazdı. Zira bu Allah'ın tüm mükelleflerden istediği şeydir. Bu yaklaşımda Ehl-i Beyt'e has bir durum yoktur. Lakin Allah bu âyeti Ehl-i Beyt'e mahsus kılmış ve başkalarını ortak etmemiştir. Bu Ehl-i Beyt'in faziletine işaret eder. Âyette geçen “ليس،” “انما،” anlamına gelmektedir. Bu durumda anlam “*Allah bu hadde günahı sadece Ehl-i Beyt'ten uzak tutmak ister*” olur. Bu da onların masum olduğunu sübut eder. Masum olurlarsa diğer istediklerimiz gerçekleşmiş olur.¹³³³ Âyette Ehl-i Beyt'i özel zikretmesi zaten onların diğer Müslümanlardan Hz. Peygamber'in ailesi olma hasebiyle ayrı bir yeri olmasına işaret eder. Bu sebeple de onların sevap ve günah konusunda daha hassas olmaları gerektiği bildirilmiştir. Ehl-i Beyt eğer masumsa diğer Müslümanlara nasıl örnek olabilirler. Aynı zamanda masum iseler neden Allah onlara sizi temizlemek istiyorum demiştir?

Sünnî tefsirlere göre Ehl-i Beyt kişiye en has şahıslardır. Bunların başında da eş gelmektedir. Hatta ehil kelimesinden olan “تأهل فلان” kelimesi evlenmek anlamına

¹³³⁰ Feyzî, *Sevâdiu'l-ilhâm*, 4/331.

¹³³¹ Cezâîrî, *Ukûdu'l-mercân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 4/75.

¹³³² Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/321-322.

¹³³³ İbn İdrîs, *el-Müntehab*, 2/197.

gelir. Aynı zamanda çocuklar, kardeş ve amca da buna dahildir.¹³³⁴ Ahzâb 33/33. âyetin Ehl-i Beyt'ten olan beş kişi hakkında indiğine dair rivayetler olsa da Hz. İkrime ve İbn Abbas'tan gelen rivayetlere göre bu âyet Hz. Peygamber'in hanımları hakkında inmiştir.¹³³⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde Ehl-i Beyt kelimesi kullanılmıştır.¹³³⁶ Burada Ehl-i Beyt, aile ve ev halkı anlamındadır. Ahzâb Sûresi'nde ise Hz. Peygamber'in ailesi hakkındadır. Önceki âyette ise zevcelerinden bahsedilmiştir. Şîa'nın Hz. Fâtıma'yı Ehl-i Beyt'ten saydığı halde annesi Hz. Hatice'yi ve Hz. Peygamber'in eşlerini Ehl-i Beyt'ten saymaması Kur'ân ve sünnette geçen Ehl-i Beyt anlayışına ters düşmektedir.¹³³⁷ Bu anlamda Hz. Peygamber'in hanımları da Ehl-i Beyt'tir. Allah onları günahattan temizlemek istemiştir. Çünkü hanımlar Hz. Peygamber'in evinde idiler.¹³³⁸

Elmalılı, Ehl-i Beyt'in Hz. Peygamber'in hanedanında olan şahıslardan ibaret olduğunu bildirmiştir. Ona göre kelâm ilk önce hanımlara hitap ettiği için ve ev halkının içinde erkekler de olduğu için zamir müzekker “کم” ile hitap edilmiştir. Zira Arap dilinde çoğul müennes “كن” zamiri sadece kadınları ihtiva ederken çoğul müzekker ise hem erkekleri hem de kadınları ihtiva etmektedir.¹³³⁹ Âyette “عنكم” ve “يطهرکم” kullanılması Ehl-i Beyt'in içinde Hz. Peygamber olduğu için böyle kullanılmıştır olarak açıklanır.¹³⁴⁰ Âyetin anlamını şöyle açıklayabiliriz: “Allah sizi günahlardan uzak durmayı muvaffak kıldı ve siz de günahlardan uzak kalabildiniz ve temizlenenlerden oldunuz.”¹³⁴¹

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre Hz. Peygamber'in eş ve çocukları bu kapsama girmektedir. Çünkü Ahzâb 33/33. âyetten önceki ve sonraki âyetler eşler

¹³³⁴ Tehânavî, *Mevsûatü keşşâf ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, 1/287.

¹³³⁵ Ali b. Ahmed Vâhidî, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemâl Basyûnî ez-Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 368-370.

¹³³⁶ Hûd 11/73; el-Kasas 28/12; el-Ahzâb 33/33.

¹³³⁷ Hasan Gümüšoğlu, “Ehl-i Sünnet ve İmamiyye Şiasının Ehl-i Beyt Kavramına Yükledikleri Anlamlar”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2014), 291-318.

¹³³⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/489.

¹³³⁹ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 8/5276-5277.

¹³⁴⁰ İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 3/462.

¹³⁴¹ Hasan b. Abdullah Askerî, *Tashîhi'l-vücûhi ve'n-nazâir*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2007), 305.

hakkındadır. Lakin Hz. Peygamber'in Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'i bir elbisenin altına alarak "Allah'ım bunlar benim Ehl-i Beyt'imdir" derken Hz. Ümmü Seleme'yi elbisenin içine almaması âyetin kimleri kapsadığını gösterir. Bir görüşe göre ise Ehl-i Beyt sadaka almaları yasaklananlardır. Bunlar da Benî Haşim ve beni Muttalip'tir. Aynı zamanda bunlar Hz. Ali ve Cafer ailesi, Akîl ailesi ve Abbas ailesidir diyenler de vardır. İmâmiyye'ye göre ise "kisa" hadisine dayanarak Hz. Ali, Fâtıma ve iki Hasandır.¹³⁴²

Sünnî müfessirlerden de Ehl-i Beyt'ten maksadın Hz. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin olduğunu söyleyenler vardır.¹³⁴³ Lakin âyetin Ehl-i Beyt'ten beş kişi hakkında indiği rivayetlerle beraber İbni Abbas'tan Hz. Peygamber'in zevceleri hakkında indiği de nakledilmiş¹³⁴⁴ ve âyetin hanımları da kapsadığı bildirilmiştir.¹³⁴⁵ Hz. Peygamber Ali'nin kapısına gelip bu âyeti sabah namazına kaldırmak için okuduğu nakledilmiştir.¹³⁴⁶ Mâtürîdî âyetin orta kısmının zevcelerden bahseden önceki kısmından ayrı değerlendirenlerin olduğunu ve bunların Râfiziler olduğunu bildirmiştir. Delilleri ise Hz. Ümmü Seleme hadisidir. Hadiste Hz. Peygamber ve dört kişi örtünün altında toplanmış ve bu âyeti okumuştur. Hz. Ümmü Seleme "ben Ehl-i Beyt'ten değil miyim?" diye sorduğunda Hz. Peygamber "Evet inşallah"¹³⁴⁷ diye cevap vermiştir. Bir hadiste Hz. Hasan Kûfe'de insanlara şöyle dediği nakledilmiştir: "Biz sizin emirleriniziz, bizim hakkımızda Allah'tan korkun, biz Ehl-i Beyt'iz ve Allah hakkımızda "tathir" âyetini indirmiştir." Bir görüşleri de Allah'ın mutlak olarak Ehl-i Beyt'ten kötülükleri gidereceği bildirilmiştir. Bu günahlar ise zevcelerde olması mümkündür lakin Ehl-i Beyt'te olması mümkün değildir. Aynı zamanda sakaleyn hadisi de delil getirilmiştir. Mâtürîdî'ye göre ise âyetin ortasının başı ile alakası kesilmemiştir. Şöyle ki âyet eşlerle Hz. Peygamber'in çocukları arasında ortak olabilir. Ehl-i Beyt de örf bakımından bunu ihtiva eder. Âyet tek zevceler hakkında olabilir. Zevcelerin Ehl-i

¹³⁴² Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Neylü'l-evtâr min esrâri münteka'l-ahbâr*, thk. Ebû Muâz Târık b. Ardullah b. Muhammed (Saudiyye ve Mısır - Kâhire: Dâru İbni'l-Kayyim, ts.), 3/327.

¹³⁴³ Taberî, *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 12/5.

¹³⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru İbn Ebû Hâtim*, 9/3132-3133.

¹³⁴⁵ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/230.

¹³⁴⁶ Muhammed b. Abdullah İbn Ebû Zemnin, *Tefsîru İbn Ebû Zemnin* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 164.

¹³⁴⁷ Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Kitabü's-Saleh, bab 260, (no: 2975).

Beyt'ten hariç tutulması ise mümkün değildir. Âyette Ehl-i Beyt'e Allah'ın vaadi mutlakdır dense, Hz. Peygamber'in zevcelerinin de bir günahı olmadığı aşikardır. Sakaleyn hadisindeki Hz. Peygamber'in fıtratı ise onun sünnetidir. “Ehl-i Beyt’imi size terk ettim” kelimesine gelince ise sanki Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Size sakaleyni Allah’ın kitabını ve Ehl-i Beyt’imle sünnetimi bıraktım.” Ümmü Seleme sorusuna ise Hz. Peygamber “evet inşallah” diyerek onay vermiştir.¹³⁴⁸

Âyetin siyâk ve sibâkına ve hakkında olan rivayetlere baktığımızda hem hanımları hem de Ehl-i Beyt’i kapsadığı görüşünün isabetli olduğu söylenebilir. Âyette geçen Ehl-i Beyt kelimesinin Hz. Peygamber’i, Ali’yi, Hasan ve Hüseyin’i kapsadığı açıktır. Bu durumda da müennes ve müzekker aynı yerde olursa müzekker galip olur. Hz. Ümmü Seleme kısa hadisinde Hz. Peygamber’e kendisinin Ehl-i Beyt’ten olup olmadığını sormuş. Hz. Peygamber de sen kendi yerinde ve hayır üzeresin demiştir. Bu hadis garip hadisti. Kuşeyrî’den nakledilen hadiste Hz. Ümmü Seleme başını elbisenin altına sokmuş ve “ben de onlardan mıyım” diye sormuş. Hz. Peygamber de “evet” cevabı vermiştir.¹³⁴⁹

Bundan başka İmâmiyye’ye göre “*İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahattan sakınanlar için bir rehberdir.*”¹³⁵⁰ âyeti her zaman diliminde masum bir imamın varlığına delildir. Zira masum imamdan başka Kur’ân’ın delillerini kesin ve net olarak kimse bilemez. Kur’ân âyetleri sadece masum imamın açıklamasıyla kesin bilgi olur ve anlaşılır. Yine “*Onlara fesat türetmeyin dendiğinde biz sadece ıslah edicileriz derler*”¹³⁵¹ âyetine istinaden masum imam dışında olanlara tâbi olunmaması gerektiği açıklanmıştır. Ra’d Sûresi’nde “*...fesat çıkaranlar Allah’ın emrine muhalefet ederek*”¹³⁵² bunu yaptıkları bildirilmiştir. Bu âyet müteşâbih olduğu için Kur’ân ve sünnette bahsi geçen “*muhalefeti*” bize tam açıklamaz. Bu durumda da Kur’ân’ı tevil eden masum bir imam olmadan dalaletten kurtuluş olamaz.¹³⁵³ Bu açıklamalardan anlaşılın şu ki sanki Kur’ân sadece imamlar için indirilmiştir. Sadece onların açıklamasıyla anlaşılır. Onların izni ve yorumu olmadan

¹³⁴⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli’s-Sünne*, 8/382-383.

¹³⁴⁹ Kurtûbî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/182-183.

¹³⁵⁰ el-Bakara 2/2.

¹³⁵¹ el-Bakara 2/11.

¹³⁵² er-Ra’d 13/25.

¹³⁵³ Hillî, *el-Elfeyn*, 68-70.

hiçbir hareket yapılmamalıdır. Aslında denilenin yapılması ve itaat edilmesi için iyi bir yaklaşımdır. Halkı kendine sadece bu yolla tâbi edebilirsin. Sorgulama, tâbi ol anlayışıyla birçok soruların önü kesilmiştir.

Bunun dışında son dönem kelâmcılarından Hammud da Bakara 2/1-3. âyetlerinin Hz. Ali'nin imâmetine delil olduğunu söylemiştir. Şöyle ki Hz. Ali hidayete erenlerin ve Allah'a yönelenlerin kıblesi ve Allah'a yönlendirici olma hasebiyle de onların hidayet rehberidir.¹³⁵⁴ Lakin âyette ise Kur'ân'ın hidayet rehberi olduğu bildirilmiştir. Bu hidayet rehberi Kur'ân takva sahiplerine yol göstericidir.

İmâmiyye tefsirlerinde Bakara 2/2. âyette geçen “*kitab'ın*” Hz. Ali olduğu bildirilmiştir. Ayette geçen “*takva ehli*” kelimesi ise Şîa'yı bildirmiştir.¹³⁵⁵ Müfessirin bahsi geçen sonuca nasıl vardığının sorgulanması gerekir. Bu sonuca nakledilen rivayetlerden varıldıysa bu rivayetlerin de cerh ve tadil edilmesi gerekir. Zira İslam nezdinde olan her mezhep bahsi geçen âyet için aynı fikri ileri sürebilir.

“*İşte kitap; onda asla şüphe yoktur.*”¹³⁵⁶ âyeti Hz. Ali'nin kitabında şüphe yoktur olarak açıklanmıştı.¹³⁵⁷ Hz. Ali'nin hangi kitabında şüphe yoktur? Mevzu bahis Kur'ân'sa o Allah'ın kitabıdır. Hz. Ali'nin yazdığı Kur'ân nüshasıysa bu nüsha da diğer vahiy katiplerinin yazdığı gibi bir nüshadır. Ya da Hz. Ali'nin kitabı anlamına nasıl ulaşılmıştır sorusu doğar. İmâmi tefsirlerden bazıları âyetin Hz. Ali'den bahsettiğini bildirseler de âyette ismet konusuna değinilmiştir.

Bazı İmâmiyye tefsirlerinde ise âyetin tefsirinde imâmetten bahsedilmemiştir. Şöyle ki âyetin Kureyş ve Yahudilere meydan okuma olduğu bildirilmiştir. Kur'ân'ın onların kullandığı harflerden ibaret olduğu ve güçleri yetiyorsa bir mislini getirmeleri istenmiştir.¹³⁵⁸ Âyette geçen “*takva ehline hidayettir*” ifadesi takva ehline nur, ışık ve delildir olarak açıklanmıştır. “*Takva ehli'nin*” ise hidayet bulan ve ondan yararlanan,

¹³⁵⁴ Hammûd, *el-Fevâidü'l-behiyye fi şerhi akâidi'l-İmâmiyye*, 2/36-37.

¹³⁵⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/30; Esterabâdî, *Te'vilü'l-âyâti'z-zâhira*, 33.

¹³⁵⁶ el-Bakara 2/2.

¹³⁵⁷ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/26.

¹³⁵⁸ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 62.

haramlardan kaçınan ve kendilerine vacip olanları yapan, Allah'ın rahmetini uman ve ondan korkan şahıslar olduğu bildirilmiştir.¹³⁵⁹

Bakara 2/2. âyette geçen “*kitap*” kelimesinden maksat, duyduğunuz bu kitaptır. Bazı müfessirlere göre ise Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ diliyle vadedilenler kastedilmiştir. Hz. Zeyd b. Eslem'e göre ise Levh-i mahfuz kastedilmiştir. “*O, gûnahtan sakınanlar için bir rehberdir.*” kısmında ise beyan, rahmet ve nur olduğu açıklanmıştır. “*Gûnahtan sakınanlar*” ise Allah'ın haram kıldığından çekinenlerdir.¹³⁶⁰ Ayette geçen “*şüphe yoktur'un*” anlamı bu kitapta şüphe yoktur. “*Hüden*” ise bu Kur'ân doğru yoldur ve onda hidayet vardır olarak açıklanmıştır.¹³⁶¹

Ehl-i Sünnet tefsirlerinde ise Bakara 2/2. âyette geçen “*bu kitabın*” ifadesinin anlamı, “*bu Kur'ân'dır*”. “*Gûnahtan sakınanlar için bir rehberdir*” kısmının anlamı “*takva ehline bir beyandır*”. “*Onda şüphe yoktur*” ifadesinin anlamı da “*bu Kur'ân'da şüphe yoktur*” olarak açıklanmıştır.¹³⁶² “*Onda şüphe yoktur'un*” bir anlamının da “*Kur'ân'ın Allah'tan olduğuna şüphe yoktur, Hz. Muhammed onu kendinden söylemedi*” olduğu açıklanmıştır.¹³⁶³ “*Bu kitab*” Allah'ın Tevrat ve İncil'de vadettiği ve Hz. Peygamber'e indirdiği kitaptır.¹³⁶⁴ Nakledilen bir rivayette âyetin anlamı “*bu kitabın Allah katından indiğine bir şüphe yoktur*” olarak verilmiştir. “*Hidayet*” beyan ve nurdur. “*Gûnahtan sakınanlar*” Allah'a hiç şirk koşmayan Hz. Ali b. Ebi Tâlibtir. O ve şîası hesapsız cennete girecektir.¹³⁶⁵

Yukarıda Bakara 2/11. âyet delil gösterilerek masum imama ihtiyaç duyulduğu açıklanmıştır. İmâmî tefsirde Gadîr-i Hum gününde biatini bozanlara bunu yaparak “*yeryüzünde fesat türetmeyin*”¹³⁶⁶ denmiştir. Onlar da “*biz ıslah edicileriz*” demişler. Çünkü biz Hz. Muhammed'in dinine inanıyoruz. Zâhirde inansak da batında isteklerimize göre hükmederiz. Nefsimizi Hz. Peygamber'in amca

¹³⁵⁹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 1/54.

¹³⁶⁰ Şeybânî, *Nehcü 'l-beyân an keşfi meâni 'l-Kur'ân*, 1/84.

¹³⁶¹ Hâirî, *Muktaniyâti 'd-dürer ve mültekidâtü 's-semer*, 1/38-39.

¹³⁶² Mamer b. el-Müsennâ Ebu Ubeyde, *Mecâzü 'l-Kur'ân*, thk. Fuad Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1961), 1/28-29.

¹³⁶³ Semerkandî, *Tefsîru 's-Semerkandî - bahru 'l-ulûm*, 1/22.

¹³⁶⁴ Taberânî, *et-Tefsîru 'l-kebîr tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, 1/122-123.

¹³⁶⁵ Ubeydullah b. Abdullah Haskânî, *Şevâhidü 't-tenzîl li kavâi 'di 't-tafdîl*, thk. Muhammed Bakır el-Mahmûdî (Tahran: Vezâretü 's-Sakâfeti ve 'l-İrşâdi 'l-İslâmî, ts.), 1/77.

¹³⁶⁶ el-Bakara 2/11.

oğlu Hz. Ali'ye itaat etmekten azat ettik demişler.¹³⁶⁷ İslam yolunda defalarca tehlikeye atmış sahâbenin böyle bir inat içine gireceğine tahmin vermiyoruz. Bahsedilenler, ilk üç halife ve diğer sahâbedir. Bunların hepsi bir şekilde Hz. Peygamber'le ve Ali'yle akrabadır. Hz. Peygamber feraset sahibidir. Allah'tan vahiy almaktadır. Yoksa ilerde bu duruma düşecek insanlarla akrabalık bağı kurmazdı.

İmâmiyye müfessirlerinden bahsi geçen âyeti sahâbeye ima etmeden tefsir yapanlar da vardır. Buna göre âyet münafıklardan bahsetmiştir. “*Biz ıslah edicileriz*”¹³⁶⁸ kelimesi de sizin fesat saydığımız bizim ıslah saydığımızdır anlamıyla birlikte bu tebliğe karşı çıkma anlamı da vardır.¹³⁶⁹ Yine âyette imana mâni olup, kâfirlere yönelip, milletleri değiştirip ve kitabı tahrif edio fesat çıkarmayın denilmiştir.¹³⁷⁰

Ehl-i Sünnet tefsirlerinde “*fesat çıkaranların'dan*”¹³⁷¹ maksadın münafıklar olduğu bildirilmiştir. Fesat çıkarmak ise küfür ve isyandır. Çünkü kim Allah'a isyan ederse veya isyanı emrederse yer yüzünde fesat çıkarmış olur.¹³⁷² Selman'dan nakledilene göre bu âyette bahsedilenler henüz gelmemiştir. Münafıklardan bazıları onların derecesinde olacaktır. Âyette onların fesadı ise harbe kışkırtmak, Müslümanları kandırmak, kâfirlere Müslümanların sırlarını ifşa ederek yardım etmek, isyan etmek ve âlemin nizamına hâlel getirmektir.¹³⁷³

Yukarıda Ra'd 13/25. âyet örnek gösterilerek masum imama ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. İmâmi tefsirlerde âyetin Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'i kastettiği bildirilmiştir.¹³⁷⁴ Âyette geçen “*ahdi bozmak*” Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında Gadîr-i Hum'da aldığı ahdi bozmak anlamına gelir. Sılayırahmi bozmak ise Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'iyile alakasını koparmak anlamına gelir.¹³⁷⁵ Kaşânî'ye göre

¹³⁶⁷ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 118.

¹³⁶⁸ el-Bakara 2/11.

¹³⁶⁹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/74-75.

¹³⁷⁰ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/138.

¹³⁷¹ Bakara 2/11.

¹³⁷² Taberî, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/97.

¹³⁷³ Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ruknuddîn Ahmed b. Abdulğaffâr el-Bekrî el-Mutarrizî eş-Şîrâzî eş-Şebinkârî Adudüddin el-Îcî, *Tefsîru'l-Îcî - tahkîkû't-tefsîr fî teksîri't-tenvîr sûratü'l-Fâtiha ve'l-Bakara* thk. Hasan Haliloğlu (Ağrı: Dâru'r-Ravda, 2022), 105.

¹³⁷⁴ Şeybânî, *Nehcü'l-beyân an keşfi meâni'l-Kur'ân*, 3/160.

¹³⁷⁵ Esterabâdî, *Te'vilü'l-âyâti'z-zâhira*, 239.

ise ahdin bozulması Allah'ın âlem-i zerde Hz. Ali için aldığı ahdin bozulmasıdır. Bu ahdi Hz. Peygamber de Gadîr-i Hum'da almıştır.¹³⁷⁶ Âyetin tefsirinde masum bir imama ihtiyaç olduğundan bahsedilmese de imamlara karşı sadakatten bahsedilmiştir. Ahdin bozulması ise Hz. Ali'nin imâmetine göre alınan ahitten ziyade Allah'a karşı alınan ahide benzetmektedir. Zira Allah'a inanmak ve kötü işler yapmamak evla olandır. İmâmî tefsirler bu konuya vurgu yapmıştır. Âyette geçen “*Ahitleştikten sonra ahdini bozanlar*” Allah'a karşı isyan işlemiş olur ve kullarına karşı da zulüm yapmış olur.¹³⁷⁷ Hâirî ise Ra'd 13/25. Âyeti şöyle açıklamıştır: “Allah'ın hükümlerini bozmakla, Allah'tan başkasına dua etmekle, Hz. Peygamber ve Mü'minlerle savaşmakla veya isyan etmekle, zulmetmekle ve şehirleri bozmakla ahitlerine karşı çıkmışlar.”¹³⁷⁸

Ehl-i Sünnet tefsirlerinde Ra'd 13/25. âyette “*Ahdi bozanlar*” kısmı kâfirleri ve ehl-i kitabı kapsadığı bildirilmiştir. Yapmaları gereken ameller ise peygamber, tevhid ve kitapla yapılan ameller olduğu bildirilmiştir. Âyetin “*yeryüzünde fesat çıkarmak*” kısmına isyan etmek anlamı verilmiştir.¹³⁷⁹ Yine “*ahdi bozmak*” kısmına farzları terk etmek, zulmetmek, Allah'tan başkasına dua etmek anlamı verilmiştir.¹³⁸⁰

İmâmiyye kaynaklarında Nisâ 4/29. âyette geçen “*kendinizi öldürmeyin*” ifadesinden maksadın Ehl-i Beyt olduğu bildirilmiştir. İnsanların Ehl-i Beyt'i öldürmesi kendilerini öldürme gibi değerlendirilmiştir. Âyet ismete ve imamete delil sayılmıştır. Bu anlamda Enfâl 8/24. âyette geçen “*Sizi ihya edecek şeye/imamete davet etmesi*” ifadesi de bu durumu açıklar niteliktedir.¹³⁸¹ Âyette imâmet kelimesi yoktur. Enfâl âyetinde imâmet açık bir şekilde vurgulanmamıştır. Âyetten ilk anlaşılan Hz. Peygamber'in daveti ve emirleridir.

Nisâ 4/29. âyette “*kendinizi öldürmeyin*” ifadesine Ehl-i Beyt'i öldürmeyin anlamı veren imâmî müfessirler olsa da âyete¹³⁸² birbirinizi¹³⁸³ veya kendinizi

¹³⁷⁶ Feyz Kâşânî, *el-Asfâ fî tefsîri 'l-Kur'an*, 1/603.

¹³⁷⁷ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'an*, 6/247.

¹³⁷⁸ Hâirî, *Muktaniyâti 'd-dürer ve mültekidâtü 's-semer*, 6/90.

¹³⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2/376.

¹³⁸⁰ Taberânî, *et-Tefsîru 'l-kebîr tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, 4/16.

¹³⁸¹ Muhammed *Delâilu 's-sıdk li nehci 'l-hak*, 5/349-351.

¹³⁸² Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 102.

¹³⁸³ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'an*, 2/138.

öldürmeyin olarak açıklayanlar da vardır.¹³⁸⁴ Doğru olan da son açıklanandır. “*Mallarınızı sefihlere vermeyin*”¹³⁸⁵ âyetindeki “*mallarınızdan*” maksat yetimlerin mallarıdır. Bu âyete Said b. Cübeyr tarafından Nisâ 4/29. âyet delil getirilerek “*birbirinizi öldürmeyin*” anlamı verilmiştir.¹³⁸⁶

5.3. İmâmiyye’de İmamın Kendinden Sonra Gelen İmamı Tayin Etmesi

Nahl 16/90. âyette “*Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder...*” Allah emaneti ehline vermeyi emretmiştir. İmâmiyye’ye göre bu emanet imâmettir. Her imam kendisinden sonra gelecek olan imamı bilir ve imâmet görevini ona devreder.¹³⁸⁷ Kuleynî her ne kadar imam kendisinden sonra gelecek olan imamı bilir, tayin eder dese de bir başka yerde Hz. Ali’den sonra, Hz. Hasan’ın yaşça büyük olduğu için imam olması gerektiğini ifade etmiştir. Yine Kuleynî, Hz. Ali ve diğer imamlar hakkında âyetlerden genel anlamda deliller getirirse de Hz. Hüseyin’den sonra gelen imamlar hakkında hadislerden deliller getirilmiş lakin âyetlerden deliller getirmemiştir.¹³⁸⁸

İmâmiyye tefsirlerinde Nahl 16/90. âyette geçen “*adalet*”, kelime-i şehâdet; “*ihsan*”, emîrû’l-Mü’minîn; “*fahşa, münker ve bağy*” ise filan, filan ve filandır denmiştir.¹³⁸⁹ Başka rivayette ise “*adalet*”, Hz. Peygamber; “*ihsan*”, Hz. Ali; “*itâi zi’l-kurbâ*” ise Hz. Fâtıma ve evladıdır denmiştir.¹³⁹⁰ “*İtâi zi’l-kurbâ*” kelimesiyle Allah, Ehl-i Beyt’i sevmeyi emretmiş ve kötülük yapmayı ve bizden başkasına (imamete) davet etmeyi yasaklamıştır. Bir rivayette de bu kelimeye “sırasıyla imamlara hakkını vermek” anlamı verilmiştir. Yine “*ihsan*” kelimesine Hz. Ali’nin velâyeti anlamı verilmiştir.¹³⁹¹

Yukarıdaki âyetin doğru yorumunu Tûsî tefsirinde vermiştir. Ona göre Nahl 16/90. âyetteki “*adalet*” kelimesi halk arasında insafla davranmak ve mükellefin yapması gerekeni yapması anlamına gelir. “*İhsan*” ise Allah’ın iyilik yapmayı

¹³⁸⁴ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu’l-câmi*, 1/251.

¹³⁸⁵ en-Nisâ 4/5.

¹³⁸⁶ Ali Akpınar, *Said b. Cübeyr ve Tefsir İlmindeki Yeri* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2021), 99.

¹³⁸⁷ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/688-689.

¹³⁸⁸ bk. Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/52-122.

¹³⁸⁹ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/388.

¹³⁹⁰ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 237.

¹³⁹¹ Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 2/267-268.

emretmesidir. “*Îtâi zi’l-kurbâ*” ise akraba ziyareti ve Ehl-i Beyt’e saygı anlamı taşır.¹³⁹²

Peygamberden sonra imâmetin ne yolla tayin edileceği konusunda ihtilaf vardır. Hz. Ebû Bekir’in veraset yoluyla imam olmadığı bildirilmiştir. Ali’nin imametini savunanlar da ihtilaf etmiştir. Zeydîyye’ye göre Hz. Peygamber isim vermeksizin Hz. Ali’nin imametini vassetmiştir. Sonra Hz. Hasan ve Hüseyin neslinden ikisinden de imâmet devam etmiştir. Bu nesillerden kim âlim ve mücahit olarak çıkarsa imamın o olması gerekir. İmâmiyye’nin çoğuna göre de imâmet veraset yoluyla geçmektedir. Bu ise kendi usullerine göre bir hatadır. Zira Hz. Hasan’dan sonra imâmet kardeşi Hz. Hüseyin’e geçmiştir. Miras yoluyla olsa Hasan’ın oğluna geçmesi gerekirdi kardeşine değil.¹³⁹³

5.3.1. Âyetlere Göre Her Asırda İmamın Olması

Hillî, Bakara 2/157. âyette geçen “*el-mühtedûn*” kelimesinin elif lamın olması hidayetin bir grup insana mahsus olmasını gerektirdiğini bildirmiştir. Her durumda hidayette olan kimselerin de masum olması gerekir. Bu durumda ümmetten bazılarının masum olduğu anlaşılır. Masumun olduğu yerde de masum olmayanın imam seçilmesi mümkün değildir. Âyetin her asra şamil olması da her asırda bir masumun olmasını gerektirir. Yine Bakara 2/177. âyette geçen “*takva sahipleri*” kelimesinden kendilerinde günah sadır olmayanlardır. Bu da masum imamlara işaret eder.¹³⁹⁴

Bakara 2/157. âyetini Hz. Ömer okuduğu zaman ne güzel adalet ve yücelik diye açıkladığı bildirilmiştir.¹³⁹⁵ Âyette “*doğru yola ulaşmış olanlar*” cennete, hakka, sevaba rahmete ve yüceliğe ulaşmışlar olarak açıklanmıştır.¹³⁹⁶ Bunlar Allah’ın kendilerinden bir şeyi aldığı ve bunun karşılığında sabreden kimselerdir.¹³⁹⁷ Baktığımız tefsirlerde âyetin imâmetle ya da imamlarla bağlı açıklamalarına rastlanmamıştır.

¹³⁹² Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 6/418-419.

¹³⁹³ Bağdâdî, *Usûlü’l-dîn*, 312.

¹³⁹⁴ Hillî, *el-Elfeyn*, ss. 75, 80-81.

¹³⁹⁵ Tabersî, *Mecmau’l-beyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 1/437.

¹³⁹⁶ Şehristânî, *Mefârihu’l-esrâr*, 2/670.

¹³⁹⁷ Huveyzi, *Tefsîru nûri’s-sakaleyn*, 1/143.

Bakara 2/177. âyette olanları yerine getirenler Mü'min ve musaddık olduğu bildirilmiştir.¹³⁹⁸ Bir rivayette Hz. Peygamber Ali ve şâsının faziletlerini ve Yahudi ve Hristiyanları kötöleyince bu âyetin indiği bildirilmiştir.¹³⁹⁹ Âyette Hz. Ali'nin kastedildiği bildirilmiştir. Çünkü âyette geçen hasletleri cem ettiği konusuna ittifak vardır. Zeccac'a göre ise âyet masum peygamberlere mahsustur. Çünkü onlardan başkası bu hususları kendinde cem edemez.¹⁴⁰⁰

Fâtır 35/24 “hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun” âyetinin tefsirinde her asırda bir uyarıcının olacağı bildirilmiştir.¹⁴⁰¹ Âyette geçen “uyarıcı” kendilerine gönderilen resûl anlamındadır. Geçmişte tüm ümmetlere bir resûl gönderilmiştir.¹⁴⁰² Âyet geçmiş ümmetlerin hepsine uyarıcı nebî geldiğini bildirmektedir. Peygamberler olduğu zaman ümmetin uyarıcısı onlardır. Onlar bulunmadığı zaman diliminde ise uyarıcılar imamlar,¹⁴⁰³ veya bir âlim olduğu açıklanmıştır.¹⁴⁰⁴ Hz. Peygamber vefat etmeden bir uyarıcı bırakmıştır. Bu kişi de Hz. Ali'dir.¹⁴⁰⁵ Rivayette “Kur'ân uyarıcı olarak yetmiyor mu?” sorusuna, bulunursa yeter cevabı verilmiştir. Peki Hz. Peygamber onu tefsir etmedi mi? sorusuna ise evet Hz. Peygamber Kur'ân'ı bir kişiye açıklamıştır bu kişi de Hz. Ali'dir cevabı verilmiştir.¹⁴⁰⁶ Yukarıda görüldüğü gibi bazı İmâmiyye tefsirleri uyarıcıya imam anlamı verirken bazıları ise imam anlamı vermemiştir. Âyetin baş kısmından da anlaşıldığı gibi burada hitap Hz. Peygamber'edir. Daha sonra ondan önce de benzeri peygamberlerin geldiğinden bahsedilmiştir.

İmâmiyye'ye göre yeryüzü bir imamdan yoksun olamaz. Her asırda bir imamın muhakkak olması gerekir. Yeryüzü Hz. Âdem'den bu yana hiçbir zaman imamdan yoksun olmamıştır. Eğer yeryüzü bir saat bile imamdan yoksun olsa dağılır.¹⁴⁰⁷ Yeryüzünde bir imamın devamlı olmasını on iki imam dönemindeki tüm

¹³⁹⁸ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/31.

¹³⁹⁹ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 589.

¹⁴⁰⁰ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 1/478.

¹⁴⁰¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/209.

¹⁴⁰² Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 8/465.

¹⁴⁰³ İbn Şehrâşub, *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve muhtelifuh*, 2/26.

¹⁴⁰⁴ Feyzî, *Sevâdiu'l-ilhâm*, 4/386.

¹⁴⁰⁵ Feyz Kâşânî, *el-Asfâ fi tefsîri'l-Kur'ân*, 2/1025.

¹⁴⁰⁶ Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 4/358-359.

¹⁴⁰⁷ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/434-439.

Şîa mezhepleri kabul ederler. İmâmiyye önceleri insanlar arasında olmayan imâmet inancını kabul etmemiştir. Şenzeybek'in ifadesine göre: "İmâmiyye'nin Muhammed el-Mehdi'den sonra gaib imam inancına yönelmesinin sebebi imamların öldürülmesi korkusu ve Şîa toplumunun sınanmasıydı. Gaib imam inancının ortaya çıkış sebeplerinden biri de Muhammed el-Mehdi'nin bir erkek çocuğu olmadan vefat etmesidir. Bu sebeple imâmet teorisinin devamı için gaybet inancı geliştirilmiştir."¹⁴⁰⁸

Bazı İmâmiyye tefsirlerinde Hz. Ali'nin velâyetini kabul etmeyenlerin amelin rüzgârın götürdüğü kum taneleri gibi olacağı bildirmiştir.¹⁴⁰⁹ Zalim imamlar ve onlara tâbi olanlar Allah'ın dininden çıkmış, hak yoldan sapmış ve saptırmıştır. İmamları kabul etmeyenlerin amellerinin de boşa gideceği açıklanmıştır.¹⁴¹⁰

Bazı imâmî tefsirlerde ise "*Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir*"¹⁴¹¹ âyetinin mealinde Allah'ı inkâr edenlerin amelinin boşa gideceğinden bahsetmiş lakin âyetin imamete delil olmasından bahsetmemiştir.¹⁴¹² Dünyada haktan uzak yapılan amellerin ahirette fayda vermeyeceği bildirilmiştir.¹⁴¹³

5.3.2. İmâmiyye'de On İki İmâma Delil Gösterilen Âyetler

On iki imama delil gösterilen âyetlerden biri de Beled 90/3. Âyetidir; "*Ana baba ve bunların çocuklarına yemin ederim.*" Şöyle ki Hz. Ali âyette geçen "*vâlid*" kelimesinden maksat Hz. Peygamber ve "*ve mâ veled*" kelimesinden maksadın da on bir imam olduğunu bildirilmiştir.¹⁴¹⁴ İmâmiyye tefsirlerinde de bahsi geçen âyetten maksadın Hz. Âdem, nebî ve vasilerden olan evlatlar olduğu bildirilmiştir.¹⁴¹⁵ Aynı zamanda bu nebî ve vasilere tâbi olanlar olduğu açıklanmıştır. Yine bunların Hz. Muhammed, ailesi¹⁴¹⁶ Hz. Ali ve imam evlatlarının olduğunu söyleyenler de

¹⁴⁰⁸ Şenzeybek, "On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri", 571-592.

¹⁴⁰⁹ Kummî Meşhedî, *Tefsîru kenzi'l-dekâik ve bahri'l-ğarâib*, 8/44-45.

¹⁴¹⁰ Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 2/533.

¹⁴¹¹ İbrâhîm 14/18.

¹⁴¹² Kâşânî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 3/475-476; Âmili, *el-Vecîz fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz*, 2/139.

¹⁴¹³ Abdullah Şibr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beirut: Dâru'l-Belâğati li't-Tabâati ve'n-Neşr, 1991), 258.

¹⁴¹⁴ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/825.

¹⁴¹⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/422.

¹⁴¹⁶ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 4/492-493.

vardır.¹⁴¹⁷ Yukarıda zikredilen görüşlerin aksine âyette baba ve evladı hakkında olan kasemin kastedildiği bildirilmiştir. Âyette Hz. Âdem ve evladı, Hz. İbrâhîm ve evladı¹⁴¹⁸ veya Hz. Âdem, Havva ve evlatları kastedilmiştir.¹⁴¹⁹ Âyette insan ve evladından genel anlamda bahsedilmiştir. Âyetlerin imamlara işaret ettiğine dair bir karine yoktur. Nakledilen hadisler vardır. Onlar da sadece İmâmiyye kaynaklarında geçmektedir.

Yine nakledilen bir rivayette “*Duanızı kabul edip sizi dardan çıkararak ve yeryüzünün halifesi yapan kimdir*”¹⁴²⁰ âyetinin Ehl-i Beyt’e ve Mehdi’nin Mekke’ye gelip ağlaması ve yardım istemesine şamil edilmiştir.¹⁴²¹ Aslında önceki ve sonraki âyetlere baktığımızda Allah’ın yeri ve gökleri yaratmasından ve insanı dünyaya yerleştirmesinden bahsettiği anlaşılır. Âyet genel olarak Allah’ın kudretini ifade etmektedir. Yani yer, gök ve insan yokken onları yaratan Allah’tır ve insanı yere yerleştiren de Odur. Bunları görün ve Ona ortak koşmayın anlamına gelir.

İmâmiyye tefsirlerinde ise Neml 27/62. âyet, Hz. Peygamber ailesinden Mehdi el-Muntazar için indiği nakledilmiştir. O zor durumda olup makam-ı İbrâhîm’de iki rekât namaz kılacak ve dua edecek Allah da ona icabet edip yeryüzüne halife edecektir.¹⁴²² “*Fitne bitene ve din Allah’ın oluncaya kadar müşriklerle savaşın*”¹⁴²³ âyetinin tevlinin henüz gelmediği, Mehdi el-Muntazar’la birlikte belireceği bildirilmiştir. İmam, bahsi geçen Neml 27/62. âyette olduğu gibi zor durumda olduğu makamda iki rekât namaz kılınca hakkı verilecek ve ona ilk biat eden beyaz kuş suretinde Hz. Cebrâil olacaktır. Bunun yanında imama üç yüz on küsur¹⁴²⁴ bir rivayette de üç yüz on üç kişi biat edecektir. Kim onunla yürürse (görevi) yerine yetirmiş, kim de yürümezse kaybetmiş olur.¹⁴²⁵ Bir rivayette Mehdi

¹⁴¹⁷ Esterabâdî, *Te’vilü’l-âyeti’z-zâhira*, 771.

¹⁴¹⁸ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 10/350.

¹⁴¹⁹ Şeybânî, *Nehcü’l-beyân an keşfi meâni’l-Kur’ân*, 5/367.

¹⁴²⁰ en-Neml 27/62.

¹⁴²¹ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/776.

¹⁴²² Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 2/129.

¹⁴²³ el-Enfâl 8/39.

¹⁴²⁴ Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 2/57-58.

¹⁴²⁵ Huveyzi, *Tefsîru nûri’s-sakaleyn*, 4/94-95.

el-Muntazar çıktığında Kâbe'ye gidip insanlara hitaben ben Hz. Âdem'e, İbrâhîm'e, İsmâil'e ve Muhammed'e olan insanların en evlasıyım der ve Allah'a dua eder.¹⁴²⁶

Tefsirlerde bu rivayetler anlatılsa da âyetin zâhirinden bahsi geçen konular anlaşılmıyor. Bazı imâmiyye müfessirleri de yukarıda anlatılan rivayetleri nakletmemiş ve âyete özgün anlam vermiştir. Şöyle ki Neml 27/62. âyette Allah zor durumda olanın duasını kabul edeceğini bildirmiştir. Kötülükleri de sizden uzaklaştırır. Her asrın insanı da önceki asrın arkasınca gelenler yapar.¹⁴²⁷ Zor durumda olanın duasına icabet etmek buna kadir olan Allah tarafından mümkündür. An itibarıyla hasta, korkan ve günah işleyen ondan içinde bulunduğu durumdan kurtulmak ister.¹⁴²⁸

Ehl-i Sünnet tefsirlerinde de Neml 27/62. âyette geçen “*halife*”, yeryüzünü kullanan anlamındadır.¹⁴²⁹ Âyetteki “*halife*” kelimesinden yeryüzünde hakiki halife anlamı çıkacağı gibi lütuf ve yardım da anlaşılır.¹⁴³⁰ Âyette bahsedilen zor durumda olan, hastalık, fakirlik veya başka güç duruma düşüren olaylar sebebiyle muhtaç durumda olan insandır. Halife ise eski sakinlerin yerini almak anlamındadır.¹⁴³¹ Zemahşerî'ye göre yeryüzünün sakinlerine varis olunur ve her asır kendi zamanında tasarruf sahibi olur. Hâkimiyet anlamı da vardır.¹⁴³²

5.3.3. İmâmiyye Tefsirlerinde İmam Mehdi Hakkındaki Âyetler

Müfid, aşağıdaki “*Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da, “Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır” diye yazmıştık.*”¹⁴³³, “*oysa göklerde olanlar da yerde olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir...*”¹⁴³⁴, “*Ehl-i kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir...*”¹⁴³⁵, “*oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lutufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin)*

¹⁴²⁶ Esterabâdî, *Te'vilü'l-âyâti'z-zâhira*, 399.

¹⁴²⁷ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 8/110.

¹⁴²⁸ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 7/358.

¹⁴²⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/314.

¹⁴³⁰ İbn Ahmed Kadı Abdulcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, thk. ez-Zarzûr Adnân Muhammed (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.), 3/541.

¹⁴³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/565.

¹⁴³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/377.

¹⁴³³ el-Enbiyâ 21/105.

¹⁴³⁴ Âl-i İmrân 3/83.

¹⁴³⁵ en-Nisâ 4/159.

vârisleri kılmak istiyorduk."¹⁴³⁶, "bir zaman sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik..."¹⁴³⁷ ve "onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler..."¹⁴³⁸ âyetlerinin İmam Mehdi ve imamlar hakkında olduğunu bildirmiştir.¹⁴³⁹ Yine yeryüzünde zayıf olanlara nimet verileceği, onların imam ve varis olacağını bildiren âyet¹⁴⁴⁰ Cafer es-Sâdık hakkında olduğuna dair rivayetler vardır.¹⁴⁴¹ Ehl-i Sünnet kaynaklarında da Kasas 28/5. âyet hakkında Hz. Peygamber de kendi neslinden ve kendi isminde bir imamın gelip zulümle dolan dünyayı adaletle dolduracağını beyan edilmiştir.¹⁴⁴² Bir rivayette de "Kureyş'ten olan on iki halife gelene kadar bu din aziz olmaya devam edeceği" nakledilmiştir. Hadisin sahih olduğu beyan edilmiştir.¹⁴⁴³ Âyetleri birer birer değerlendirdiğimizde Enbiyâ 21/105. âyetten yeryüzüne sâlih kulların varis olacağı, Nisâ 4/159. âyetten peygamberlere tâbi olunması gerektiği, Nisâ 4/159. âyetten Hz. İsa'nın tekrar geleceği ve ehl-i kitabın ona iman edeceği, Kasas 28/5-6. âyetten Firavun'un zulmünden kurtulan Yahudilerden bahsettiği, İsrâ 17/6. âyet de Yahudilerden bahsettiği ve Hac 22/41. âyet de Mü'minlerin vasıflarından bahsetmiştir.

İmâmiyye tefsirlerinde Enbiyâ 21/105. âyetini İbn Abbas'ın cennetin arazisine sâlih kulların varis olacağı şeklinde açıkladığı bildirmiştir. Yine âyete yeryüzüne Hz. Muhammed ümmetinin sahip olacakları¹⁴⁴⁴ ya da kâfir ümmetlerin topraklarına sahip olacakları anlamı da verilmiştir.¹⁴⁴⁵ Başka görüşe göre ise âyette kastedilen Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'idir.¹⁴⁴⁶ Âyetin tefsirinde mehdi gelerek zulümle dolan yeryüzünü adaletle dolduracağına dair rivayet de nakledilmiştir.¹⁴⁴⁷

¹⁴³⁶ el-Kasas 28/5-6.

¹⁴³⁷ el-İsrâ 17/6.

¹⁴³⁸ el-Hac 22/41.

¹⁴³⁹ Müfid, *el-İfsâh fi'l-İmâme*, 100-102.

¹⁴⁴⁰ *el-Kasas* 28/5.

¹⁴⁴¹ Kuleynî, *el-Kâfi*, 2/58.

¹⁴⁴² Ebû Dâvûd, *Sünen*, "el-Mehdî", 37 (No. 4284).

¹⁴⁴³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "el-Mehdî", 37 (No. 4282).

¹⁴⁴⁴ Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 7/283-284.

¹⁴⁴⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 3/508.

¹⁴⁴⁶ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 2/333.

¹⁴⁴⁷ Muğniye, *et-Tefsîru'l-kâşif*, 5/302.

Mehdi hakkında olan rivayetler, onun zuhur edeceğini ve yeryüzünü adaletle dolduracağını bildiren rivayetler tevatür derecesindedir.¹⁴⁴⁸

Sünnî tefsirlerde ise Enbiyâ 21/105. âyette geçen “*yer*” kelimesinden maksat cennettir.¹⁴⁴⁹ Bir başka görüşe göre ise Mü’minlerin sahip olduğu dünya arazisi kastedilmiştir.¹⁴⁵⁰ Âyette kastedilen şahıslar ise Hz. Muhammed ve ümmetidir.¹⁴⁵¹

İmâmiyye Âl-i İmrân 3/83. âyetin tefsirinde İmam Mehdi geldiğinde yeryüzünde herkesin kelime-i şehâdet getireceği nakledilmiştir. Mehdi geldiğinde Yahudileri, Hristiyanları ve kâfirleri İslam’a davet edeceği kim kabul ederse namaz kılmayı emredeceği kabul etmeyeni ise öldüreceği nakledilmiştir.¹⁴⁵² “*Allah’ın dininden başka din mi istiyorlar?*”¹⁴⁵³ âyetinin anlamı Hz. Muhammed ve vasisini kabul etmeden başka birini mi istiyorlar, olarak açıklanmıştır.¹⁴⁵⁴ Önceki âyetlerin anlamlarıyla birlikte âyeti değerlendirdiğimiz zaman ise peygamberlere gelen dinin ve kitabın tasdik edilmesi anlaşılır.

Âl-i İmrân 3/83. âyetin anlamı misak zamanı hak diliyle göklerin ve yerin teslim olduğu bildirilmiştir. Âyette geçen “*esleme*” kelimesi de “*kulluğu kabul etmiştir*” anlamındadır. Yine âyete bazı kavimlerin İslam’ı kabul etmedikleri bazılarının ise kabul ettikleri anlamı da verilmiştir. Mü’minler gönüllü itaat eder kâfirler ise ölümü anında kerhen itaat eder.¹⁴⁵⁵

İmâmiyye’ye göre Nisâ 4/159. âyetin tefsirinde aktarılan rivayette kıyamete yakın Hz. İsa geleceği, Yahudi ve Hristiyanların hepsinin ona iman edeceği ve Hz. İsa’nın da mehdinin arkasında namaz kılacağı bildirilmiştir.¹⁴⁵⁶ Bir rivayette de Hz. Ali’nin Hz. İsa gibi olduğu bildirilmiştir. Hz. İsa’ya iftira eden herkes öldüğünde onu görür ve iman eder lakin imanı fayda vermez. Hz. Ali’nin düşmanı da öldüğünde onu görür ve onun hakkını ve velâyetini ikrar eder. Lakin bu durum ona fayda vermez.

¹⁴⁴⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 14/337.

¹⁴⁴⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli’s-Sünne*, 7/382.

¹⁴⁵⁰ İbn Atiyye, *el-Müharriru’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-azîz*, 4/103.

¹⁴⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/673.

¹⁴⁵² Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 1/183.

¹⁴⁵³ Âl-i İmrân 3/83

¹⁴⁵⁴ Huveyzi, *Tefsîru nûri’s-sakaleyn*, 1/360.

¹⁴⁵⁵ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 2/518.

¹⁴⁵⁶ Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 151.

Hız. Ali sevenlerine ölüm anında şefaataçı olacağı aktarılmıştır.¹⁴⁵⁷ Yine âyette bahsedilenin Hız. Muhammed olduğunu söyleyenler de vardır. Yani Yahudi ve Hristiyanlardan ölen herkes onun Peygamber olduğunu bilir. Yine tüm din sahipleri ölüm esnasında Hız. Peygamber’i ve Hız. Ali’yi hak olarak görürler.¹⁴⁵⁸

Nisâ 4/159. âyetin tefsirinde Mehdi el-Muntazar’dan bahsetmeyen imâmî tefsirler de vardır. Buna göre Hız. İsa onlara dini tebliğ ettiğine dair aleyhlerinde şahit olacaktır. Kendinin de kul olduğunu kabul edecektir.¹⁴⁵⁹ Ehl-i kitabın, İsa’nın ölümünden önce ona iman edecekleri bildirilmiştir.¹⁴⁶⁰

Ehl-i Sünnet, Nisâ 4/159. âyetin tefsirinde ahir zamanda Hız. İsa’nın ineceği ve ehl-i kitaptan herkesin ona iman edeceği ve tek millet olacağı bildirilmiştir.¹⁴⁶¹ Bundan başka Hız. İsa’nın ineceği, domuzu öldürüp haçı kıracağı ve ölümünden önce herkesin ona iman edeceği nakledilmiştir.¹⁴⁶²

Tefsirlerde âyetin doğrudan Mehdi el-Muntazar’a işaret ettiğinden bahsedilmemiştir. Hız. İsa’nın gelmesiyle ilişkilendirilmiştir. Bundan bahsetmeyen tefsirler de vardır.

İmâmiyye tefsirleri Kasas 28/5-6. âyetlerinde geaen “*zayıf düşürülenler*” kelimesinden maksadın imamlar olduğu söylenmiştir.¹⁴⁶³ Yine âyet hakkı gasbedilen Ehl-i Beyt’ten bahsetmiştir. Allah’ın Hız. Peygamber’e vadettiğinin vefatından sonra ve imamların da neslinden olacağı bildirilmiştir. Âyette Firavun ve Haman’ın örneğinin verilmesi onların zalim iken Allah’ın Hız. Mûsa’ya zafer nasip ettiğini ve Ehl-i Beyt’e de böyle yapacağını bildirmek içindir.¹⁴⁶⁴ Hız. Ali’den nakledilen bir rivayette bu âyetin kendileri hakkında indiği bildirilmiştir. Âyetin imâmet hakkında

¹⁴⁵⁷ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 116.

¹⁴⁵⁸ Ayyâşî, *Tefsîru ’l-Ayyâşî*, 1/283-284.

¹⁴⁵⁹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri ’l-Kur’ân*, 3/387.

¹⁴⁶⁰ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu ’l-câmi*, 1/302.

¹⁴⁶¹ Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi ’l-Kur’ân*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hilâl, 1990), 119.

¹⁴⁶² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru ’l-Kur’âni ’l-Azîm*, 4/1113.

¹⁴⁶³ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru ’l-imamu ’l-Hüseyin*, 231.

¹⁴⁶⁴ Kummî, *Tefsîru ’l-Kummî*, 2/133.

indiği ve Ehl-i Beyt şîasının misali, Hz. Mûsâ Hz. Peygamber'in şîası gibi olduğu aktarılmıştır.¹⁴⁶⁵

Katade, Kasas 28/5-6. âyetin Yahudiler hakkında indiğini bildirmiştir. Bir rivayette ise âyetin mehdi hakkında indiği aktarılmıştır. Zayıf düşürüldükten sonra Allah ona nimet verecek, her imkâna sahip imam yapacak ve zalimlerin elinde olanlara sahip edecektir.¹⁴⁶⁶ Âyetin zâhirinin Firavun'un helak olmasından sonra Mısır topraklarına sahip olunacağı, bâtınının ise İmam Mehdi hakkında olduğu nakledilmiştir.¹⁴⁶⁷ Âyetin Firavun'un zulmünden bahsettiğini İmâmiyye tefsirleri de ifade etmiştir. Lakin rivayetlerden yola çıkarak âyetin batınının mehdiden bahsettiği bildirilmiştir. Batınî anlama sadece rivayetlerle ulaşılması ise âyetin zâhirî anlamına zıt düşmektedir.

Yukarıda açıklandığı gibi “*Bir süre sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik...*”¹⁴⁶⁸ âyeti Mehdî el-Muntazar'ın değil de Hz. Hüseyin'in yetmiş ashabıyla birlikte çıkışını bildirmektedir. İnsanları bu şahsın Hz. Hüseyin olduğuna inandıklarında ölüm gelmiş olur. İsrâ 17/5. âyet ise Mehdî el-Muntazar'ın çıkışı hakkındadır.¹⁴⁶⁹ Hz. Hüseyin'e izafe edilen tefsirdeki yorumdan Hz. Hüseyin'in tekrar dirilip zuhur edeceği anlaşılmaktadır. Lakin hâkim olan görüş ise ahir zamanda Mehdî el-Muntazar'ın zuhurudur.

İsrâ 17/4. âyette “*fesat çıkaranların*” Hz. Ebû Bekir ve Ömer olduğu bildirilmiştir. İsrâ 17/5. âyette olan “*gönderilen kuvvetli kullar*” ise Emîrül-Mü'minîn ve ashabı olduğu ve İsrâ 17/6. âyette “*sonra tekrar göndeririz*” anlatılan ise Benî Ümeyye oğullarının Hz. Peygamber ailesine gönderilmesi olduğu bildirilmiştir. Âyetin devamında “*Size mal ve evlat veririz*” kısmı ise Hz. Hasan, Hüseyin ve ashabından bahseder. İsrâ 17/7. “*İyilik ve kötülük kendinize edersiniz*”

¹⁴⁶⁵ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 313-314.

¹⁴⁶⁶ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 8/129.

¹⁴⁶⁷ Şeybânî, *Nehcü'l-beyân an keşfi meâni 'l-Kur'ân*, 4/144; Esterabâdî, *Te'vilü'l-âyâti'z-zâhira fî fedâili 'l-ıtrati't-tâhira*, 406.

¹⁴⁶⁸ el-İsrâ 17/6.

¹⁴⁶⁹ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru'l-imamu'l-Hüseyin*, 60.

anlamında olan âyet de Mehdî el-Muntazar'a aittir. Devamında da Ehl-i Beyt ve karşı çıkanlarla ilgili açıklamalar vardır.¹⁴⁷⁰

İsrâ 17/4. âyette “*Benî İsrâil'in iki kez fesat çıkarması*” Hz. Ali'nin öldürülmesi ve Hz. Hasan'ın yaralanmasıyla alakalı olduğu açıklanmıştır. “*Büyük taşkınlık yapmaları*” ise Hz. Hüseyin'in şehit edilmesidir. İsrâ 17/5. “*vakti geldiğinde onlara güçlü kulların gönderilmesi*” âyetinde açıklanan şu ki Mehdî el-Muntazar gelmeden önce Allah onları gönderir ve Ehl-i Beyt'ten bir kişi bile bırakmazlar hepsini öldürürler. Sonra Allah mehdi gönderir. İsrâ 17/6. âyet ise Hz. Hüseyin'in geri dönüşüyle alakalıdır.¹⁴⁷¹

Tûsî ve Tabersî ise İsrâ 17/6. âyetin tefsirinde Yahudilerle ilgili yorumlar yapmış ve Mehdî el-Muntazar ile ilgili açıklamalar vermemiştir.¹⁴⁷²

“*Onlara egemenlik versek namaz kılıp zekât verirler...*”¹⁴⁷³ âyeti mehdiye ait olduğu bildirilmiştir. Allah onları dünyanın her tarafına hâkim kılacaktır. Din üstün gelecek ve Allah onların eliyle bâtil ve bidat ehlini öldürecekler.¹⁴⁷⁴ Âyetin imamların ibadetinden bahsettiğini diyenler de vardır.¹⁴⁷⁵ Yine mehdi geldiğinde bahsi geçen âyeti okuyarak Allah'ın kitabında vadedilenin kendisi olduğunu ifade edeceği bildirilmiştir.¹⁴⁷⁶ Rivayette filan, filan ve ashabı Hz. Peygamber'e kendisinden sonra kimin halife olacağını sormuşlar. Eğer Ehl-i Beyt'ten olursa kendi nefislerinden korktuklarını ve eğer başkası olursa Ehl-i Beyt'ten kendilerine daha yakın ve merhametli olacaklarını söylemişler. Bunun üzerine Hz. Peygamber kızmış ve “Allah'a ve Peygamber'e iman etmiş olsalardı onlara kin etmezdi” buyurmuştur. Çünkü “onlara kin beslemek kendine kin beslemekle aynı ve bunun da küfür olduğunu” ifade etmiştir. Zira “onlar yeryüzüne hâkim olduklarında namaz kılınıp oruç tutulacağını” bildirmiştir. Allah Hz. Peygamber'e ve onlara kin besleyen

¹⁴⁷⁰ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/14.

¹⁴⁷¹ Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 3/138.

¹⁴⁷² Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/449; Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/615; Muhammed Cevâd Muğniye, *et-Tefsîru'l-mübîn* (Kum: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, ts.), 365.

¹⁴⁷³ el-Hac 22/41.

¹⁴⁷⁴ Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 3/506.

¹⁴⁷⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/85.

¹⁴⁷⁶ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 274.

kişilerin burunlarını yere sürteceğini ifade etmiş ve bunun üzerine bu âyet inmiştir.¹⁴⁷⁷

Tûsî ise Hac 22/41. âyet muhacirlere ait olduğunu ve “*Sizi gereken şartları sağladığımız zaman namaz kılmaya devam edin. Zekâttan farz olanı eda edin*” anlamına geldiğini bildirmiştir.¹⁴⁷⁸

Birçok dinde dünyanın sonuna yakın bir kurtarıcının (savior) gelerek zulümle dolan dünyayı kurtaracağı bildirilmiştir. Bu anlayışlara göre tanrı tarafından seçilen bu kurtarıcı dünyanın sonuna yakın gönderilecek ve kendisine inananlarla birlikte tanrının emir ve yasaklarını uygulayacak ve kötülüklerle karşı savaşıacaktır. Yahudi ve Hristiyanların beklediği şahıs Mesih olarak adlandırılmıştır. İslam’da ise Yahudi ve Hristiyanlıkta olduğu gibi Mesih ve mehdi beklentisi inanç esaslarından değildir. Lakin Hz. İsa’nın inmesi¹⁴⁷⁹ ve mehdinin¹⁴⁸⁰ gelmesi ve İslam dünyayı kötülüklerden temizlemesi ve kaosu ortadan kaldırma konusunda hadisler mevcuttur. İmâmiyye’ye göre Muhammed b. Hasan doğmuş sonra ölmeden gaip olmuştur. Ahir zamanda zuhur edecektir. Ehl-i Sünnet’e göre İmam Mehdi Hz. Peygamber soyundan olacak ve kıyamete yakın doğacaktır.¹⁴⁸¹

Onat’ın değerlendirmesine göre mehdi inancı Kur’ân’da yer almaz. Bu sebeple inanç meselesi olarak değerlendirilmemesi gerekir. Mehdiye inanmayanlar dinden çıkmazlar. Mehdiye inanlar da daha iyi Müslüman olamazlar. Ona göre Kur’ân’ın kendisi bizzat mehdidir.¹⁴⁸²

İmâmiyye kaynaklarında Mehdi el-Muntazar’ın Hz. Peygamber’in neslinden geleceği bildirilmiştir. Bu bilgi Ehl-i Sünnet hadis kaynaklarında da geçmektedir. Lakin Ehl-i Sünnet bu konuya akide esası olarak değerlendirmezken İmâmiyye bu

¹⁴⁷⁷ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri ’l-Kur’ân*, 3/892.

¹⁴⁷⁸ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri ’l-Kur’ân*, 7/323.

¹⁴⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Caferî Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), “Büyü”, 102 (No. 2109).

¹⁴⁸⁰ bk. Halil Me’mun Şiha, *Mevsûatu’l-mucemu’l-mufehres li elfâzi’l-hadisi’n-nebiyyi’s-şerîf li’l-Kütubi’s-Sitte* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 2013), “Mehdi” 18/13.

¹⁴⁸¹ bk. Fadıl Ayğın, “Geleceğe Dönük Kurtarıcı Beklentisinin Apokaliptik Temelleri: Mesih/Mehdi Tasavvuruna İlişkin Bir Analiz”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (ts.), 225-259.

¹⁴⁸² Korkmaz, “Hasan Onat’ın Şiîlik Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeler”, 264-280.

konuyu akide esası olarak değerlendirmiştir. Mehdî el-Muntazar'ın varlığına ve zuhuruna inanmayan iman çizgisinden çıkar.

6. Âyetlere Göre İmamların İlmî ve Derecesi

İmâmiyye'ye göre Allah'ın rızası ve gazabı sadece vahiy veya resûl ile bilinir. Vahiy almayan birisinin ise resûllere tâbi olması gerekir. Bu resûller ve peygamberler hüccettir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân da hakkında Mürcie, Kaderiyye ve kâfirlerin ihtilaf ettiklerine göre hüccet olamaz. Bu durumda Kur'ân'ın anlamı da kayyum ve imamsız bilinmeyeceği için bu imam da Hz. Ali'dir ve ona itaat etmek farzdır.¹⁴⁸³

Gulat vahiy ve gaipten haber almayla ilgili farklı düşünceler ortaya atıldılar. Bu vesileyle peygamberlik fikrini canlandırarak Allah'ın Hz. Peygamber'den sonra da bazı kişilere vahiy gönderdiği fikrini oluşturdular. Bu fikrin devamında kendi imamlarının Allah'la iletişim halinde olduğu fikrini savunarak peygamberlik makamı tasavvurunu pekiştirdiler. Bu durum da imamın otoritesini meşrulaştırmak için gerekiyordu. Bu düşüncelerin devamında imamın ismet sıfatıyla vasfedilmeye başlandı.¹⁴⁸⁴

İmâmiyye'ye göre ümmetin en bilgelisinin halife olması gerekir. Ümmetin en bilgelisi de Hz. Peygamber'in sakaleyn hadisinde bildirdiği gibi Ehl-i Beyt'idir. Hz. Peygamber Ehl-i Beyt'e bir şey öğretilmemesini istemiştir. Zira onlar diğerlerinden daha fazla ilim sahibidir. Bu anlamda “*Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye daha lâyıktır, yoksa rehberlik edilmedikçe bir başına yolunu bulmaktan bile âciz olan mı?*”¹⁴⁸⁵ âyetine göre de ilmi fazla olanın ümmete halife olması gerekir.¹⁴⁸⁶ Bahsi geçen âyette ise putlardan bahsedilmiştir. Putlar ise tabii ki hiçbir şey bilemez ve doğru yola da iletmezler.

İmâmiyye'ye göre peygamberler ve imamlar Allah tarafından ilim ve hikmetle desteklenmiştir. İmamlar zamanın insanların ilmi seviyesinin

¹⁴⁸³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/411-413.

¹⁴⁸⁴ Bazı Gulat da imama ilahlık ve hülul gibi vasıflar atfediyorlardı. Fazla bilgi için bk. Daftari, *İsmaililer*, 109.

¹⁴⁸⁵ Yûnus 10/35 önce geçen konularda âyetin tefsirinden bahsedilmiştir.

¹⁴⁸⁶ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/651.

üstündedirler. Bu durum da “Allah dilediğine hikmet verir...”¹⁴⁸⁷, “Allah’ın insanlara fazlından vermesine haset mi ediyorsunuz?”¹⁴⁸⁸ âyetlerinde bildirilmiştir.¹⁴⁸⁹ İmamlar bilmediği bir konuyu ilham yoluyla bilirler. Bu sebeple Hz. Peygamber duasında “Rabbim benim ilmimi artır”¹⁴⁹⁰ diye dua etmiştir.¹⁴⁹¹ Bahsi geçen âyetler fazl ve lütuftan bahsetseler de imamın fazlından ya da ilminden bahsetmemiştir. Burada ilhamdan kastedilen vahiydir.

İmâmiyye tefsirlerinde ise Bakara 2/269. âyette bahsedilen “hikmetin” imamları bilmek olduğu aktarılmıştır.¹⁴⁹² Tûsî’ye göre ise âyette bahsedilenin din ilmi, nübüvvet, anlayış, takva ve Kur’ân olduğu bildirilmiştir.¹⁴⁹³ Nisâ 4/54. âyette geçen “haset edilenlerin” Ehl-i Beyt olduğu nakledilmiştir.¹⁴⁹⁴ Başka tefsirlerde ise âyetin Hz. Peygamber için indiği bildirilmiştir.¹⁴⁹⁵

İmâmlara huzuri, iradi ve işâi ilim verilmiştir. Bu da onlara has olan ilimdir. İlham ve başka yollarla Allah tarafından verilen veya peygamberin talimiyle ve başka sebeplerle elde edilen ilimdir. Bu ilim de sadece imama hastır. Burada olan ilimden maksat duyu organlarıyla veya talimle elde edilen ilim değildir. Böyle olsa tüm insanlar bunda ortak olurdu. Bu ilmi Allah sadece seçtiğine verir.¹⁴⁹⁶ Huzuri ilim imamın ilahi ilhamla (vahiyle) aldığı ilimdir. İradi veya işâi ise peygamber ya da önceki imamın bildirmesiyle elde ettiği ilimdir. Şîa’nın imamları ilmi konusunda Sünnîler tarafından hadislere dayandırılarak yapılan eleştirileri, hadisleri ve hadis kaynaklarını muteber saymayarak kabul etmez. Bu bakımdan konuyu Kur’ân âyetleri çerçevesinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.¹⁴⁹⁷ İmamlar, Kur’ân’ın tüm ilimlerini bilirler. Onlar göklerin, yerin, cennet ve cehennem ilimlerini bilirler.

¹⁴⁸⁷ el-Bakara 2/269.

¹⁴⁸⁸ en-Nisâ 4/54.

¹⁴⁸⁹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/500-502.

¹⁴⁹⁰ Tâhâ 20/114.

¹⁴⁹¹ Muzaffer, *Akâidü’l-İmâmiyye*, 67-68.

¹⁴⁹² Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 1/151.

¹⁴⁹³ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 2/349.

¹⁴⁹⁴ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru’l-imamu’l-Hüseyin*, 46.

¹⁴⁹⁵ İbn Hakem, *Tefsîru’l-Hibrî*, 87.

¹⁴⁹⁶ Sabah Abbas Hasan Sâidî, *İlmu’l-imam beyne’l-İtlâkiyyeti ve’l-işâiyyeti alâ-davi’l-kitâb ve’s-sünne* (Kerbeka Irak: Kısmu’ş-Şuuni’l-Fikriyye ve’s-Sekâfe, 2012), 30-31.

¹⁴⁹⁷ Mehmet Emin Günel, “Gayb Bilgisi Hakkında Kur’ân’a Aykırı Yorumların Sebep Olduğu İnanç Problemleri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59 (2020), 107-136.

Onlara göklerin ve yerin melekut âleminin bilgisi arz olunmuştur ve olacak olanın ilmini bilirler.¹⁴⁹⁸ Tüm bu ifade edilenler imamın vahiy aldığını bildirmek içindir.

Müfid'e göre imam ilmiyle ve zâhirde gördükleriyle hükmeder. Hükmünün aksi ortaya çıkarsa Allah'ın bildirdikleriyle bunu iptal eder. Olayların bâtinî kısmı imamlara gizli kalabilir. Bu durumda zâhirleriyle hükmeder. Eğer hatalı hükmederse Allah olayların bâtinî kısmını imamlara gösterir ve onlar da hatalarını düzeltirler. İmamların hükümleri sadece zâhirî veya sadece bâtinî bilgileri ihtiva eder görüşünde olanlar da vardır.¹⁴⁹⁹ Müfid her ne kadar imam hatalı hükmederse Allah onu düzeltereğini bildirir de başka kelâmcılara göre ise imam hiç hata yapmaz. Buna göre imamlar tüm bilgileri Hz. Peygamber'den veya kendisinden önceki imamdan alırlar. Yeni çıkan konularda ise bilgileri ilahi ilham yoluyla alırlar. Bir konuda bilgi elde etmek istediklerinde hata yapmaksızın, karışıklığa düşmeksizin, aklî delile ve başkasının öğretilerine ihtiyaç duymaksızın hakiki anlamda onu bilirler.¹⁵⁰⁰

İmamın aynı zamanda âlim olması ve şeriatın tüm hükümlerini bilmesi gerekir. Bu bakımdan Hz. Ebû Bekir ve İbn Abbas dinin tüm bilgilerine hâkim değillerdi. Hz. Ebû Bekir'in dinî konuların bazısını bilmediğine dair birçok rivayet nakledilmiştir.¹⁵⁰¹ Burada Hz. Ebû Bekir'in dinin tüm konularını bilemeyeceği fikri doğrudur. Bilmediği konularda Hz. Ali başta olmakla diğer sahâbenin görüşüne müracaat etmişlerdir. Lakin Hz. Ali de dinin tüm konularını bilmeyebilir. O da diğer sahâbenin görüşüne müracaat edebilir.

İmâmiyye kaynaklarına göre Hz. Ali, Muâviye'yle konuşmalarında Kur'ân'ın zâhirî ve bâtinî anlamlarının olduğunu ve bunun da Âl-i İmrân 3/7. âyette olduğu gibi sadece “*rasihun'un*” bileceğini ve bunların da Ehl-i Beyt olduğunu açıklamıştır. “*Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi, “Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim” der.*”¹⁵⁰² âyetinin Ehl-i Beyt'e işaret ettiğini açıklamıştır.¹⁵⁰³ Bahsi geçen âyetin siyâk

¹⁴⁹⁸ Ali Namâzî Şahrûdî, *Müstedrek Sefineti'l-Bihâr*, thk. Hasan b. Ali en-Namâzî (Kum: Müessesetü Neşri'l-İslamî, 1998), 7/338-339.

¹⁴⁹⁹ Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, 66.

¹⁵⁰⁰ Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, 67-68.

¹⁵⁰¹ Tûsî, *Telhîsu's-şâfi*, 2/8.

¹⁵⁰² en-Nisâ 4/73.

ve sibâkına baktığımızda savaştan bahsettiği açıktır. Savaşa katılmakta geri kalanların düşüncelerini aktarmaktadır. İşi Ehl-i Beyt'e havale ettiği konusu yoktur âyette. Tefsire göre âyette geçen “*rasihûn*” Ehl-i Beyt'tir.¹⁵⁰⁴ Ehl-i Beyt'in “*rasihun*” olduğuna şüphe yoktur. Lakin Ehl-i Beyt'in bu tür açıklamalar yapıp yapmadığı belli değildir.

İmâmiyye tefsirleri, bahsi geçen Âl-i İmrân 3/7. âyette geçen “*muhkem âyetlerden*” maksadın imamlar olduğunu ve “*müteşabihât*” âyetlerden maksadın ise ilk üç halife olduğunu bildirmiştir. “*Kalplerinde hastalık olanlar*” ise onların arkadaşlarıdır.¹⁵⁰⁵ Bu âyet Kur'ân'da müteşabih âyetlerin olduğunu bildiren bir müteşabih âyettir. Böyle müteşabih âyeti bu şekilde açıklamak ne kadar doğrudur. Âyetin son kısmı sanki âyeti böyle açıklayanlara hitap etmiştir. Tûsî ise âyeti tefsir ederken yukarıda bahsedilen konulardan bahsetmemiştir.¹⁵⁰⁶ Nisâ 4/73. âyetin tefsirinde ise fetih ve ganimetten bahsedilirken işleri Ehl-i Beyt'e sormaktan bahsedilmemiştir.¹⁵⁰⁷

Yine bir rivayette Hz. Ali'nin fazilet ve ilminin büyüklüğünden bahsedildikten sonra “*O inkârcılar, “Sen peygamber değilsin” diyorlar. De ki: “Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, bir de kitap bilgisine sahip olanlar yeter.”*”¹⁵⁰⁸ âyetin onun hakkında indirildiği ve Hz. Peygamber'den sonra en faziletli olduğu bildirilmiştir.¹⁵⁰⁹ Âyette geçen “*kitap bilgisine sahip olanlar*” kısmından maksadın da imamlar olduğu bildirilmiştir. Hatta Âl-i İmrân 3/34. “*birbirinden gelen nesiller*” âyetine istinaden Tevrat, İncil ve peygamberlerin kitaplarını da veraset yoluyla bildikleri nakledilmiştir.¹⁵¹⁰ Rivayetlerin birinde İmam Bâkî'ye Ra'd 13/43.

¹⁵⁰³ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/771.

¹⁵⁰⁴ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/163.

¹⁵⁰⁵ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/162.

¹⁵⁰⁶ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/400.

¹⁵⁰⁷ bk. Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 1/270; Kâşânî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 2/103.

¹⁵⁰⁸ er-Ra'd 13/43.

¹⁵⁰⁹ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/780; Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/570.

¹⁵¹⁰ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/562-563.

âyette kimden bahsedildiği sorulduğunda; “*Bu sadece Ali ’dir*” yanıtı vermiştir.¹⁵¹¹ Ra’d 13/40. âyette Hz. Peygamber’den bahsedilmektedir. Devam eden âyetlerde konu bütünlüğü içerisinde âyetin devamı niteliğindedir. Bahsi geçen Ra’d 13/43. âyette de Hz. Peygamber’den bahsedilmiş ve onun elçi olduğunu bildirmiştir. Devamında da onun elçi olmasına Allah ve Kur’ân’ın ilmine sahip olanlar yeteceğini bildirmiştir.

İmâmiyye tefsirlerinde bahsi geçen Ra’d 13/43. âyette bahsedilenin “*kitap bilgisine sahip olanlar*” Hz. Ali olduğu bildirilmiştir.¹⁵¹² Tûsî’ye göre ise kitap ilmine sahip olanlar Yahudi ve Hristiyanlardan iman edenler ve Allah’tır. Naklettiği rivayette ise imamlar olduğu aktarılmıştır.¹⁵¹³ Tûsî kendi ve âlimlerin görüşlerini aktardıktan sonra İmâmiyye’ye mahsus nakilleri yorum yapmadan aktarmıştır. Onun bu tutumu sanki bu nakillere katılmadığı hissini vermiştir. Ehl-i Sünnet kaynaklarında da kitap ilmine sahip olanların ehl-i kitaptan iman edenler olduğu bildirilmiştir.¹⁵¹⁴

En’âm 6/59. âyette “*Gaybın anahtarları Allah’ın yanındadır; onları O’ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir...*” her bilginin kitapta olduğu anlatılmış. Bu sebeple de Hz. Ali tüm bilgileri bilmiş olur ve ümmetin en faziletlisi statüsünü kazanmış olur. Bu sebeple de onun imam olması gerekir. Âyette Allah’ın sadece Hz. Ali’nin şahit olmasıyla yetinmesi de onun ismetine delalet eder.¹⁵¹⁵ Her bilginin kitapta olduğu bildirilmiştir. Allah her bilgiyi bilir. Dolayısıyla âyette bahsedilen bilgi, kitapta olan bilgi değil Allah’ın bilgisidir. Âyette Allah’ın bilgisinden bahsedildiği için Hz. Ali’nin tüm bilgileri bilmesine atıf yapılması doğru değildir. Allah’ın her bilgiyi bilmesi Hz. Ali’nin de her bilgiyi bilmesi anlamına gelmemektedir. Allah bildirirse bilir ama âyette böyle bir işaret yoktur.

¹⁵¹¹ Muhammed *Delâilu’s-sıdk li nehci’l-hak*, 5/117.

¹⁵¹² Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 220; İbn Hakem, *Tefsîru’l-Hibrî*, 286.

¹⁵¹³ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 6/267.

¹⁵¹⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli’s-Sünne*, 6/357.

¹⁵¹⁵ Şibbir, *Hakku’l-yakîn fî mârifeti üsûli’d-dîn*, 1/198-199.

İmâmiyye tefsirlerinde En‘âm 6/59. âyetin sonunda geçen “*kitabın mübin*” ifadesi, “*imamın mübin*” olarak açıklanmıştır.¹⁵¹⁶

6.1. Âyetlere Göre İmamların Gaybı Bilmesi

İmâmiyye’ye göre Hz. Ali gaybî bilgileri biliyordu. Bu özellik sadece Hz. Ali’de bulunduğu ve diğer sahâbede olmadığı açıklanmıştır.¹⁵¹⁷ Kadir Gecesinde işlerin bir senelik bilgisi imama bildirildiğini açıklanmıştır. Bunun dışında da her gün imama Allah’ın ilminde bilgiler verilmektedir.¹⁵¹⁸

Ahbârî âlimlerin aksine Müfîd’e göre imamlar bazı kulların kalplerini ve olacak işleri önceden bazen bilirler. Ancak bu durum onların vacip vasıflarından biri ya da imamete şart değildir. İmamların gaybı bildiklerini söylemek ise kabul edilmez ve fesada açık olan bir durumdur. Çünkü bununla vasıflanmaları eşyanın aslını bilmelerini gerektirir ki bu durum sadece Allah’a mahsustur. Ahbârî imâmi kaynaklardan gelen bilgiye göre aklî bakımdan imamların meleğin kendisini görmese de sesini duyması mümkündür.¹⁵¹⁹ Meleği duyup kendisini görmeyen şahıslara “muhaddes” denir. Hz. Fâtıma, Peygamber’in yanına gelen ve içeri girmek için izin isteyen Azrail’in sesini duymuştur.¹⁵²⁰ Bir hadiste, Hac 22/52. âyette “*Senden önce nebî ve resûl (ve muhaddes) göndermedik ki şeytan onun isteklerine karışmasın*” “el-Mühaddes” kelimesinin olduğu nakledilmiştir. Âyetin aslında ise bu kelime yoktur. Hadisteki “muhaddes” kelimesine yüklenen anlam ise meleklerin kendisiyle konuştuğu kişilerdir. Bunlar da Hz. Ali, Fâtıma, Meryem, Ümmü Mûsâ gibi şahıslardır.¹⁵²¹ Nebîler ise rüyada vahiy alır ve uyanırken melek sesini duyar lakin kendisini göremez. Resûl da rüya da vahiy alır, meleği duyar ve görür. İmam ise ses duyar lakin meleği görmez.¹⁵²²

¹⁵¹⁶ Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 1/362.

¹⁵¹⁷ Hillî, *Keşfü’l-murâd fî şerhi Tecrîdi’l-İ’tikâd*, 531.

¹⁵¹⁸ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/615, 619.

¹⁵¹⁹ Müfîd, *Evâilü’l-makâlât*, ss. 67, 69.

¹⁵²⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Şehrâşub es-Servî el-Mâzândârânî Şehrâşub, *Menâkibu Âli Ebû Tâlib*, thk. Yûsuf el-Bikâî (Dâru’l-Advâi, 1991), 3/384-385.

¹⁵²¹ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/823-824.

¹⁵²² Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/428.

İmâmiyye tefsirlerinde bahsi geçen Hac 22/52. âyetin devamına “muhaddes” kelimesi de ekleyerek bu kelimenin Hz. Ali ve imamları kapsadığı bildirilmiştir.¹⁵²³ Muhaddes ise ses duyup suret görmeyen şahıslara denmiştir.¹⁵²⁴ Bahsettiğimiz gibi âyetin aslında bu kelime yoktur. Bu kelimeyi nereden buraya ekledikleri ise muammadır.

Usûli olan Müfîd ise imamların da Hz. Mûsâ'nın annesi gibi vahiy alması mümkün olabileceğini bildirmiş lakin ittifak olunan görüş ise şudur: Kim Hz. Peygamber'den sonra vahiy aldığını iddia ederse hata ve küfür etmiş olur.¹⁵²⁵

Gayb bilgisi Allah'a ait bir bilgi olma hasebiyle Allah ile kul arasında olan benzeşmezlik esasıyla ilgili bir konudur. Kul eğer gayb bilgisini elde edebildiğini iddia ediyorsa Allah'a has bilgiyi elde edebildiğini söylemekte ve bu durum da Allah'a mahsus ilmin sıfatına ortak olma durumunu ortaya çıkarır ve tevhide zıt bir durum hasıl olur. Kur'ân'da gayb bilgisi Allah'a has olan ve lazım olduğundan peygamberlere verdiği, kontrollü, korunmuş ve başka kullardan gizlenmiş bir bilgidir.¹⁵²⁶

6.2. Âyetlerde Nübüvvet İmâmet İlişkisi ve İmamın Vasıfları

İmâmete delil gösterilen âyetlerden biri de şu âyettir: “*Ben seni insanlara önder yapacağım*” buyurmuştu. İbrâhim, “*soyumdan da*” deyince rabbi, “*Vaadim zalimleri kapsamaz*” buyurdu.”¹⁵²⁷ Âyette geçen “*ahit*” kelimesinden maksat imâmettir. İmamın da adil olması gerekir ve âyetten anlaşılan şu ki herhangi bir zamanda zalim olan bir kimse imam olamaz. Bu durumda da imâmet Hz. Ali'ye hastır. Çünkü onun dışındakiler herhangi bir zaman diliminde muhakkak bir zulüm yapmıştır. Yine âyetten çıkan bir sonuç da imamın masum olması gerektiğidir. Çünkü zalim kimsenin imâmeti her durumda yasaklanmıştır.¹⁵²⁸ Bu anlamda Hz. Peygamber'den bir hadis nakledilmiştir: “Davet bana ve Ali'ye ulaştı. Bizden

¹⁵²³ Esterabâdî, *Te'vilü'l-âyeti'z-zâhira*, 341.

¹⁵²⁴ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 3/375.

¹⁵²⁵ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 68.

¹⁵²⁶ Günel, “Gayb Bilgisi Hakkında Kur'ân'a Aykırı Yorumların Sebep Olduğu İnanç Problemleri”, 107-136.

¹⁵²⁷ el-Bakara 2/124.

¹⁵²⁸ Tûsî, *Telhîsu's-şâfi*, 2/254-255.

hiçbirimiz puta tapmamıştı. Bu sebeple Allah beni nebî Ali'yi ise vasi seçti.”¹⁵²⁹ Bu rivayetin Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçmediğine dair itirazlar vardır. Vasiyetten maksat da ilim ve hikmet mirası olduğu, imamete intisabın olmadığı bildirilmiştir.¹⁵³⁰ Kuleynî de rüya görüp, ses duyan ve meleği gören Hz. Peygamber'i ülü'l-azm imam olarak nitelendirmiştir. Hz. İbrâhîm de Bakara 2/124. âyette açıklandığı gibi önce peygamberdi sonra imam olmuştur. Bu sebeple putlara ibadet eden de asla imam olamaz. Yine sefih kimsenin de takvalı kimselere imam olamayacağı bildirilmiştir.¹⁵³¹ Bakara 2/124. âyette imamlık peygamberlikle birlikte verilen bir önderliktir. Peygamberler de tabii ki zalim olamazlar. Onlar masumdur. Ama âyetten imamların da masum olduğu sonucu çıkmaz, âyette Hz. İbrâhîm'in imâmetinden bahsedilmiştir.

Bakara 2/124. âyette Allah imâmeti, peygamberlik ve halillikten sonra Hz. İbrâhîm'e üçüncü bir değer olarak vermiştir. Sonra Enbiyâ 21/72-73. “*İbrâhim'e İshak'ı ve üstüne bir de armağan olarak Ya'kub'u lütfettik; her birinin sâlih insan olmasını sağladık. Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık...*” âyetlerinde Hz. İbrâhîm'in zürriyetinden temiz ve seçkin olan kimselerin imam olacağı açıklanmıştır. Daha sonra “*Doğrusu insanların İbrâhim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir.*”¹⁵³² âyetinde Hz. Muhammed'i Hz. İbrâhîm'e varis kılmıştır.¹⁵³³ Âl-i İmrân 3/68. âyette açıklandığına göre imâmet Hz. İbrâhîm'den sonra Hz. Muhammed'e ulaşana kadar her nesil kendi sulbünde taşıdı. Allah'ın emriyle bu görevi Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye devretti ve onun soyundan da vasiler geldi.¹⁵³⁴ Hz. İbrâhîm'in Bakara 2/127. âyetteki duası Rasûlullah'da son buldu. Hz. Peygamber'in imâmeti nebî seçilmekle ve Hz. Ali'nin imâmeti de vasi seçilmekle olmuştur.¹⁵³⁵

Bahsi geçen âyetlerde ise Hz. Ali'nin vasi seçilmesinden bahsedilmemiştir. Âl-i İmrân 3/68. âyette geçen “*iman edenler'in*” sadece Hz. Ali olması mümkün

¹⁵²⁹ Şibbir, *Hakku'l-yakîn fî mârifeti üsûli'd-dîn*, 1/198.

¹⁵³⁰ Muhammed *Delâilu's-sıdk li nehci'l-hak*, 4/418.

¹⁵³¹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/425-426.

¹⁵³² Âl-i İmrân 3/68.

¹⁵³³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/490-491.

¹⁵³⁴ Huveyzi, *Teşîru nûri's-sakaleyn*, 3/440.

¹⁵³⁵ Muhammed *Delâilu's-sıdk li nehci'l-hak*, 4/419.

değildir. Burada çoğul fiil kullanılmış, âyet tüm Mü'minleri kapsamaktadır. Ayrıca Ehl-i Sünnet'e göre masum olamayan zalimdir anlamı doğru değildir. Adaleti ihlal eden bir masiyet işleyen, tevbe ve düzeltme yapmayan biri zalimdir. İmamın adil olması gerekir ki zulüm işlemesin.¹⁵³⁶

Kummî, Bakara 2/124. âyetin tefsirinde zalim kimselerden imam olmayacağını bildirmiştir. Lakin âyetin imamete delil olduğunu veya diğer imâmet konularından bahsetmemiştir.¹⁵³⁷

Furat el-Kufi Bakara 2/124. âyetini, İbrâhîm 14/25. “*Allah cennete davet eder ve dilediğini hidayet eder*” âyetiyle birlikte tefsir etmiştir. Bu âyette Hz. İbrâhîm kendisinin ve evladının putlara kulluk etmesinden korunmasını niyaz etmiştir. Onun duası Hz. Muhammed'e tecelli etmiş ve Allah ona nübüvvet ikram etmiştir. Hz. Ali'ye de imâmet nasip etmiştir. Bakara 2/124. âyetin tefsirinde ise zalim kimsenin Allah'a şirk koşan kimse olduğu açıklanmıştır. Kureyş'ten herkesin puta kurban kestiği ve ibadet ettiği yalnız Hz. Peygamber ve Hz. Ali bunun haricinde kaldığı bildirilmiştir. Zulmedenden ve puta ibadet edenden ise imam olamaz. Çünkü Allah ahdim zalimlere ulaşmaz buyurmuştur.¹⁵³⁸ Hz. Peygamber ve Ali'nin putlara ibadet etmediği doğrudur. Bunun dışında da putlara ibadet etmeyen sahâbe vardır. Lakin âyetlere baktığımızda Hz. Ali'nin imâmetine açık bir işaret görülmemektedir.

Âyette geçen “*etemmehünne/tamamladı*” kelimesinin anlamı Allah, Hz. Muhammed ve Ali'yle tamamladı olarak tefsir edilmiştir. Bu yorum “*Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrâhîm ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Allah hakkıyla işitmekte ve bilmektedir.*”¹⁵³⁹ âyetiyle desteklenmiştir. Hz. İbrâhîm, Allah'a zürriyetinden zalimlerin gelip gelmeyeceğini sormuş. Allah da geleceğini ve filan, filan, filan ve onlara tâbi olanlar olacağını bildirmiştir. Hz. İbrâhîm de bunun üzerine Hz. Muhammed'e ve Ali'ye olan vaadini acil vermesini istemiştir. Devamında “*Kendine cahilce kötülük edenden başka kim*

¹⁵³⁶ Taftazâni, *Şerhu'l-makasıt*, 806.

¹⁵³⁷ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/59.

¹⁵³⁸ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 221-222.

¹⁵³⁹ Âl-i İmrân 3/33-34.

*İbrâhim'in getirdiği dini reddeder?"*¹⁵⁴⁰ âyetiyle duruma yorum getirilmiştir.¹⁵⁴¹ Müfessir Bakara 2/130. âyeti delil getirirse de Bakara 2/129. âyette Hz. İbrâhîm “Allah’ım onların içinden resûl gönder” diye dua etmiştir. Önceki âyette de İbrâhîm ümmetinden yüz çevirmenin doğru olmadığı bildirilmiştir. Âyetler Allah tarafından gönderilen elçilere tâbi olmanın önemini vurgulamıştır. İmâmlara tâbi olmadan bahsetmemiştir.

Yönetim en esas ahitlerden ve en yüce işlerdendir. Çünkü yönetim ümmetin siyasetini ve şeriatın korumasını ihtiva eder. Allah’ın emir, hüküm ve yasaklarıyla ilişkilidir. Bu konuda fasık ve kâfir birine güven olmaz. Allah Mü’min halkın yöneticilerini de fasık yapmaz.¹⁵⁴² Bakara 2/124. âyette geçen “*imam*” kelimesinden nübüvvet kastedilmiştir. Peygamberlerin küfür ya da büyük günah işlemediği malumdur. Onlar hiçbir durumda zalim olamaz. İmam ise emir ve hâkim makamında olduğundan âyetteki “*imam*” kelimesinde açıklananlar onunla alakadar olamaz. Âyet imamete delil getiren meslektaşlarımızın delili bu anlamda doğru değildir. Ama genel olarak âyete anlam vererek herhangi bir zamanda zalim olan biri imam olamaz diyenlerin sözü doğrudur. Bu anlamda âyeti Hz. Ali’ye delil getirmek doğru olur. Çünkü onun dışında imâmeti ele alanlar geçmişte zalim durumda olmuşlardır. Bir başka husus da âyetin imamın masum olmasını gerektirdiği söylenebilir. Çünkü zalim birinden imâmet nefyedilmiştir. Masum olmayan ise zâhirî güzel olsa da içinde zulüm ve kötülük vardır.¹⁵⁴³ Tefsirde imâmetin Hz. Ali’ye tahsis edilmediği ve diğer konularda olan görüşlerinden dolayı için ilk üç halifenin zalim olduğunu bildirmiştir. Müfessirin de bildirmesiyle âyet imamete delil değildir. Lakin diğer konularda delil olduğunu açıklamıştır.

Bakara 2/124. âyetin tefsirinde nakledilen bir rivayette ise “*fe’etemeühinne*” kelimesinden maksat dokuzu Hz. Hüseyin evladı olan on iki imamdır. Âyette geçen “*imam*” kelimesinden kastedilen ise kendisine söz ve fiillerinde tâbi olunan imamdır. Çünkü imam kelimesinin iki anlamı vardır. Biri yukarıda açıklanan biri ise ümmetin işlerini ve siyasetini yöneten peygamber imamdır. İkinci anlamda ise her

¹⁵⁴⁰ el-Bakara 2/130.

¹⁵⁴¹ Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 1/57-58.

¹⁵⁴² Şerif Rızâ, *Hakâikü’t-te’vil fî müteşâbihi’t-tenzîl*, 5/67.

¹⁵⁴³ Ali b. Hüseyin, *Tefsîru’ş-Şerîfi’l-Mürtazâ - Nefâisü’t-te’vil*, 1/454-455.

peygamberin imam olması gerekmez. Bu anlamda Hz. İbrâhîm Allah'ın sınaması sonucunda imam olmuştur. Bu sebeple Hz. İbrâhîm soyundan da imamların olmasını istemiştir. Cevabında ise zalim olmayan evladından imam olabileceği bildirilmiştir. Zulmüne tövbe eden zalimlikten çıkar denilebilir. Âyetin mutlak olup tüm zamanları ihtiva ettiği malumdur.¹⁵⁴⁴ Şehristânî de “*Ahdim zalimlere erişmez*” âyetinden ıktibasla vasi ve imama “veliyyü'l-ahd” ismi verildiğini bildirmiştir.¹⁵⁴⁵

Bakara 2/124. âyette geçen “*kelimât*” sözü ise Hz. Âdem kendisiyle Allah'a tövbe ettiği ve tövbesinin kabul olduğu kelimelerdir. Hz. Âdem şöyle dua etmişti: “Ey Rabbim Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin hakkı için tövbemi kabul et!” Allah da bu sebeple onun tövbesini kabul etmiştir. Âyette geçen “*etemmehünne*” kelimesinin anlamı da “Allah imamları kaimle birlikte on ikiye tamamladı” olarak açıklanmıştır.¹⁵⁴⁶

Âyette geçen “*kelimât*” sözüne imâmetle ilgili anlamlar vermeyen imâmî müfessirler de vardır. Buna göre bu kelimededen maksat emirler ve yasaklardır. Yine bu sözün otuza yakın anlamı olduğu açıklanmıştır.¹⁵⁴⁷ Yine bu sözden maksadın Hz. İbrâhîm'in beş adet başta beş adet de vücutta olmak üzere yaptığı özelliğidir. “*Etemmehünne*” yani Hz. İbrâhîm bunları yaptı ve eksik bırakmadı anlamına gelir.¹⁵⁴⁸ Ayrıca bu kelimededen maksadın oğlunun kesilmesi, ateşe atılması, hac vecibeleri, yıldızlar, ay ve güneş olduğu da bildirilmiştir.¹⁵⁴⁹ Emir ve yasakları tam olarak yerine getirdiği için “*Seni insanlara imam tayin edeceğim*” dememiz de mümkündür.¹⁵⁵⁰

“*Vaadim zalimleri kapsamaz.*”¹⁵⁵¹ âyeti özellikle vasi imamlara aittir. O imamlar Hz. Peygamber'den sonra diğer peygamberlerden ve büyük meleklerden

¹⁵⁴⁴ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/378-381.

¹⁵⁴⁵ Şehristânî, *Mefârihu'l-esrâr*, ss. 1/313, 2/601-602.

¹⁵⁴⁶ Esterabâdî, *Te'vilü'l-âyâti'z-zâhira fî fedâili'l-ıtrati't-tâhira*, 82-83; Muhammed *Delâilu's-sıdk li nehci'l-hak*, 4/411-413.

¹⁵⁴⁷ bk. Kâşânî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 224.

¹⁵⁴⁸ Tureyhî, *Mecmau'l-bahreyn* 1/60.

¹⁵⁴⁹ Âmilî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz*, 1/137.

¹⁵⁵⁰ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 1/76.

¹⁵⁵¹ el-Bakara 2/124.

daha faziletlidir.¹⁵⁵² Müfessirin bu bilgiyi neye esasen verdiği bilinmemektedir. Bahsi geçen âyette imamların peygamberlerden daha üstün olduğu bilgisi yoktur. Âyetten böyle bir çıkarımda bulunduysa bunun mantığını da açıklaması gerekirdi.

Bakara 2/124. âyette geçen “*kelimât*” “*Ben seni insanlara imam yapacağım*” ayetinden önce gelmesi bu kelimenin Hz. İbrâhîm’in imamete layık olması için yaptığı bir sıra işler olduğu anlaşılır. Hz. İbrâhîm bu gereksinimleri yerine getirmiştir. Âyette imâmetten maksat nübüvvet değildir. Çünkü vahiy sadece nübüvvetle gerçekleşir ki o bu durumda nebîdir. Ona imâmet verilmesi, ömrünün son zamanlarında İshak ve İsmâil’in dünyaya gelmesinden sonradır. Bundan önce ise nebî idi. Âyetten yola çıkarak imamın Allah tarafından tayin edilmesi, ilahi ismetle korunması gerekir. Yeryüzünde insanlar olduğu sürece hak imamdan boş olmaması gerekir. İnsanların din ve dünya işlerinde ihtiyaç duyduğu şeylerin hepsini imamın bilmesi gerekir. İmamdan daha faziletli birinin olması imkânsız bir durumdur. Anlatılan bu meseleler imâmetin ana meselelerindedir.¹⁵⁵³ Âyette Hz. İbrâhîm’in Allah’ın emrettiği kelimeleri yerine getirdiği için onun yaptığı bu konularda insanlara önder olacağı anlaşılır. Hz. İbrâhîm de kendi neslinden de kendine tâbi olunacak şahsiyetlerin gelmesini istemiştir. Allah da zalim olmayanlardan olabileceğini bildirmiştir. Bu anlamda Hz. Peygamber de Hz. İbrâhîm’in soyundan gelen, Hz. İbrâhîm’e sünnetleri konusunda tâbi olan ve kendisine de sünnetleri konusunda tâbi olunan bir şahsiyettir. Bu konuyu Ehl-i Sünnet tefsirleri de vurgulamıştır.

Mukâtil Bakara 2/124. âyetin tesirinde “*Seni insanlara imam yapacağım*” kısmında Hz. Peygamber’in dinde sünnetine tâbi olunan imam yapılacağını bildirmiştir. Hz. İbrâhîm’in zürriyetinden de imamların yapılmasını istemiş. Allah da onun neslinden olan Hristiyan ve Yahudilerden zalimlerin buna nail olmayacağını bildirmiştir.¹⁵⁵⁴ Allah’ın ahdinin zalimleri kapsamaması ifadesi Hz. İbrâhîm’in neslinden geldikleri için Yahudilerin Allah tarafından seçilmiş olmaları iddialarını reddeder. Bakara 2/124-129. âyetlerinde Hz. İbrâhîm ve İsmâil Allah’tan onda teslim

¹⁵⁵² Hüseyin b. Rizâ Burücerdî, *Tefsîru’s-sırâti’l-müstakîm*, thk. Ğulâm Rızâ Mevlânâ Burücerdî (Kum: Ensâriyyân, 1995), 1/397.

¹⁵⁵³ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 1/270-275.

¹⁵⁵⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/136-137.

olan toplum ve bu toplumu Allah'ın emirlerini ulaştıracak peygamber istemişlerdir. Hz. İsmâil soyundan sadece Muhammed peygamber olarak geldiği için âyetler ona işaret etmektedir.¹⁵⁵⁵

Âyette Hz. İbrâhîm'in de sınındığı “*kelimat*” evrensel sünnet anlamına gelmektedir. Bu anlamda sünnet de asıl olana geri dönmek anlamına gelmektedir. “*Kelimat*” olarak zikredilen bu sünnetlerin de vücut, diş, burun temizliği, sünnet olma, tıraş vb. şeylerdir.¹⁵⁵⁶

Âyette geçen “*kelimât*” sözü İslam şeriatı, risâletin yerine yetirilmesi ve temizlik olduğunu söyleyenler de vardır. Bu anlatılanlar birbirine zıt da değildir. Zira tüm bu anlatılanlarla Hz. İbrâhîm imtihan olunmuştur. Bazı müfessirlere göre “*kelimat*” sözünden maksat “*Seni insanlara imam yapacağım*” kısmıdır. Hz. İbrâhîm de bunu “*Etemmehünne*” kısmıyla en iyi şekliyle tamama erdirmiştir. İmam ise kendisine tâbi olunan ve insanların örnek alarak hidayet bulduğu şahıstır.¹⁵⁵⁷

Bahsi geçen âyette “*ahit*” kelimesinden maksat nübüvvetse bu konuyu açıklamaya gerek yoktur. İmâmet ise zalim kimsenin buna nail olmayacağı daha önce bildirilmiştir. Buradan maksadın nübüvvet olması evladır. Hz. İbrâhîm'in neslinden bazılarının zalim olacağı bilgisi verilmiştir. Zalimlerin ahde nail olmayacağı bilgisi peygamberlerin bi'setten önce masum olduğunu bildirir. Onlar eğer masum olmasaydı zalim olurlardı. Eğer zalim olsalardı nübüvvet ahbine nail olamazlardı. Bu anlam imâmet kelimesine nübüvvet anlamı ifade ettiğinde ortaya çıkar. Fakih ve kelâmcılar bu âyeti delil getirerek fasığın kendine zulmetmiş kişi olduğunu ve her zalimin de imamete nail olmayacağını bildirmiştir. İmam Şafi, halife Reşid zamanında Hz. Hüseyin evladiyla birlikte idi. Ta ki katline kastetti. Ebû Hanife de gizli olarak Zeyd b. Ali'ye yardım etmeye fetva verdi. Bu durumda zalime iş havale edilmez.¹⁵⁵⁸

¹⁵⁵⁵ Uğur, *Hikmet Ayetlerinin Tefsiri*, 16-17.

¹⁵⁵⁶ Akpınar, *Kültür Dünyamızdaki Kur'an Motifleri*, 15-16.

¹⁵⁵⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/160.

¹⁵⁵⁸ Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ruknuddîn Ahmed b. Abdulğaffar el-Bekrî el-Mutarrizî eş-Şîrâzî eş-Şebinkârî Adudüddin el-Îcî, *Tefsîru'l-Îcî - tahkîkû't-tefsîr fî teksîri't-tenvîr sûratü'l-Fâtiha ve'l-Bakara*, thk. Hasan Haliloğlu (Ağrı: Dâru'r-Ravda, 2022), 258, 434-440.

Hız. İbrâhîm emir ve yasaklarla, ateşe atılmakla, baş ve vücudta olan on sünnetle, susuz vadiye neslini bırakmakla, Şam'a hicretle, evladını kurban etmekle ve diğer peygamberlerin imtihan olunmadığı şeylerle imtihan olmuş ve sabretmiştir. Hız. İbrâhîm Rabbinden bazı "kelimât" istemiş Allah da bunları vermiştir. Bunlar "Beni insanlara imam yap" isteği, Bakara 2/128. âyette geçen kendisi ve neslinin Müslüman olması isteği ve hac vecibelerinin gösterilmesi isteği Bakara 2/126. âyette geçen bu beldenin emin olma ve rızık isteğidir. Bunları da Allah ona vermiştir. İmam kelimesinden maksat onun kendine tâbi olunan resûl yapılması isteğidir. Çünkü semavi dinler ihtilaflarına rağmen onun dinini ve nübüvvetini kabul ederler. İmam kelimesinden imâmet ve hilâfet kastedilmesi de muhtemeldir. Evlatlarından da imamların olmasını istemesi onlardan da resûllerin olmasını istemesiyle izah edilebilir. Yine bundan maksat onlardan imamların olması isteği de olabilir. İmâmet her fırkanın neslinden geldiği halde nübüvvet ise Hız. İbrâhîm neslinden gelmiştir. Bu istekten nübüvvet değil de imâmet istenmiştir demek muhtemel değildir.¹⁵⁵⁹ "Kelimât" on tanedir altısı vücutta dördü ise tüydedir. İslam otuz oktur, bunlardan onu Tevbe 9/112. âyetin sonuna kadar olan kısımda, onu Mü'minûn 23/1 ve Meâric 70/1. ve devam eden âyetlerdedir ve onu Ahzâb 33/35. âyetten son âyete kadar olan kısmındadır. Bunların hepsini Hız. İbrâhîm tamamlamış ve Necm 53/37. âyetiyle ona beraat yazılmıştır.¹⁵⁶⁰

Âyette geçen "etemmehünne" kelimesinin manası ise Hız. İbrâhîm kendisine verilen emir ve yasakları ve sünnetleri yerine getirdi anlamındadır.¹⁵⁶¹ Hız. Peygamber'in neslinden olan zalimlerin nübüvvet ve imamete layık olmadığını âyet açıklamıştır.¹⁵⁶² Hız. İbrâhîm'in imam olması, yukarıda sayılan sünnetler konusunda ona tâbi olunacağı anlamındadır. Âyette geçen "ahit" kelimesinin anlamı Mücâhid'e göre imâmet, Süddî'ye göre nübüvettir. Katâde, Allah'ın azabından kurtuluştur demiştir. Rabi ve Dahhâk'a göre dindir.¹⁵⁶³ İbn Abbas'a göre itaattir. Ata ve

¹⁵⁵⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 1/554-556.

¹⁵⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 1/285-286.

¹⁵⁶¹ İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 1/108.

¹⁵⁶² Kadı Abdulcabbar, *Tenzîhu'l-Kur'ân anî'l-metâin*, 35.

¹⁵⁶³ İbn Atiyye, *el-Müharriru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, 1/206.

İkrime'ye göre rahmettir. Ebû Ubeyde'ye göre emandır. İbn Kuteybe'ye göre misaktır. Bunlar arasında en isabetlisi imâmettir.¹⁵⁶⁴

Râzi bahsi geçen âyetin¹⁵⁶⁵ tefsirinde Yahudi ve Hristiyanların Hz. İbrâhîm'in faziletini kabul ettiğini ve onun evladı olmaktan şeref duyduklarını bildirmiştir. Bu sebeple Allah da Hz. İbrâhîm'den bahsederek müşriklerin, Yahudi ve Hristiyanların Hz. Muhammed'in sözünü ve dinini kabul etmeleri için bazı konular anlatmıştır. Bunlardan biri şu ki Allah Hz. İbrâhîm'e bazı konuları emretmiş ve o da bu konuların uhdesinden gelmiş ve bu sebeple de nübüvvet ve imamete nail olmuştur. Bu durum da Yahudi, Hristiyan ve müşriklere dünyada hayrın sadece kötülük ve inadı terk etmek ve Allah'a boyun eğmekle hasıl olduğunu bildirir. Bir de Hz. İbrâhîm evlatları için imâmeti istemiş lakin bunun zalim olanlara nasip olmayacağı bildirilmiştir. Bu da bu makamı isteyenlerin bu durumları terk etmeleri gerektiğini bildirir.¹⁵⁶⁶

Âyette geçen “*imam'dan*” maksat nebîdir. Allah'ın Hz. İbrâhîm'i tüm insanlara imam yaptığı anlaşılır. Bunun böyle olabilmesi için onun müstakil şeriatı olan resûl olması gerekir. Çünkü başkasının şeriatına tâbi olan resûl me'mun olur imam olmaz. Bu bakımdan genel anlam doğru olmaz. Âyetin lafzının Hz. İbrâhîm'in her konuda imam olduğuna delildir. Böyle makamda olanın da nebî olması gerekir. Tüm nebîler de kendilerine tâbi olunması vacip olan imamlardır. Bu durum da “*Onları emrimizle hidayete ulaştıran imamlar yaptık*”¹⁵⁶⁷ âyetinde açıklanmıştır. Halifeler de imamlardır. Çünkü onlarda kendilerine tâbi olunması gereken makamdadırlar. Kadı ve fakihler de aynı makamdadır. İnsanlara namaz kıldıran da imam olarak adlandırılmıştır. Bu anlamda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İmam kendisine uyulması için imam yapılmıştır. Rükû etse rükû edin, secde etse secde edin. İmamınıza muhalefet etmeyin.”¹⁵⁶⁸

Bahsi geçen Bakara Sûresi'nde “*Ben seni insanlara imam yapacağım*”¹⁵⁶⁹ kısmı Hz. İbrâhîm'in masum olmasına delildir. Neslinden gelen nebîler olacağını

¹⁵⁶⁴ İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 1/108.

¹⁵⁶⁵ el-Bakara 2/124.

¹⁵⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 4/30-31.

¹⁵⁶⁷ el-Enbiyâ 21/73.

¹⁵⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 4/35-36.

¹⁵⁶⁹ Bakara 2/124

Allah Hz. İbrâhîm'e bildirince, onların hepsinin mi nebî olacağını sormuş. Allah da onların içinde zalimlerin de olacağını bildirmiştir.¹⁵⁷⁰

Bu âyetin önceki âyetlerle ilişkisi vardır. Şöyle ki Yahudiler Müslümanları Kâbe ve kible konusunda ayıplamıştır. Bu durumda Hz. İbrâhîm'in sınanması, Kâbe'nin inşası ve Yahudilerin de onun neslinden olması hatırlatılmıştır. Onların herkesten ziyade onun şeriatına tâbi olmaları gerekirdi. Allah, onlar eğer zulmederlerse Onun ahdinden hiçbir şeye nail olmayacaklarını duyurdu. Hz. İbrâhîm'in sınanması malı, oğlu ve nefsi konusunda olmuştur. Malını misafirlere ikram etmiş, oğlunu kurban vermiş ve nefsinin de ateşe atmıştır. Onun imam olması, gelecek nesillerin bu konularda ona tâbi olacağı anlamına gelir.¹⁵⁷¹

7. İmâmiyye Tefsirlerinde İmâma İtaatin Vacip Olması

İmâmiyye'ye göre imamlar itaati vacip olan emir sahipleridir. Onlara itaat, Allah'a itaat ve onlara isyan, Allah'a isyandır. İmamlar insanlar üzerinde şahitler, Allah'ın kapıları ve onlara giden yollardır. Onlar Hz. Nuh'un gemisine benzerler. Ona binen kurtulur. Bu anlamda *“Böyle iken (bazıları) “Rahmân evlât edindi” dediler. Hâşâ! O bundan münezzehdir. Bilâkis o evlât dedikleri lutuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır.”*¹⁵⁷² âyetinde bildirildiği gibi imamlar Allah'ın temizlediği masum kullarıdır. Bu bağlamda Allah'ın şeriatını sadece onlardan almak doğru olur.¹⁵⁷³ Bir önceki âyette resûlden bahsedilir. Bu âyetler de onun devamı niteliğinde olup *“kullardan”* kasıt muhtemelen peygamberler ya da meleklerdir. Âyetleri imamlara ve onların ismetine ait etmek ise biraz zordur.

İmâmiyye tefsirlerinde bahsi geçen âyette *“kullardan”* maksadın melekler olduğu bildirilmiştir.¹⁵⁷⁴ Allah melekleri kendine kız edindi dediler. Lakin onlar Allah'ın seçkin kullarıdır.¹⁵⁷⁵ Hristiyanlar İsâ, Yahudiler Üzeyir ve imamları Allah

¹⁵⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/36-37.

¹⁵⁷¹ Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fî't-tefsîr*, 1/599-601.

¹⁵⁷² el-Enbiyâ 21/26.

¹⁵⁷³ Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, 69-70.

¹⁵⁷⁴ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 475.

¹⁵⁷⁵ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 7/241.

evlat edindi dediler. Lakin Allah bundan münezzehtir. Bunlar onun kullarıdır.¹⁵⁷⁶ Araştırdığımız tefsirlerde ise âyetlerin imamete delil gösterildiğini göremedik.

İmâmî kaynaklarda Hz. Peygamber'den Ali'ye karşı olacak olan savaşlar hakkında rivayetler varit olmuştur. Bunlardan biri “Ey Ali senin savaşın benim savaşım, senin sulh anlaşman benim sulh anlaşmam ve senin hizbin/ordun benim ve Allah'ın ordusudur.”¹⁵⁷⁷ Hadisten imamlara itaat etmek, Hz. Peygamber'e itaat etmek; onlara isyan etmek, Hz. Peygamber'e isyan etmektir sonucu çıkar.

İmâmiyye'ye göre imamların sadık olduğunu tasdik etmeleri için mucize göstermesi mümkündür. Mucize Allah hakkında iddiaların tasdiki mahiyetindedir. Mucizenin hükmü bu olduğuna göre imamlık iddia edenin elinde Allah'ın mucize izhar etmesi olağandır. Bu mucize imamın masumiyetine delalet ettiği gibi ona itaatin ve boyun eğmenin vacip olmasına da delildir.¹⁵⁷⁸

Ehl-i Sünnet'e göre ise mucize olağandışı tekrar olunmaz ve içinde meydan okuma olan bir iştir. Bununla Nebî ve Resûl olduğunu iddia eden şahsın doğruluğunu ispat eder.¹⁵⁷⁹ Mucize başkasını bir işte aciz bırakarak alışılanın hilafına bir iş gerçekleştirmektir. Mucizeyi peygamberlerin eliyle ortaya çıkaran Kâdir olan Allah'tır. Mucizenin maksadı teklif makamında itiraz edenleri aciz bırakarak Hz. Peygamber'in sadık olduğunu veya keramet olarak evliyalarını desteklemektir.¹⁵⁸⁰

Ehl-i Sünnet'e göre imamlara tazim etmek gerekir.¹⁵⁸¹ Bu anlamda varit olan hadislerde itaatten çıkan ve cemaatten ayrılan biri ölürse cahiliye ölümüyle öldüğü bildirilmiştir.¹⁵⁸² Bu sebeple dinin emirlerini uygulamakta Hz. Peygamber'in naibi olan imama itaat etmek vaciptir. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra imamın tayin edilmesi de meselenin ehemmiyetini ve imamın tayininin vacip olduğuna işaret

¹⁵⁷⁶ Feyz Kâşânî, *Tefsîru 's-sâfi*, 3/335; Huveyzi, *Tefsîru nûri 's-sakaleyn*, 3/421.

¹⁵⁷⁷ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 1/266.

¹⁵⁷⁸ Tûsî, *Telhîsu 'ş-şâfi*, 1/143.

¹⁵⁷⁹ Taftazânî, *Şerhu 'l-makasıt*, 11.

¹⁵⁸⁰ Bağdâdî, *Usûlü 'd-dîn*, 193.

¹⁵⁸¹ Râzî, *Me 'alimü usûli 'd-din - Kelam İlminin Esasları*, 272.

¹⁵⁸² Müslim, *Sahîh-i Müslim*, “İmara”, 13 (No. 53).

eder. İmamın da insanların ihtiyaçlarını karşılaması için zâhir olması saklanıp sonradan ortaya çıkmaması gerekir.¹⁵⁸³

Ayrıca İmâmiyye’de imâmetin farz¹⁵⁸⁴ olmasına ve ona itaatin vacip olmasına¹⁵⁸⁵ delil gösterilen “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de*”¹⁵⁸⁶ âyeti gereğince Allah’a, elçisine ve velâyet sahibine itaat edenlerin cennete gireceği bildirilmiştir.¹⁵⁸⁷ Âyette imama itaat Allah ve Resûlüne itaatle eş tutulmuştur. Fasık ve zalim emir sahiplerine itaat vacip değildir. İtaat sadece Allah’ın tayin ettiği imamlara gerekir.¹⁵⁸⁸ İtaatin vacip olduğu imamların da masum olması gerekir. Çünkü masum olmayana itaat etmek aklen kötü görülmüştür.¹⁵⁸⁹ Nisâ 4/59. âyette itaatin vacip olduğu şahısların Mâide 5/55. âyette “*Sizin velîiniz ancak Allah’tır, peygamberidir, bir de Allah’ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir*” geçen imamlar olduğu bildirilmiştir.¹⁵⁹⁰ Yine bahsi geçen Nisâ 4/59. âyetini açıklar nitelikte Hz. Peygamber’den sakaleyn hadisi nakledilmiştir:¹⁵⁹¹ “Size iki emanet bırakıyorum. Biri diğerinden daha büyüktür. Allah’ın kitabı ve Ehl-i Beyt’im. Bunlara sarıldığınız sürece sapkınlığa düşmezsiniz.”¹⁵⁹² Âyette Hz. Ali’nin isminin neden olmadığı sorulmuş, cevabında ise Kur’ân’da namaz, zekât ve hac emredilmiş lakin Hz. Peygamber bunları açıklamıştır cevabı verilmiştir.¹⁵⁹³

Bu anlamda Hz. Ali, Nisâ 4/59. âyette geçen “*ülü’l-emr’in*” kimler olduğunu Hz. Peygamber’e sormuş, o da “bu şahısların evsiya/vasiler olduğunu ve Kıyamet günü hâdi ve mehdi olarak geleceklerini ve Kur’ân’ın onlardan onlarında Kur’ân’dan ayrılmayacaklarını bildirmiştir.” Hz. Ali bunların kimler olduğunu sorduğunda, kendisi, Hz. Hasan, Hüseyin ve (bazılarının isimleri belirtilerek) on iki imamın

¹⁵⁸³ Yakub b. Abdullatif, *İslam Mezhepleri ve Kelam*, 273.

¹⁵⁸⁴ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/458.

¹⁵⁸⁵ Müfîd, *el-İfsâh fi’l-İmâme*, 28.

¹⁵⁸⁶ en-Nisâ 4/59.

¹⁵⁸⁷ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, ss. 2/609-610, 616.

¹⁵⁸⁸ Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye el-İsnâşeriyye*, 1/76.

¹⁵⁸⁹ Hillî, *el-Elfeyn*, 63-64.

¹⁵⁹⁰ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/458, Bahsi geçen âyetin tefsiri yukarda verilmiştir.

¹⁵⁹¹ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, ss. 2/609-610, 616.

¹⁵⁹² Muhammed Bâkır b. Muhammet Takî Meclîsî, *Bihâru’l-envâr el-câmia li dürari ahbâri’l-eimmeti’l-athâr* (Kum: İhyâü Kütübi’l-İslâmiyye, 2008), 10/160; Hadisin farklı bir versiyonu için bk. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, "Fadâilü’s-Sahâbe", 44 (No. 36).

¹⁵⁹³ Hammûd, *el-Fevâidü’l-behiyye fi şerhi akâidi’l-İmâmiyye*, 2/40.

olacağını bildirmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin isteği üzerine bunların tek tek isimlerini söylemiş ve sonuncusunun da zulümle dolan yeryüzünü adaletle dolduracak olan mehdi olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁹⁴

Nisâ 4/59. âyetin gereğince “*ülü'l-emr'e*” itaat etmeyenler, Nisâ 4/51. âyette olduğu gibi; “*Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar*” tağuta inananlar, dalalet imamlarının âli Muhammed'den daha doğru yolda olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple Nisâ 4/52. âyet gereğince lanetlenmişler. Nisâ 4/53-54. âyette geçen “*yoksa onların mülkten bir nasipleri mi var?*” “*mülk*” kelimesinin anlamı da imâmettir. Dolayısıyla onların imâmetten bir nasibi yoktur. İmâmete engel oldukları için de Nisâ 4/51-52. âyetleri gereğince “*Allah'ın lanetiyle*” cezalandırılacaklardır.¹⁵⁹⁵

Nisâ 4/59. âyetin tefsirinde Hz. Hüseyin'in hutbe vererek kendilerinin Allah'ın galip hizbi, Hz. Peygamber'in nesli, Ehl-i Beyt'i ve sakaleynden biri olduğunu ve kendilerine itaat edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Kendilerine itaat etmek farz olup Allah'a ve elçisine itaatle aynıdır.¹⁵⁹⁶ Kummî'ye göre de âyet Hz. Ali'ye itaatten bahsetmiştir.¹⁵⁹⁷

Nisâ 4/59. âyetin anlamı bir grup müfessire göre farzlarda Allah'a, sünnette Hz. Peygamber'e ve cihatta da emirlere itaat edilmesi gerektiğidir. Yine “*ülü'l-emr'den*” maksat Müslümanların imamları, ilim ve fıkıh ehlinin olduğu denmiştir. Yine âyetten maksat Hz. Muhammed ailesinden olan imamlar olduğu bildirilmiştir. Bu anlamda “vav” harfi ile atıfla sadece Allah'a ve Peygamberine ve onların yerine geçen masum imamlar dışında kimseye itaat farz değildir.¹⁵⁹⁸ Bu imamlar olmasa din ve dünya işleri fesada uğrar. İki imam olsaydı işleri birbirine karışır ve ihtilaf ederlerdi. Her dönemde dünyada bir imamın olması gerekir.¹⁵⁹⁹ İtaatten maksat

¹⁵⁹⁴ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/626-628.

¹⁵⁹⁵ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/509-510.

¹⁵⁹⁶ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru'l-imamu'l-Hüseyin*, 136-137.

¹⁵⁹⁷ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/141.

¹⁵⁹⁸ Şeybânî, *Nehcü'l-beyân an keşfi meâni'l-Kur'an*, 2/161.

¹⁵⁹⁹ Huveyzi, *Tefsîru'nûri's-sakaleyn*, 1/497-498; Şibr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 117.

ihtilafları Allah'ın ve elçisinin hükmüne ve ondan sonra da “*ülü'l-emr'e*” götürmektir.¹⁶⁰⁰

Nisâ 4/59. âyette geçen “*ülü'l-emr'in*” genel işler hakkında rey ve bilgi sahibi ve bu bilgileri ayırt edebilen kişiler olduğu denmiştir. Yine ümmetin siyaset işlerinde ve idarede kendilerine güvendikleri ehl'ü-hal ve'l akd, seriyye amirleri ve valiler, âlimler, fakihler, hikmet ehli, sahâbenin büyükleri ve râşit halifeler olduğu da denmiştir. Aslında ise bu denilenlere dair delil yoktur. Bu görüşlerin kendi arasında olan zıddiyet ve âyetle ilişkisizliği buna yeterlidir. Bunların bazısı da Kur'ân'ın indiği asırdan sonra ortaya çıkmıştır. Aslında ise “*ülü'l-emr*” Kur'ân'la istinbat eden ve helal ve haramı bilen Allah'ın kendilerine açık zihin hediye ettiği masum imamlardır.¹⁶⁰¹ Görüşlerinde hata ihtimali olup bununla da zarar vermesi ihtimali olanlara Allah itaati emretmemiş, itaat sadece masum olan kişilerdir. Bu anlamda “*ülü'l-emr*” mefhumu her hâkim ve velî ile uygun düşmemektedir. İmamların olmadığı dönemde ise velâyetü'l-fakihler onların görevlerini yerine yetirirler. Bu vali ve hâkimler imam gaybette olduğu dönemde imamların tarif ettiği hakiki fakih ve âlimlerdir. İmamlar tarafından izin verilmiş naiplerdir.¹⁶⁰²

“*Ülü'l-emr'in*” kim olduğu sorusu üzerine Hz. Peygamber onların kendisinden sonra gelen halife ve imamlar olduğunu ve ilkinin Hz. Ali sonra Hz. Hasan sonra Hz. Hüseyin ve onların evlatları olacağını bildirmiştir. Bu imamların sonuncusu ise kendi şîasından kaybolacağı ve dünyanın doğu ve batısı kendine verileceği imamdır. Gaybet sırasında şîası ondan yararlanabilecek ve nurundan nurlanacak ve velâyetinden faydalanacaklar.¹⁶⁰³ Dünya imamsız ıslah olmayacağı gibi imamını tanımadan ölen de cahiliye ölümüyle ölmüş olur.¹⁶⁰⁴

Âyette Allah, Peygamber ve sizden olan *ülü'l-emr'e* itaat emredilmiştir. Âyetten Hz. Ali ve diğer masum imamlara itaat anlaşılmamaktadır. İmamların masum olması gerektiği de anlaşılmamaktadır. İslam da hata yapmak değil hatasını

¹⁶⁰⁰ Muhammed Takî Medresî, *Min Hüde'l-Kur'ân* (Tahran: Dâru Muhibbi'l-Hüseyin, 1998), 2/108.

¹⁶⁰¹ Sebzevârî, *Mevâhibu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 8/345-358.

¹⁶⁰² Yezdi Muhammed *Fıkhu'l-Kur'ân* (Kum: İsmâiliyyân, 1994), 2/222-224.

¹⁶⁰³ Ebu Muaş Saîd, *el-İmamu'l-Mehdî fi'l-Kur'ân ve's-Sünne* (Meşhed: el-Hadratü'l-Rıdaviyye'l-Mukaddese Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 2008), 86.

¹⁶⁰⁴ Muhammed Hâdi Şafiî Ma'rife, *et-Tefsîru'l-eseriyyü'l-câmi* (Kum: Müessesetü't-Temhîd li's-Sekâfeti ve'n-Neşr, 2007), 2/91.

anladıktan sonra ondan dönmek yanlıştır. İslami devlet idaresinde de şûrâ esastır. Ümmetin ise dalalet üzere birleşmeyeceği bildirilmiştir.¹⁶⁰⁵

Ehl-i Sünnet tefsirlerde ise âyette Allah kendisine itaatle birlikte Hz. Peygamber'e ve emir sahiplerine de itaati¹⁶⁰⁶ emretmiştir. “Ülü'l-emr” ilim ve adalet gibi faziletli vasıflarla vasıflanan ve genel olarak şeriatın hükümlerini ahkamını icra eden devlet başkanı anlamına gelmektedir.¹⁶⁰⁷ Âyette olan “ülü'l-emr” raşit halifeler gibi hak ile hükmeden emirler ve adil valilerdir.¹⁶⁰⁸

Nisâ 4/59. âyette bildirilen emirler Hz. Peygamber'in savaflara gönderdikleri emirlerdir.¹⁶⁰⁹ Hâlid b. Velid'in komutasında olan Ammâr birine aman vermiş ve bu konuda olan tartışmaları Hz. Peygamber'e kadar ulaşmıştır. Hz. Peygamber de emire itaat etmesi gerektiği ve ikinci amanın verilmemesi gerektiğini bildirmiştir. Bu tartışmanın üzerine bu âyet inmiş ve Hâlid b. Velid'e itaat edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber onu emir tayin etmiştir.¹⁶¹⁰ Hz. Peygamber'in olmadığı zamanlarda onun emrettiği emir sahiplerine itaat etmek gerekir. Bu mutlak itaat olmayıp istisnai itaattir.¹⁶¹¹ Nakledilen bir rivayette ise isyan dışında valilere itaat vacip olup isyanın ise haram olduğu bildirilmiştir.¹⁶¹² Tabarâni'ye göre ise “ülü'l-emr'den” maksat Hz. Ebû Bekir ve Ömer'dir.¹⁶¹³ Çünkü Hz. Peygamber benden sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e tâbi olun buyurmuştur.¹⁶¹⁴ Hz. Peygamber, “benim iki vezirim yerededir, iki vezirim de semadadır. Semada olanlar Cebrâil ve

¹⁶⁰⁵ Nuruddin Ali b. Ebi Bekr Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991), 6/452 (No. 11966).

¹⁶⁰⁶ en-Nisâ 4/59.

¹⁶⁰⁷ Gümüšoğlu, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, 23-24.

¹⁶⁰⁸ Muhammed b. Muhammed Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'ânîl-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1982), 2/193.

¹⁶⁰⁹ Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1990), 114.

¹⁶¹⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1/382-383.

¹⁶¹¹ Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Abdulğani Abdulhalık (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 1/29.

¹⁶¹² Ahmed b. Ali Nesâî, *Tefsîru'n-Nesâî* (Beyrut: Müessetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1991), 1/389.

¹⁶¹³ Taberânî, *et-Tefsîru'l-kebîr tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 2/254.

¹⁶¹⁴ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefi (Beyrut: Mektebü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1983), 9/72 (No. 8426).

Mikail, yerde olanlar ise Ebû Bekir ve Ömer'dir" buyurmuştur. Yine "Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin bedendeki baş" gibi olduklarını bildirmiştir.¹⁶¹⁵

Nisâ 4/59. âyette geçen "*ülü'l-emr'den*" maksadın ordu komutanları, âlim, fakihler ve hayır ehli olduğu konusunda ihtilaf vardır. Muhtemelen kelimededen maksat ordu komutanlarıdır. Nisâ 4/58. âyetine bakacak olursak "*ülü'l-emr'in*" emirler olduğu anlaşılır. Çünkü âyette Allah hâkimlere adaletli hükmetmeyi emretmiştir. Halka da onlara itaat etmeyi emretmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'den de şu rivayet nakledilmiştir.¹⁶¹⁶ "Ey insanlar dinleyin ve itaat edin. Size Allah'ın kitabını uyguladığı sürece Habeşi fakir biri emir tayin edilse dinleyin ve itaat edin."¹⁶¹⁷

Hz. Ali'den nakledilen bir rivayette Nisâ 4/59. âyette olan "*ülü'l-emr'in*" Allah'ın kendine ve Hz. Peygamber'e yakınlaştırdığı ortakları olduğu bildirilmiştir. Bahsi geçen âyet de onlar hakkında inmiştir. Bunların kim olduğunu soran Hz. Ali'ye Hz. Peygamber "bunlar sizsiniz" cevabını vermiştir.¹⁶¹⁸ Yine Hz. Peygamber "kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Kim de emirime isyan ederse bana isyan etmiş olur" buyurmuştur.¹⁶¹⁹

7.1. Âyetlerde İmâmeti Kabul Etmenin Mükafatı ve Etmemenin Cezası

İmâmiyye'ye göre ümmet yetmiş üç fırkaya bölünecektir. Bunlardan imâmeti tanıyanlar, itaat edenler ve onları sevenler cennete girecekler. Bu konuya da "*Şüphesiz, iman edenler; Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîler'den de Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için rableri katında mükâfatlar vardır.*"¹⁶²⁰ "*İman edip takva sahibi olanlara korku yoktur.*"¹⁶²¹ ve "*İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar doğru yolu bulanlardır*"¹⁶²² âyetlerini delil

¹⁶¹⁵ Taberânî, *et-Tefsîru'l-kebir tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/254.

¹⁶¹⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 3/226-227.

¹⁶¹⁷ Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh - sünenü't-Tirmizî*, "İlim" 16 (No. 2676).

¹⁶¹⁸ Haskânî, *Şevâhidü't-tenzîl li kavâi'di't-tafdîl*, 1/189.

¹⁶¹⁹ Ali b. Muhammed Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, thk. Abdurrahim es-Seyyid b. Abdulmaksud (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/499.

¹⁶²⁰ el-Bakara 2/62.

¹⁶²¹ Yûnus 10/63.

¹⁶²² el-En'âm 6/82.

olarak göstermişler.¹⁶²³ Bahsi geçen âyetlere baktığımızda imâmetle ilgili bir tek ipucu yoktur. Âyet iman edenlerden bahsetmiştir. Kur'ân'da geçen iman edenler kelimelerini sadece Şîa olarak algılamak ise İmâmiyye Ahbârî geleneğinin yaklaşımıdır.

Yine “*Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.*”¹⁶²⁴ âyeti delil gösterilerek imamete inananların Kıyamet gününde azap görmeyeceği ve büyük günah işleyenleri ise Allah dilerse cehenneme dahil edeceği açıklanmıştır.¹⁶²⁵ İzlenimimize göre Kur'ân'da velî, evliya veya imam kelimeleri geçerse bir şekilde imâmetle bağlantı kurulmuş ve âyetlere bu şekilde anlam verilmiştir. Bu durum ise birçok halde önce ve sonra geçen âyetlerle uyum içinde olmamaktadır.

Kummî Bakara 2/62. âyette imâmetten bahsetmemiştir.¹⁶²⁶ Ayette geçen “*iman edenler*” kısmından kastedilenlerin imamların imâmetine inananlar olduğu bildirilmiştir. Âyetin devamında “*kâfirlerden kim iman ederse*” “Hz. Peygamber, Ali ve halifeleri için alınan ahbine sadık olursa ahirette ecrini alacağı” şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁶²⁷ Âyette ise açık bir şekilde “*Allah'a ve ahiret gününe*” iman etmekten bahsedilmiştir. Peygamberlere bile imandan bahsedilmemiştir. Açık olan âyetin ise Hz. Ali'nin imâmetine delil getirilmesi delilde isabetsizliği akla getirmektedir.

Yine bahsi geçen âyetin “*kim iman ederse...*” sona kadar olan kısmı da Tevrat'ta ve Kur'ân'da olan Hz. Mûsâ'ya bildirilen Hz. Muhammed'in nübüvvetini ve imamları kabul ederek gereğince amel eden Yahudiler kastedilmiştir. Bunu da kendisinden sonra gelen her nesle haber vermeleri gerektiği bildirilmiştir.¹⁶²⁸ Bu açıklamadan anlaşılan şu ki Tevrat ve İncil'de de imamların imâmetinden bahsedilmiştir. Lakin âyette buna işaret yoktur. Sadece Allah ve ahiret gününden bahsedilmiştir.

¹⁶²³ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/605-609.

¹⁶²⁴ Yûnus 10/62.

¹⁶²⁵ Müfîd, *el-İfsâh fi'l-İmâme*, 28.

¹⁶²⁶ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/48.

¹⁶²⁷ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 264-265.

¹⁶²⁸ Feyz Kâşânî, *el-Asfâ fi tefsîri'l-Kur'ân*, 1/41.

Âyete yukarıda bahsedilenlerden farklı anlamlar veren müfessirler de vardır. Âyetteki iman edenlerin İsâ peygambere iman edenler ve yine Hz. Salmân, Hz. Habibi Neccâr gibi Hz. Peygamber'in gelişini bekleyenler olduğu bildirilmiştir.¹⁶²⁹ Yine âyetten münafıklar, Yahudi ve Hristiyanlardan kalpleri iman etmeden dilleriyle iman ettiğini söyleyenlerin kastedildiği açıklanmıştır.¹⁶³⁰ Âyet ehl-i kitaptan kâfir olanları kastetmiştir. Çünkü onlar peygamberleri katletmiş ve Allah'ın âyetlerine küfretmişlerdir.¹⁶³¹

Ehl-i Sünnet tefsirlerinde Bakara 2/62. âyette iman edenlerden maksat Hz. Mûsâ'ya ve Tevrat'a iman edip Yahudi olmayan ve Hz. İsâ'ya iman edip Hristiyanlığa yemin etmeyen ve Sâbiî olmayan Hz. Muhammed'in gelişini bekleyenlerdir. Bu kimselerin din talebeleri Habibi Neccâr, Ebû Zer Ğıfârî ve Salmâni Fârisî olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁶³² Bu kimselerin Hz. Muhammed gelene kadar Hz. İsâ'ya, o gelene kadar Hz. Mûsâ'ya ve Hz. Muhammed gelene kadar da Hz. İsâ'nın şeriatıyla amel edenler olduğu bildirilmiştir.¹⁶³³ Yukarıda zikredilenlerle birlikte âyetten maksadın diliyle iman ettiklerini söyleyip kalpleriyle iman etmeyen münafıkların olduğu da bildirilmiştir.¹⁶³⁴ İslam dini Kur'an'da ortaya koyduğu ilkelerini yaşatması için insanın vicdanıyla birlikte Allah ve ahiret inancını da her zaman canlı tutmuştur. Bu esasa göre insan bir gün hesaba çekileceği düşüncesini diri tutmalı ve amellerini buna göre yapmalıdır. Bakara 2/62. âyet bu inancı canlı tutmanın önemini bildirmiştir.¹⁶³⁵

Yine İmâmiyye tefsirlerinde “*İman edip takva sahibi olanlara korku yoktur*”¹⁶³⁶ âyetinin tefsirinde bir rivayette Mü'minlere ölüm esnasında Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin görüleceği nakledilmiştir. Hz. Peygamber baş tarafta Hz. Ali ise ayak tarafında oturur. Hz. Peygamber ona “Ey Allah'ın dostu benim Allah'ın resûlü olduğumla müjdelen ve benim dünyada terk ettiklerinden hayırlı olduğumu bil” der. Hz. Ali ise ona “Benim Hz. Ali olduğumla ve beni sevmenle müjdelen ben

¹⁶²⁹ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/260.

¹⁶³⁰ Hâirî, *Muktaniyâti'd-dürrer ve mültekidâtü's-semir*, 1/185.

¹⁶³¹ Şehristânî, *Mefârihu'l-esrâr*, 1/384.

¹⁶³² Taberânî, *et-Tefsîru'l-kebîr tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/178-179.

¹⁶³³ İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 1/72.

¹⁶³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3/536.

¹⁶³⁵ Akpınar, *Kültür Dünyamızdaki Kur'an Motifleri*, 29-30.

¹⁶³⁶ Yûnus 10/63.

kesin olarak sana fayda sağlarım.” Bu durum “*Onlara müjdeler vardır*”¹⁶³⁷ âyetinde bildirilmiştir.¹⁶³⁸ “*Allah’ın dostlarına bir korku yoktur*”¹⁶³⁹ âyeti de Hz. Ali’yi vasfetmiştir. İnsanlar dünya ve zâhir ile ilgilenirken o ahiret ve batınla ilgilenmiştir.¹⁶⁴⁰

Bazı tefsirlerde ise Yûnus 10/63. âyet imâmetten bahsetmeden tefsir edilmiştir. Buna göre âyette “*iman edenler’den*” maksat, samimi kalpten iman edenlerdir. “*Takva sahiplerinden*” maksat, kötü amel ve ahlaktan, dünyayı sevmekten korkanlardır.¹⁶⁴¹

Ehl-i Sünnet tefsirlerinde ise Yûnus 10/63. âyette bahsedilen “*iman edenler*” Allah için birbirlerini sevenlerdir. Bunlar uzak beldelerde olsalar da Allah için birbirlerini severler ve insanların korkacağı ahiret gününden onlar korkmazlar.¹⁶⁴² Nakledilen bir rivayette bu şahısların akraba ve aralarında ticaret olmadığı halde Allah için birbirlerini seven, yüzlerinde nur olan ve kıyamette nurdan minber üzerinde oturan, korkmayan ve hüzünlenmeyen şahıslar olacağı bildirilmiştir.¹⁶⁴³

İmâmiyye tefsirleri bahsi geçen “*İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar doğru yolu bulanlardır.*”¹⁶⁴⁴ âyetini tasdik ettikten sonra ahitlerini bozmayıp isyana düşmeyenlerden bahseder.¹⁶⁴⁵ Ebû Cafer’den nakledilen bir rivayette ise bu âyet şirki bildirmek için değil de Hz. Ali hakkında inmiştir. Çünkü o hiç şirk koşmamıştır ve puta ibadet etmemiştir. Hz. Peygamber’le birlikte namaz kılmış ve bu âyet onu ilk tasdik eden ve onun hakkında inen âyettir.¹⁶⁴⁶ Lakin âyetin siyâk ve sibâkına bakacak olursak Hz. İbrâhîm ve kavmi arasında geçen diyalogu görürüz. Âyet bu anlam bütünlüğünden soyutlayarak Hz. Ali’ye hasretmek doğru olmazdı. Bu anlamda En‘âm 6/82. âyetin Hz. İbrâhîm’e mahsus olduğuna dair Hz.

¹⁶³⁷ Yûnus 10/64.

¹⁶³⁸ Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 2/125.

¹⁶³⁹ Yûnus 10/62.

¹⁶⁴⁰ Muğniye, *et-Tefsîru’l-kâşif*, 4/174.

¹⁶⁴¹ Nihâvendî, *Nefehâtü’r-Rahmân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 3/263.

¹⁶⁴² Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli’s-Sünne*, 6/59.

¹⁶⁴³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 18/275.

¹⁶⁴⁴ el-En‘âm 6/82.

¹⁶⁴⁵ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/208.

¹⁶⁴⁶ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 134.

Ali'den rivayet nakledilmiştir.¹⁶⁴⁷ Yine âyetin anlamının Allah'ı tanıyan ve onu tasdik edenler olup işlerde zulüm yani şirk karıştırmayanlar olduğu bildirilmiştir.¹⁶⁴⁸

Ehl-i Sünnet tefsirinde ise En'âm 6/82. âyet hakkında sahâbe Hz. Peygamber'e "Hangimiz zulmetmedik ki?" diye sormuştur. Bunun üzerine Lokmân 31/13. âyet inerek şirkin zulüm olduğu buyrulmuştur.¹⁶⁴⁹

İmâmiyye kaynaklarına göre Hz. Ali'nin imâmeti kabirde sorulacaktır. Ölen tüm insanlardan Münker ve Nekir melekleri imâmetten soracaklar. Sorulacak sorulardan biri de "imamın kimdir?" sorusudur.¹⁶⁵⁰ Fetih 48/29. "*Muhammed rasulüllahdır...*" âyetinin açıklamasında bir rivayet nakledilerek Hz. Ali ve taraftarları Kıyamet gününde beyaz bir sancağın yanına davet edileceği bildirilmiştir. Bu sancağın altında tüm geçmiş Mü'minler, ensar ve muhacir toplanır. Hz. Ali Rabbin izzet nurundan bir minbere oturur ve her Mü'min teker teker önüne gelir ve onlara nurunu ve ecrini verir. Sonuncusuna gelindiğinde, "vasfınızı ve cennetteki yerinizi bildiniz, size Rabbiniz katında büyük ecir ve bağışlanma vardır" denir. Bunlar cennete girdikten sonra tüm Mü'minler birer birer ona arz olunur. Hz. Ali onların bazısını cennete bazısını da ateşe gönderir. Velâyeti kabul edenler, "*Sadıklar ve şahitler*"¹⁶⁵¹ olarak ve etmeyenler ise "*cehennem ehli*" olarak Hadîd 57/19. âyette anlatılmıştır.¹⁶⁵²

Âyette "*hesap sorucu olarak da Allah yeter.*"¹⁶⁵³ buyrulmuştur. Kıyamet günü hesap görmek Allah'ın işidir. İnsanların bunu yapması âyete zıttır. Ayrıca milyarlarca insanların ecir ve günahlarını teker teker hesaplayıp cennet veya cehenneme göndermek zor bir iştir. Bunu sadece Allah yapabilir. Allah ve Hz. Peygamber'in geri plana itilerek her şeyi Hz. Ali'nin üzerine yüklemek rivayeti tenkit ettirecek özelliklerden biridir.

¹⁶⁴⁷ Tûsî, *et-Tibyân fi tefsiri 'l-Kur'ân*, 4/191.

¹⁶⁴⁸ Tabersî, *Mecmau 'l-beyân fi tefsiri 'l-Kur'ân*, 4/506.

¹⁶⁴⁹ Yahyâ b. Selâm Temîmî, *Tefsiru Yahyâ b. Selâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 2/673.

¹⁶⁵⁰ Geniş bilgi için bk. Muhammed *Delâilu 's-sıdk li nehci 'l-hak*, 5/375, 379.

¹⁶⁵¹ el-Hadîd 57/19.

¹⁶⁵² Muhammed, *Delâilu 's-sıdk li nehci 'l-hak*, 5/353-354.

¹⁶⁵³ en-Nisâ 4/6.

İmâmî tefsirlerde bahsi geçen Fetih 48/29. âyet İmam Hüseyin'den nakledilen bir rivayete göre Hz. Ali hakkında inmiştir.¹⁶⁵⁴ Bir rivayete göre kıyamette nurdan bir sancak olacak ve bu sancağı ikame etmesi için Hz. Ali ve onunla beraber iman edenler davet edilecek. Ensar ve muhacir nurdan taht üzerinde oturmuş Hz. Ali'ye arz olunacaklar. Hz. Ali de onların ecrini ve nurunu verecektir.¹⁶⁵⁵ Başka açıklamaya göre âyet Tevrat ve İncil'de olan Hz. Peygamber ve ashabının vasıflarıdır. Allah onu elçi olarak gönderdiği zaman ehl-i kitap onu tanımıştır.¹⁶⁵⁶ Fetih 48/29. âyetten önce gelen âyetler Hz. Peygamber'den bahsetmektedir. Bu âyette Hz. Resûlle beraber Mü'minlerden bahsetmektedir. Âyette Mü'minlerin geneline çoğul olarak hitap edilmiştir. Buradan sadece Hz. Ali'yi anlamak doğru olmazdı.

Bahsi geçen Hadîd 57/19. âyetin açıklamasında Şîa'dan bahsedildiği ve Şîa'nın hepsinin sadık ve şehit sayıldığı,¹⁶⁵⁷ ölenlerin hepsinin sadık ve şehit olarak öldüğü bildirilmiştir.¹⁶⁵⁸ Bir sonraki Hadîd 57/20. âyet sanki açıklanan tutuma cevap niteliğindedir. “*Dünya oyun, eğlence ve kendi aralarında iftihadan ibarettir.*” Tûsî'ye göre âyette geçen şehitlerden maksat peygamberlerdir.¹⁶⁵⁹ Tabersî'ye göre ise Allah ve Peygamber'e inanan herkes sadık ve şehit sayılır. Şehit Allah katında şahit anlamına gelir.¹⁶⁶⁰ Sünnî tefsirlerde de Hadîd 57/19. âyette geçen “*sâdıklar*” kelimesinden maksat Mü'minlerdir. Nisâ 4/41. âyetine istinaden de “*şahitlerden*” maksat da peygamberlerdir. Bakara 2/143. âyetine istinaden de bunların “*şahit Mü'minler*” olduğu bildirilmiştir.¹⁶⁶¹

İmâmî kaynaklarda Hz. Ali hakkındaki açıklamalara baktığımızda onun neredeyse Hz. Peygamber'den daha çok korunup kollandığı izlenimini vermiştir. Lakin tarihî sürece baktığımızda Hz. Ali'nin dördüncü halife olması kısa zamanda şehit edilmesi bunu yalanlar niteliktedir. İmâmiyye'ye göre Hz. Ali Allah'ın velîsi

¹⁶⁵⁴ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru'l-imamu'l-Hüseyin*, 270.

¹⁶⁵⁵ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 5/46.

¹⁶⁵⁶ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 5/96.

¹⁶⁵⁷ Feyz Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 5/136.

¹⁶⁵⁸ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru'l-imamu'l-Hüseyin*, 281.

¹⁶⁵⁹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 9/530.

¹⁶⁶⁰ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 9/358.

¹⁶⁶¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 9/566.

olduğu için onun Allah tarafından korunduğu bildirilmiştir. Zira “*Allah nurunu tamamlayacak*”¹⁶⁶² âyeti Hz. Ali ve on bir imama ait olduğu bildirilmiştir.¹⁶⁶³

İmâmiyye tefsirlerinde “*Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler...*”¹⁶⁶⁴ âyeti Ehl-i Beyt’ten Mehdî el-Muntazar’a ait olduğu bildirilmiştir. Zuhur ettiği zaman Allah onunla dini âleme yayacak ve Allah’ın dışında kimseye ibadet edilmeyecektir. Yeryüzü zulümle dolduğu bir durumda adaletle dolacaktır.¹⁶⁶⁵ Bir rivayete göre ise bu âyetten maksat Hz. Ali’nin velâyetidir. Hz. Ali’den nakledilen bir rivayette kendisinin Hz. Peygamber tarafından kardeş, vezir, varis, vasi ve halife seçildiğini aktarmıştır.¹⁶⁶⁶ Âyetin siyâk ve sibâkından ise İslam, din, peygamber ve Allah’ın yalanlanması gibi konular işlendiğini görmekteyiz. Buradan İmâmiyye rivayetlerinde imâmet konusunun nasıl çıkarıldığı bilinmemektedir.

Tûsî ise Saff 61/8. âyette kâfirler İslam’ın ve imanın nurunu yanlış sözleriyle gidermek istedikleri bildirmiştir. Allah ise İslam’ın nurunu tamamlar.¹⁶⁶⁷ Kâfirlerin bu isteği güneşi ağızlarıyla söndürmeye benzer. Allah şeriata ve nebîsine yardım edicidir.¹⁶⁶⁸ Bu tefsirler ise imâmetten bahsetmeden âyeti tefsir etmiştir.

Hz. Ali ve taraftarlarının cennetlik olmaları hakkında birçok hadis nakledilmiştir. Bunlardan birinde, “*İman edip sâlih amel işleyenler toplumun en iyileridir*”¹⁶⁶⁹ âyetinin kimlerden bahsettiğini Hz. Peygamber Ali’ye sormuş. Hz. Ali de Peygamber’in bileceğini ifade ettikten sonra Peygamber bunların Ali ve şîası olduğunu açıklamıştır.¹⁶⁷⁰ Tefsirde Hz. Ali ve şîası Kıyamet gününde razı ve sevilen olarak geleceği ve düşmanları ise kendilerine kızılmış ve zelil olarak geleceği bildirilmiştir.¹⁶⁷¹ Şibbir’e göre muhalifler de bu âyetin Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve şîası hakkında indirildiğini bildirmiştir.¹⁶⁷²

¹⁶⁶² es-Saf 61/8.

¹⁶⁶³ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/857.

¹⁶⁶⁴ es-Saf 61/8.

¹⁶⁶⁵ Kummî, *Tefsîru ’l-Kummî*, 2/366.

¹⁶⁶⁶ Esterabâdî, *Te ’vilü ’l-âyâti ’z-zâhira*, 661-662.

¹⁶⁶⁷ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri ’l-Kur ’ân*, 9/594.

¹⁶⁶⁸ Tabersî, *Mecmau ’l-beyân fî tefsîri ’l-Kur ’ân*, 9/320.

¹⁶⁶⁹ el-Beyyine 98/7.

¹⁶⁷⁰ Selîm b. Kays, *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*, 2/832-833.

¹⁶⁷¹ Muhammed *Delâilu ’s-sıdk li nehci ’l-hak*, 5/124.

¹⁶⁷² Şibbir, *Hakku ’l-yakîn fî mârifeti üsûli ’d-dîn*, 1/198.

İmâmiyye tefsirlerinde “iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, halkın en hayırlısı da onlardır”¹⁶⁷³ âyetiyle Hz. Ali, şîası¹⁶⁷⁴ ve Ehl-i Beyt kastedilmiştir.¹⁶⁷⁵ Âyetin devamında “...yaratılmışların en kötöleri” ise Hz. Ali ve şîasının düşmanları¹⁶⁷⁶ ve Hz. Ali’ye isyan edenlerdir.¹⁶⁷⁷ Allah onlara Kur’ân indirmiş onlar ise irtidat ve küfrederek Hz. Ali’ye isyan etmiştir.¹⁶⁷⁸ Ali b. Hüseyin’den nakledilen rivayette “fasık ve zina eden olsa bile Ehl-i Beyt’i seveni sev ve gece namazı kılan ve oruç tutan biri olsa bile Ehl-i Beyt’e kin tutana karşı kin tut!” buyrulmuştur.¹⁶⁷⁹ Birçok yerde bahsettiğimiz gibi önceki âyet kâfirlerden bahsederken bahsi geçen âyet Mü’minlerden ve onların vasıflarından bahsetmektedir.

Yine Beyyine Sûresi’nde geçen “*ehl-i kitap ve müşriklerden kâfir olanlar...*”¹⁶⁸⁰ âyetinin anlamı ise tevhide karşı çıkan, nübüvveti inkâr eden ve ibadette Allah’a ortak kılanlardır. Bunlar mahlûkatın en şerlileridir. Beyyine 98/7. âyet ise Mü’minlerin halinden haber vermiştir. Onlar tevhide ve nübüvveteye inanan insanlardır. Onlar yaratılmışların en hayırlılarıdır.¹⁶⁸¹ Müşrikler ve ehl-i kitap cehennemde ebedî kalacaktır. Amel bakımından onlar mahlûkatın en kötüleridir. İman edip iyi işler yapanlar ise mahlûkatın en iyileridir.¹⁶⁸²

Sünnî tefsirlere göre Beyyine 98/6-7. âyetleri Allah’ı ve Peygamber’i inkâr edip onunla mücadele eden Yahudi, Hristiyan ve müşriklerle Allah’a ve Peygamber’e iman eden ve sâlih amel işleyenler hakkındadır.¹⁶⁸³ İman edip sâlih amel işleyenler ise mahlûkatın en hayırlılarıdır. Bu âyet beşerin meleklerden daha faziletli olmasına delildir.¹⁶⁸⁴ Beyyine Sûresi Hz. Peygamber’i yalanlayan ehl-i kitap ve müşrikler hakkındadır. Onların mahlûkatın en kötöleri olduğunu ve onları sonsuz

¹⁶⁷³ el-Beyyine 98/7.

¹⁶⁷⁴ Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 360-361.

¹⁶⁷⁵ Feyz Kâşânî, *el-Asfâ fî tefsîri’l-Kur’ân*, 2/1365.

¹⁶⁷⁶ Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 360-361.

¹⁶⁷⁷ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 2/432.

¹⁶⁷⁸ Huveyzi, *Tefsîru nûri’s-sakaleyn*, 5/644.

¹⁶⁷⁹ Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 5/720.

¹⁶⁸⁰ el-Beyyine 98/6.

¹⁶⁸¹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 10/390-391; Tabersî, *Mecmau’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 10/794-795.

¹⁶⁸² Hâirî, *Muktaniyâti’d-dürer ve mültekidâtü’s-semer*, 12/201.

¹⁶⁸³ Taberî, *Câmiu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 30/170-171.

¹⁶⁸⁴ İsmail b. Muhammed Konevî, *Hâşiyetü’l-Konevî alâ-Tefsîsi’l-Beydâvî ve maahu Hâşiyatü İbni’t-Temcîd*, thk. Ömer Abdullah Mahmûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye Menşûrâtü Muhammed Ali Beydûn, 2001), 20/385.

azabın beklediğini haber vermiştir. Bundan başka sûre insanların en iyisinden, cennet ehlinden, namaz, zekât ve itaat ve isyanın ahirette karşılığının olacağından bahsetmiştir. Nakledilen bir rivayette ise Hz. Aişe Peygambere insanların en faziletlisinin hangisi olduğunu sormuş Peygamber ise buna cevap olarak Beyyine 98/7. âyetini okuyup okumadığını sormuştur.¹⁶⁸⁵ Bu anlamda Allah'ın Hz. Peygamber vasıtasıyla gönderdiği Kur'ân beyyinesine sahip çıkanlar ve gereğince amel edenler mahlûkatın en iyileridir. Bu ifade insanların meleklerden de üstün olabileceği anlamına gelir.¹⁶⁸⁶

İmâmiyye kaynaklarında “Zamanın imamını tanımadan ölen cahiliye ölümüyle ölmüş olur,” rivayeti nakledilmiştir. Müfid bu hadisin sahih olduğunu ve zamanın imamını bilinmemesi insanı İslam'dan çıkardığını ifade etmiştir. Aynı zamanda icmaya göre de imamın bilinmesi diğer vacipler gibi bir vaciptir. İnsanların imam vasıtasıyla dinî hüküm ve icraatları yerine getirebileceklerini ve bu durumun imamsız yapmasının Allah için mümkün olmayacağından imamların bilinmesinin farz olduğunu açıklamıştır. Müfid Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali'nin imam olmasında tüm mezheplerin icma ettiğini bildirmiştir.¹⁶⁸⁷ Lakin burada dikkat etmemiz gereken husus İmâmiyye'ye göre Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan sonra değil ilk imam seçilmesi gerektiğidir.

7.2. Âyetlere Göre Hz. Ali'nin İlk Halife Olması Gerekliliği

Müfid'in ifadesine göre Hz. Ali'nin imam olmasını gerektiren ilmi, zühdü, cihatlardaki şecaati, Hz. Peygamber'in onu öne geçirmesi, kendi yerine vekil bırakması, sırlarını ona açıklaması, ahitnamelerini ona yazdırmasıdır. Tüm bu sayılanların üzerine Hz. Peygamber Gadîr-i Hum'da Hz. Ali'yi imam tayin etmiştir.¹⁶⁸⁸ Kuleynî'ye göre de “... bu, Allah'ın lutfudur ki onu dilediğine verir.”¹⁶⁸⁹ âyetlerine istinaden imâmet Allah'ın bir lutfudur ve istediğine onu verir. Bu sebeple

¹⁶⁸⁵ Hakan Uğur, *Beyyine Sûresi Tefsiri*, ts., 36.

¹⁶⁸⁶ Ali Akpınar, *Kur'ân Okumaları-IDuha-Hümeze Sureleri Tefsiri* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2015), 63.

¹⁶⁸⁷ Müfid, *el-İfsâh fi'l-İmâme*, 28-31.

¹⁶⁸⁸ Müfid, *el-İfsâh fi'l-İmâme*, 31-33.

¹⁶⁸⁹ el-Hadîd 57/21; el-Cuma 62/4.

de Hz. Ali'nin hakkı olan imâmet konusunda seçime yer yoktur.¹⁶⁹⁰ bahsi geçen Hadîd 57/21. âyetin baş kısmında cennetten bahsedilmekte ve bu nimetlerin Allah'ın fazlı olduğu ve bu cennet nimetlerini dilediğine vereceği bildirilmiştir. Âyetin bir kısmını alarak imamete hasretmek çok doğru bir yaklaşım değildir. Cuma 62/4. âyetten önceki âyetler okunursa bu âyetlerin Hz. Peygamber'den bahsedildiği açık görülür. Bu durumda âyeti imamete hasretmek mümkün gözükmemektedir.

Hadîd 57/21. âyette geçen “سابقوا” “*müsabaka*” isyanları terk ve itaatleri yapma konusunda olan yarışmadır. Sâlih amellere ve ahirette kazancı gerektirecek şeylere acele edilmesi buyrulmuştur. Ahirette az fani olan ameller karşılığında daim ve ebedî olan cennet verilecektir.

İmâmiyye tefsirlerinde Hadîd 57/21. âyetine istinaden imamın insanlar tarafından seçilemeyeceği bildirilmiştir. Ehl-i Beyt'ten olan imam, ilmin, zühdün, temizliğin ve ibadetin madenidir. Ona itaatte farzdır.¹⁶⁹¹

İmâmi tefsirlerin neredeyse hepsinde Hadîd 57/21. âyetin tefsirinde imâmetle bağlı açıklamalar verilmemiştir.¹⁶⁹² Âyetin sâlih ameller ve cennetlere bağlı olduğu bildirilmiştir. Bu anlamda tefsirlerde delil olarak gösterilmeyen âyetlerin akide kitaplarında imamete delil gösterildiğini görüyoruz.

İmâmiyye tefsirleri “...*bu, Allah'ın fazlıdır istediğine verir*”¹⁶⁹³ âyetinin Hz. Muhammed'in gönderilmesinden bahsettiğini bildirmiştir. Onun gönderilmesi nimet ve fazilet sayılmış ve Allah onu istediğine verir.¹⁶⁹⁴ Hz. Peygamber'le birlikte bu fazileti Mü'minlere de vermiştir.¹⁶⁹⁵

Cuma 62/4. ve Zuhruf 43/32. “... *Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık.*” âyetleri imamın halkın en faziletlisi olması gerektiğine delil teşkil etmektedir. Bu imamın tüm işlerde reis olması

¹⁶⁹⁰ Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/498.

¹⁶⁹¹ Âmilî, *Tefsîru'l-muhîdi'l-âzam*, 1/563.

¹⁶⁹² Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 9/532; Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 9/361.

¹⁶⁹³ el-Cuma 62/4.

¹⁶⁹⁴ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 10/5; Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 4/290; Muğniye, *et-Tefsîru'l-kâşif*, 7/323.

¹⁶⁹⁵ Nihâvendî, *Nefehâtü'r-Rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 6/245.

dolayısıyla. ¹⁶⁹⁶ Nakledilen rivayette melekler Ehl-i Beyt'in az düşmanlarının ise çok olmasından ve faziletinden bahsederler. ¹⁶⁹⁷ Tefsirlerde imamlardan bahsedilse âyetten bu anlamları çıkarmak biraz zordur. Zira bahsedilen her iki âyet de Hz. Peygamber'in kendisinin faziletinden bahsetmektedir.

Kuleynî Nûr 24/55. âyette geçen “Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vaad etti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde hâkimiyet verecek...” ifadesinin imamlara ait olduğunu bildirmiştir. ¹⁶⁹⁸ Müfîd'in ifadesine göre bu âyet Ehl-i Sünnet âlimleri her ne kadar Hz. Ebû Bekir ve diğer halifelere ait olduğunu açıklasalar da Şîî müfessirleri bu âyeti imamlardan gelen rivayetlerle açıklamışlardır. Zira Kur'ân reyle açıklanmaz. Âyette geçen “*istihlaf*” kelimesi ise “eğer Allah istese sizi yok eder başka kavmi yerinize getirir (*istihlaf*)” ¹⁶⁹⁹ âyetinde yer aldığı gibi “*hilâfet*” anlamında değildir. ¹⁷⁰⁰ Aslında bahsedilen her iki âyetin konusu Allah tarafından insanların yeryüzüne yerleştirilmesidir. Nûr Sûresi'nde yeryüzüne iman edenlerin yerleştirileceği yani hâkim olacağı anlaşılırken. En'âm âyetinde de bir kavmi ortadan giderirken başka kavmi onların yerine yerleştirebileceğinden bahsedilir.

İmâmiyye tefsirlerine göre bahsi geçen Nûr 24/55. âyet Hz. Peygamber ailesinden olan Mehdî el-Muntazar için inmiştir. O dünyaya döndüğü zaman bu gerçekleşmiş olacaktır. ¹⁷⁰¹ Bir rivayette ise âyetin Hz. Peygamber, Ehl-i Beyt'i ¹⁷⁰² ve imamlar hakkında olduğu açıklanmıştır. ¹⁷⁰³ Açıklama bu şekilde olsa da önceki ve sonra gelen âyet açık bir şekilde Hz. Peygamber'e itaatten bahsetmiştir. Bahsi geçen âyet ise tüm Mü'minlerden bahsetmiştir.

¹⁶⁹⁶ İbn Şehrâşub, *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve muhtelifuh*, 2/26.

¹⁶⁹⁷ Esterabâdî, *Te'vilü'l-âyeti'z-zâhira*, 666-667.

¹⁶⁹⁸ Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/477.

¹⁶⁹⁹ el-En'âm 6/133.

¹⁷⁰⁰ Müfîd, *el-İfsâh fi'l-İmâme*, 90-94.

¹⁷⁰¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, ss. 1/14, 25.

¹⁷⁰² Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 288; Şeybânî, *Nehcü'l-beyân an keşfi meâni'l-Kur'ân*, 4/53.

¹⁷⁰³ Huveyzi, *Tefsîru nûri's-sakaleyn*, 3/616.

Tûsî ise âyette Ehl-i Beyt'ten bahsetmemiştir. Ona göre Nûr 24/55. âyette geçen “*istihlaf*” kelimesi İslam'a işaret eden bir kelimedir. Âyette Hz. Peygamber'e iman eden ve sâlih amel eden ashabına dünyaya hâkim olacakları vaadi vardır.¹⁷⁰⁴

Nûr 24/55. âyetin tefsirinde Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşüne göre Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilâfete uygun kişiler olduğu bildirilmiştir. Zira onların vaktinde İslam yayılmış ve birçok beldeler fethedilmiştir. Bu sebepten âyet bu imamları ihtiva etmektedir. İmâmiyye onların Hz. Peygamber'den sonra dinden döndüklerini söylese de Âl-i İmrân 3/110. âyet onların hayırlı ümmet olduğunu bildirmiştir. Buna cevap veren İmâmiyye âlimleri ise âyette imanın şart olduğunu bildirmiştir. Buna göre âyette “*istihlaf*” kelimesinden maksat ise hilâfet değildir. Âyetin anlamı Fâtır 35/39. âyette olduğu gibi önceki ümmetlerin yerini almaktır. Âyette geçen “*istihlâf*” Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in zamanında değil de Hz. Peygamber'in zamanında olmuştur.¹⁷⁰⁵ Cubbâi âyetin dört halifeye delalet ettiğini söylese de bu âyet önceki ümmetlerin yerini almaya işaret ettiğini de bildirmiştir.¹⁷⁰⁶

Müsevî, İbn Şehrâşub vb. tefsirlerde bahsi geçen En'âm, 6/133. âyet hilâfete işaret etmediğini bildirirse de Tabresî âyetin imamete delalet ettiğini bildirmiştir. Şöyle ki Nûr 24/55. âyetin tefsirinde nasıl ki Allah zorbaları yenen Benî İsrâil'i yeryüzüne hâkim kılmıştır Mü'minlere ve İslam'a yardım ederek onları yeryüzünün varisi ve halifesi yapacağı bildirilmiştir. Âyet Şîa'ya ait olduğu da nakledilmiş ve bunların mehdi tarafından yapılacağı bildirilmiştir. Hz. Peygamber mehdi “kıyamete bir gün bile kalsa Allah bugünü uzatır ve benim neslimden benim adımda olan biri gelir zulümle dolan yeryüzünü adaletle doldurur” buyurmuştur.¹⁷⁰⁷

Ehl-i Sünnet tefsirleri Nûr 24/55. âyette Allah, peygamberler ve Mü'minleri yeryüzüne hâkim kılacağını bildirmiştir. Yani Allah Mü'minlere İslam yeryüzüne yayılıp diğer dinlere hâkim olana kadar yardım edecektir.¹⁷⁰⁸

¹⁷⁰⁴ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 7/454.

¹⁷⁰⁵ Ali b. Hüseyin, *Tefsîru 'ş-Şerîfi 'l-Mürtazâ - Nefâisü 't-te'vil*, 3/149-151.

¹⁷⁰⁶ İbn Şehrâşub, *Müteşâbihü 'l-Kur'ân ve muhtelifuh*, 2/69.

¹⁷⁰⁷ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu 'l-câmi*, 3/117-118.

¹⁷⁰⁸ Temîmî, *Tefsîru Yahyâ b. Selâm*, 1/458.

Allah âyette kendisine ve peygamberine iman edenlere yardım edeceğini ve onları Arap müşriklerin yaşadıkları yerlerine sahip edeceğini bildirmiştir.¹⁷⁰⁹ Bahsi geçen âyet Hz. Peygamber'in ashabı hakkında inmiştir. Mekke Dönemi savaşı bir dönemdir. Medine Dönemi'nde ise silahla yatıp kalkıyorlardı. Bunun böyle mi devam edeceğini bir kişi Hz. Peygamber'e sormuş ve bu âyet inerek onları Arap ve acem müşriklerin yerlerine hâkim kılacağını bildirilmiştir.¹⁷¹⁰ Bir görüşe göre ise bu âyet Hz. Ebû Bekir, Ömer veya dört halife hakkında inmiştir.¹⁷¹¹

Nûr 24/55. âyette nazari takdirin “Ey Peygamber sana indirileni tebliğ et ve ey Mü'minler ona itaat edin” olduğunu diyebiliriz. İman edip sâlihleri Allah yeryüzünde halife yapacaktır. Hz. Dâvûd ve Süleyman zamanında olduğu gibi.¹⁷¹²

Hz. Ali kendisinde olan üstün özellikler sebebiyle halife olmaya layık bir sahâbedir. Zira İslam tarihinde de tüm sahâbenin teveccühünü kazanmış ve dördüncü halife olmuştur. Lakin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkında delil gösterilen âyetler bu konuyu tam ihtiva etmemektedir. Delil gösterilen âyetler hakkında İmâmiyye müfessirleri arasında bile ittifak yoktur. Bazı müfessirler âyetlere bahsi geçen şekilde anlam verse de bazı müfessirler ise farklı anlamlar vermiş ve imâmet meselesinden bahsetmemişler. Âyetlerin de siyâk sibâk ve kendi anlamına baktığımızda bahsedilen konuyu ihtiva etmediği açık gözükür. Hatta bazı İmâmiyye tefsirleri âyetlerin dört halifeden bahsettiğini aktarmışlar.

7.3. Âyetlere Göre Hz. Ali'nin Halife Seçilmemesinin Sonucu

Hadîd 57/23. “*kaybettiklerinize üzülmeyesiniz...*” âyeti Hz. Ali halife seçilmediğinde üzülmemesi gerektiği hakkında indirilmiştir. Âyetin devamında geçen “*Onun size verdikleriyle şıarmayasınız diye*” kısmı ise halife seçilmiş kişilere mahsus kılındığı bildirilmiştir.¹⁷¹³ Âyetin zâhirinden bahsedilen anlam anlaşılmamaktadır. Âyetler kaderden ve musibetlere karşı üzülmemesi gerekmemekten bahsetmiştir.

¹⁷⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 18/122.

¹⁷¹⁰ Taberânî, *et-Tefsîru'l-kebir tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/446.

¹⁷¹¹ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/1392.

¹⁷¹² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 22/192.

¹⁷¹³ Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/611.

İmâmî tefsirlerde ise Hadîd 57/23. âyetin Hz. Ebû Bekir ve arkadaşları için indiği bildirilmiştir.¹⁷¹⁴ Âyette Hz. Ali'ye mahsus kılınan şeylerden dolayı kendilerinin üzülmemeleri ve Hz. Peygamber'den sonra beliren fitnelere dolayı da sevinmemesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁷¹⁵

Bazı imâmî müfessirler ise âyette imâmetten bahsetmemiştir. Bahsi geçen âyetin zühdün en yüksek derecesini bildirdiği nakledilmiştir.¹⁷¹⁶ Âyette üzülmemesi gereken şeyler dünya lezzeti ve ziynetleridir¹⁷¹⁷ ve dünya nimetlerinden verilen şeylere de ferahlanmaması gerekir.¹⁷¹⁸

Sünnî tefsirlerde Hadîd 57/23. âyette hayır ve ganimetlerden kaybedilenler için üzüntü duyulmaması ve hayırlara da sevinilmemesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁷¹⁹ Kaybettiklerine karşı insan tabiatında Allah hüznü ve keder ve elde ettiklerinde karşı da ferah ve sevinç yaratmıştır. Bunu yaratan Allah kaybetme durumunda şikâyetle götürmemesi için fazla hüznü duyulmaması elde etme durumunda da azgınlığa götürmemesi için fazla sevinilmemesini emretmiştir. Bir başka görüş ise kaybetme durumunda daha fazlasını kaybetmemeniz için hüznü ve keder sizi meşgul etmesin anlamındadır. Bu durum da Bakara 2/100. âyette bahsedilen sabretmeniz durumunda sevap vadedilmiş olmasıdır.¹⁷²⁰

Hadîd 57/23. âyet gereği Hz. Ali'nin imam seçilmediği zaman üzüntü duymaması kastedilmişse onun önceden imam seçilmeyeceğini bildiği anlamına gelir. Bu durumda konu boyunca Hz. Ali imâmeti hakkında olan tüm âyetleri bir daha gözden geçirmek gerekecek. Allah seçilmeyeceğini bildiği bir imamın imâmetinin tebliğini neden emretmiştir. Hz. Peygamber neden tebliği etmiştir gibi sorular sormamız lazım gelir.

¹⁷¹⁴ Feyz Kâşânî, *Tefsîru 's-sâfi*, 5/138.

¹⁷¹⁵ Kummî, *Tefsîru 'l-Kummî*, 2/351-352.

¹⁷¹⁶ Huveyzi, *Tefsîru nûri 's-sakaleyn*, 5/248.

¹⁷¹⁷ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur 'ân*, 9/533.

¹⁷¹⁸ Tabersî, *Mecmau 'l-beyân fî tefsîri 'l-Kur 'ân*, 9/362.

¹⁷¹⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 4/244.

¹⁷²⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli 's-Sünne*, 9/532.

8. Âyetlere Göre Masum İmâmlara Tâbi Olmak

Hillî, Fâtiha 1/6-7. âyette geçen “*nimet verilenlerden*” maksadın masum imamlar olduğunu açıklamış ve âyetlere istinaden masuma tâbi olmayanların dalalette olduğunu bildirmiştir. Ona göre hidayet icma ve tevatürle değil sadece masumların yoluyla bilinmektedir. Yine Nisâ 4/165. âyette geçen “*hüccet*” kelimesinden maksat Hz. Peygamber’den sonra gelen ve masum imamlardır. “*Hüccet*” Hz. Peygamber’in peygamberlik dışında tüm görevlerini idame ettiren şahıstır. Âyette geçen “*bade’r-rusül*” kelimesinin de anlamı “masum imamlardan sonradır.” Zira Resûlün gelmesinin anlamı sadece kendisinin gelmesi değil. Şeriat ilmi, uygulaması ve diğer konularının gelmesidir. Bu konuların en esası da imamdır. Zira imam şeriatı devam ettiren şahıstır.¹⁷²¹ Fâtiha Sûresi’nde nimet verilenler masum imamlar ise peygamberler nimet verilenler sırasına girmemektedir mi sorusu ortaya çıkar. Zira âyette nimet verilenlerin imamlar olduğu da açık bildirilmemiştir ve bu sadece bir yorumdur. Nisâ 4/165. âyette geçen “*hüccet*” kelimesinin imamlar olduğunu söylemek âyetin anlamına zıttır. Zira âyette “Allah peygamberler gönderdiğini bildirdi ki bundan sonra insanların elinde bir bahanesi olmasın” anlaşılır. Hüccet kelimesini âyetin anlamından soyutlayarak imam anlamına geliyor demekle bu kelime imam anlamına gelmez. Önceki âyetlerde de peygamberlerden ve sonraki âyette ise gönderilen kitaptan bahsedilmektedir.

İmâmiyye Fâtiha 1/6-7. ayetlerin tefsirlerinde sırat köprüsünden rüzgâr gibi geçmek ve cennete hesapsız girmek isteyen Hz. Ali’yi halife edinmesi gerektiği nakledilmiştir. Bu anlamda “Hz. Ali sıratı müstakimdir, kim cehenneme girmek istiyorsa başkasını halife edinsin” denmiştir.¹⁷²² Bir rivayette de “*Sırat*” ve “*nimet verilenler*” kelimesinden kastedilen Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt’i olduğu bildirilmiştir.¹⁷²³ Kummî’ye göre ise “*sırat*” kelimesi Hz. Ali ve imamı tanıma anlamına gelir.¹⁷²⁴ “*Doğru yolun*” Hz. Ali olmasının delili de “*kuşkusuz o, katımızdaki ana kitaptadır; çok yücedir, hikmetle doludur*”¹⁷²⁵ âyetidir.¹⁷²⁶ Bahsi

¹⁷²¹ Hillî, *el-Elfeyn*, ss. 64, 66.

¹⁷²² Hüseyin b. Ali, *Tefsîru’l-imamu’l-Hüseyin*, 82.

¹⁷²³ Semâlî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 167.

¹⁷²⁴ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/28.

¹⁷²⁵ ez-Zuhruf 43/4

¹⁷²⁶ Huveyzi, *Tefsîru nûri’s-sakaleyn*, 1/21.

geçen Zuhruf âyetinin Arapça yazılışından yola çıkarak âyetin Hz. Ali'ye işaret ettiği bildirilmiştir. Âyetin yazılışı şöyledir: “انه لعلي حكيم”. Âyete zâhirinden Ali anlamı verilse de aslında âyet kitaptan ve onun vasfından bahsetmiştir. Âyette doğru yolun Hz. Ali olduğuna dair bir yorum yapmak doğru olmazdı. Zira İslam'ın tümü doğru yol sayılmıştır. Bu yorumdan anlaşılan Hz. Ali'yi akide boyutunda halife kabul etmeyenler cehennemliktir. Sonuç olarak ümmetin kahir çoğunluğu cehennemlik olmuş olur ki bu doğru bir yaklaşım değildir.

Bazı imâmî tefsirler ise Fâtiha 1/6-7. âyette olan “*doğru yolun*” kendilerine nimet verilen peygamberlerin yolu olduğunu bildirmiştir. Yahudi ve Hristiyanların yolu ise hak yoldan çıkmışların yoludur.¹⁷²⁷ Yine “*doğru yol*” İslam yolu olup bu yola iletilmesi istenmiştir. Bundan başka Allah'ın kitabı ve cennet anlamları verenler de vardır. “Nimet verilenler” ise peygamberler, imamlar, melekler, sadıklar, şehitler ve sâlihlerdir.¹⁷²⁸

İmâmî tefsirlerde “*doğru yol*” ve “*nimet verilenler*” Hz. Ali ve Ehl-i Beyt olarak açıklansa da “*bizi doğru yola yönelt*”¹⁷²⁹ âyeti tevhid ve dua âyetinden sonra gelmiş ve dinde sabit kalma talebidir. Bu âyet ile Müslümanlar en büyük hedef olan hidayeti talep etmiş olurlar. Bu anlamda “*doğru yoldan*” maksat hidayettir. “*Nimet verilenler*” peygamberler¹⁷³⁰ olduğu ve peygamberlerle birlikte sadıklar, şehitler ve sâlihler¹⁷³¹ olduğu âyetlerde açıklanmıştır. Aynı zamanda dinleri tahrif ve nesih edilmeden önce Hz. Mûsâ ve İsâ ümmetidir.¹⁷³²

Baktığımız İmâmiyye tefsirlerinin çoğu Nisâ 4/165. âyette geçen “*hüccet*” kelimesine peygamber anlamı verse de birkaç tefsir “*hüccet*” kelimesine kaim imam anlamı vermiştir. Buna göre Allah'ın yeryüzünde her daim hücceti eksik olmasın diye bir halifesi vardır.¹⁷³³ Hadiste varit olan bir dua da bu şekildedir. “Allah'ım dünya ve ahirette hüccetimi sabit kıl.”¹⁷³⁴ Yine bir rivayette Allah insanları Hz.

¹⁷²⁷ Ayyâşî, *Tefsîru 'l-Ayyâşî*, 1/22.

¹⁷²⁸ Şeybânî, *Nehcü 'l-beyân an keşfi meâni 'l-Kur'ân*, 1/76-77.

¹⁷²⁹ el-Fâtiha 1/6.

¹⁷³⁰ Meryem 19/58.

¹⁷³¹ en-Nisâ 4/69.

¹⁷³² Ali Akpınar, *Molla Fenârî'nin Fatiha Tefsiri* (Ankara: Nasihat Yayınları, 2014), 138, 153.

¹⁷³³ Esterabâdî, *Te'vilü 'l-âyâti 'z-zâhira*, 414.

¹⁷³⁴ Tureyhî, *Mecmau 'l-bahreyn* 2/288.

Peygamber, kitap ve hüccetsiz bırakmayacağı bildirilmiştir.¹⁷³⁵ Birçok tefsir ise “hüccet” kelimesine insanların kendilerine peygamber göndermedin demelerine karşı delil olması anlamını vermişler.¹⁷³⁶ Âyette anlatılan şu ki herkesin cüzi meseleleri bilemeyeceği için peygamber göndermek zaruri bir iştir.¹⁷³⁷

İmâmiyye “doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır...”¹⁷³⁸ âyetine istinaden imamın hidayette olan ve hidayete ulaştıran olduğu bildirilmiştir. Bir kimse bir kere bile olsa dalaletle bulaşırsa imam olması uygun değildir. Lakin âyetin zâhirinden imamlarla alakalı bir durum anlaşılıyor. Âyet münafıklardan bahsetmiştir. Yine Bakara 2/25. âyet “*İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver.*” sâlih amel işleyenleri cennetle müjdeleyen bir masumun olmasına delalet edeceği bildirilmiştir. Bu müjde veren Hz. Peygamber dışında biri olması gerekir. Âyette geçen “*iyi işler yapanlar*” kelimesi gereğince bu şahsın da tüm itaatleri yapması ve kötülüklerden uzak durması gerekir.¹⁷³⁹ Âyette müjde verme emri Allah tarafından Hz. Peygamber’e verilmiştir. Hz. Peygamber’in dışında birinin müjde vermesi gereklidir demek doğru olmazdı. Bu âyet sadece imamlara hitap ettiyse onlardan başka cennete giren olmayacak mı sorusu akla gelmektedir.

İmâmiyye tefsirlerinde Bakara 2/16. âyette geçen “*hidayet*” kelimesinin imamlar olduğundan bahsedilmese de Hz. Peygamber’e biat edenlerin ve Hz. Ali’nin velâyetine razı olanların ahdinden dönmesinin ne kadar kötü bir amel olduğundan bahsedilen rivayetler nakledilmiştir.¹⁷⁴⁰ Bazı tefsirlerde ise imâmetten bahsedilmemiş ve âyette “*irşadı boş şeylere ve imanı küfre değişenlerin*” örneği olduğu bildirilmiştir. Onların ticareti kazanç sağlamamış¹⁷⁴¹ ve Allah’ın dini karşılığında ahirette cehennemi satın almışlardır.¹⁷⁴²

¹⁷³⁵ Huveyzi, *Tefsîru nûri’s-sakaleyn*, 1/576.

¹⁷³⁶ Tabersî, *Mecmau’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 3/218.

¹⁷³⁷ Kâşânî, *Zübdetü’t-tefâsîr*, 2/196.

¹⁷³⁸ el-Bakara 2/16

¹⁷³⁹ Hillî, *el-Elfeyn*, 70-72.

¹⁷⁴⁰ Hasan b. Ali, *et-Tefsîru’l-mensûb ile’l-İmami’l-Hasan b. Ali el-Askerî*, 125-127.

¹⁷⁴¹ Şerif Rızâ, *Telhîsu’l-beyân*, 114.

¹⁷⁴² Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 1/146.

Bakara 2/25. âyetin tefsirinde Kur'ân'ın tüm âyetlerinin emiri ve şerifinin Hz. Ali olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Allah Hz. Peygamber'in tüm ashabını kınarken Hz. Ali hakkında sadece hayır söylemiştir. Bu durumda fazileti ve menkıbeleriyle Kur'ân'ın hepsi Hz. Ali içindir. Herhangi bir ıstılahla onu tahsis etmek gerekmez.¹⁷⁴³ Hz. Hüseyin'e izafe edilen tefsirde "Kur'ân'ın hepsinin Hz. Ali içindir" demek doğru değildir. Zira Kur'ân'ın tevhid, şirk ve nübüvvet gibi konuları vardır ki Hz. Ali'yle alakalandırmak doğru olmazdı. Yine âyetin Hz. Ali, Hamza, Cafer ve Ubeyde b. Hâris hakkında indiği¹⁷⁴⁴ ve "*İman eden ve iyi işler yapanlar'dan*"¹⁷⁴⁵ maksat Hz. Ali, vasiler ve Şîa olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁴⁶ Âyette Allah'ı ve Hz. Peygamber'i tasdik edip kardeşi Hz. Ali'yi ve Ehl-i Beyt'i velî edinen ve itaat eden kullar müjdelenmiştir.¹⁷⁴⁷ Âyette geçen "*müjdele*" kelimesinin masuma işaret ettiği yukarıda açıklanmıştı. Lakin tefsirde bu kelimenin Hz. Peygamber'e, asrın âlimine veya herhangi bir şahsın müjde verebileceği de bildirilmiştir.¹⁷⁴⁸ Âyette geçen sâlih amel yapanların sadece imamlara has kılınması Kur'ân'ın ruhuna zıttır. Zira onlardan başka da sâlih amel işleyen şahıslar olmuş ve olacaktır. Bu yorumumuzu bazı İmâmiyye tefsirleri de desteklemiştir. Bu anlamda âyette Allah terhibden sonra terğib yapmıştır. İman edip sâlih amel yapan kullarını müjdelemiştir.¹⁷⁴⁹

Ehl-i Sünnet tefsirinde göre de Bakara 2/25. âyette geçen "*iyi işler*" Müslüman'ın yapması gereken ve diğer insanlardan ayırt edici eylemlerdir. İyi işler Allah ve kul haklarının gözetilmesidir.¹⁷⁵⁰

"*Kim benim gönderdiğim rehberine uyarsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir*"¹⁷⁵¹ âyetinde geçen her türlü korku ve hüznün yok olması, Allah'ın emir ve yasaklarıyla amel edip Onun ve Peygamber'in muradını yakinen bilmekle hasıl olacağı açıklanmıştır. Geneli mücmel ve umumi bilgiler olan Kur'ân ve sünneti bilmekle bu durum hasıl olmaz. Kelâmcıların bildirdiğine göre de lafzın delaleti

¹⁷⁴³ Hüseyin b. Ali, *Tefsîru'l-imamu'l-Hüseyin*, 54.

¹⁷⁴⁴ İbn Hakem, *Tefsîru'l-Hibrî*, 235.

¹⁷⁴⁵ el-Bakara 2/25.

¹⁷⁴⁶ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 54.

¹⁷⁴⁷ Esterabâdî, *Te'vilü'l-âyâti'z-zâhira*, 47.

¹⁷⁴⁸ Kâşânî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 1/93.

¹⁷⁴⁹ Tabersî, *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*, 1/31.

¹⁷⁵⁰ Akpınar, *Kültür Dünyamızdaki Kur'ân Motifleri*, 22.

¹⁷⁵¹ el-Bakara 2/38.

kesin olarak korku ve hüznün giderilmesini gerektirmez. Sadece Allah'ın hitabında olan muradını kesin bilmekle olur ki bu da masum imamın açıklamasıyla olur. Âyete başka bir açıdan baktığımızda ise Allah, imamlara muhalefet edenlere hidayet vermeyeceği bildirilmiş olur.¹⁷⁵²

İmâmiyye tefsirlerinde ise Bakara 2/38. âyette geçen “*hidayet*” kelimesinden maksadın Hz. Ali,¹⁷⁵³ beyan, delil veya nebî, resûller¹⁷⁵⁴ veya kitap olabileceği bildirilmiştir.¹⁷⁵⁵ İmâmiyye tefsirlerinin hepsi âyete imâmet anlamını vermemiştir.

Hillî'nin masum imama delil gösterdiği âyetlere yaklaşımına baktığımızda her vecihle âyeti masum imama delil gösterdiği görülür. Bu yaklaşımla Kur'ân'ın tüm âyetlerini masum imama delil göstermek mümkündür. Hillî'nin bu yaklaşımında âyetin siyâk sibâkına dikkat etmediği açıktır. Hatta bir âyetin içinden belli bir kısmı alıp masum imama delil gösterdiği görülür. Ama âyetin ön ve arka kısmı başka konudan bahseder. Buna bir örnek de Bakara 2/251. âyette görebiliriz. Hillî âyetin “...*Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemeseydi yeryüzünde düzen bozulurdu,*” kısmını alarak Allah'ın yeryüzünde düzeni koruması için masum imam tayin ettiğini bildirmiştir.¹⁷⁵⁶ Lakin âyetin ön kısmında Davut ve Calut'un savaşından bahsedilmektedir.

İmâmiyye tefsirlerinde Bakara 2/251. âyetin tefsirinde “Allah namaz kılan ve zekât veren Şîa sayesinde namaz kılmayan ve zekât vermeyen Şîa'yı korur. Herkes namazı ve zekâtı terk ederse helak olacakları” bilgisi nakledilmiştir.¹⁷⁵⁷ Bakara 2/251. âyette kast edilen kişiler Mâide 5/119. âyette “*Allah'ın razı olduğu*” Şîa'dır.¹⁷⁵⁸ Âyette devletler ve ordular nispetinde insanların birbirini engellemesinden bahsedilmiştir. Hatta aynı âyetin baş kısmında Davut peygamberin Calut'u katlettiği bildirilmiştir.

¹⁷⁵² Hillî, *el-Elfeyn*, 74.

¹⁷⁵³ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 58.

¹⁷⁵⁴ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*, 1/174.

¹⁷⁵⁵ Şeybânî, *Nehcü 'l-beyân an keşfi meâni 'l-Kur'ân*, 1/129.

¹⁷⁵⁶ Hillî, *el-Elfeyn*, 92.

¹⁷⁵⁷ Kummî, *Tefsîru 'l-Kummî*, 1/73.

¹⁷⁵⁸ Esterabâdî, *Te 'vilü 'l-âyâti 'z-zâhira*, 100.

Bakara 2/251. âyetin Allah iyilik sebebiyle birini günahkâr birinden korur. Fesatla dolmaması için Allah Mü'mine lütuf ve günahkâra korku vererek korur anlamları verilmiştir. Yine Allah sultanla düşmanı defeder Kur'ân'la değil. Çünkü Allah onu kötü insanların zulmünden insanları koruması için destek verir. Allah zulmü ve fesadı engellemek ister. Sultan fasık veya Mü'min olsun fark etmez destekler.¹⁷⁵⁹ Bir anlam da Allah Müslümanlarla kâfirleri defederdir.¹⁷⁶⁰ Bahsi geçen İmâmiyye tefsirlerinde ise imâmetten bahsedilmemiştir.

Ehl-i Sünnet tefsirlerinde de Bakara 2/251. âyetine şu anlamlar verilmiştir: Kâfirlerin birbiriyle savaşarak şerlerinin Müslümanlardan defedilmesi veya Peygamberler'le Müslümanlardan şerrin defedilmesi ya da Allah yolunda cihat edenler sebebiyle cihat etmeden oturanlardan şerrin defedilmesi veya namaz kılanlar sebebiyle kılmayandan şerrin defedilmesidir.¹⁷⁶¹

Sonuç olarak imâmet meselesi İmâmiyye'nin en esas akide temelidir. İmâmiyye tevhid, nübüvvet gibi akide esaslarını açıklarken bile bir şekilde meseleyi imâmetle ilişkilendirmiştir. Tevhid âyetlerini tefsir ederken bile âyeti imâmetle ilişkilendirmek imâmet konusunun tevhid konusundan daha önemli olduğu izlenimini vermektedir. Halbuki İslam'ın en esas konusu tevhiddir. İmâmiyye mezhebinde imâmet inancı en önemli konudur.

İlgili meseleleri incelerken Ehl-i Sünnet, Mutezile vb. mezheplerin görüşlerine de zaman zaman girilmiştir. İmamların masum olması gibi Ehl-i Sünnet'ten farklı olan konulara daha geniş yer verdik. İmâmiyye tefsirleriyle birlikte Sünnî tefsirlerden de yararlandık.

İmâmet konusu önemli konulardan biridir. Ümmet arasında büyük ihtilaflara sebep olmuştur. İmâmiyye mezhebi temelde imamlardan nakledilen hadislere ve âyet tefsirlerine dayanarak imâmetin Allah ve elçisi tarafından emredildiği kanaatine varmışlar. Lakin bu bilgileri objektif olarak değerlendirdiğimizde İmâmiyye hadislerini saymazsak sanki konu tam netlik kazanmış değildir. Bahsi geçen

¹⁷⁵⁹ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/301.

¹⁷⁶⁰ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/620.

¹⁷⁶¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 2/231.

hadislerinin çoğunun de sadece İmâmiyye kaynaklarında geçmesi bu fikrimizi destekler niteliktedir.

SONUÇ

Kur'ân'ın en önemli konusu kuşkusuz tevhid daha sonra da nübüvvettir. Hilafet meselesi ümmet arasında en önemli konulardan biridir. Bazı İmâmiyye alimleri imâmet meselesini usûlü'l-mezhep'ten sayısal da İmâmiyye'nin ekseriyeti hilafet konusunu usûlü'd-din'den addetmiştir. Ehl-i Sünnet de bu meseleyi akide kitaplarında değerlendirmiştir. Ehl-i Sünnet hilafet konusunu akide kitaplarında açıklamalarının sebebi diğer mezheplerin bu konuda düştükleri yanlışları uyarmaktır.

Bu çalışmada İmâmiyye tefsirlerinde akide yapısı ve oluşumu ortaya konmaya çalışılmıştır. Akidenin oluşum sürecinde İmâmiyye akidesinin tefsire ve tefsirin de İmâmiyye akidesine etkisi incelenmiştir. İmâmiyye akidesinin oluşumunda tefsirlerin önemli yeri olduğu saptanmıştır. Şöyle ki özellikler ilk dönem tefsirlerinde yer alan bilgiler ve yorumlar Şîa akidesini oluşturmada önemli yeri vardır.

Günümüzde imâmet meselesinde ortak bir noktanın bulunması mümkün mü? Araştırma sonucunda kanaatimiz odur ki bu meselede ortak bir noktanın bulunması biraz zor gözükmektedir. Çünkü İmâmiyye mezhebi, on iki imamın imâmeti meselesi üzerine kurulmuştur. İmâmiyye'den imâmet meselesi çıkarıldığında ortada mezhep diye bir şey kalmaz. Her konusunu imâmet üzerine kurulmuştur. İmâmeti kabul etmedikleri için sahâbenin çoğu tekfir edilmiştir. Hz. Ebû Bekir halife seçildiğinde sahâbeler ona biat etmiştir. Hz. Ebû Bekir'e isteyerek biat eden sahâbeyi tekfir etmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Zira Hz. Ali de altı ay sonra bile olsa Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir. Bu biatı sadece takıyye ile açıklamak doğru değildir.

Kur'ân her fırsatta birlik ve beraberliği emretmiştir. Günümüzde mezhepler arasında olan ihtilafları ortadan kaldırmak için çalışmalar yapılması gerekir. Sünnî ve Şîa arasında olan tartışmalı konuları ele alabilecek bir kurumun kurulması şarttır. Bu kurum ihtilaflı meseleleri deliller esasında yeniden ele almalı ve ortak noktayı bulmalıdır. İhtilafa sebep olan deliller de tenkit edilmelidir.

Özellikle ilk dönem eserlerde görülen tekfir işinden vazgeçilmelidir. Müslüman Müslümanı tekfir etmemelidir. Bu durum ümmet arasında güç kaybına sebebiyet vermektedir. Sahabe ve sonra gelen müslümanları tekfir eden tefsir

görüşleri ve hadisler tekrar değerlendirilmeli ve tenkit edilmelidir. Taraflar birbirine net açıklamalar yapmalıdır.

İmâmiyye tefsirlerinde ahbârî ve usûlî ayrımı vardır. Ahbârî tefsirler bahsettiğimiz konuları genelde ahbâr yani hadislerle açıklarken usûlî tefsirler bu meselelere genelde âyetlerin siyâk sibâk bütünlüğü içinde anlam vermişlerdir. Usûlî tefsirlerden bazıları birçok âyette rivayetlere yer vermezken bazı âyetlere anlam verdikten sonra nakledilen rivayetleri yorum yapmadan veya ayetle ilişkilendirmeden aktarmışlardır. Bu anlamda Usûlî bir müfessir sanki şunu demek istemiştir: “Bu âyetin anlamı şudur, lakin benim dediğim anlam dışında katılmadığım şu rivayet de vardır.” Usûlî tefsirlerin çoğunda açıkladığımız durumla karşılaşmıştır. Lakin Usûlî tefsirler imamate delil gösterilen bazı âyetlerin tefsirini yaparken rivayetlerden delil göstermeseler de âyetin imamate delil olduğunu açıklamışlardır. Şunu da bildirelim ki Ahbârî tefsirlerin imamate delil gösterdiği birçok âyeti, Usûlî tefsirler bu anlamda yorumlamamışlardır. Ahbari tefsirler tevhid ve nübüvvetle ilgili bazı âyetleri bile imamate delil göstermişlerdir. Çok nadir kendi yorumlarıyla da konuya destek verirken çoğu zaman hadisleri nakletmekle yetinmişlerdir. Usûlî tefsirler ise nakledilen rivayetlere daha az yer vermiştir. Müfessirin yorumları daha önem arzemiştir. Müfessir âyeti tefsir ederken önce âyeti kendi yorumuyla tefsir etmiştir daha sonra ise rivayetleri nakletmiştir. Bu gibi durumları Tûsî, Tabersî, Sebzevârî, ve b. tefsirlerinde sıkça göre biliriz.

Özellikle ahbârî tefsirler imâmet konusuyla ilişkilendirile bilecek âyetleri daha geniş tefsir ettikleri görülmüştür. Bu gibi durumları Kummî, Kâşanî, Ayyâşî, Bahrânî ve b. tefsirlerde göre biliriz.

Kur’ân’da imâmete delil getirilen âyetlere baktığımızda bu konuda açık bir şekilde delil getirilmesi mümkün görülmediği tespit edilmiştir. Bahsi geçen âyetlerin genellikle rivayetlerle desteklenerek imamate delil getirilmeğe çalışılmıştır. Bazı durumlarda âyet siyak ve sibakından hatta âyetin baş ve son kısmından soyutlanarak imâmete delil getirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu durum tefsir metodolojisi açısından doğru değildir.

Farklı konulardan bahsetmesine rağmen âyet içinde geçen bir kelimedenden esinlenerek imâmete delil getirildiği görülmüştür. İmâmîyet konusuna delil getirilmeye çalışılan âyetler indiği zaman, mekan ve sebebi nüzül dikkate alınmadığı görülmüştür. İncelediğimiz tefsirlerde konu hakkında bâtinî yorumlamalara çok rastlanmamıştır. Bunun yerine konuyu çağrıştıran âyetlere ve âyet içindeki kısımlara ilgili yorumlar verildiği saptanmıştır.

Konuyla alakalı âyetlerin tespiti için İmâmîyye kelâm kaynaklarını incelerken özellikle tevhid konusunda konu bütünlüğünün olmadığını gördük. Eserlerde tevhidin kısımları tam olarak verilmemişler. Örneğin bir eser Tevhid-i Zat, Tevhid-i Ef'al ve Tevhid-i Esmâ'dan bahsederken bazı eserlerde bu sıraya Tevhid-i İbadet'i de eklenmiştir. Nübüvvet meselesi de imâmîyet meselesiyle alakalı anlatılmıştır. Nübüvvet imâmîyetten daha önemli bir mesele olması gerekirken imâmîyet meselesi nübüvvetten daha önemli olduğu görülmüştür. Tefsirde imâmîyete delil gösterilen bazı âyetlerin kelâm kaynaklarında veya kelâm kaynaklarında imâmîyete delil gösterilen bazı âyetlerin tefsirlerde delil gösterilmediği tespit edilmiştir.

Tevhid ve nübüvvet meselesini incelerken imâmîyet meselesinin bu meselelerle yakından bağlantılı olduğunu müşahade ettik. Tevhid ve nübüvvet meselelerinin bir şekilde imâmîyet meselesiyle özdeşleştirildiğine gördük. Tefsirlerde tevhid gibi önemli bir konuyu açıklarken âyete çok kısa tefsir yapılıp veya hiç açıklama verilmeden geçildiğini ama tevhid konusunun imâmîyet konusuyla ilişkilendirildiğinde geniş açıklamalar verildiğini gördük.

İmâmîyye imâmîyet konusunda sahabenin çoğunu tekfir ettiği için onlardan varit olan nakilleri kabul etmemiştir. İmâmîyye sadece Hz. Ali ve ona yakın olan birkaç sahabeden nakledilen rivayetleri kabul ettiği için Kur'ân ayetlerinin yorumlamalarının eksik kalacağı kanaati hasıl olmuştur. Bunun yerine ise imamlardan gelen hadislerle doldurulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Abdulcabbar. “Erken Dönem Politik İhtilafların Şîî-İmâmî Ekoldeki Teolojik İzdüşümleri”. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 4/2 (2011).
- Adudüddin el-Îcî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ruknuddîn Ahmed b. Abdulğaffar el-Bekrî el-Mutarriżî eş-Şîrâzî eş-Şebinkârî. *Tefsîru'l-Îcî - tahkîkû't-tefsîr fî teksîri't-tenvîr sûratü'l-Fâtiha ve'l-Bakara*. thk. Hasan Haliloğlu. Ağrı: Dâru'r-Ravda, 2022.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Akdoğan, Mehmet Nur. “Hicret Yolculuğu Bağlamında İmamiyye Şiasının Hz. Ebu Bekir Algısı”. *Şarkiyat İlim ve Araştırama Dergisi* 13/1 (Nisan 2012).
- Akpınar, Ali. *Kur'ân Okumaları-I Duha-Hümeze Sureleri Tefsiri*. İstanbul: Kitap Dünyası, 3. Basım, 2015.
- Akpınar, Ali. *Kültür Dünyamızdaki Kur'ân Motifleri*. İstanbul: Kitap Dünyası, 3. Basım, 2021.
- Akpınar, Ali. *Molla Fenârî'nin Fatiha Tefsiri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Akpınar, Ali. *Said b. Cübeyr ve Tefsir İlmindeki Yeri*. İstanbul: Kitap Dünyası, 1. Basım, 2021.
- Ali b. Hüseyin, İlmü'l-Hüdâ. *Tefsîru's-Şerîfi'l-Mürtazâ - Nefâisü't-te'vil*. thk. Müctebâ Ahmed el-Müsevî. Beyrut: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 1. Basım, 2010.
- Âlûsî, Mahmûd. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-a'zîm*. thk. Ali Abdulbari Atiyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- Âmili, Ali b. Hüseyin. *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz*. thk. Mâlik el-Mahmûdî. Kum: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1. Basım, 1992.
- Âmilî, Haydar b. Ali. *Tefsîru'l-muhîdi'l-âzam ve'l-bahri'l-hadrî fî te'vili kitâbillahi'l-azîmi'l-muhkem*. thk. Muhsin el-Müsevî et-Tebrîzî. Kum: Nûr Ali Nûr, 3. Basım, 2001.
- Âmilî, Muhammed b. Hasan. *el-Fusûlü'l-mühimme fî usûli'l-eimme*. Kum: Müessesetü'l-İmâmî'r-Rıza, 1997.

- Amilî Nebâtî, Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Yunus. *es-Sırâti'l-müstakîm ilâ müstahikki't-takdîm*. Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1. Basım, 2005.
- Askerî, Hasan b. Abdullah. *Tashîhi'l-vücûhi ve'n-nazâir*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1. Basım, 2007.
- Askerî, Murtaza. *Akâidü'l-İslâm Der Kur'ân*. Tahran: Merkezü Ferhengi İntişârâtî Münîr, 1. Basım, 2006.
- Ayğan, Fadıl. “Geleceğe Dönük Kurtarıcı Beklentisinin Apokaliptik Temelleri: Mesih/Mehdi Tasavvuruna İlişkin Bir Analiz”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (ts.).
- Ayhan, Bayram. “Anakronizmin İfradı: Kummî'nin İlk İnen Sürelere Dair Aşırı Yorumu”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Aytepe, Mahsum. “İmametın Vucubiyeti Tartışmaları: Kadı Abdülcebbar-Şerif Murtaza”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1 (03 Şubat 2016), 102. <https://doi.org/10.18317/kader.79253>
- Ayyâşî, Muhammed b. Mesûd. *Tefsîru'l-Ayyâşî*. thk. Haşîm er-Rasûlî. Tahran: el-Mektebetü'l-İlmiyyetü'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1960.
- Bâbirtî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Şerhu akîdetü't-tahâviyye*. thk. Abdüsselam b. Abdulhadi Sennâr. Dâru'l-Beyrûtî, 1. Basım, ts.
- Bağavî, Hüseyin b. Mesûd. *Tefsîru'l-Bağavî el-Müsemma Meâlimü't-Tenzîl*. thk. Abdurrazzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1999.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkahir b Tâhir b Muhammed et-Temîmî. *Usûlü'd-dîn*. thk. Ahmet Şemsüddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İmliyye, 1. Basım, 2002.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fıraki'n-nâciye minhüm*. thk. Muhammed Osman el-Haşin. Kahire: Mektebetü İbni Sînâ, ts.
- Bahrânî, Seyyid Hâşim. *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Müessesetü'l-Bi' se. Kum: Müessesetü'l-Bi' se, 1. Basım, 1994.
- Baküvî, Mir Muhammed Kerim el-Alevî el-Hüseyinî el-Mûsevî. *Keşfü'l-hakâyik an nüketi'l-âyâti ve'd-dekâik*. ed. A. H. Paşazada. çev. Ali Farhadov. Bakü: Kafkas Müslümanları İdaresi, 2014.
- Belâğî, Muhammed Cevâd. *Âlâü'r-Rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Müessesetü'l-Bise. Kum: el-Vicdânî, 1. Basım, ts.

- Beydâvî, Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Meraşî. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1997.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Haydarabad: Meclisü Dâirati'l-Meârifi'n-Nizâmiyyil-Kâineti fi'l-Hind, 1. Basım, 1925.
- Bozan, Metin. *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: İsam, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Caferî. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım, 1987.
- Burûcerdî, Hüseyin b. Rizâ. *Tefsîru's-sırâti'l-müstakîm*. thk. Ğulâm Rızâ Mevlânâ Burûcerdî. Kum: Ensâriyyân, 1. Basım, 1995.
- Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr. *Kitâbü'l-Osmâniyye*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, ts.
- Cassâs, Ahmed b. Ali. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1984.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lügati ve sıhâhi'l-A'rabîyye*. thk. Ahmed Abdülğafur Attâr. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.
- Ceylânî, Rafiuddin Muhammed b. Muhammed ei-Mü'min. *ez-Zerîatu ilâ hâfizi's-şerîa*. Kum: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 2008.
- Cezâirî, Nimetullah b. Abdullah. *Ukûdu'l-mercân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Müessesetü'd-Duhâ's-Sekâfiyye. Kum: Nûru Vahiy, 1. Basım, 2009.
- Curcânî, el-Hüseyin b. el-Hasan. *Celâli'l-ezhân ve celâli'l-ezhân tefsîru Gâzir*. thk. Celalüddin. Tahran: Dânişgâh, 1. Basım, 1958.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed. *Mu'cemü'l-ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fadîle, ts.
- Cüveynî, Abdulmelîk Ebu'l-Meâlî. *Lümau'l-edille fî kavâidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâat*. thk. Hüseyin Muhammed ve Mahmud Hadyura. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1987.
- Daftari, Ferhad. *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa, 1. Basım, 2017.
- Daftary, Farhad. *Şii İslam Tarihi*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa, 2. Basım, 2020.

- Dârekutnî, Ali b. Ömer b. Ahmed. *Ru'yetullah*. thk. İsmail Mebruk. Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, ts.
- Delen, Halil İbrahim vd. "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İncelem". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/1 (Haziran 2021).
- Demir, Habip. "Çağdaş Şii Düşüncesinde İlk Islah Çabaları: Şeyh Hâdî Necdebâdî (1834-1902)". *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12/2 (ts.).
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud. *Ahbâru't-tivâl*. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1. Basım, 1991.
- Ebû Dâvûd. *Sünen*, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Ebû Dâvûd, Tayâlusî. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. Hicr, 1. Basım, 1999.
- Ebu Hâtim Râzî, Ahmed b. Hamdân. *Kitâbü'z-Zîne fi-kelimêti'l-İslâmiyye'l-Arabiyye*. thk. Abdullâh Sellâm es-Sâmerrâî, Hüseyin b. Feyzullâh el-Hamedânî el-Ya'beri el-Hirâzi. Sana: Merkezü'd-Dirâseti ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, 1. Basım, 1994.
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît fî't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1999.
- Ebû Mihnef. *Maktalü'l-Hüseyin ve masra'u Ehli Beytihi fî-Kerbelâ*. Kum: Matba'atü Emîr, 2. Basım, 1942.
- Ebu Ubeyde, Mamer b. el-Müsenâ. *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk. Fuad Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1. Basım, 1961.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseyinî el-Kefevî. *el-Külliyât mu'cemü fi'l-mustalahâti ve'l-fürûki'l-lüğaviyye*. thk. Adnan Derûş ve Muhammed el-Mısırî. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1998.
- Ebu'l-Futûh Râzî, Hüseyin b. Ali. *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cinân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Mehdi Nâsır - Muhammed Cafer Yâhiki. Meşhed: Âsitân Kudsi Radvâ, 1. Basım, 1987.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1982.

- Ebu'z-Zehrâ, Muhammed. *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-siyaseti ve'l-akâidi ve târîhi'l-mezâhibi'l-fikhiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. Basım, 1979.
- Erdebîlî, el-Mukaddes Ahmed b. Muhammed. *Zübdetü'l-beyân fi'ahkâmi'l-Kur'an*. thk. el-Behdudi Muhammed Bakır. Tahran: el-Mektebetü'l-Murtadaviyye, 1. Basım, ts.
- Esterabâdî, Ali. *Te'vilü'l-âyâti'z-zâhira fi fedâili'l-itrati't-tâhira*. thk. Hüseyin Ustâd Velî. Kum: Cemâatü'l-Müderrişine fi'l-Havzati'l-İlmiyye, 1. Basım, 1988.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*. thk. Hellmut Ritter. Franz Ştayner, 3. Basım, 1980.
- Eş'arî Kummî, S'ad b. Abdullâh Ebû Halef. *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-fırak*. thk. Muhammed Cevâd Meşkûr, Haydari. Tehran, 1962.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüğa*. thk. İbrahim el-İbeyârî. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Fahrî, Ali b. Muhammed b. Abdullah. *Telhîsü'l-beyan fi zikri fıraki ehli'l-edyân*. ed. Raşîd.el-Hayyûm. Beyrut: Medârik, 2. Basım, 2011.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr ve Ahmed yûsuf en-Necâtî. Kahire: el-Heyetü'l-Mısrıyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 2. Basım, 1979.
- Feyz Kâşânî, Mevlâ Muhammed Muhsin. *el-Asfâ fi tefsîri'l-Kur'an*. thk. Muhammed Hüseyin Derâyitî ve Muhammed Rızâ Nimetî. Kum: Menşûrâtu Mektebi'l-İ'lâmi'l-İslâmî, 1. Basım, 1997.
- Feyz Kâşânî, Mevlâ Muhammed Muhsin. *el-Vâfi*. İsfahan: Mektebetü'l-İmam Emirü'l-Müminin Ali, 1. Basım, 1985.
- Feyz Kâşânî, Mevlâ Muhammed Muhsin. *Tefsîru's-sâfi*. thk. Hüseyin el-Âlemî. Tahran: Menşûrâtü's-Sadr, 2. Basım, 1994.
- Feyzî, Ebu'l-Feyz b. Mübârek. *Sevâdiu'l-ilhâm fi tefsîr kelâmi'l-Meliki'l-Allâm*. Kum: Dâru'l-Menâr, 1. Basım, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Ali*. C. 2. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 9. Basım, ts.

- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs fî-Müessesetü'r-Risâle bi-İşrâfi Muhammed Naîm el-İrkusûsî. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Furât el-Kûfî, Ebi'l-Kâsım Furât b. İbrâhîm b. Furât el-Kûfi. *Tefsîru Furât el-Kûfî*. thk. Muhammed el-Kâzım el-Mahmûdî. Tahran: Müessesetü't-Tabi ve'n-Neşr, 1. Basım, 1989.
- Gazâlî, Ebû Hâtım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *el-Menhûl min talikâti'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Haytu. Dâru'l-Fikr, ts.
- Geçit, Mehmet Salih. "Ebu Mansur el-Bağdadî'nin 'Kitâbu Usûli'd-dîn' Adlı Eserinde İmamet ve Siyaset Konuları". *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 1/1 (25 Aralık 2017).
- Gökalp, Yusuf. "Zeydiyye". *Zeydiyye*. 44/328-331. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- Gümüšoğlu, Hasan. "Ehl-i Sünnet ve İmamiyye Şiasının Ehl-i Beyt Kavramına Yükledikleri Anlamlar". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2014).
- Gümüšoğlu, Hasan. *İslam'da İmamet ve Hilafet*. İstanbul: Kayıhan, 3. Basım, 2017.
- Günel, Mehmet Emin. "Gayb Bilgisi Hakkında Kur'ân'a Aykırı Yorumların Sebep Olduğu İnanç Problemleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59 (2020).
- Güngör, Özcan. "Aleviliğin Caferilikle İlişkinin Sosyolojik İçerik Analizi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 71 (2014).
- Hâirî, Tahrânî Mîr es-Seyyid Ali. *Muktaniyâti'd-dürer ve mültekidâtü's-semer*. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1998.
- Hakyemez, Cemil. *Gaybet İnanıcı ve Şiîlik'teki Yeri*. Ankara: Ahkara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Hammûd, Muhammed Cemîl. *el-Fevâidü'l-behiyye fî şerhi akâidi'l-İmâmiyye*. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 2. Basım, 2001.
- Hasan b. Ali, İmamü'l-Hâdî Aşer. *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmami'l-Hasan b. Ali el-Askerî*. Kum: Medresetü'l-İmâmi'l-Mehdî, 1. Basım, 1988.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdan. *el-Hidâyetü'l-kübrâ*. Beyrut: el-Belâğ, 1998.

- Haskânî, Ubeydullah b. Abdullah. *Şevâhidü't-tenzîl li kavâi'di't-tafdîl*. thk. Muhammed Bakır el-Mahmûdî. Tahran: Vezâretü's-Sakâfeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1. Basım, ts.
- Hâzin, Muhammed b. İbrahim Bağdâdî. *Tefsîru'l-Hâzin lübâbü't-te'vil fî meâni't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Heysemî, Nuruddin Ali b. Ebi Bekr). *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991.
- Hillî, Cemalüddîn el-Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar el-Esedî. *el-Elfeyn fî İmâmeti Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebû Tâlib*. Necef: el-Matbaatü'l-Haydariyye, 2. Basım, 1969.
- Hillî, Cemalüddîn el-Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar el-Esedî. *Keşfü'l-murâd fî şerhi Tecridi'l-İ'tikâd*. thk. Hasan Hüseyin Zâde el-Âmulî. Kum: Müessesetü'n-Neşi'l-İslâmî, 14. Basım, 2012.
- Hillî, Cemalüddîn el-Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar el-Esedî. *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Lübnânî, 1. Basım, 1982.
- Huveyzi, el-Arûsî Abdu Ali b. Cuma. *Tefsîru nûri's-sakaleyn*. thk. es-Seyyid Hâşim Rasûlî Mahallâtî. Kum: Menşûrâtü İsmâiliyyân, 4. Basım, 1994.
- Hüseyin b. Ali, İmamü's-Sâlis. *Tefsîru'l-imami'l-Hüseyin aleyhi's-selâm et-tefsîru'l-eseriyyü'l-takbîkî*. thk. el-Hulv Muhammed Ali. Kerbela: el-Atebetü'l-Hüseyniyye'l-Mukaddese, 1. Basım, 2009.
- Hüseyinî, el-Vâiz Mahmûd b. Muhammed. *Dekâikü't-te'vil ve hakâikü't-tenzîl*. thk. Cihanbehş Cüyâ. Tahran: Merkezi Pejûheşî Mirâsi Mektûb, 1. Basım, 2001.
- İbn Arabî, Muhammed b. Abdullah. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed el-Buhârî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, ts.
- İbn Atiyye, Abdülhak b. Ğâlib. *el-Müharriru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Muhammed Abdusselam Abdüşşafi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- İbn Bâbaveyh Kummî, Ali b. Hüseyin. *el-İmâme ve't-tabsira mine'l-hayra*. thk. Medresetü'l-İmami'l-Mehdî. Kum: Medresetü'l-İmâmi'l-Mehdî, 1. Basım, 1983.
- İbn Cevzî, Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrazzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 2001.

- İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîru İbn Ebû Hâtim*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. el-Mettebetü'l-Asriyye, ts.
- İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. er-Riyâd: Mektebetü'n-Nezâr Mustafâ el-Bâz, 3. Basım, ts.
- İbn Ebû Zemnin, Muhammed b. Abdullah). *Tefsîru İbn Ebû Zemnîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2003.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyye. *Mu'cemü makâyisü'l-lüğa*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hakem, Hüseyin. *Tefsîru'l-Hibrî*. thk. Hüseyinî Celâlî Muhammed Rızâ. Beyrut: Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâu't-Turâs, 1987.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelûsî el-Kurtubî. *el-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi*. çev. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., 1. Basım, 2017.
- İbn İdrîs, Muhammed b. Ahmed. *el-Müntehab min tefsîri'l-Kur'ân ve'n-nüketü'l-müstahracetü min kitâbi't-tibyân*. thk. Mehdî er-Recâî. Kum: Kitabhâne Umûmî Hazreti Âyetullah el-Uzmâ Meraşî Necefî, 1. Basım, 1989.
- İbn Kesîr, İsmâîl b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şesüddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, ts.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1. Basım, 1990.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadır, ts.
- İbn Şehrâsub, Muhammed b. Ali. *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve muhtelifuh*. Kum: Bîdâr, 1. Basım, 1959.
- İbn Tâvûs, Ali b. Mûsâ. *et-Tahsîn li esrâri mâ zâde min kitâbi'l-yakîn*. Kum: Müessesetü Dâri'l-Kitâb, 1. Basım, 1992.
- İbn Tâvûs, Ali b. Mûsâ. *et-Tarâif fi ma'rifeti mezâhibi't-tavâif*. Kum: el-Hayyem, 1. Basım, 1980.
- İbn Tâvûs, Ali b. Mûsâ). *Sadu's-suûd*. Kum: Dâru'd-Dehâir, 1. Basım, ts.
- İbn Tâvûs, Ali b. Mûsâ. *Tarafun mine'l-enbâi ve'l-menâkib*. Meşhed: Tâsûâi, 1. Basım, 1999.

- İlmü'l-Hudâ, Ali b. Hüseyin. *Tenzîhu'l-enbiyâi aleyhimu's-selam*. Kum: Dâru's-Şerîf er-Rızâ, 1. Basım, 1998.
- İsfahânî, Ebu'l-Ferec. *Mekâtilu't-Tâlibiyyîn*. thk. Ahmed Sakîr. Beyrut: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 4. Basım, ts.
- Kabîsî Âmilî, Muhammed Hasan. *Tefsîru'l-beyâni's-sâfi li kelâmillahi'l-vâfi*. Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, 1. Basım, ts.
- Kadı Abdulcabbar, İbn Ahmed. *Tenzîhu'l-Kur'ân ani'l-metâin*. Beyrut: Dâru'n-Nahdetü'l-Hadîse, 2. Basım, 2005.
- Kadı Abdulcebbar, İbn Ahmed). *Müteşâbihü'l-Kur'ân*. thk. ez-Zarzûr Adnân Muhemmed. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.
- Kaplan, Yunus. “Fazlullah Ruzbihan Huncî'nin Sülûku'l-Mülûk Adlı Eserinde İmâmet ve Saltanat”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2014).
- Karadağ, Ahmet. “Ehl-i Sünnet ile İmâmiyye Şîası Arasında İhtilâf Edilen Bazı Konuların Tahlili (Muhammed Cevâd Muğniyye'nin et-Tefsîru'l-Kâşif Örneği)”. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Güz 2017).
- Kartaloğlu, Habib. “Hicrî 5. Asır Şîi - Uşûlî Âlimlere Göre Gaybet Döneminde İmamın Yetkilerinin Ulemâyaya Geçiş Süreci”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 13/1 (Haziran 2019).
- Kâşânî, Mevlâ Fethullah. *Zübdetü't-tefâsîr*. thk. Müessesetü'l-Meârifî'l-İslâmiyye. Kum: Müessesetü'l-Meârifî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2002.
- Kazan, Tahsin. “Caferilerin Muvassak Hadis Anlayışı Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”. *Batman Akedemi Dergisi* 5/2 (2021).
- Kettânî, Muhammed Abdulhay. *Nizâmü'l-hukûmeti'n-nebeviyye el-müsemmâ et-terâtîbu'l-idâriyye*. thk. Abdullah Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Arkum, 2. Basım, ts.
- Konevî, İsmâil b. Muhammed. *Hâşiyetü'l-Konevî alâ tefsîsi'l-Beydâvî ve maahu hâşiyatü İbni't-Temcîd*. thk. Ömer Abdullah Mahmûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye Menşûrâtü Muhammed Ali Beydûn, 1. Basım, 2001.
- Korkmaz, Sıddık. “Hasan Onat'ın Şîilik Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeler”. *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/1 (Bahar 2021).
- Kökalkp, Yusuf. “6/12. Yüzyıl Yemen Zeydi Düşüncesinin Şekillenmesinde Mutezile'nin Etkisi”. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 7/1 (Bahar 2014).

- Kûfî, Ali b. Ahmed Ebu'l-Kâsım. *el-İstiğâse fî bidei's-selâse*. Tehran: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 1. Basım, 1953.
- Kuleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshâk Râzî. *el-Kâfî*. thk. Kısmi İhyâü't-Türâs Merkezü Bühûsi Dâru'l-Hadîs. Kum: Dâru'l-Hadîs, 3. Basım, 2012.
- Kummî, Ali b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kummî*. thk. Tayyib el-Mûsevî el-Cezâirî. Kum: Dâru'l-Kitâb, 3. Basım, 1983.
- Kummî Meşhedî, Muhammed b. Muhammed Rıza. *Tefsîru kenzi'l-dekâik ve bahri'l-ğarâib*. thk. Hüseyin Derkâhî. Tahran: Müessesetü't-Tabâati ve'n-Neşr fî Vezâreti'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1. Basım, 1992.
- Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Tahran: Menşûrâtü Nâsir Hosrov, 1. Basım, 1986.
- Lecnetü'l-İlmiyye fî-Müesseseti'l-İmami's-Sâdik. *Mucemu tabakâti'l-mütekellimîn*. ed. Cafer Sübhani. Kum: Müessesetü İmâm Sâdik, 1. Basım, 2001.
- Mahallî, Muhammed b. Ahmed - Süyûtî, Celâleddin. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Beyrut: Müessesetü'n-Nûr li'l-Metbûât, 1. Basım, 1995.
- Makdîsî, Mutahhar b. Tâhir. *Kitâtü'l-Bedi ve't-tarih*. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Malatî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman. *et-Tenbih ve'r-red alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bida'*. thk. Zahid el-Kevserî. es-Sekâfeti'l-İslâmî, 1949.
- Mâlullah, Muhammed. *eş-Şîa ve tahrîfu'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Vayi'l-İslami, 1982.
- Marife, Muhammed Hâdî. *Styânetü'l-Kur'ân mine't-tahrîf*. kum: Müessesetü'l-Temhîd li's-Sekâfeti ve'n-Neşr, 1. Basım, 2006.
- Marulcu, Hasan Tefvik. "Bâtın Te'vîl Bağlamında Şii Takiyye Anlayışı -Ehl-i Sünnet ve Şia Kelamı Bağlamında Bir Değerlendirme-". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Ocak 2016).
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed. *en-Nüketü ve'l-uyûn*. thk. Adburrahim es-Seyyid b. Abdulkasud. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mazharî, Muhammed Senâullah. *et-Tefsîru'l-Mazharî*. thk. Ğulâm Lebiyyi't-Tûnisî. Pakistan: Mektebetü'r-Rüşdiyye, 1. Basım, 1991.

- Ma' rife, Muhammed Hâdî. *et-Temhîd fî ulûmi 'l-Kur'ân*. Kum: Merkezü İdâreti'l-Havzeti'l-İlmiyye, 3. Basım, 1989.
- Ma' rife, Muhammed Hâdî Şafiî. *et-Tefsîru'l-eseriyyü'l-câmi*. Kum: Müessesetü't-Temhîd li's-Sekâfeti ve'n-Neşr, 1. Basım, 2007.
- Meclîsî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî. *Mirâtü'l- 'ukûl fî şerhi ahbâri âli 'r-Rasûl*. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1983.
- Meclîsî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî. *Bihâru'l-envâr el-câmia li dürari ahbâri 'l-eimmeti 'l-athâr*. Kum: İhyâü Kütübi'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2008.
- Medresî, Muhammed Takî. *Min hüde 'l-Kur'ân*. Tahran: Dâru Muhibbi'l-Hüseyn, 1. Basım, 1998.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah İsmâil es-Sâvî. Kahire: Mektebetü't-Târihiyye, 1938.
- Mesûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin. *İsbâtü'l-vasiyye li'l-imam Ali b. Ebû Tâlib*. Kum: Ensâriyan, 3. Basım, 2005.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin). *Mürûcü'z-zeheb ve ze'âdinü'l-cevher*. thk. Kemâl Hasan Merî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 4. Basım, 2005.
- Minşâvî, Muhammed Sıddîk. *Kâmûsu mustalahâti 'l-hadîsi 'n-nebevî*. Dâru'l-Fadîle, ts.
- Muğniye, Muhammed Cavad. *el-Cevâmiu' ve'l-fevâriku beyne 's-Sünne ve 'ş-Şîa*. thk. Abdu'l-Huseyin Muğniye. Beyrut-Lübnan: İzzu'd-Dîn, 1. Basım, 1994.
- Muğniye, Muhammed Cavad. *et-Tefsîru'l-kâşif*. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2003.
- Muğniye, Muhammed Cevâd. *et-Tefsîru'l-mübîn*. Kum: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 3. Basım, ts.
- Muhammed, Hasan el-Muzaffer. *Delâilu's-sıdk li nehci 'l-hak*. thk. Müessesetü Âli'l-Beyt li'İhyâi't-Türâs. Kum: Sitâre, 1960.
- Muhammed, Muhammed b. Abdurrahman b. Hamîs. *el-Fıkhü'l-ekber eş-şerhu'l-müeyesser ale'l-Fıkheyne'l-Ebsat ve'l-Ekber el-mensubeyni li Ebi Hanîfe*. el-İmârâtü'l-Arabiyye: Mektebetü'l-Furkân, 1999.
- Muhammed, Yezdi. *Fıkhü'l-Kur'ân*. Kum: İsmâiliyyân, 1. Basım, 1994.

- Muhemmed Bakır, el-Melekî el-Meyancî. *Menâhicü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Tahran: Vezaratü Ferhengi ve İrşadi İslami Sazman Çap ve İntişarat, 1. Basım, 1993.
- Mukâtil, İbn Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah b. Mahmud. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 2002.
- Müsevî, Hüseyin Muhammed b. Ebû Tâlib. *Tesliyetü'l-mücâlis ve zînetü'l-mecâlis*. Kum: Müessesetü'l-Meârifî'l-İslâmî, 1. Basım, 1997.
- Muzaffer, Muhammed Rıza. *Akâidü'l-İmâmiyye*. Necef: Mektebetü'l-Emîn, 1968.
- Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. Numan b. Muallim Ebi Abdilleh el-Ukberi el-Bağdadi. *Evâilü'l-makâlât*. thk. İbrahim Ensârî. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Müfîd, 2. Basım, 1993.
- Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. Numan b. Muallim Ebi Abdilleh el-Ukberi el-Bağdadi. *el-İfsâh fi'l-İmâme - silsiletü müellefâti Şeyh Müfîd*. thk. Mehdî Necef. Kum: Dâru'l-Müfîd, 1. Basım, 2009.
- Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. Numan b. Muallim Ebi Abdilleh el-Ukberi el-Bağdadi. *el-İhtisâs*. thk. Ali Ekber el-Ğifârî es-Seyyid Mahmud ez-Zernedî. Kum: Zuhûr, 2009.
- Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. Numan b. Muallim Ebi Abdilleh el-Ukberi el-Bağdadi. *el-İrşâd fî ma'rifeti hüceccillahi ale'l-ibâd*. thk. Müessesetü Âli'l-beyt li İhyâi't-Türâs. Beyrut: Mesâdiru Bihâri'l-Envâr, 1. Basım, 1995.
- Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. Numan b. Muallim Ebi Abdilleh el-Ukberi el-Bağdadi. *Tashîhu itikâdâti'l-İmamiyye*. Kum: Mütemerü Şeyhu'l-Müfîd, 2. Basım, 1993.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin İbn el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Necâşî, Ebu Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbas el-Üsri el-Kufî. *Ricâlü'n-Necâşî*. Beyrut: Fihristü Esami Müsennefi'ş-Şîa Şeriketü'l-Âlemî li'l-Matbûât, 1. Basım, 2010.
- Nesâî, Ahmed b. Ali. *Tefsîru'n-Nesâî*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1991.
- Neşvân el-Himyerî, Ebu Saîd. *el-Hûru'l-în*. thk. Kemâl Mustafa. Beyrut: Mektebetü'l-Yemeniyye, 2. Basım, 1985.

- Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ. *Fıraku's-Şîa*. Beyrut-Lübnan: Manşûrâtu'r-Rıdâ, 1. Basım, 2012.
- Nihâvendî, Muhammed. *Nefehâtü'r-Rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Kum: Müessesetü'l-Bise, 1. Basım, 2006.
- Numânî, İbn Ebû Zeyneb Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Cafer. *el-Ğaybe*. thk. Fâris Hassûn Kerîm. Kum: Dâru'l-Cevvâdîn, 2011.
- Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. İstanbul: Endülüs, 4. Basım, 2019.
- Öz, Mustafa. "Cafer es-Sâdık". DİA İslam Ansiklopedisi, C. 7, 1993.
- Radavî, Murtada. *el-Burhân fî 'ademi tahrîfi'l-Kur'ân*. Dârul-Emîra, 1. Basım, 2005.
- Râvendî, Saîd b. Hibetullah. *Fıkhu'l-Kur'ân*. thk. Hüseyinî İşkûrî Ahmed. Kum: Kitabhâne Umûmî Hazreti Ayetullah el-Uzmâ Meraşî Necefi, 2. Basım, 1984.
- Râvendî, Saîd b. Hibetullah. *Kıyasu'l-enbiyâi aleyhimüsselam*. thk. Abdulhalim el-Hillî. Kum: Mektebetü'l-Allame el-Meclisi, 1. Basım, 2009.
- Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *İtikâdâtü'l-fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*. thk. Mustafa Bek Abdurrazık. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Me'alimü usûli'd-din - Kelam İlminin Esasları*. çev. Muhammet Altaytaş. İstanbul: Elma Basım Yayın, 1. Basım, 2019.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1999.
- Sabri, Hizmetli. "Kitâbu'l-Osmâniyyeye Göre Câhız'ın İmamet Anlayışı". *AÜİFD* 26 (ts.).
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 2000.
- Sâdıkî, Muhammed. *el-Belâğ fî tefsîri'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Kum: Mektebetü Muhammed es-Sâdıkî et-Tahrânî, 1. Basım, 1998.
- Sadrüddin Şîrâzî, Muhammed b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Muhammed el-Hâcevî. Kum: Bîdâr, 2. Basım, 1982.
- Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi. *el-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*. thk. Müessesetü'l-İmami'l-Hâdi. Kum: İtimâd, 3. Basım, 2014.

- Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi. *Emâlî li's-Sadûk*. Beyrut: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 1. Basım, 2009.
- Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi. *et-Tevhid*. Kum: Camaatü'l-Müderrişîn, 1. Basım, 1978.
- Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi. *İleli's-şerâi'*. Kum: Mektebetü'd-Dâverî, 1. Basım, 2006.
- Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi. *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me*. thk. Hüseyin el-Alemî. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbûât, 1. Basım, 1991.
- Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi. *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*. thk. Ali Ekber el-Ğaffârî. Kum: Müessesetü'l-Neşri'l-İslâmî, 5. Basım, 2008.
- Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi. *'Uyûnu ahbâri'r-Rızâ*. thk. Ahmed el-Mâhûzî. Tehran: Tâhir, 1. Basım, 2016.
- Saffâr, Muhammed b. Hasan. *Besâiru'd-deracât fî fadâili Âli Muhammed*. Kum: Mektebetü Âyetullah el-Meraşîen-Necefî, 2. Basım, 1983.
- Saîd, Ebu Muaş. *el-İmamu'l-Mehdî fî'l-Kur'ân ve's-Sünne*. Meşhed: el-Hadratü'l-Rıdaviyye'l-Mukaddese Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 3. Basım, 2008.
- Sâidî, Sabah Abbas Hasan. *İlmu'l-imam beyne'l-itlâkiyyeti ve'l-işâiyyeti alâ-davi'l-kitâb ve's-sünne*. Kerbeka Irak: Kısmu's-Şuuni'l-Fikriyye ve's-Sekâfe, 1. Basım, 2012.
- Sanânî, Abdurrazzak b. Hammân. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm el-müsemmâ Tefsîru Abdurrazzak*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1. Basım, 1990.
- Sebzevârî, Abdulâlâ el-Mûsevî. *el-Akâid fî'l-Kur'ân*. ed. İbrahim Sürur. Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1. Basım, 2011.
- Sebzevârî, Abdulâlâ el-Mûsevî. *Mevâhibu'r-Rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Kum: Negîn, 5. Basım, 2010.
- Sebzevârî Necefî, Muhammed b. Habibullah. *el-Cedîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Beyrut: Dâru't-Taârufî li'l-Matbûât, 1. Basım, 1986.
- Sebzevârî Necefî, Muhammed b. Habibullah. *İrşâdü'l-ezhân ilâ tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru't-Taârufî li'l-Matbûât, 1. Basım, 1998.

- Selîm b. Kays, Ebû Sâdık el-Â'mirî el-Kûfî. *Kitâbü Selîm b. Kays el-Hilâlî*. thk. Muhammed Bâkir el-Ensârî ez-Zencânî el-Hûeynî. Kum: Delîli Mâ, 5. Basım, 2007.
- Semâlî, Ebû Hamza Sâbit b. Dînâr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Müfîd, 1. Basım, 1999.
- Semâlî, Yûsuf b. Ahmed. *Tefsîru's-semerâti'l-yâni'a' ve ahkâmi'l-vâdihati'l-kâdia'*. Sadet: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2002.
- Semerkindî, Nasr b. Muhammed. *Tefsîru's-Semerkindî - bahru'l-ulûm*. thk. Ömer el-Umrevî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1995.
- Suleymanov, Rovshan. *Azerbaycan'lı Şî Müfessir Baküvî'nin Keşfü'l-Hakayik Adlı Tefsirinde Taassuptan Uzak Dini ve Sosyal Islah Önerileri*. Yayınlanmamış: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Sübânî, Cafer. *Akîdetü'l-İslâmiyye ale dav'i medreseti Ehli'l-Beyt*. çev. Cafer el-Hâdî. Kum: İtimâd, 1. Basım, 1998.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir). *Tarihu'l-hulefâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Mısır: Matbaatüs's-Saâde, 1. Basım, 1952.
- Şâfîî, Muhammed b. İdrîs. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Abdulğani Abdulhalık. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1991.
- Şahrûdî, Ali Namâzî. *Müstedrek sefîneti'l-bihâr*. thk. Hasan b. Ali en-Namâzî. Kum: Müessetü Neşri'l-İslâmî, 1998.
- Şâ'rânî, Ebu'l-Hasan. *Pejuheşhâyi Kur'âni Alâmeti Şârânî Der Tefâsîri Mecmeu'l-Beyân Rûhu'l-Cinân ve Menhecü's-Sâdikîn*. thk. Muhammed Rıza Ğiyasi Kirmani. Kum: Büstâni Kitabi Kum, 2. Basım, 2006.
- Şehâbeddîn, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali. *el-İcâb fî beyâni'l-esbâb - İbn Hacer el-Askalani*. thk. Abdulhakim Muhammed el-Enis. Dâru İbni'l-Cevzî - ed-Dimam, 1. Basım, 1997.
- Şehrâşub, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Şehrâşub es-Servî el-Mâzândârânî. *Menâkibu Âli Ebû Tâlib*. thk. Yûsuf el-Bikâî. Dâru'l-Advâi, 2. Basım, 1991.
- Şehristânî, Ebi'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm. *el-Milel ve'n-nihel*. thk. Ahmed Fehmî Muhammed. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1992.

- Şehristânî, Ebi'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm. *Tefsîru's-Şehristânî el-müsemmâ Mefârihu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr*. Tahran: Merkezü'l-Buhûsi'd-Dirâsâti li't-Türâsi'l-Mahtut, 1. Basım, 2007.
- Şenzeybek, Aytekin. "On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri". *Marife Dini Araştırma Dergisi* 19/2 (2019), 571-592.
- Şerif Rızâ, Muhammed b. el-Hasan. *Hakâikü't-te'vîl fî müteşâbihi't-tenzîl*. thk. Muhammed Rızâ Âli Kâşifu'l-Ğitâ. Beyrut: Dâru'l-Advâi, 1. Basım, 1985.
- Şerif Rızâ, Muhammed b. Hüseyin. *Telhîsu'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân*. thk. el-Hüseyin Muhammed Abdulğani. Beyrut: Dâru'l-Advâi, 2. Basım, 1985.
- Şerif Rızâ, Muhammed b. Hüseyin. *Nehcü'l-belâğa li Subhi Sâlih*. Kum: el-Hicret, 1. Basım, 1993.
- Şevkânî, Muahmmmed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1993.
- Şevkânî, Muahmmmed b. Ali. *İrşâdü's-sikât ilâ ittifâki's-şerâi' ale't-tevhîd ve'l-meâ'di ve'n-nübüvvet*. thk. Cemaatün mine'l-Ulemâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Neylü'l-evtâr min esrâri münteka'l-ahbâr*. thk. Ebû Muâz Târik b. Ardullah b. Muhammed. Saudiyye ve Mısır - Kâhire: Dâru İbni'l-Kayyim, 1. Basım, ts.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan. *Nehcü'l-beyân an keşfi meâni'l-Kur'ân*. thk. Hüseyin Dergâhî. Kum: Neşri'l-Hâdî, 1. Basım, 1992.
- Şibbir, Abdullah. *Hakku'l-yakîn fî mârifeti üsûli'd-dîn*. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, 1. Basım, 1997.
- Şibr, Abdullah. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Belâğati li't-Tabâati ve'n-Neşr, 1. Basım, 1991.
- Şibr, es-Seyyid Abdullah. *el-Cevheru's-semîn fî tefsîri'l-kitâbi'l-mübîn*. thk. es-Seyyid Muhammed Bahru'l-Ulûm. Kuveyt: Mektebetü'l-Elfeyn, 1. Basım, 1987.
- Şiha, Halîl Me'mun. *Mevsûatu'l-mucemu'l-mufehres li elfâzi'l-hadîsi'n-nebiyyi's-şerîf li'l-Kütübi's-Sitte*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1. Basım, 2013.
- Şîrâzî, Mekârim Nâsır. *Âyâtü'l-velâye fî'l-Kur'ân*. Kum: Menşûrâtü Medreseti'l-İmam Ali b. Ebû Tâlib, 1. Basım, 2004.

- Şîrâzî, Mekârim Nâsır. *Bergezide Tefsîri Numûne*. thk. Ahmed Ali el-Babâî. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 13. Basım, 2002.
- Şîrâzî, Mekârim Nâsır. *Tefsîru nümûne*. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 10. Basım, 1991.
- Şîrâzî, Sadruddin Muhammed b. İbrahim. *Şerhu Usûli'l-Kâfî*. Tahran: Müessesetü'l-Ebhâsü's-Sekâfiyye, 1. Basım, 2004.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fi tefsîri 'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbûât, 2. Basım, 1970.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *er-Resâilü't-tevhîdiyye*. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-Numan, 1999.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin. *eş-Şîatü fi'l-İslâm*. Beyrut-Lübnan: Beytü'l-Kâtib li't-Tabâati ve'n-Neşt, 1. Basım, 1999.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin - Asğar İrâdetî. *Tefsîru'l-beyân fî'l-müvâfakati beyne'l-hadîsi ve'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru't-Taârufî li'l-Matbûât, 1. Basım, 2006.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub. *el-Mucemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefî. Beyrut: Meketebü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 2. Basım, 1983.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub. *et-Tefsîru'l-kebîr tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Ürdün: Dâru'l-Kitâbi's-Sakâfî, 1. Basım, 2007.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Ebu'l-Kâsım. *Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdulmecid Selefî. Musul: Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 2. Basım, 1983.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1. Basım, 1991.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Tarîhu't-Taberî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1986.
- Tabersî, Fadl b. Hasan. *Mecmau'l-beyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Cavâd el-Belâğî. Tahran: Menşûrâtu Nâsır Hosrov, 3. Basım, 1992.
- Tabersî, Fadl b. Hasan. *Tefsîru cevâmiu'l-câmi*. thk. Ebu'l-Kâsım el-Gürci. Kum: Merkezü İdâreti'l-Havzeti'l-İlmiyye, 1. Basım, 1991.

- Tabersî, Fadl b. Hasan. *Tercümetü tefsîrû Mecmeu'l-Beyân*. çev. Hüseyin en-Nûrî el-Hemadânî. thk. Muhammed Müfah. Tahran: Ferâhânî, 1. Basım, ts.
- Taftazânî, Mesûd b. Ömer b. Abdullah Saduddîn). *Şerhu'l-makasıt*. thk. Abdurrahman Umeyra. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1998.
- Tayyib, Abdülhüseyin. *Etyabu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Tahran: el-İslâm, 2. Basım, 1989.
- Tehânavî, Muhammed Ali. *Mevsûatü keşşâf ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Ali Dehrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1. Basım, 1996.
- Temîmî, Yahyâ b. Selâm. *Tefsîru Yahyâ b. Selâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa es-Sülemî. *el-Câmiu 's-sahîh - sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Topaloğlu, Fatih. "Eski İnan'daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şii İmamet İnancına Etkisi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Eylül 2016).
- Tureyhî, Fahrüddîn b. Muhammed. *Mecmau'l-bahreyn*. thk. Ahmed el-Hüseyin el-İşkûrî. Tahran: Murtedavî, 3. Basım, 1995.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan Ebû Cafer. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Gasîr el-Âmilî ve Ağabozork et-Tahrânî. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, ts.
- Tûsî, Şeyhu't-Tâife Ebû Cafer. *Telhîsu's-şâfi*. thk. Hüseyin Bahru'l-Ulûm. Kum: Mektebetü'l-İlmîn, 1962.
- Uğur, Hakan. *Beyyine Süresi Tefsiri*, ts.
- Uğur, Hakan. *Hikmet Ayetlerinin Tefsiri*. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- Uğur, Hakan. *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı Kur'an'ın Tevrat'ta Tasdik Ettiği Konular*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, ts.
- Ünverdi, Veysi. "Eş'arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi: Cüveynî Örneği". *Usûl İslam Araştırmaları* 29 (2018).
- Vâhidî, Ali b. Ahmed. *Esbâbü nüzüli'l-Kur'ân*. thk. Kemâl Basyûnî ez-Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- Vâiz, Mahmud b. Muhammed el-Hasaniyyi'l-. *Tefsîri şerîfi'l-belâbili'l-kalâkil*. thk. Muhammed Hüseyin Safe Have. Tahran: İhyâü'l-Kütüb, 1. Basım, 1996.

- Yakub b. Abdullatif. *İslam Mezhepleri ve Kelam*. İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın, 1. Basım, 2019.
- Yönem, Ahmet. “Hasan el-Askerî ve Şiilik”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2011).
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Osman. *el-Müntekâ min minhâci'l-itidâl fi nakdi kelâmi ehli'r-Rafdi ve'l-İ'tizâl*. thk. Muhibbuddin el-Hatîb, ts.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidu't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. thk. Hüseyin Ahmed Mustafa. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1986.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnü's-Sûd. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İmliyye, 1. Basım, 1998.
- Zencânî, İbrâhîm el-Mûsevi. *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*. Kum: Pîrûz, 5. Basım, 1982.
- Zeyd b. Ali, İbn Hüseyin. *Tefsîru's-Şehîd Zeyd b. Ali el-müsemmâ tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. el-Hakîm el-Hüseyin b. Muhammed Takî. Beyrut: Dâru'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1991.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafâ. *Tefsîru'l-vasît*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 2001.